

**ОЛЕКСАНДАР ДУКНОВИЧ -
ВИЗНАЧЕННИЙ ПЕДАГОГ, МИСЛИТЕЛЬ
І ПРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АГЕНТ
ЗАКАРПАТТЯ**

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 200-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ОЛЕКСАНДРА ДУКНОВИЧА

24 – 26 квітня 2003 року
Ужгород, Україна

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК
МІЖНАРОДНА СЛОВ'ЯНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

**ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ -
ВИЗНАЧНИЙ ПЕДАГОГ, МИСЛИТЕЛЬ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ
ЗАКАРПАТТЯ**

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 200-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

24 - 26 квітня 2003 року
Ужгород, Україна

Ужгород - 2003

37(477.87)

485

ББК 72.3 (4УКР)+71.03(4УКР)

Д 85

УДК 001(477.87)+008(477.87)

До збірника увійшли матеріали доповідей та повідомлень, виголошених на міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-річчю від дня народження Олександра Духновича – видатного педагога, мислителя і громадсько-політичного діяча Закарпаття, відзначення ювілею якого ухвалено ЮНЕСКО.

Відповідальний редактор:

доктор економічних наук, професор М.І.Пітюлич

Редакційна колегія:

М.І.Блецкан, доктор філософських наук, професор;

М.М.Вегеш, доктор історичних наук, професор;

Д.Д.Данилюк, доктор історичних наук, професор;

М.І.Сюсько, доктор філологічних наук, професор.

Друкується згідно з рішенням Вченої Ради Ужгородського національного університету, протокол № 2 від 4 березня 2003 року.

03 - 49 - 9

БІБЛІОТЕКА
Ужгородського
національного
університету

ISBN 966-7400-27-9

© Блецкан М.І., впорядкування, 2003

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

*В.Сливка,
ректор Ужгородського
національного університету*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Дорогі гості!

Шановні учасники міжнародної конференції!

XXI століття, що дедалі активніше вбирає в себе багатющу скарбницю надбань минулих віків, стане, поза сумнівом, творцем принципово нових підходів, моделей і концепцій у трактуванні культурної спадщини, витвореної попередніми поколіннями. Ми вже є свідками якісного переосмислення багатьох ідеологем і канонічних стереотипів, оправданого повернення у контекст повсякденного життя тих ідей і уявлень, які неодноразово служили надійним орієнтиром на складних шляхах сходження від національного і духовного поневолення до ідеалів вільної людини і вільного суспільства. Ще однією доброю нагодою переконатися у співзвучності гуманістичних мотивів і традицій, уявлень минулого про пріоритет загальнолюдських цінностей з нашою добою є організація і проведення у стінах Ужгородського національного університету міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження видатного просвітителя, письменника, педагога і культурно-освітнього діяча Закарпаття Олександра Духновича.

Жодні політично-соціальні бурі та незгоди, модні та модерністські віяння, що пронеслися-пролетіли упродовж цих століть над нашим краєм, не зменшили і не зітерли його духовного карбу.

Навпаки, велич Духновичевої постаті з огляду ХХІ століття бачиться в історії нашого відродження ще більш виразнішою. Нехай багатий і розмаїтий світ його поглядів, думок, образів з новою, переконливішою силою постане з ваших доповідей і повідомлень, що прозвучать на таких секціях конференції: філософії та політології, історії, мовознавства та літературознавства. Нехай Ваше, шановні вчені України, Росії, Словаччини, Угорщини, Румунії, вагоме слово про Олександра Духновича, провісника і будителя карпатських русинів, їхню історію, освіту, культуру, літературу стане нам надійною підмогою у розвиткові гуманітарної освіти, у вихованні шкільної та студентської молоді, зрештою, у розвиткові нашої української державності. Олександр Духнович був, є і буде поруч з нами!

Шановні учасники конференції! За дорученням Оргкомітету дозвольте відкрити міжнародну наукову конференцію «Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття» і побажати всім Вам плідної роботи.

*І.Різак,
голова Закарпатської
облдержадміністрації*

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – ВИДАТНИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ І ДУХОВНИЙ ДІЯЧ

Історичний досвід підтверджує, що кожний народ в переломні періоди свого життя висуває з власного середовища постаті сильних духом і обдарованих талантом вирішувати назрілі потреби суспільства. Не є винятком і наше Закарпаття, тому є чимало переконливих свідчень.

Так було в кінці ХІV ст., коли з'явилася потреба піднести господарську і політичну значимість краю в очах сусідніх народів. За таких обставин появився Федір Корятович, який вдало поєднав достоїнства воїна і мудрість господарського, політичного і культурно-освітнього діяча, спрямувавши їх на зміцнення і розвиток національної культури закарпатських русинів.

На зламі XVII–XVIII ст., коли загострилися релігійні відносини, яскраву сторінку в історію духовного життя вписав письменник-полеміст Михайло Андрелла, який невтомно пропагував “Ми восточницы есьме спочатку”. А в кінці XVIII – на початку XIX ст., коли настала небезпека втрати рідної мови, на її захист сміло виступив мукачівський єпископ Андрій Бачинський. Він не дав чужинцям задушити рідне слово, знищити традиції, звичаї свого народу – важливі складові його культури. Ставлячись з великою повагою до мови інших народів, просвітитель палко виступав на захист рідної “руської” мови. Повчальною і сьогодні залишається його позиція у мовному питанні: “Отнюдь не возбраняю латинского или иных языков науки, токмо абы свое Руское... наипервие не оставляти, но во том вынаучити и утвердиться” [1]. Як тут не згадати Шевченкове: “І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь”.

Ніби передбачаючи закономірність виникнення незалежної Української Держави, А.Бачинський дав слушні поради щодо усунення труднощів, які можуть виникнути в державотворчому процесі. Він навчав: “На содержаніе в своем составі коего-либо рода, и народа не есть болшаго и крепчайшаго союза, нежели содержаніе природнаго, отческаго и матерняго своего языка, письма и набожества” [2].

Закарпатська інтелігенція успішно справилася і з таким важливим завданням, як написання історії рідного краю. Це була двотомна праця “Короткий нарис фундації Федора Корятовича”, яку написав і видав ігумен Мукачівського монастиря І.Базилевич у 1799–1805 рр. обсягом 862 сторінки. Та важливо, що нею була започаткована концепція історичного розвитку Закарпаття – закарпатські русини автохтони на своїй землі і етнічно належні до східнослов’янського кореня.

Сьогодні ми з гордістю згадуємо ім’я М.Лучкая – творця “Граматики слов’яно-руської” (1830 р.), якою він зробив вагомий внесок у розвиток культурного життя не лише Закарпаття, а й усіх західноукраїнських земель.

Та своє ім’я вчений обезсмертив фундаментальною шеститомною працею “Історія карпатських русинів”, чотири томи з яких завдяки науковцям і ректорату Ужгородського національного університету вже побачили світ.

Сміємо стверджувати, що це вагомий внесок ужгородських вчених у зітчизняну історичну науку.

Діяльність учених, культурно-освітніх діячів на Закарпатті – яскраве підтвердження наявності тут суспільно-політичної дум-

ки, а в спадщині її творців – актуальних проблем економічного, соціального і політичного життя краю.

Величною постаттю не тільки серед плеяди закарпатських, а й всеслов'янських будителів і просвітителів підноситься ім'я Олександра Духновича. Щоб правильно визначити його місце в ряді відомих слов'янських діячів, необхідно вказати, якою була доля слов'ян в епоху, в якій він жив і творив. Важливо підкреслити, що відродженицькі тенденції на Закарпатті народжувалися і розвивалися не ізольовано, а в контексті піднесення загальноєвропейського історико-культурного процесу і викликані змінами у духовному житті слов'янських народів. Перебуваючи у складі Російської, Австрійської та Турецької імперій, чужинці намагалися поневолити мільйони слов'ян не тільки економічно, а й духовно, витравити з їх свідомості знання історичних коренів, почуття національної гідності, зробити їх етнічним придатком до пануючих націй. Та ніякі дискредитивні заходи в галузі рідної мови, культури, освіти не могли вбити в них віру на право політичного існування. І перша половина XIX ст. в історії слов'янства ознаменувалася епохальною подією – їх національним відродженням.

Коліскою національного відродження українського народу Російської імперії стала Слобожанщина. Тут провідником національної культури став Харківський університет, відкритий у 1805 р. На Правобережній Україні центром українського національного руху став Київ. Члени створеної тут у 1846 р. нелегальної організації “Кирило-Мефодіївського товариства” виробили ідею утвердження державної незалежності України у федеративному союзі незалежних слов'янських держав.

Ідея національного відродження охопила і українців Східної Галичини, що перебували під владою Австрійської імперії. Кращі представники інтелігенції, зокрема духовенства, повели рішучу боротьбу за впровадження рідної мови і культури в усі сфери громадського життя. З цією метою вони у 1833 році заснували відоме напівлегальне демократично-просвітницьке та літературне товариство “Руська Трійця”.

Біля витоків національного відродження сусідніх слов'янських народів – чехів і словаків, стояли Ян Коллар, П.Шафарик, Й.Добровський, Ф.Палацький, Ф.Челаковський, Л.Штур. У південних слов'ян такими були Д.Обрадович, В.Караджич, Ю.Гуца-Венелін, до речі уродженець нашого краю.

Історичною правдою є той факт, що Закарпаття, яке входило до складу Угорського королівства, а разом з ним до Австрійської імперії, не стояло осторонь цього процесу. Краща частина

крайової інтелігенції розгорнула активну наукову, культурно-просвітницьку діяльність, щоб не дати своєму народу, закарпатським русинам, потонути в хвилях денационалізаторської політики чужинців, сприяла формуванню в них національної самосвідомості. Вагомий внесок у розв'язання цього історичної ваги завдання зробив О.В.Духнович.

Олександр Васильович Духнович народився 24 квітня 1803 р. в с.Тополя (сьогодні округ Снина у Східній Словаччині) в сім'ї священика. Освіту здобув у гімназіях Ужгорода і Кошицях та Ужгородській богословській семінарії (1823–1827 рр.) Після висвячення в священики ще довго не зміг отримати постійного місця роботи. Тільки в 1838 р. єпископ Мукачівської єпархії Василь Попович призначив його єпархіальним консисторіальним нотаріусом в Ужгороді, де і працював до 1844 р. Згодом переїжджає до Пряшева як священик-каноник. Тут і розпочалася його наукова і творча праця, яка возвела його в ряд відомих учених і культурно-освітніх діячів.

Наукова і творча праця О.Духновича надзвичайно багатогранна. Та найбільший слід він залишив на ниві культурно-освітньої, будительської діяльності, що сприяла піднесенню національної самосвідомості закарпатських русинів. А це було одним із найактуальніших завдань інтелігенції, оскільки угорські власті не визнавали в своєму королівстві інших народів, крім угорського, виступали проти національних інтересів так званих недержавних меншин. Закарпатські русини на рідній землі були позбавлені всіляких прав, а їх захисники переслідувалися. О.Духнович з гіркотою відзначив, що угорські власті “поставили собі за принцип заснувати велику угорську державу і вирішили, що тільки єдина угорська мова має запанувати і що кожен громадянин повинен, і то негайно, почати вивчати цю мову і на ній розмовляти” [3]. З цією метою угорський сейм в 1839 – 1840 рр. ввів у законотворчість, судочинство і адміністрацію лише одну мову – угорську, а в 1843–1844 рр. запровадив її як мову викладання в усіх середніх та вищих навчальних закладах. Така політика привела до того, що “Законом Аппоні” 1907 р. на Закарпатті були ліквідовані всі українські (руські) школи.

У такій політичній атмосфері О.Духнович рішуче виступив на захист інтересів свого народу. Він розгортає культурно-освітню, педагогічну діяльність, сприяє розвитку народної освіти, вважаючи, що саме це – шлях до покращення долі народу. Тому як борець за народне шкільництво складає і видає буквар (“Книжиця читалная”), підручники (“Краткій Землепис для молодых

Русинов"), народні календарі ("Місяцеслови"), літературні альманахи ("Поздравленіє Русинов на 1850, 1851, 1852 гг."), молитовник ("Хліб душі"), пише п'єси ("Добродітель превышает богатство") тощо. Позбавлений підтримки з боку держави, все це видавав за власні кошти і роздавав школам. У одному з листів до Я.Головацького повідомляв: "Брате! У нас читательство вельми слабое, книги купувати не обыкли, еще наши даже и сами священники, наибольше даром роздаваю... Я доселе потерял свои деньги, раздавал книги, подвергся строгой критике, а пользы нет"[4]. На думку О.Духновича, таке становище було у значній мірі результатом пасивності місцевої інтелігенції, яка недостатньо працювала над підвищенням навіть свого культурно-освітнього рівня. Таких він справедливо запитував: "Скажите правду, не больше ли вредят народности нашей самыи рускіи демагоги, нежели мадяре!" І тут же справедливо стверджував: "Суть у нас рускіе чиновники, а то в рускіх округах, кои до днесь ни читати, ни писати не умеют по руски".

Вихід із духовного застою просвітителів вбачав в активізації творчої діяльності інтелігенції, яка покликана працювати над формуванням національної самосвідомості народу. І сьогодні залишається актуальним таке його зауваження: "Так братья! Не жалуймесь на чужих, бо то каждая рука ко собі крива и каждый похвалы достоин, кой за свое ревнует; но берімся і ми до діла, честуйме наше письмо и народность, и церковь, а легко уступятся нам все перепоны, змиряймося с иными сусидными народами и взаимно будем собі помагати та й не буде вражды" [5].

Сам просвітитель своєю невтомною діяльністю був прикладом служіння своєму народу. Всенародне визнання йому приніс посібник для вчителів "Народная педагогія. 1857", в якому поновому викладено дидактику навчального процесу, найдемократичніші і найпрогресивніші принципи тодішньої педагогічної думки, що зробило автора видатним педагогом європейського світу. І сьогодні актуально звучать його настанови про те, що "народ без просвещения не может называться народом, такой народ мертвый есть"[6]. Повчальними залишаються його слова: "Дай сыну твоему здоровый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность трудолюбия, доброе сердце, любовь к Богу и ближнему, дай ему добрую волю и уже дал еси ему богатство... которое и в беде и нещастии останется с ним на віки" [7].

О.Духнович зробив вагомий внесок також у розвиток суспільно-філософської думки на Закарпатті. У своїх працях ("Естественно-духовные разсужденія. 1855", "Дело от безделія. 1859"). Він далі розвинув погляди на природу і суспільство таких її пред-

ставників першої половини ХІХ ст., як М.Теодорович, П.Лодій, П.Довгович. При всій недовершеності філософської системи автора у ній наявне раціональне зерно – твердження, що людина сама є творцем своєї долі. Він стверджує: “судьба человека зависит от самого человека, то есть от направления его ума и сил духовных, как человек управляет на одну или другую сторону, на доброе или злое” [8]. Тому він вірив, що покращення долі народу залежить від активної творчої діяльності кожного. А якщо “опустился человек, если только готовое от неба ждае... тогда хотяй его на небеса выдвигнеш, он однако останется безчувственным трупом” [9].

В останні роки О.Духновича охарактеризовано і як історика. Його історичні, як і філософські, погляди будуть розкриті в спеціальних доповідях на нашій конференції. Тут тільки відмітимо, що в працях з історії Закарпаття (“Истинная история Карпато-Россов”, “Состоянье Русинов в Угорщине”, “О народах Крайнянских...”) мовою фактів доведено безправне економічне і політичне становище закарпатського селянина. Дослідник не побоявся вказати на справжніх винуватців такого становища – “панове их оречнии суть самодержавные тираны, держати любят народ в слепоте и невежестве”. Будитель закликав вивчати історію рідного краю, бо вона виховує в молоді любов до батьківської землі, почуття національної гідності. Тому й заповідав нащадкам: “Люби род свой не прото что он славный, но для того, что он твой” [10].

За активну подвижницьку діяльність в ім'я розвою національної самосвідомості закарпатських русинів угорські революційні власті 27 квітня 1849 року заарештували О.Духновича. Та і в цей грізний час народолобець не зрадив інтересам свого народу, не перекинувся в табір чужинців, а на весь голос заявив:

*Я Русин был, есмь и буду
Я родился Русином,
Честный мой род не забуду
Останусь его сыном* [11].

Разом з тим народолобець з повагою ставився до інших народів, зокрема угорського. І так же відкрито заявив: “Мы честуем мадыарский народ, величаем великодушне его и любовь взаимну, як и от них чести пожадаем, мы уже через девять столетий с мадыарами живем, и никогда не была против нас жалоба, что б доколи мы или кривду учинили” [12].

Потрібно виділити ще одну характерну рису у діяльності будителя – він не тільки звертався до минулого, а й ретельно аналізував проблеми сучасного йому суспільства, усвідомлюючи не-

обхідність соціально-економічних і культурних перетворень, які вже мали місце в країнах Західної і Центральної Європи. Він з боєм відзначав пасивність в громадсько-політичному житті одної частини інтелігенції і наявність суперечностей в середині другої її частини. Засуджуючи революційні форми боротьби, як руйнівні, він закликав до об'єднання різних політичних течій і угруповань для еволюційного розв'язання назрілих проблем. Своєрідним заповітом звучить його звернення до нащадків: "Мир вам, братья! Токмо бо любовь и согласие могут двигнути упавшее домовство; только согласием растет милое дело, раздором же и наибольшее разрушается. Вручаю вам, братья, любовь, вы помнитесь все в лонах не малого народа, только будьте смиренны и мирные межь собою!" [13].

Сам же О.Духнович, осмислюючи пройдений життєвий шлях, чесно зізнався: "Я трудился день и ночь и боролся со многими препятствиями, я терпел муки, битвы и много бѣди за мой народ, чтобы он жил и счастливый был" [14]. Завдяки цьому його ім'я стало відомим далеко за межами Закарпаття. Він тримав творчі контакти із вченими і громадсько-політичними діячами Східної Галичини (Я.Головацьким, Б.Дідицьким, А.Петрушевичем), представником російського посольства у Відні М.Раєвським та ін., а його наукова й творча спадщина стала вагомим внеском у загальнослов'янську духовну скарбницю.

Звертаючись до неї, ми згадуємо і такі повчальні слова О.Духновича:

*Кто для себя самого живет,
Сам совсем и умирает.
А кто человечеству живет
Он и по смерти жив будет* [15].

Сказане цілком стосується і нашого О.Духновича.

Разом з тим важливо, щоб до відомих історичних постатей ми зверталися не тільки в дні їх ювілеїв, а постійно працювали над збереженням їх спадщини, щоб зробити її доступною для сучасників і прийдешніх поколінь. У зв'язку з цим хочу віддати належне науковцям Словаччини, зокрема почесному доктору УжНУ Олені Рудловчак, які багато зробили для збереження спадщини О.Духновича [16]. В останні роки ця робота активізувалася і в Ужгородському університеті. Його науковці перевидали "Граматіку слов'яно-руську. 1830" [17], опублікували чотири томи "Історії Карпатських русинів. 1843" [18] Михайла Лучкая і перший його біографічний нарис [19], а також малодоступні навіть для спеціалістів праці Ю.І.Гуци-Венеліна, що були видані в

Москві в 30–40-х роках XIX ст.[20], бібліографічну працю М.Ле-
лекача і І. Гарайди [21]. Окремим виданням вийшли наукові і
літературні твори А.Волошина [22] і В.Гренджі-Донського [23].

Все це – неоціниме духовне багатство, яке ставить наш край
не тільки в рівень українського, а й загальнослов'янського
історико-культурного розвитку. Значна його частка належить перу
О.Духновича – вченого, культурно-освітнього діяча, просвітителя,
200-ліття від дня народження якого відзначає весь науковий
слов'янський світ.

Література:

1. Шлепецький А. Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (Далі НЗ МУКС).- 1967.-№ 3.- С.229.
2. Там само.- С.224.
3. Бача Ю. Шлях Олександра Духновича // Невідомий Олександр Духнович.- Ужгород, 1993.- С.9.
4. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62. Видав К.Студинський.- Львів, 1905.- С.223.
5. Вістник для Русинів Австрійської держави.- 1863.- Ч.6.- С.23.
6. Духнович А. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских.- Львів, 1857.- С.89.
7. Там само.- С.5.
8. Духнович А. Дело от безделія. 1859 //Львівська бібліотека ім.В.Стефаника, відділ рукописів.- НТШ. - №842.- С.11.
9. Кашула І.Ю. Суспільно-філософська думка на Закарпатті кінця XVIII – середини XIX ст.- Ужгород, 1993.-С.47.
10. Про історичні погляди О.Духновича див.: Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.).- Ужгород, 1999.- С.144-162.
11. Поздравленіє Русинів на год 1851.- В Відні, 1851.- С.69.
12. Духнович О. Твори в 4-х томах. - Т.3. - Братіслава, 1989.- С.259.
13. Зоря Галицка.- 1853.- Ч.33.- С.381.
14. Зубрицкий Д. Наш А.Духнович.- Пряшев, 1923.
15. Духнович А. Дело от безделія. 1859 // Львівська бібліотека ім. В.Стефаника, відділ рукописів.- С.3.
16. Духнович О. Твори в 4-х томах.- Т.1.- Братіслава, 1968; Т.2.- 1967; Т.3.- 1989.
17. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. Переклад з латинської П.Лизанця та Ю.Сака.- К., 1989.- 190 с.
18. Лучкай М. Історія карпатських русинів. - Т.1. Редколегія: Й.О.Баглай, М.М.Вегеш, Д.Д.Данилюк, М.В.Орос (голова), І.М.Сенько. Дешифрування рукопису та переклад з латинської Ю.М.Сака. Редактор Д.М.Федака. - Ужгород, 1999.- С.199; Т.2.- Ужгород, 2000.- С.388; Т.3. Редколегія: Й.О.Баглай, М.М.Вегеш, Д.Д.Данилюк, І.М.Сень-

ко, Б.В.Швед (голова).- Ужгород, 2002.- С.328 ; Т.4.- Ужгород, 2003.- С. 380.

19. Гаджега В. Михаил Лучкай. Житенис и творы.- Ужгород, 1929; Факсимільне видання.- Ужгород, 2000.- 136 с.

20. Венелін Ю. З наукової спадщини визначного славіста.- Укладання Д.Данилюка. - Ужгород, 2002.- 184 с.

21. Загальна бібліографія Подкарпаття. Зложили Николай Лелекач и Иван Гарайда. - Ужгород, 1944; Факсимільне видання - Ужгород, 2000.- 214 с.

22. Волошин Августин. Вибрані твори. - Ужгород, 2002.- 528 с.

23. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Спогади.- Ужгород, 2002.- 516 с.

*Ю. Мигалина,
ректор Мукачівського
технологічного інституту*

О.В.ДУХНОВИЧ І ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Вся творча діяльність О.Духновича була підпорядкована завданням політичної боротьби за свободу і кращу долю закарпатських русинів (українців). В його розумінні боротьба – це активна педагогічна та культурно-просвітницька діяльність. Як поет, письменник і журналіст в усіх випадках він виступає з позиції педагога. Навіть твори на історичні та філософські теми підпорядковані завданням освіти.

Багатогранна педагогічна, наукова спадщина О.Духновича різнобічно досліджувалась і досліджується як вченими України, зокрема закарпатськими, так і вченими Словаччини, Чехії та інших країн. Це дає нам змогу не повертатися до цієї проблеми, а зупинитися на сучасності, зокрема на реформуванні вищої школи в Україні. Остання проблема знайшла відображення в Законі України “Про вищу освіту”, виступах міністра освіти і науки України В.Кременя, роботах ректорів провідних вузів нашої держави.

О.Духнович виступав за докорінну реформу школи. Школа, на його думку, повинна будуватися на засадах гуманності і справжнього демократизму. Його основні освітянські ідеї в повній мірі реалізуються сьогодні в незалежній Україні, зокрема і в реформуванні вищої школи.

Наші вищі навчальні заклади виконують одне з важливих соціальних замовлень держави – формують інтелектуальний потенціал, забезпечують потреби країни у фахівцях, здатних за-

своїти і творчо переробити світовий досвід. Тому і проблеми вищої освіти зацікавлено сприймаються всім суспільством.

За дванадцять років незалежності ми пройшли великий і важкий шлях перебудови системи освіти. Однією із помітних сходинок на цьому шляху є перехід до більш гнучкої схеми вищої освіти – молодший спеціаліст – бакалавр – спеціаліст – магістр. Подібні моделі використовуються майже в усьому світі, і тому застосування такої схеми прокладає стежку для України в міжнародний освітянський простір. Озираючись назад, можна схвально стверджувати, що перебудову вищої освіти ми розпочали своєчасно і напрямок руху, загалом, обрано правильно. Вищезгадана схема підготовки фахівців з вищою освітою характеризується такими позитивними рисами, як гнучкість, фундаментальність, масштабність.

Існує два підходи до підготовки фахівців із вищою освітою. Перший – підготовка грамотних виконавців. Другий підхід – підготовка творчих фахівців, які здатні розв'язувати нестандартні завдання, приймати розумні рішення в нетипових умовах. Така підготовка передбачає вивчення блоку фундаментальних дисциплін та навчання мистецтву ефективного, творчого їх застосування при вирішенні конкретних питань.

Реформування вищої освіти, перехід на ступеневу підготовку фахівців спрямовано саме на те, щоб реалізувати навчання якомога ближче до другої моделі. Багато тут вже зроблено. Можна констатувати, що сьогодні за формою навчання реалізовано ступеневу підготовку. Але нам всім разом ще треба багато зробити, щоб перейти до цієї системи навчання за змістом.

Насамперед існують проблеми, які треба розв'язати найближчим часом.

Перша проблема. Чим принципово відрізняються підготовка спеціалістів та магістрів?

Той, хто успішно закінчив чотири роки навчання за навчальними планами бакалавра, отримує диплом бакалавра. Тут і сьогодні проблем не існує. Усе і відбувається так, як і планувалося.

Диплом магістра мають отримувати ті випускники, які в змозі досягти більш високого теоретичного рівня у відповідній галузі, мають здібності та нахил до наукової та викладацької роботи в вищих навчальних закладах.

Кожний, хто має достатній досвід роботи у вищій школі, підтвердить, що магістрами у вищезазначеному розумінні можуть стати не більше 20–25% студентів курсу.

Сьогодні у вузах існують різні підходи до підготовки магістрів. Є приклади, коли підготовка магістрів — це дійсно якісно вищий рівень підготовки фахівців як спеціалістів. І навпаки, маємо приклади, коли рівень підготовки спеціалістів та магістрів за навчальними планами практично не відрізняється. В найвідоміших університетах світу — Колумбійському, Оксфорді, Кембриджі тільки випускники-магістри в перспективі можуть ставати професорами та очолювати кафедри в більшості вищих навчальних закладів.

Друга проблема — проблема змісту підготовки фахівців. Як їх готувати, щоб виконати головну мету: підготувати фахівця мислячим, творчим? Рецепт один, він відомий зі світового досвіду. Треба збільшувати час самостійної роботи студента, ширше впроваджувати індивідуальні плани, і все це має відбуватися під постійним контролем кафедри, викладача. Доцільність збільшення обсягу самостійної роботи студентів обумовлює й удосконалення системи контролю. Навчальний процес не може здійснюватися без належного зворотного зв'язку, який реалізується через контроль за його перебігом та результатами. Роль контролю за якістю знань особливо зростає сьогодні у зв'язку зі зниженням дисциплінарного тиску на студентів, введенням індивідуальних планів навчання, а головне — у зв'язку з підвищенням ролі самостійної роботи студентів. На сьогодні ситуація на ринку праці змінилася, і тому вимоги до гнучкості освіти незрівнянно зросли. Необхідно прискорити розробку державної компоненти стандартів вищої освіти і в першу чергу звернути увагу на розробку переліків кваліфікацій фахівців з вищою освітою, узгодивши з ним і перелік спеціальностей, а не навпаки. Констатуємо факт, що реформування вищої освіти в Україні рухається в правильному напрямку, треба зауважити, що зроблено ще тільки перші кроки. Головний напрямок подальшого розвитку — глибше інтегрування у світовий освітянський простір.

Головний інструментарій — комп'ютеризація навчального процесу, застосування інтернет-технологій, створення корпоративної мережі вищих навчальних закладів різних типів (можна навіть на міждержавному рівні). Приклади є в Україні, Польщі, Росії, Німеччині. Використання інтернет-технологій суттєво збільшує (і головне прискорює) можливості пошуку інформації, що в наш час має вирішальне значення.

Мукачівський технологічний інститут, наприклад, має розвинуту комп'ютерну мережу, що об'єднує всі факультети та підрозділи. Це надає можливість застосовувати новітні мережні техно-

логії для підвищення ефективності навчальної, наукової та управлінської робіт. Так зараз закінчуються роботи з впровадження систем автоматизації бухгалтерії, відділу кадрів та діловодства. Виконується проект з автоматизації бібліотеки.

Бібліотека – найпотужніше джерело інформаційного забезпечення навчальної та дослідницької роботи. Сучасним доповненням до цього джерела є величезні інформаційні ресурси світової комп'ютерної мережі Інтернет. В інституті створено власний супутниковий канал доступу зі швидкодією 256 Кbps та можливістю її подальшого розширення. Зрозуміло, що "головною" в інституті є навчальна робота, тому кінцевою метою є застосування у навчанні всього вищезгаданого.

Комп'ютерні комплекси з програмними засобами навчального призначення дозволяють використовувати: мультимедійні демонстраційні досліди, ілюстративні аудіо- та відеоматеріали, електронні підручники та книжки за матеріалами лекцій, застосовувати комп'ютерні тренажери тощо. Такі системи використовують не тільки для навчання, але й для контролю результатів засвоєння матеріалу (атестації, колоквиуми, реферати тощо)

Комп'ютерні технології можуть бути застосовані для підвищення ефективності всіх форм навчання: очної, заочної, дистанційної.

Однією з проблем вищої школи є питання щодо регулювання відкриття й діяльності приватних вищих навчальних закладів освіти, які, безумовно, у ринкових умовах мають право на існування. Проте, щоб ці вузи стали справжньою "кузнею кадрів", готували фахівців того ж рівня, якого домоглися провідні державні вузи, їм треба "встановити планку на високому рівні". Нарешті, правильно було б, якби право видавати диплом державного зразка було надане лише тим недержавним вузам, які його заслужили своєю навчальною, науково-методичною і виховною роботою, сильним теоретичним потенціалом викладацьких кадрів. Усі інші недержавні вузи мають видавати своїм випускникам диплом недержавного зразка. До речі, така практика давно існує у деяких країнах Заходу.

З кризових у наш час є проблема підготовки та перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів. За ставками заробітної плати пересічний державний вищий навчальний заклад України не може конкурувати з різними фірмами, СП тощо. Тому втримати висококваліфіковані кадри дуже важко. Молоді люди одержують наукові ступені, набувають суттєвого професійного досвіду у вищих навчальних закладах, а потім знаходять роботу за

кордоном або у фірмах. «Старі» викладацькі кадри залишаються, і штучні спроби омолодження кадрів нічого не дають. Річ у тім, що немає нової зміни, яка згідна працювати за стару зарплату. Налагодження підвищення кваліфікації працівників, що ще залишились, наштовхується на обмеженість матеріальної бази на місцях. Хочу нагадати, коли ми розпочинали перебудову вищої освіти, то всі одностайно підкреслювали, що все найкраще, розумне у старій системі треба зберегти, перенести до нової. На превеликий жаль можу констатувати, що ми не зовсім у цьому послідовні.

Формування гуманістичного світогляду українських викладачів, фундаментальність їхньої психологічної, дидактичної і методичної підготовки, виховання їх на ідеях свободи, рівності і відчуття власної гідності є сьогодні питанням з питань освітянської галузі. Звідси впливає той факт, що кардинальним заходом має бути законодавче віднесення викладача вузу до державних службовців з усіма правовими і матеріальними умовами.

Звичайно, ці проблеми складні, простим адміністративним втручанням їх не можна розв'язати. Тут необхідно вирішити цілий комплекс завдань на державному рівні, оскільки потрібну систему підвищення кваліфікації викладачів ми практично загубили. Сьогодні вона існує формально, діє неефективно. Але так продовжуватися далі не може. Ми маємо взяти ініціативу на себе, показати, що вузи розуміють відповідальність цієї роботи і можуть продемонструвати як це треба робити.

Зазначу, що проблема підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів в Україні – це державна проблема, її треба розв'язувати на державному рівні.

Кожен викладач після терміну підвищення кваліфікації має звітувати на засіданні кафедри про результати своєї роботи за цей час. Будемо відверті, сталося так, що в останні роки час стажування або підвищення кваліфікації більшістю викладачів розглядався як додаткова відпустка і, як правило, ніякої звітності після його закінчення не відбувалося. Термін підвищення кваліфікації може бути від одного місяця до чотирьох, а творча відпустка – до одного року. Кожен викладач має право використати цей термін один раз на п'ять років, під час підвищення кваліфікації педнавантаження може бути повністю зняте. Логічно буде, якщо за п'ять років перебування на посаді доцента або професора, використовуючи і час підвищення кваліфікації, кожен викладач підготує до друку певну навчально-методичну працю (підручник, посібник тощо). Ректорати повинні стежити за тим, щоб

усе це було зафіксовано в контракті викладача, і продовження контракту на наступні п'ять років знаходитиметься у прямій залежності від виконання умов попереднього контракту.

Одним із головних осередків будь-якого вищого навчально-го закладу є бібліотека, точніше служби пошуку та зберігання інформації. Чим ширшою є підготовка фахівців, тим відчутнішими є обмеження надходження інформації (немає коштів на книжки та періодику, не вистачає приміщень для їх зберігання тощо).

Сучасний вихід – всебічна комп'ютеризація бібліотек, створення власних баз даних та розвинених («інтелектуальних») пошукових систем. В ідеалі значна частина бібліотечного фонду має зберігатися в електронному вигляді, а користувач може отримувати її безпосередньо на робочому місці, не витрачаючи зайвого часу. Це незрівнянно прискорить роботу, зменшить потребу у сховищах для літератури, але, у свою чергу, потребуватиме перенавчання бібліотечного персоналу, створення відділів управління базами даних та підрозділів обслуговування.

Застаріле болюче місце навчального процесу – обмеженість вибору високоякісних підручників. Взагалі, для забезпечення потреб студентів різних рівнів підготовки та різних спеціальностей треба мати набір альтернативних підручників. Це дві взаємопов'язані проблеми: стимулювання написання підручників (монографій) та організація видавничої справи.

Для написання сучасного високоякісного підручника навіть фахівець із багаторічним досвідом викладання має витратити, у середньому, один-два роки. Це складна і копітка справа. Звичайно, можна зрозуміти і бажання автора отримати відповідну оплату за свою працю. Бо люди, яким треба годувати сім'ю, просто не можуть витрачати час на добродійні, але безоплатні справи.

Інший бік – видання підручників. Від видання підручників неможливо вимагати високого рівня прибутку і комерційної вигоди. Це викликає певні проблеми. Для їх розв'язання всі вузи створюють свої видавничі центри, які матимуть суттєві податкові пільги.

Основне завдання вищої школи – підготовка творчих фахівців, які здатні приймати нестандартні рішення. Для цього студентів треба навчити мислити. А такий процес неможливо формалізувати, він не може бути суто механічним. Таке вміння здебільшого виробляється у процесі спілкування з яскравими особистостями (які, на щастя, у вищих навчальних закладах ще не перевелися) і спільної роботи з досвідченими знавцями.

Перед фахівцем ХХІ століття неминуче постануть принципово нові завдання, розв'язанню яких зараз навчити не можна, їх ще наукою не визначено. Але з великою імовірністю можна прогнозувати їх появу, а також значне підвищення рівня складності. Якість підготовки фахівців визначається тим, у якій мірі його професійні вміння і мислення готові до вирішення нестандартних, перспективних завдань професійної діяльності, власне – готові до професійної адаптації у принципово нових умовах.

Другий компонент моделі – це самостійно вчитися, набувати професійні знання, навички, вміння оволодівати новими технологіями, удосконалювати кваліфікацію. Об'єктивна потреба у цьому вже стала обов'язковим елементом сучасного професійного життя і надалі буде зростати. Відсутність потреб і вмінь щодо професійного самовдосконалення – це і швидка дискваліфікація і втрата конкурентоспроможності на ринку праці. У цих умовах «навчити студента вчитися» означає не тільки розвиток готовності й потреби в самовдосконаленні, але і озброєння спеціальною системою самоорганізації його пізнавальної діяльності, що включає сучасні прийоми, методи, засоби переробки великих обсягів інформації, і довгострокового зберігання її, а також прийомами самовдосконалення професійного мислення, вмінь та навичок.

Третій компонент моделі фахівця впливає з вимог гуманізації та гуманітаризації освіти. Термін «гуманітарний» означає «те, що робить своїм предметом людину». Ідея і практика гуманізації суспільства і освіти передбачає визнання особистості – унікальної, неповторної індивідуальності кожної людини, її життя і здоров'я – як пріоритетної домінуючої соціальної цінності, найціннішого скарбу суспільства, збереження і розвиток якого потребують певних умов.

Саме тому гуманізація освіти передбачає декілька напрямків розвитку її технологій, що дозволяють створити умови для максимального самоусвідомлення, саморозвитку, самореалізації особистості, розкриття закладених у ній потенціалів і здібностей у відповідності до її спрямованості та вибору. Тобто – навчити бути, «відбуватися» як в особистісному, так і професійному плані.

Розширення гуманітарного ядра освіти у сучасному контексті має за мету залучення майбутнього фахівця до системи загальнолюдських цінностей через «занурення» в різнобарвний ціннісний простір гуманітарних дисциплін, що акумулюють систему світових надбань з філософії, культури, історії, психології, педагогіки, соціології і т. ін.

Зважаючи на посилення колективного характеру діяльності майбутнього фахівця, елементом гуманістичного компоненту моделі має стати також система психологічних знань, навичок та вмінь щодо ефективного розв'язання проблем співіснування, співпраці, спілкування.

Четвертим компонентом моделі є власне система професійних знань, навичок, умінь, які відповідають вимогам професійної діяльності, функціям і обов'язкам майбутнього фахівця, що закріплено у його кваліфікаційній характеристиці.

Загалом визначена нами модель добре погоджується з основними засадами освіти ХХІ століття, сформульованими міжнародною комісією з питань освіти ЮНЕСКО: вчитися знати, вчитися робити (діяти), вчитися бути, вчитися співіснувати.

Студентству належить особливе місце в соціальній структурі суспільства. Випускники вищих навчальних закладів – це майбутня інтелектуально-професійна еліта, на яку спирається будь-яке суспільство у своєму послідовному розвитку. Для України, яка в значній мірі втратила кадри своєї інтелігенції через зовнішню та внутрішню еміграцію, відтворення та збереження інтелекту нації стає одним з головних пріоритетів державної політики.

Кількість студентів в Україні перевищує зараз показники початку 90-х років і продовжує неухильно зростати, що відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку освіти.

Ця тенденція повною мірою пов'язана з процесами реформування освіти, перш за все з введенням платного навчання і має, безумовно, позитивний характер. Однак вона потребує нових підходів до визначення можливостей випускників вищої школи на ринку праці.

Очевидно, що загострення конкуренції між молодими спеціалістами підвищує їх зацікавленість в якісному навчанні, формує у студентів почуття відповідальності за власні перспективи, руйнує інфантилізм та утриманство, сприяє покращанню їх фахової та особистісної підготовки до праці та життя в цілому. Але з іншого боку, страх молоді перед безробіттям, перед нестабільним, непередбаченим майбуттям має досить негативні соціальні наслідки, що потребує негайного втручання держави в регулювання можливостей випускників вищих навчальних закладів на ринку праці.

Полегшити ситуацію на ринку праці до деякої міри зможуть і нові підходи до формування держзамовлення на фахівців з вищою освітою. Передбачається, перш за все, забезпечити баланс замовлення держави, регіонів, окремих галузей, попит населення

та завдання збереження відомих наукових шкіл. У цьому комплексному підході на перше місце висувається завдання кадрового забезпечення програм загальнодержавного значення (енергетика, машинобудування, авіація, транспорт, право, економіка, радіоекологія, підприємництво, педагогічні спеціальності та фундаментальні науки). У вирішенні цього завдання провідна роль належить вищим навчальним закладам Закарпатського регіону, де поряд із загальнодержавними інтересами враховуються також потреби переходу до нових економічних відносин, що обумовлює збільшення обсягів підготовки фахівців з менеджменту, маркетингу, банківської справи, зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Аналізуючи зміст навчально-виховного процесу у вищій школі України та його вплив на духовність і злагоду, слід звернути увагу на стан методологічних, ідеологічних, морально-політичних засад, на розуміння перспектив розвитку суспільства, особистості. На сьогодні ця проблема є дуже складною і недостатньо вивченою.

Широко розрекламований методологічний та ідейно-політичний плюралізм у теорії і навчанні за певних умов веде до світоглядної «безхребетності» в наукових дослідженнях, у коливаннях при вирішенні конкретних питань щодо суспільних відносин, що також негативно впливає на політичну та інші сфери нашого життя.

Демократизацію освіти сьогодні дехто розуміє як незалежність від суспільно-значимих аксіологічних цінностей. Аналіз свідчить, що значна кількість приватних та комерційних навчальних закладів у цьому аспекті не відповідають цим вимогам. Створені, як конкуренти державним вузам, з метою підвищення якості освіти, вони часто перетворюються у комерційні організації, малоконтрольовані державою, джерелом доходів для їх фундаторів. Розбіжності в навчальних планах і програмах часто призводять до їх несумісності навіть в однопрофільних вузах. За таких умов держава має посилити контроль за змістом та якістю навчального процесу в цих навчальних закладах.

Суспільство безпосередньо й через відповідні органи влади має постійно регулювати та контролювати зміст і аксіологічну спрямованість навчально-виховного процесу в навчальних закладах, підпорядковуючи його, перш за все, найбільш важливим і суспільно-значимим інтересам. Освіта має ґрунтуватися на об'єктивних наукових засадах бачення й розуміння світу, суспільних процесів, що є найбільш надійною підставою для світоглядної та

поведінкової єдності громадян. Зроблений висновок ні в якій мірі не означає, що автор недооцінює роль індивідуального та особистісного підходу до процесу навчання і виховання молоді у навчальних закладах. Але, все ж, ми маємо постійно пам'ятати, що без єднання і злагоди українське суспільство (як і будь-яке інше) не може існувати і розвиватися. А єднання людей можливе лише за умови спільності та єдності їх думок, поглядів і переконань.

Найважливіше завдання освітньої інтеграції України – сприяти духовному зближенню європейських народів, подоланню взаємних образ, недовіри, неприязні. Висувається ідея формування європейської свідомості, молоде покоління європейців має виховуватись на принципі подвійної лояльності – як у межах своєї країни, так і Європи. Тобто порушується питання про перетворення національного мислення у континентальне, що відсуне на другий план традиційний культ нації. Такі ідеї пропагуються видатними діячами європейських інтеграційних органів.

За останні 10–15 років у світі відбулася відома «переоцінка цінностей»: уся робота в провідних вузах світу представляла єдиний процес, у якому органічно пов'язані наукові дослідження та викладання. Чим тісніший цей союз науки і освіти, тим більшим потенціалом успішного розвитку володіє вуз. Кращі вузи розвинених країн Заходу є найбільшими науковими центрами: у США, Великобританії, ФРН живуть і працюють більше половини вчених усього світу. У США наукові праці вузівських професорів становлять до 2/3 найбільш авторитетної наукової літератури. У цю діяльність великий внесок роблять професори-емігранти, в тому числі і з України. У 70–80-х роках вони становили від 30 до 50 відсотків усіх американських лауреатів Нобелівської премії.

На тлі міжнародного співставлення особливо видно нашу недооцінку значення розвитку науки у вищій школі. Більшість вітчизняних вузів функціонує переважно лише як навчальні заклади. Розвиток вузівської науки гальмується недостатнім фінансуванням, низькою зацікавленістю підприємців у створенні сучасних наукоємких технологій. А це завдає шкоди як перспективам розвитку науки, так і результатам навчального процесу у вузах.

Формування правового поля – одне з найактуальніших завдань функціонування, розвитку та реформування вищої освіти. І це зрозуміло. Який закон – така й практика. Добрі закони спонукають до легітимної практики. Відсутність останніх або їх

недостатність – відверто підштовхують людей до неправових, суб'єктивних, а нерідко і злочинних дій і вчинків. Шкідливість останнього очевидна. Особливо в освітянській сфері, де предметом кінцевого впливу, вірної чи хибної норми є студенти. Будь-яка, навіть найменша похибка може обернутись великим соціальним злом. Адже, по-перше, вона «закладається» в світогляд; по-друге, торкається значного масиву людності; по-третє, має необернений характер.

Суттєвою вадою старих законів була також їх денациональна, можна точніше сказати – антинаціональна спрямованість. Сформовані, як правило, в кінці 60-х – на початку 70-х років, вони, зрештою, просто застаріли, відстали від життя, виявились об'єктивно неспроможними охопити сучасні освітянські реалії, зміна яких обумовлена утвердженням України як незалежної держави та її входженням у європейський і світовий освітній простір, державотворчими процесами, ринковими і демократичними перетвореннями, новітніми досягненнями науки, культури і соціальної практики. Останнє десятиріччя показало, що керуватись старими законами освітянська галузь вже не може. Потреба в формуванні власного нормативно-правового поля системи освіти стала більш ніж очевидною.

Зусиллями працівників Міністерства освіти, відповідних наукових, освітянських та державницьких інституцій та фахівців в Україні прийнятий і діє Закон «Про вищу освіту».

Формування нормативно-правового поля освіти продовжується. В стадії розробки знаходяться низка нормативних документів. Нині цей процес вступив у нову стадію – стадію прискорення і узгодження.

Підписання Україною Лісабонської конвенції щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти (до речі, цю конвенцію підписали 28 країн світу, серед яких – Велика Британія, Німеччина, Франція, США та ін.), засвідчує не лише високу якість вітчизняної освітянської галузі (хоч, звісно, соціально-економічні негаразди трансформаційного періоду не могли не позначитись на якості освітянської справи), але й її трансформацію відповідно до європейських і світових стандартів. Останнє має отримати фіксацію і на рівні законів, які мають регулювати не лише внутрішні стосунки, але й міждержавні і міжнародні відносини українських освітян.

Принциповим при цьому є питання першочергового законодавчого забезпечення двосторонніх міжнародних освітянських зв'язків, які встановлюються в контексті багатовекторної

міжнародної політики України. Правове поле освіти має форму-ватися з урахуванням багатовекторності й не замикатись на будь-якій двосторонній перспективі, якою б звабливою (особливо в постаналігичному сприйнятті) вона не видавалась на сьогодні.

Внутрішні і зовнішні пріоритети освітянського законотвора-ня обумовлюють питання щодо загальної ідеології цього проце-су. На сьогоднішній день воно все ще залишається відкритим. Важко назвати хоч би одну-дві публікації, спеціально присвячені його теоретичному обґрунтуванню. Це створює незбирані труднощі, неузгодженість у головному нерідко призводить до різноманіт-них, різнорозуміння закону, до суттєвих розбіжностей між окреми-ми статтями закону. Проблематичним є й досягнення узгоджен-ня освітянських законів як між собою, так і в загальному кон-тексті законотворення.

На мій погляд, ідеологія законотворчості освітянської галузі – своєрідний «дух законів» (Ш. Монтеск'є), які регулюють відно-сини в сфері освіти – формується як відлуння трьох головних відносно автономних соціокультурних потоків: *по-перше*, об'єк-тивно-історично обумовленого потоку українського державотво-рення; *по-друге*, загальноцивілізаційного повороту людства до де-мократії, ринкових відносин і фундаментальних цінностей; *по-третє*, традиційної української національної культури і націо-нальної педагогіки. Оптимальне поєднання обумовлених цими потоками духовних доміант якраз і створює ту ідеологічну плат-форму, неповторний «дух законів», на яких розгортається законо-творча практика в галузі української освіти у трансформаційний період.

Варто зупинитися на проблемі, яку можна було б сформулю-вати так: «вища школа» і «вища влада». Ця проблема не нова, вона широка, багатогранна, складна, її центральним питанням є питання про вузівську автономію. До цього часу в Україні відсутня чітка державна політика розвитку освіти і діяльності вищих навчальних закладів

Вузи повинні мати свободу дій; їх треба зробити власниками навчальних, виробничих, спортивних та ін. будівель, землі, на якій вони розташовані, вони самі, без втручання органів влади мають вирішувати питання оренди; не повинні обкладатися податками та ін.

Минуло 200 років з дня народження О.Духновича. Замислю-ючись над тим, що є найціннішим в його діяльності, в його творчій спадщині, з позицій сучасного нам стану науки, можемо сказати, що самим цінним в його культурно-освітній діяльності є його

педагогічні зв'язання, які надихає нас на розбудову сучасної освіти, в тому числі і *вищої*.

Література:

1. Закон України "Про вищу освіту". Науково-практичний коментар. Київ, 2002.
2. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття // *Освіта*. - 2002. - 25 грудня.
3. Кремень Василь. Від "літкової" декларації до освіти протягом життя // *Дзвін* тижня. - 2003. - 1 лютого.
4. Слонішнюк В.В. Навчально-виховна та наукова діяльність Київського університету: сучасність та погляд у майбутнє. Вовукаїнська науково-методична конференція "Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи". Тези доповідей. - Київський університет. - 2000.

*В. Андрущенко,
директор Інституту
вищої освіти АПН України,
М.Блецман,
завідувач кафедри філософії Ужгородського
національного університету*

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ О.ДУХНОВИЧА

У ХХ столітті Закарпаття часто називали "Африкою в центрі Європи", "Богом забутим краєм". Та ще у XVIII–XIX століттях тут жили й творили мислителі європейської величини. Серед них такі, як П.Д.Лодій (1764–1829 рр.), І.С.Орлай (1770–1829 рр.), М.А.Балудянський (1769–1847 рр.), М.М.Лучкай (1789–1843 рр.), Ю.І.Гуца-Венелін (1802–1839 рр.), В.Довгович (1783–1849 рр.). Особливе місце у цій когорті належить Олександрові Духновичу (1803–1865 рр.). Це і спонукало ЮНЕСКО відзначити на міжнародному рівні 200-річчя від дня народження визначного діяча Закарпатського краю.

Творча спадщина О.Духновича здавна привертала до себе увагу дослідників. Та їх праці переважно торкалися завжди питань культурно-освітнього та науково-педагогічного аспектів спадщини вченого. Поза увагою залишались проблеми світогляду О.Духновича, зокрема його філософські та соціологічні погляди. Якщо десь про це і йшлося, то ці міркування мали суперечливий характер.

О.Духнович, як відомо, за професією був служителем культу. Тому його погляди найчастіше тлумачились як релігійно-ідеалістичні. Насправді ж, філософські погляди О.Духновича характеризуються як деїстичні. Деїзм (від лат. Deus – Бог) – це релігійно-філософське вчення, яке виникло в Англії у XVII ст. і набуло значного поширення в епоху Просвітництва. Згідно з поглядами деїстів, Бог створив світ і є його першопричиною. Проте в подальшому він не втручається в його існування і розвиток. Світ розвивається за своїми законами. Тут має місце у О.Духновича, як і у всіх деїстів, перехід від деїзму на позиції пантеїзму (у перекладі з грецької це поняття означає «все-Бог»).

Пантеїзм – така філософська концепція, згідно з якою Бог і світ (космос, універсум) є тотожними, тобто такими, що збігаються. Так, у давньокитайській філософії до пантеїзму тяжіли представники даосизму – Лао-Цзи (VI–V ст. до н.е.) та Чжуан-Цзи (близько 368–286 рр. до н.е.). У давньоіндійській філософії, зокрема у ведизмі, однією з чільних також була ідея тотожності Бога і внутрішньої суті індивіда. Витоки західноєвропейської філософської традиції пантеїзму сягають ідеї гілозоїзму про невіддільність життя і матеріального світу у всіх його проявах. Ця ідея чітко представлена у філософії Фалеса, який стверджував, що “усі речі наповнені Богами” [7, 465]. В добу Відродження ідеї пантеїзму поділяли М.Кузанський, Дж.Бруно, а в XVII ст. – Б.Спіноза. В українській філософській думці ідеї пантеїзму були характерними для І.Копинського та Г.Сковороди.

Можна припускати, що О.Духнович тією чи іншою мірою був знайомий із філософською спадщиною названих мислителів. Тому О.Духнович, як і вони, на відміну від теологів, котрі, з метою відстоювання віри в Бога, розрізняли ту природу, що творить, і природу створену, котрі вчили, що Бог знаходиться поза світом і над ним, обґрунтовував положення, що духовне начало не перебуває в потойбічному світі, не поза природою, а знаходиться в ній самій. Бог, з його точки зору, не має визначеного місця, він “без места, на всяком живом месте” [2, 575].

О.Духнович, напевно, був обізнаний із творчістю великого російського вченого-енциклопедиста М.В.Ломоносова, який із самого початку стояв на позиціях деїзму і еволюціонував у бік пантеїзму. О.Духнович присвятив російському вченому спеціальний твір під назвою “Повесть о Ломоносове”. Для О.Духновича, як і для багатьох мислителів Європи того часу, М.Ломоносов був неперевершеним авторитетом вченого й філософа. Під впливом його ідей О.Духновичем було висловлено ряд глибоких наукових думок.

О.Духнович, як і М.Ломоносов, виходив із того, що світ існує об’єктивно. Мислитель не сумнівався в тому, що в основі всіх

речей є матерія і що “всякое тіло состоит из вещества” [2, 574]. На його думку, матерія характеризується дискретністю, тобто складається із часток “коя нашими глазами и зрїть не лъзя, коім чувствами тронуться неможна” [2, 574]. Матерії властивий рух, який складає “жизнь телес” [2, 575].

У літературі є суперечливим питання про визнання О.Духновичем чи заперечення ним вічності матерії. Окремі дослідники вважають, що мислитель визнавав за матерією її вічність. Інші відстоювали протилежну позицію. Та, як справедливо відзначав один із вдумливих дослідників спадщини ювіляра І.Ю.Кашула, “О.Духнович у вирішенні проблем вічності матерії займав компромісну позицію. Він не міг прямо визнавати положення про вічність матерії, оскільки воно суперечило релігії” [6, 44–45].

Оскільки О.Духнович стояв на позиціях деїзму, який визнає творцем світу Бога, то це і означає, що Бог є первинним і вічним, а природа створена ним і, отже, вона має свій початок. При цьому О.Духнович вважав, що природа, матерія, будучи одного разу створеною, не може вже ніколи зникнути. Тобто, на думку вченого, матерія має свій початок, але не буде мати кінця. Такий підхід до розуміння проблем вічності матерії характеризується однобічністю. Адже все, що не має кінця, не може мати й своєї протилежності, якою в даному випадку виступає початок.

Невід’ємною властивістю природи О.Духнович визнавав простір і час. На відміну від кантіанців, які вважали, що простір і час є тільки властивостями пізнавальної здібності людини, він визнавав факт об’єктивного, незалежно від людської свідомості існування матерії в просторі й часі. Але й тут він у цілому перебував на позиціях деїзму та пантеїзму. Згідно з деїзмом, час і простір, як і сама природа, мають свій початок і не матимуть кінця. Отже, і у цьому питанні О.Духнович виявляє суперечливий підхід до його розв’язання.

У полі зору О.Духновича знаходилась і проблема пізнаваності світу. Його заслугою є подолання однобічності як сенсуалізму, так і раціоналізму в даному питанні. Представники сенсуалізму віддавали перевагу чуттєвим пізнавальним здатностям і вважали відчуття єдиним джерелом людських знань. Тому теорія пізнання, для якої чуттєвий досвід відіграє визначальну роль у творенні знань, а форма мислення є лише засобом впорядкування даних цього досвіду, набуває форми емпіризму. І, навпаки, якщо теорія пізнання визнає провідну роль мислення, трактуючи розум як єдине джерело наших знань і критерій їх істинності, то вона характеризується як раціоналізм.

Для гносеології О.Духновича характерним було визнання єдності чуттєвого та раціонального в процесі пізнання об'єктивної реальності. Так, велику роль у процесі пізнання людиною світу О.Духнович відводив відчуттям. Він з цього приводу писав: "Чувствительное наставление наиболее молодому уму есть потребно протого, ибо оно для ученика легко есть, но и протого, что через сравнения вещей разум развивается, и душевные силы упражняются" [4, 401].

Тим часом О.Духнович чуттєве розглядав як початковий ступінь пізнання, як його перший етап. Сутнісну сторону речей, їх закони й закономірності, на думку вченого, можна пізнати тільки на рівні раціонального, теоретичного мислення.

Визнаючи єдність чуттєвого і раціонального в процесі пізнання людиною світу, О.Духновичем була відкинута теорія "природжених ідей". Як відомо, одним із прихильників цієї теорії був французький мислитель Р.Декарт (1596–1650 рр.). До таких "природжених ідей" Р.Декарт відносив ідею Бога як наддосконалу істоту, ідею числа, фігури, різного роду аксіоми. О.Духнович відстоював прогресивну ідею про те, що духовний світ людини, її ідеї, мудрість формуються життям. Він чітко усвідомлював, що якби новонароджену дитину не соціалізувати, тобто не прилучити до суспільства, то ніяких ідей в її голові не з'явилось би. З цього приводу мислитель розмірковував так: "естественную склонность получает человек от самой природы..., но науку и обычай дает упражнение и наставление или воспитание" [5, 198]. Далі він продовжує: "человек без воспитания... будет неспособным и непотребным, как земля, хотя лучшая, если не работается, производит один токмо бур'ян и пустую лободу. И как потребно есть добре землю виробити, чтобы плод принесла, так должно есть и человека образовати, дабы он плодовитим был – как самому себе, так и обществу" [5, 198–199].

Заслуговують на увагу й соціологічні погляди О.Духновича. Як і всі просвітники того періоду, О.Духнович у розумінні суспільства поділяв погляди, згідно з якими основою руху і розвитку суспільства є освіта, наука. Критерієм істини представники просвітництва проголошували розум. Тим не менше просвітництво зіграло вирішальну роль у становленні європейського порядку, світської культури та капіталістичних суспільних відносин. Науку, що пізнає світ, освіту О.Духнович вважав основним фактором розвитку людини й суспільства. Це відбито в таких його словах:

*“Что закрыто и зарыто
Держит в тайне природа,
Открывайте, развивайте
Вы сыны все народа” [6, 49–50].*

У питаннях політичних форм правління О.Духнович однаковою мірою ставився байдуже як до монархічної, так і до республіканської форм правління. Головним для нього було те, хто стоїть на чолі держави, якими моральними принципами правителі керуються у суспільно-політичному житті.

О.Духнович наївно ділив людей на класи-категорії не за економічними, а за морально-політичними ознаками. Він виділяє у суспільстві п'ять основних груп людей.

«1. Менша частина суспільства називається Богопочитательною. Це люди блаженні, богобоязливі, що люблять Бога і ближнього, ненавидять тілесні похоті, сповідують добродітель. Вони непорочні, покірні, справедливі, яких не приваблюють багатства, розкоші. То люди небесні. Цих людей мало, вони рідкі явища, як рідкою буває досконалість.

2. Люди Мудрі, освічені, виховані, здатні до управління, головне для них – справедливість; віддають перевагу моральності, а не збагаченню. Турбуються про себе і про інших: корисні і талановиті... Коли таким людям доводиться управляти, вітчизна процвітає і народи щасливі, бо де мудрий управитель, там славний, щасливий і багатий народ.

3. Люди Нечестиві. Їх найбільше. Серед них є люди розумні; вони багато говорять, мудрствують, але їх мудрість подібна до мудрості гадюки. Це люди злодійкуваті, лукаві, хитрі, несправедливі, повні гріховності; і все це вони приховують плащем лицемірства. Вони справжні лисиці, притворно показуючись благочестивими, вихваляючи добродітель, потаємно сміються над ними. Підступністю озброєні, меч і вогонь застосовуючи, силою перемагають невинних. На жаль, більшість на світі підступних, злодіяльників, ніж чесних і благочестивих. Коли такі люди управляють містами, державними установами, тоді становище Благочестивих сумне, лють і шаленість перемагають, злодіяння шестує без покарання, затоптаними лежать невинність і добродітель.

4. Четверта група Дурнів і Тупих. Поширюється дуже швидко, як бур'яни серед культурних рослин. Це люди, яких цікавлять тільки тваринні інстинкти: ситий шлунок й інші похоті. Інтелект, моральність, досконалість для них незрозумілі. Схильні більше до зла, ніж до добра. Поради “Мудрих” не приймають. Вони є знаряддям у руках “Нечестивих”. Здатні робити злодіян-

ня на користь останніх. Якщо сліпа Фортуна поставила їх до руля управління, горе суспільству: всюди запанує безчестя... Ці регтись таких людей.

5. П'ята частина – Безумні, в яких зовсім відсутній розум. Вони небезпечні тим, що не знають, що творять” [2, 594–595].

Як видно з його поділу людей, в житті переважають негативні типи, а, значить, від них більше небезпеки для суспільства.

Чи є ліки від цих людських вад? О.Духнович вважає, що є такі ліки. Ними, на його думку, є освіта, виховання, самовиховання, самовдосконалення кожної особистості, як надійна запорука створення позитивного психологічного клімату в суспільстві, у взаємовідносинах між людьми, гарант цивілізованого суспільства.

Отже, для О.Духновича головним завданням, від вирішення якого залежить докорінне поліпшення всіх сторін суспільного життя, є моральне вдосконалення людини шляхом її виховання. Саме цим проблемам він приділяв велику увагу у всій своїй творчості.

О.Духнович, як і Г.Сковорода, в основі виховання дитини бачив працю. З цього приводу він зауважував: якщо дитина “не навчиться і не привикнет к трудам, останет непотребним волоцюгою, на бремя человечеству, як трут во обществе пчел” [5, 199].

Він ратував за те, що батьки повинні бути в усьому дітям за приклад. “Прото, – писав він, – повинні родителі дітям своїм всегда добрый подавати примір, їх любезно, а не з проклинанієм напаминати, за доброе діло похвалити, полюбити і обдарити, а за злое тихенько наказати, і то не с гнівом, не с яростію, але з благим напаминанієм, і не наказанія ради, но ради направлення” [5, 203].

У цілому ж, у поглядах на суспільство і людину О.Духнович подолав однобічність представників тих вчень, які в наш час отримали назву біологізаторів та соціологізаторів. О.Духнович уже в той час наголошував на тому, що людина по природі своїй є біосоціальною. Біологізатори, як відомо, перебільшували роль природного начала в людині, інші – роль соціального. О.Духнович вказував, що “щастіє или нещастіє человека зависит много раз от рождения, но боліе от нравственного его воспитания” [5, 198].

Вперше такий підхід до розуміння природи людини був оформлений ще в період античності. Він виявляється у відомій тезі Протагора про те, що “людина є мірою всіх речей”. Філософія античності розглядала людину у вигляді мікрокосмосу, тобто малого світу. Греки вважали, що між мікрокосмосом і макрокосмосом існує аналогія – все, що є у світі великому, має місце і в світі

малому, тобто людина є рівновеликою всьому світові за багатством своїх проявів.

А в цілому, як справедливо відзначає відомий дослідник розвитку історичної думки на Закарпатті Д.Данилюк, багатогранна діяльність О.Духновича як вченого, будителя і просвітителя сприяла включенню Закарпаття в загальний потік національно-культурного відродження всіх слов'ян Австрійської імперії [1, 162].

Література:

1. Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.). – Ужгород, 1999.
2. Духнович О. Естествоно духовная рассужденія // Твори в 4-х томах. – Т.2. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, 1967.
3. Духнович О. Естествоно духовная рассужденія. Твори. – Ужгород, 1993.
4. Духнович О. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских // Твори в 4-х томах. – Т. 2. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, 1967.
5. Духнович О. Народная педагогія. Твори. – Ужгород, 1993.
6. Кашула І.Ю. Соціально-філософська думка на Закарпатті кінця XVIII – середини XIX ст. (Методичні поради до текстів лекцій). – Ужгород, 1993.
7. Філософський енциклопедичний словник. – Київ, 2002.

*М. Сюсько,
завідувач кафедри української мови
Ужгородського національного університету*

МОВНИЙ СВІТ О.ДУХНОВИЧА: ЖИВОРОЗМОВНА Й КНИЖНА СТИХІЇ В ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

Олександр Духнович залишив по собі значний творчий доробок – поезію, прозу, драматичні й педагогічні твори, церковні книги й проповіді, релігійні та патріотичні оди. Полюбляв він, як вважає В. Бірчак (1: 95, 96), писати гімни та пісні, сатиру на придворне життя, повне нещирості (“О придворной жизни”), про мадярську гордість та зарозумілість (“Жаба”), про безідейність (“Отечество”), про злобну критику (“Критикъ”); написав декілька байок для дітей, окремою серією представлені його гумористичні та дидактичні вірші, афоризми, гаданки, чи загадки, логгрифи і т. ін. О. Духнович був також активним дописувачем

львівських ("Заря галицкая") та віденських ("Вѣстник", "Отечественный сборник") періодичних видань, як, до речі, й видавцем першого підкарпатського літературного альманаху, який заодно був і першою книгою в тогочасній підкарпатській літературі, надрукованою громадянкою (20: 61). До сказаного додамо, що О. Духнович збирав і народні пісні, які пізніше Я. Головацький опублікував (9: 607; 11: 126).

Основна тематика творчості Духновича, як вважає В. Л. Микитась, – підневільне життя верховинців, боротьба проти шовіністичної політики австро-угорських правителів, засудження ренегатства місцевих панів і т. ін. (21: 129). Провідне місце у віршовій творчості О. Духновича, за спостереженнями В. Бірчака, належить оді (: "... всі оди писані в стилю од Ломоносова") (1: 94), в яких поет прославляє загальнолюдські цінності, релігійно або національно важливі особи чи справи ("Мысль о Бозѣ", "Вѣчність", "Надежда въ Бога", "Мысль въ началѣ весны", "Надгробное вепрю" (: "викликає гумористичне вражіння") (1: 95), "Послѣдняя моя пѣснь" (: ода, звернена до молодого покоління, на яке автор покладає великі надії) та ін.).

До од дослідники долучають ще й патріотичний вірш О. Духновича "Вручаніє" ("Я Русинъ былъ, есмь и буду"), "Пѣснь земледѣльца весною", яку автор умістив у своїм молитвослові, "Любов милой и отечества" та ін.

Не весь, звичайно, поетичний спадок О. Духновича вміщений у пряшівському виданні: ще дотепер чимало його поезій залишилося в рукописах, інші надруковані в різних часописах. Крім того, слід брати до уваги як його першодруки, так і переробки та переробки (сам О. Духнович нерідко переробляв свої поезії на російський, наприклад, кшталт). Подальші наші покликання на конкретні твори письменника ("Вручаніє", "Послѣдняя моя пѣснь", "Добродѣтель превысшает богатство" та ін.) зумовлені саме завданнями аналізу мовної матерії (тла) цих творів, а не метою загального огляду творчості О. Духновича.

Так якою ж мовою чи, точніше, мовами володів і в своїй творчій практиці використовував (застосовував) О. Духнович? Це, власне, не стільки риторичне запитання, як окреслення тієї мовної ситуації (: можливості і потреби), а, ширше, – того культурно-історичного контексту, породженням і втіленням якого був сам Будитель. Можемо узагальнено констатувати: мовна ситуація на Підкарпатській Русі в добу О. Духновича від початку його творчої діяльності (т. зв. ужгородський період) й, по суті, до кінця його життя (т. зв. пряшівський період) завжди викликала суперечки, різнотлумачення, бо й сама насправді такою була.

Розгортанню національного руху серед закарпатоукраїнської людності в першій половині ХІХ ст., на думку О. Рудловчак, перешкоджала “нерозвиненість закарпатоукраїнського суспільства..., байдужість і продажність інтелігенції, яка складалася майже виключно із служителів церкви, затурканість пригноблених мас...” (16: 69). За літературну мову в ХІХ ст. і майже до 40-х років ХХ ст. на Закарпатті правило т. зв. “язичіє”, тобто строка-та мішанина, штучний витвір, що взагалі суперечило духові живої мови, почасти російська літературна мова, а також живорозмовне “руське” мовлення. Освічені люди в краї (здебільшого священики), спантеличені літературним москвофільством, розмовляли і писали нібито “по-руськи”, проте по-справжньому російською мовою не володіли, калічили її, крім іншого, й штучними зворотами та карпаторуськими “произношеннями” (17: 59; 19: 494). Додамо сюди ще “говіркові різниці” (13: 8), тобто значну диференційованість живорозмовного мовлення, яка також об’єктивно не сприяла тоді витворенню літературної мови на народній основі.

Чимало місцевої інтелігенції ще й в 20–30-х роках ХХ ст. висловлювалось в дусі неприйняття тут живорозмовної мови взагалі. В. Гренджа-Донський, наприклад, гостро критикує, зокрема, мову (мішанину!) ж-лу “Вѣстник” – органу, який виходив тоді на Закарпатті для сільських кооператорів. Він риторично запитує: “... Чи буде хто з наших кооператорів розуміти такі слова: *упорядоченія, печатіє, травленіє, понеже, вознаградили, печаліє* та ін. (курсив наш. – М.С.) (18: 182). Москвофільство, отже, і в 20–30-х роках ХХ ст. із своїм “язичієм” робило все, щоб вибити з розрізнених частин місцевого населення дух єдності й соборності, баламутило темне, затуркане населення краю (19: 494). “... етимологія, – зауважує Б. Романенчук, – наче ввійшла була в кров закарпатців, і ніхто з них не міг писати без *ы, ъ, ѳ*” (15: XVII). “... на довгому протязі, – пише В. Бірчак, – були підкарпатські русини позбавлені можливості розвивати свою культуру в рідній мові. В урядах, в школі, в публічному житті – скрізь і скрізь лунало чуже слово” (1: 7). А між тим “старі рукописи і людова словесність (тобто усна народна творчість. – М. С.) ясно говорять, – зауважує А. Волошин, – что у нас була література, і то жива й *народна* (курсив А. Волошина. – М. С.) і перед 1830 і 1840 роками” (2: 214). “В другій половині ХVІ. віку та в ХVІІ. і ХVІІІ. переходить церковнослов’янська мова на Підкарпатській Русі в народню, змішану з мадяризмами та полонізмами, але зрозумілу й найнищим верствам народа” (1: 6).

“Тим-то нові твори, – як висловлюється вже Є.-Ю. Пеленський, – мусіли нав’язати (тобто належати. – М. С.) до давніших літературних традицій, до народної творчості, що жила своїм окремим життям поруч штучної письменности” (14: 332). Цей шлях, на його думку, пізніше підготували для поетів три культурні діячі: о. Августин Волошин, Юрій Жаткович і д-р Гіядор Стрипський.

Література в 30-х роках ХІХ ст. на тодішній Підкарпатській Русі була своєрідним привілеєм духовенства. Їхня творчість, як вважає Ф. Тіхий, за незначними винятками, вичерпувалася релігійною та моралізаторською тематикою (20: 71). Церква, отже, була тут чи не єдиною інституцією, де “голошене слово – хоч не зовсім рідне, то до рідного подібне. Це слово стало дорогим і заступило рідне” (1: 8). “Інтелігенція, – як зауважує В. Бірчак, – одсунулася від свого народу і його мови і тим скорше перейшла до малярської культури, а народ остався сам по собі” (1: 109).

Хвиля, піднята угорською революцією (1848 р.), захопила й багатьох представників підкарпатурського населення, що, на думку Ф. Тіхого, і “... підштовхнуло русинську національну свідомість” (20: 54). Проте незрівнянно сильнішим імпульсом для посилення національної свідомості підкарпатських русинів стало відродження й поглиблення контактів з галицькими русинами, хоч, як зауважує М. Мольнар, і творчість галицьких “москвофілів” була тоді “створена не живою, а штучною, мертвою мовою (“язичієм”) і вже під час свого зродження була засуджена (тобто приречена. – М. С.) на загибель” (12: 102).

О. Духнович, як висловлюється В. Бірчак, “... не нав’язував (тобто не належав. – М. С.) до того народного напрямку, який був у письменстві Підкарпатської Русі в ХVІІ. і ХVІІІ. віці” (1: 94). У часи О. Духновича порада “... використовувати розмовну мову в ролі літературної... не дуже прислухалися” (20: 51, 52). Дехто з дослідників (В. Пачовський) вважає, що О. Духнович, як і О. Павлович, писали напівнародною мовою (13: 68), а Ф.Тіхий пише, що О. Духнович у своїй інтелектуальній праці застосовував часто рідну лемківську говірку, носієм якої був (20: 63). Ф. Коваль, навпаки, вважає, що ні О. Духнович, ні О. Павлович взагалі не писали народною мовою, а “осуружним язичієм, мішаниною російської з народною мовою” (10: 271). А. Волошин авторитетно стверджує: “Язык в його творах опертий по большой части на народном (курсив наш. – М. С.)” (2: 216). “... Духнович не відступає від ... мети: стати поетом свого народу”, – констатує О. Рудловчак і продовжує: “У ком-

лоський і біловезький період (тобто протягом 1833–1838 рр. – М. С.) О. Духнович систематично пише вже й рідною мовою, наполегливо й відважно борючись з мовними труднощами...” (16: 51). До сказаного додамо, що такий комплекс з’явився в нього ще в Ужгороді, коли той навчався тут спочатку в школі, а пізніше (1816–1821 рр.) – в гімназії, де в обох випадках навчання проводилося здебільшого латинською й угорською мовами, і лише катехізис викладали народною (Д – З: 401). Крім того, він і сам (старші класи гімназії) пише вірші угорською мовою, “как сойка научился говорить по мадьярски”, “хулил противо Славянов”, вважаючи, що поза Угорщиною немає життя, а “... кромѣ мадьяра, – проголошував письменник, – нѣт на свѣтѣ человѣка” (Д – З: 404), від чого пізніше відхрещувався і за що себе картав.

Усе це також слід, звичайно, враховувати при з’ясуванні мовних орієнтирів та конкретної практики О. Духновича, хоч жодного твору в Ужгороді протягом 1838–1844 рр., як свідчить О. Рудловчак (16: 67), він не зміг надрукувати. Відомо також, що вірші саме цього періоду, в яких помітні й живорозмовні елементи, О. Духнович згодом переробляв, пристосовуючи їх до російської літературної мови (20: 67).

І. Раковський, за покликанням Ф. Тіхого, пише, що О. Духнович у своїх творах вживає “частково церковнослов’янський, а частково народно-русский слогъ” (20: 80), а В. Бірчак, хвалячи мову драми О. Духновича “Добродѣтель превысшает богатство” за те, що вона (мова) “красна (тобто гарна. – М. С.), чиста, народна” (1: 101), покликається при цьому на самого О. Духновича, який писав, що “народна мова безазбучна (курсив В. Бірчака. – М. С.) й не падається до літератури, то коли хотів, щоб його драму розуміли на селі, ішов *проти самим собою зложених засад* (курсив наш. – М. С.) і писав по-народному” (1: 102).

У вступі до п’єси, призначеної для народних мас, О. Духнович виправдовується, що пише її народною мовою, “не здатною і негідною літературного твору” (1: 102). За свідченням Ф. Тіхого, на одному примірнику цієї книжки автор власноручно зробив такий запис: “Въ книжицѣ сей не внимай слога, ни правописи, бо то для простаго писано народа – и не для литературы, но для пользы народной издано было” (20: 63).

Духнович спочатку стає на бік розмовної мови: “... я стараюся о мовѣ карпато- или бескидорусской, народами въ Галичинѣ и Угорщинѣ употребляемой” (20: 62) і обгрунтовує свою позицію тим, що ця мова у своїй простоті зберегла чистоту “языка словенско-русского...”

О. Духнович уживав мови, “опертої на церковнослов’янській, називав її “библическою” й хотів її зробити основою літератур-

ної" (1: 7), хоч його дещо пізнішим бажанням було завести до вжитку "руській литературный язык" (1: 10). У полеміці він виступав "... проти народньої мови та проти тих авторів, що писали народньою мовою, як пр. Антін Могильницький" (1: 103). Церковнослов'янську мову він називав "матушкою", але як "чоловік практичний та розумний, був завжди за тим, щоб письменна мова була зрозуміла" (1: 93). Тому-то "він уживає мови, яка складається з народньої, церковнослов'янської і російської" (1: 93). "Мова Духновича народна з домішкою церковнослов'янщини" (9: 607).

"Духнович визнає, що сам він не пише своїх творів церковнослов'янською мовою (...), а намагається, наскільки це можливо, пристосувати до неї розмовну мову (...), яка близька до церковнослов'янської мови" (20: 62). "... він не пропонує, щоб писати виключно за старослов'янською граматиною, але вимагає, щоб підкарпатські письменники не зрікалися її цілком, а намагалися використовувати не оцінену досі її досконалість" (20: 62). ●. Духнович наголошує, що слід вибирати середній шлях, якщо "наша преста рѣчь" повинна стати літературною мовою. Треба орієнтуватися, вважає він, перш за все, на церковнослов'янську мову, а з живого мовлення вибирати лише те, що відповідає духові цієї основи (20: 62). ○. Духнович переконаний, що мову треба прикрашати, "а чужу барву ("иностранной барвы") треба вирізувати, бо у чужій одежі підкарпаторуська мова втратила б свою красу" (20: 62).

"Мова його творів – це сумішка мови української, церковнослов'янської та російської" (1: 103). "Оця суміш народньої мови, руссаго литературного языка і церковнослов'янського "съ изъятіемъ формъ и граматики" панувала на Підкарпатській Русі до світової війни (тобто до першої світової війни. – М. С.), а подекуди ще й сьогодні виступає в письменстві" (1: 7). Отже, літературною практикою О. Духновича були твори, писані народною мовою ("рѣчь простонародья"), яку він допускав, зокрема, в поезії, і твори, писані "рускою" мовою, тобто різновидом "язичія".

Так званий прашівський період у житті й діяльності О. Духновича (1844 р. – до кінця життя) дехто з дослідників схильний вважати, з одного боку, якісно новим етапом у його творчих зусиллях, а з другого, що уже десь між кінцем 40-х і початком 50-х років настав "зворот у його мовних поглядах, який завів його згодом у дебрі заплутаних і суперечливих мовних міркувань..." (16: 106).

Ці тенденції О. Духнович здійснив не без впливу мовних принципів своїх попередників – філологів А. Коцака, І. Фогорашія та почасти М. Лучкая (у своїй латиномовній граматиці останній теж висловлювався за єдину літературну мову, цебто за церковнослов'янську, хоч у своїй літературній практиці користувався здебільшого народною мовою). До речі, І. Срезневський, як зазначає Ф. Тіхий (20: 51), після зустрічі з О. Духновичем, О. Поповичем та М. Лучкаєм у листі до матері хвалить єпископа О. Поповича за його російську, а про мову М. Лучкая відреагував реплікою: “Онъ хохоль!”

В останні роки життя О. Духновича найгостріше, як вважає О. Рудловчак, виявилася його обмеженість та суперечливість у питаннях мовної орієнтації: він взагалі став заперечувати “здобутки і право на існування української мови та літератури як суверенного явища” (16: 153). Так, незадовго до смерті (1863 р.) у полеміці з галицькими українцями, які писали українською мовою, О. Духнович вживав навіть образливі слова про народну мову: “... ваша беллетристика управнена только до корчмы Грицеви і Іванови, чтоб посміялся, пореготался, але не образовался...” і далі: “Не понимаю, яким способом так нараз изменитися могла чиста руская мова на Оукраинскую. Тай для чего должна Галичина стреміти до Оукраины? – Задачею, – продовжує О. Духнович, – былоб Оукраину пробудити, чтоб она взяла подлинную правопись и рускую научилася граматику...” (8: 43).

“В цілому й останні роки творчости Духновича і вся по-Духновичівська доба, – підсумовує Є.-Ю. Пеленський, – нині не є чимось живучим, відбилася на цьому *помилка вибору мови* (курсив наш. – М. С.) – московської чи церковнослов'янської – та зневіра у власний нарід” (14: 332).

На роздвоєність і суперечливість О. Духновича у питаннях мовної політики вказував й І. Франко. Він, зокрема, відзначав, що цей “чоловік без сумніву доброї волі і немалих здібностей, але невлічимо заплутаний у язикові та політичні доктрини...” і далі: “...він ніколи не задавав собі праці роздивитися ближше, які книжки раднійше читали б його земляки, і відхрещувався ... від думок про потребу заведення народної мови в письменстві” (22: 384, 385). Образно кажучи, О. Духнович взагалі від початку й до кінця весь був зітканий із суперечностей та протиріч, що зумовлено не стільки особливостями його натури, як зовнішніми чинниками та іншими причинами, що об'єктивно вплинули на формування його творчої особистості.

У цьому, по суті, контексті стисло окреслимо й російськомовну орієнтацію О. Духновича. Утверджуючи мовні норми, О. Дух-

нович намагався задовольнити потреби й смаки підкарпаторуського міщанства, що в той час симпатизувало ідеям мовної та літературної спільності з найбільшим слов'янським народом, здебільшого російським. Є відомості, що ще в Ужгороді він "с радістю проводив ночні часи читанням руских книг" (Д-З: 401), які мали значний вплив на подальшу еволюцію його національної свідомості. Отримував з Росії російські часописи, підтримував зв'язок з земляками, які емігрували в Росію тощо. Росію з любов'ю називав "Сѣвером". Сенсом своєї діяльності і в Пряшеві вважав займатися "русским чувством, русскими книгами і русскою надеждою" (Д - З: 401). О. Духнович дивився на Схід, на Росію, як на свою справжню батьківщину, вважав її "небесним раєм", хоч, правда, вибір нової орієнтації на схилі літ уже не задовольняли О. Духновича: він впадає в песимізм і пише, що в "Угорщинѣ русская народность не существует болѣе" (20: 63).

Після 1848 р., як слушно зауважує В. Бірчак, на тодішній Підкарпатській Русі проти малярської культури й літератури хотіли русини поставити свою рідну, але такої вони не мали: "треба було її щойно витворити" (1: 109). "Але оце ніби своя (тобто російська мова. - М. С.), ніби вже готова література, - продовжує В. Бірчак, - була чужа. Чужа мовою - і змістом, - чужа народові під сільською стріхою, чужа й інтелігенції, нікого теплом не зіграла" (1: 109). Між прихильниками "русского литературного языка і народом витворилася, як вважає В. Бірчак, пропасть" (1: 109, 110).

Дослідники зауважують, що цією мовою тоді в краї володіло всього кількадесят осіб. Ф. Тіхий, наприклад, переконаний, що "Духнович цією мовою (здебільшого російською. - М. С.) практично (курсив наш. - М. С.) не володів" (20: 80). Вчений вважає, що хоч О. Духнович і орієнтувався на російську мову, "проте задовольнявся "малорусским произношением" (20: 80). О. Духнович, зокрема, літеру Ъ пропонував вимовляти не як [i], а як [ie], що уже тоді порушувало звуковий образ народної мови, адже "Ъ" не мав уже звукового значення [ie], а тільки [i].

"Наші "кацапствующие" в своїй неукости іще далше ідуть, - зауважує А. Волошин. - Они не лиш звучню (тобто фонетику. - М. С.), но і морфологію малоруську убивають формами великоруського языка" (2: 212).

Хибною вважає А. Волошин і думку, що "у нас був всегда напрям великоруський" (2: 214). Великою неправдою кваліфікує він твердження, що "карпаторусы стояли всегда на точке зрения единства русского литературного языка, і что нашим літера-

турним язиком був всегда язик Пушкіна, Гоголя, Тургенева” (2: 214). Полемізуючи, наприклад, з панами Гусьняєм і Н.Л. Мустяновичем, які вважали, що “простим язиком нашим можно лиш о домашніх речах бесідовати, что руський народний язик зовсім не способний до вираження висших понятій”, А. Волошин докоряє їм, що вони жодного малоруського класика не читали, а коли б щось читали, то мали б переконатися, “як можно вознестися високо, як можно нашим язиком без чужої примішки о Бозі гладко виговорити...” (2: 213, 214). І далі переконливо доводить неможливість застосувати “великоруську правопись до малоруського язика” і що “сторонництво к московщині є у нас: 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизні, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію...” (2: 233).

У 1867 році в Ужгороді виходить часопис “Свѣтъ”, який поставив собі за мету поширювати “общерусский литературный язык і русскую литературу” (2: 216). У першому ж його номері вміщено “Отвертый листъ до редакції” за підписом якогось Верховинця (псевдонім), який скаржиться, що дуже мало передплатників видання, і з’ясовує причини: “Первою причиною паденія “Свѣта” в очах публики нашей кажется быти: письменный его язык” (курсив А. Волошина. – М. С.). І далі: “Кажется, что “Свѣтъ” пишеть языком неразумелым, непонятным публикѣ ..., не может без словаря каждый читатель розумѣти” (2: 217).

Уже в ХХ ст. (1923 р.) закарпатські москвофіли, які “... Москви не бачили, по-російськи не вмiли” (13: 84), організували своє “Общество имени Александра Духновича”, яке нерідко використовували для антиукраїнської діяльності (9: 607). Чимало москвофіліворієнтувалося тоді на Угорщину, а тому й не дивно, що в роки угорської окупації це товариство існує уже як “угрорусское”, а, наприклад, товариство “Просвіта”, як знаємо, змушене було взагалі припинити своє існування.

За статистикою, яку подає В. Пачовський (13: 24), ще й у 1931 році на Підкарпатській Україні серед читалень, бібліотек, театральних гуртків, хорів найбільша кількість належала саме товариству О. Духновича.

Лише побіжне ознайомлення (огляд) на рівні тексту засвідчує: немає, по суті, жодного художнього твору О. Духновича, в якому б не простежувалися як живорозмовні елементи, так і книжна лексика різної якості (церковнослов’янізми, русизми, штучні витвори і т. ін.). Найбільш привабливою є, звичайно, поезія ●. Духновича, в яку, за словами В. Бірчака, той “... внiс ... почут-

тя народности” (1: 89). Прикметною у цьому зв'язку є “Книжиця читалная для начинающих школьная правила” (Д – 1: 169–472), в якій ці правила для дітей у віршованій формі (коломийкового здебільш характеру) тематично понумеровані і зведені в двадцяти пунктах (“1. О радостях школьных”..., “12. О дѣлѣх дѣтей”). “Книжиця...” “...служила довгий час лектурою письменних людей на селі” (1: 93). У ній вміщені поезії справді народного звучання, які стали уже хрестоматійними, як-от:

*Мамко, мамко, я был в школѣ,
Уж я знаю тои долѣ,
Як там вишитко красно є,
Аж сердцеса радує.*

(Д – 1: 201)

На Увагу заслуговує чи й не найкраща лірична пісня О. Духновича “Послѣдняя моя пѣснь” (Д – 1: 361), якою автор закликає:

*Ой дитята – соколята,
Змагайтеся на крылята!
Бо я уже сокол старый,
Ужь мнѣ крыла поламали.*

Найвидатнішим віршем не лише О. Духновича, але й усього підкарпатурського письменства справедливо вважають “Вручание” (“Я Русинъ былъ, есмь и буду...”). Його мовна основа – підкарпатурське розмовне мовлення, через що багато хто вважає вірш народним. Важливо також, що в гімні слово *русин* було вперше вжито в підкарпатурській літературі, яке, за словами Ф. Тішого, стало символом національного відродження в краї (20: 63).

Взірцем справжньої народності є й “Пѣснь простонародна” (Д – 1: 376–377):

*Ой гаю мнѣ, гаю,
По зеленом гаю
Я собѣ гуляю,
Як рыбка в Дунаю.*

Тут О. Духнович доволі вдало вмонтовує в поетичний текст чоловічі імена, які “грають”, надаючи поезії загального гумористичного звучання:

*Казала менѣ мамка
Отдаться за Иванка,
Я не хочу, бо Иван
Такой чорный як циган.
Раила, кром Ивана,
Данька, Панька, Стефана,*

Да Панько не богатый,
А Данько пелехатый,
Андрей бѣда беззуба,
У Юрка нос, як труба,
Михайло все гнѣвлиый,
Стефан дуже лѣниый...

Цей перелік у такому руслі продовжують: *Петриско, Осиф, Василь, Микита, Грицко, Лукач, Олекса...*

До речі, і в драмі "Добродѣтель превысшает богатство" (Д – 1: 588–625) О. Духнович серед іншого проявив себе і як справжній майстер у сфері літературно-художньої ономастики такими оказіональними феноменами, як *Многомав* (багатий господар, гордий і зарозумілий, що цілими днями пропиває свій маєток), *Чесножив*, *Богумила* (обидвоє живуть чесно і так виховують дітей), *Мудроглав* (учитель), *Лестобрат*, *Богобой*, *Незохаб* (ворожбит), *Храбростой* та ін., хоч і реальний антропонімікон представлений тут досить повно: *Федорцьо, Иванко, Антон, Олена, Настя, Марька, Параска* та ін. Цю ономастичну практику О. Духнович застосував і в драмі "Головний тарабанщик" (Пряшів, 1852) (Д – 1: 631–655), на сторінках якої діють такі промовисті персонажі, як *Празноглавскій Артур де Еадем* (: багатий дворянин), *Любича* (: "сиротя", племінниця і спадкоємиця), *Федор Нравович, Подлизовскій* та ін.

Чимало живорозмовних лексем, граматичних форм як своєрідні мозаїчні вкраплення простежуємо в афоризмах, загадках (гаданках), логогрифах, медитаціях, сентенціях, прислів'ях О. Духновича (Д – 1: 426–472), як-от: *нич* у зн. 'нічого', *даколи* в зн. 'інколи', *айбо* у зн. 'але', *ватра* в зн. 'вогнище, багаття', *цѣвка* в зн. 'отвір', *слимак* у зн. 'равлик', *прут* у зн. 'лозина', *вылудит* у зн. 'витягне, виманить', *самодруга* в зн. 'вагітна жінка', *пчола* у зн. 'бджола', *плот* у зн. 'огорожа, тин', *перст* у зн. 'палець', *Руство* в зн. 'Різдво', *мерва* у зн. 'солома', *лѣнухи* у зн. 'ліниві', *звык* у зн. 'звичка' і т. ін. Додамо ще й граматичні (морфологічні) живорозмовні займенникові форми типу *ми* (: добре ми), *ти* (: я ти виросту), *го* (: познають го), *му* (: придай му), частки *ги* (: дурна ги пчола), *ся* (: а дым ся валит) і т.д. Взагалі, цей список доповнюють (продовжують) й сотні інших лексем побутової семантики: рослинний світ (*береза, бук, дуб, капуста, мак, трава, явор* та ін.), тваринний світ (*ворон, ворона, жаба, комар, мыш, орел, оса, осел, павук, слимак, сокол, сорока* та ін.), явища природи (*вѣтер, роса, снѣг* та ін.), реалії побуту (*бочка, зеркало, игла, коса, ключь, перстень* та ін.) і т.д., у тому числі й в мате-

ріалі під рубрикою "Всячина" (Д - 3: 230-231). Зате його, наприклад, "Естественно духовная разсужденія" (Д - 2: 567-600) переповнені вже абстрактною лексикою: *равносилие, Бог, лице-мѣрие, чужоложство, святокрадство, содоміа, любодѣйство, зависть, користь, злоба, фортуна, любородствіе, праздность, лѣни-вость, обжорство, своевольство, рѣзвость, смѣлость, эгоизм, ко-рысть, соболюбіе, тщеславіе, премудрость, гнѣв, ярость, страсть, роскошь, желаніе, коварство та ін.*

Декілька зауваг про власне мовознавчі зацікавлення О. Духновича. Таку підставу до виокремлення мовознавчих інтересів письменника дає нам, перш за все, його "Сокращенная грамматика письменнаго рускаго языка", що була видана О. Духновичем в Буді (1853 р.). Одні джерела подають інформацію про те, що О. Духнович написав її на народній основі, але, мовляв, проти його волі вона "вийшла у переробці на російську мову В. Войтковським та І. Раковським" (11: 126). Саме завдяки І. Раковському, вважає Ф. Тіхий (20: 79, 80), побачила світ невелика (51 сторінка) граматика (Д - 2: 325-371). У нас немає жодних сумнівів, що ініціатива укласти граматику справді належала О. Духновичу. Але та обставина, що граматика виконана російською літературною мовою, переконує, що такі мовні корективи (на правильну російську мову) зробив саме І. Раковський, який, на думку В. Бірчака, був гарячим прихильником "русского литературного языка" (1: 93, 110). До сказаного додамо: на відміну від О. Духновича, І. Раковський добре володів російською літературною мовою і послідовно її утверджував.

Як духовній особі, що впродовж тривалого часу мала безпосередній стосунок до найменування немовлят, і власні імена, отже, не були для О. Духновича простими знаками індивідуалізації. Є чимало свідчень, коли в пошуках етимона він у цьому зв'язку доходив до грецьких, римських, єврейських та інших апелювань, які колись мали словникове тлумачення. Так, наприклад, його "Мѣсяцослов для угорских русинов на год 1854" (Д - 3: 199-202) містить "Толкованіе нѣкоторых Имен, Русинам в с. Крещеніи надаваемых". Як ілюстрації подамо нижче лише окремі приклади того, як виглядає тут словникова стаття. Наприклад: Аврам. Отецъ высокій. Евр.; Антоній. Нелюбящій ослов. Греч.; Валентин. Сильный. Рим.; Виктор. Побѣдитель. Рим.; Исус. Спаситель. Евр.; Наум. Утѣха. Евр.; Мойсей. Взятый от воды. Евр. і т. д. - чоловічі імена (всього - близько 90); Ева. Жизнь. Евр.; Евфросина. Радость. Греч.; Ксенія. Странная. Греч.; Марія. Превосходящая. Евр.; Марина. Морская. Рим.; Наталія. Бла-

городная. Рим. і т. д. – жіночі імена (всього – близько 40). Увагу читача у словничку привертають і питомі імена, як-от: *Богдан, ВѢра, Владимир, Владислав* та ін. (чоловічі); *Любовь, Любица, Людмила, Надежда, Ольга* та ін. (жіночі).

Цікаво, що в багатьох випадках, крім офіційних форм імені, О. Духнович фіксує паралельно й їх розмовні варіанти, гіпокористики; напр.: *Агафія (Гафа). Добрая*. Греч.; *Анастасія (Наца, Настя). Воскрешенная*. Греч.; *Анна (Анца, Ганча). Благодатная*. Евр.; *Апполленія (Поля). Кораблеистребительница*. Греч.; *Афанасія (Афта). Безсмертная*. Греч.; *Варвара (Борка, Бабета). Грубая, проста*. Рим.; *Гликерія (Глица). Сладкая*. Греч.; *Екатерина (Катка, Катрена). Истинная надежда*. Греч.; *Елена (Олена, Илья). Избранная или Свѣща*. Греч.; *Елисавета (Бета, Ержа, Елиза). Божія клятва или присяга*. Евр.; *Лука, Лукія (Луца). При восхожденіи солнца родившаяся*. Рим. та ін. – жіночі імена; *Георгій (Юрко). Земледелец*. Греч.; *Григорій (Гриц, Гриньо, Грега, Гейца). Бодрый*. Греч.; *Діонисій (Динис, Диньо). К богу Діонису, или Бахусу принадлежащий*. Греч.; *Евгеній (Гиньо). Благородный*. Греч.; *Илія (Илько). Крѣпкій*. Евр. та ін. – чоловічі імена.

Окремим рядком у словнику зафіксовано й чимало співвідносних (по лінії чоловіче – жіноче) найменувань: *Августин і Августа. Священный, священная*. Рим.; *Афанасій і Афанасія (Афта). Безсмертный, безсмертная*. Греч.; *Виктор і Вікторія. Побѣдитель, побѣдительница*. Рим.; *Павел. Маленькій*. Рим. і *Павла. Тишина*. Рим.; *или малая*. Греч.; *Θеодор і Θεодора. Дар Божій*. Греч.; *Θеофан і Θεофанія. Благоявлен*. Греч. і т. д.

У своїй праці “Истинная история Карпато Россов или угорских русинов изданна” (1853 р.) (Д – 2: 531–566) О. Духнович пішов ще далі. В ній, крім загальних розміркувань про русинів краю ще до приходу сюди угорців, про їх родовід та етнічну спільність і т. ін., дослідник, по суті, вперше подає доволі широкий список антропонімів та спробу їх класифікації (систематизації). Рубрика “§ 2. О имени Русинов” з відповідними коментарями автора містить близько сорока чоловічих та жіночих найчастіше, на думку письменника, вживаних імен як офіційних, так і різних варіантів. Тут знаходимо, зокрема, такі чоловічі імена, як *Андрій, Василь, Гаврило, Гриц, Илько (Лѣйко), Игнат (Гнат), Лукач, Матѣй, Михайло, Микита, Олекса, Павел, Панько, Петро, Пилип, Роман, Симко, Тимко, Федор, Яццо* та ін. “Женщин же имена суть найбільше: *Маря и Анця*; по сему *Олена, Гафа, Ганя, Настя, Миня, Полага, Таця, Наця* и пр.” (Д – 2: 540).

Виокремлено у праці О. Духновича тричленні формули індивідуальних найменувань як “семейства благороднаго происхож-

денія”, які, як зауважує автор, “особенно пользуются Крестным родительным и владѣтельным именем” (Д – 2: 540, 541). Приклади: *Петро Горзов Бѣлецкій, Василь Зейкан Имстичовскій, Иван Бережанин Кумятскій (І. Фогорашій? – М. С.), Гаврило Черепков Луковецкій, Митро Васьков Ростоцкій* та ін. Зауважимо, що такого різновиду найменувань сучасна українська антропонімія не зберегла взагалі.

Привертає увагу О. Духнович і до язичницьких з походження імен: *Иван Купало, Быдало, Лягайло, Триборя, Остриворя, Костриборя, Коструб, Костриба, Волос, Свистун, Крикун, Гойкун, Хлыпкун, Хома, Гонихмара, Буря* та ін. (Д – 2: 541).

Хай не все, про що пише і що спостерігає О. Духнович, узгоджується з “теорією індивідуалізації”, та спробу автора поділити прізвища тематично уже слід всіляко вітати: від дерев: *Береза, Бук, Граб, Дуб, Клен, Осика, Свербогуз, Бѣлоуз, Терен* та ін.; від птахів: *Ворона, Ворон, Вороняк, Блиска, Кавка, Орел, Плиска* та ін.; від знарядь: *Брыч, Лопатень, Пушкарь, Теслиця, Топур* та ін.; від професій та роду заняття (“от художеств”): *Боднаръ, Годинаръ, Кожухаръ, Решетаръ, Ситаръ, Смоляръ, Чижмаръ, Углярь*; “от способности” (тобто за ознаками): *Бѣлун, Великан, Великій, Великанич, Грубый, Дурный, Дурак, Дуренько, Дурненька, Лысак, Рябко, Рябкун, Сивак, Сивуль, Сивуля, Слабый, Слабенько, Толстый, Тонкій* та ін.; “от скудостей”: *Дреботливый, Кривый, Крутиголовка, Нѣмый, Слѣпый, Слутый* та ін. Список продовжують такі формули, як імена по батькові (“родительные по отцу, по матери”); напр.: *Алексіевич, Анцѣн (? – М. С.), Василевич, Гафинец (? – М. С.), Карпович, Настин (? – М. С.), Павлович, Петрович, Федорович* та ін. (Д-2: 541). О. Духнович робить спробу етимологізації окремих імен та прізвищ, як-от: *Жолтан* (: “вожд Жолтан”) ‘от желтой кожи или тѣла и влас’, как и пр. (напр. – М. С.) *Бѣлун* и *Рябун* ‘от бѣлаго или рябого тела’, а прізвища *Лютач* і *Лютан* він пов’язує уже з характером їх носіїв (: “бо лютой был и свирѣпой”) (Д-2: 542, 543) і т. д. Зауважимо, що й сучасні ономасти в процедурі конкретного аналізу обов’язково передбачають тематичну рубрикацію, оскільки саме вона дає змогу з’ясувати онімний склад, іншими словами, виявити, слова яких лексико-граматичних розрядів виявилися найбільш придатними при формуванні ономастикону.

Наукове вивчення мови О. Духновича – важливе завдання, без чого не можна як слід зрозуміти (осмислити) розвиток мови взагалі в тодішній Підкарпатській Русі. Основна заслуга О. Духновича в історії літературної мови на Підкарпатській Русі, вва-

жає Ф. Тіхий, полягає в тому, що “йому вдалося осучаснити (курсив наш. – М. С.) літературну мову” (20: 71), хоч рішучого кроку перейти від церковнослов'янщини до народної мови, зблизитися й опертися на неї, як це зробили його сучасники в Галичині (І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Шашкевич – “руська трійця”), О. Духнович не спромігся, але він вписав ім'я *русин* в історію XIX ст. і дотепер залишається найвидатнішою постаттю в літературному житті краю, постійно викликаючи жвавий науковий інтерес.

Проблема української літературної мови на Закарпатті більшменш задовільно розв'язується лише після возз'єднання краю з іншими українськими землями (1945 р.). Саме після возз'єднання і тут зникли серйозні перешкоди у справі внормування української літературної мови. Важливу роль у цьому процесі відіграв виданий у 1946 році “Український правопис”. У повоєнні роки з'являється також ціла низка підручників, посібників, словників для початкової і середньої школи, методичні посібники для учителів-словесників, підручники й інша навчальна література для студентів тощо. Українська літературна мова стала широко застосовуватись у різних сферах. У процесі суспільного користування нею здійснюється водночас й опанування її мовними нормами. Час і зусилля зробили свою справу: діалектний вплив на літературну мову ослаб і в цій частині українського етносу. Зараз простежується тенденція поступового переходу більшості закарпатоукраїнців на літературну українську мову, хоч народні говори, звичайно, не перестали бути джерелом збагачення літературної мови, особливо у сфері лексики.

Окремі сучасні дослідники (історики, філологи та ін.) намагаються обґрунтувати тезу, що українська літературна мова на Закарпатті – це, мовляв, штучне утворення, мало не чужорідне тут тіло і т. ін., що місцеве населення користується не українською, а русинською мовою і говорить “по-руськи”. Справді, українці Закарпаття, як, до речі, і русини-українці Східної Словаччини, найдовше зберегли етнічну назву “русин”, як і церковнослов'янську мову, але цього замало, щоб стверджувати, що вони становлять тут окремішню етнічну групу, або “четвертий” східнослов'янський народ. Деякі з них вважають, зокрема, що Закарпаття, будучи частиною України, належить *русинам* (курсив наш. – М. С.), українцям, угорцям, румунам, словакам та іншим народам, які тут проживають. А словосполучення ж “народ Закарпаття” вони свідомо вживають не в тлумаченні ‘населення, жителі’, а в значенні ‘форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я)’.

Відомо, що мова – це індекс нації. Отже, якщо русини Закарпаття – окремий етнос (хоч і споріднений з українським), то звідси випливає: русини Закарпаття повинні мати й свою літературну мову. Однак т. зв. окремішність русинів слід ще науково обґрунтувати. Свої аргументи з цього приводу мають дати, зокрема, антропологи, археологи, етнографи і, звичайно ж, мовознавці. Щодо лінгвістичних фактів, то вони, навпаки, засвідчують, що за своєю структурою, за сукупністю мовних рис (особливо фонетичних) “русинський язык” (чи “руський язык”) – це не що інше, як живий народнорозмовний різновид української мови. Чимало виразно українських рис простежується не лише у місцевій фонетиці, а й в галузі граматики, лексики, хоч на рівні лексики, як знаємо, українські діалекти виявляють найбільшу здиференційованість, що пояснюється багатьма причинами, у тому числі й умовами розвитку на західноукраїнських землях, впливом інших мов, дією різних чинників (колонізаційні рухи, регіонально-міграційні процеси, культурно-етнографічні взаємовпливи і т. ін.).

Хоч реальність української літературної мови на Закарпатті зараз не заперечується (вона таки функціонує), однак, як ми уже зауважували, є окремі спроби поставити її тут на друге місце після т. зв. русинської, які не мають під собою ніякого ґрунту. Опоненти забувають при цьому, що будь-яка нормалізація мови пов'язана з внесенням у неї штучного начала, що регламентація мовленнєвих явищ постійно зростає. Потреба у чіткому формулюванні мовних правил, обов'язкових для всіх носіїв мови, випливає із самої природи мови – бути чітким і виразним інструментом порозуміння.

Проектування сучасної діалектної системи у минуле вимагає від дослідника наукової обережності (і відповідальності!). Немає на Закарпатті зараз “єднолитого”, єдиного, діалектно не розчленованого мовного ареалу, який би міг лягти в основу т. зв. русинської мови. “Русинська мова” ніколи не була тут окремою монолітною системою, яка б виключала діалектне членування.

Українська літературна мова і на Закарпатті має добру перспективу. Запит на неї постійно зростає. Ставши у зв'язку з відомими причинами справді державною мовою, посилюється її міжнародний авторитет, розширюються її функції і т. д.

Умовні скорочення джерел фактичного матеріалу:

Д – 1. – Олександр Духнович. Твори: В 4 т. – Т. 1. – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1968.

Д - 2. - Олександр Духнович. Твори: В 4 т. - Т. 2. - Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1967.

Д - 3. - Олександр Духнович. Твори: В 4 т. - Т. 3. - Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1989.

Література:

1. Бірчак Володимир. Літературні стремління Підкарпатської Руси. - Друге доповнене видання. - Ужгород, 1937/ Перевидано: Ужгород: Патент, 1983. - 192 с.
2. Волошин Августин. О письменном язиці подкарпатських русинов// Вибрані твори. - Ужгород: Закарпаття, 2002. - С. 194-233.
3. Гренджа-Донський Василь. 50-літній ювілей "Пчілки" (1923-1973)// Твори Василя Гренджі-Донського. Публіцистика. - Т. ІХ. - Вашингтон, 1989. - С. 245-247.
4. Гренджа-Донський Василь. Матеріяльна і духовна культура селян Волівської верховини кінцем ХІХ - і початком ХХ століття// Твори Василя Гренджі-Донського. Публіцистика. - Т. ІХ. - Вашингтон, 1989. - С. 414-434.
5. Гренджа-Донський Василь. Як я зачав писати. "Гра в літературу"// Твори Василя Гренджі-Донського. Публіцистика. - Т. ІХ. - Вашингтон, 1989. - С. 404-413.
6. Гренджа-Донський В. Наші хресні імена// Твори Василя Гренджі-Донського. Публіцистика. - Т. ІХ. - Вашингтон, 1989. - С. 119-121.
7. Гренджа-Донський Василь. Звіт про мою діяльність у спілці словацьких письменників у Братіславі// Твори Василя Гренджі-Донського. Спогади. Листи. - Т. Х. - Вашингтон, 1988. - С. 296-299.
8. Духнович А. Вѣстникъ для русинов Австрийской держави. - Ч. 11. - Львів, 1863. - С. 43.
9. Енциклопедія українознавства/ Перевидання в Україні. - Т. 2. - Львів, 1993.
10. Коваль Ф. Звеличник карпатських полонин// Твори Василя Гренджі-Донського. Похорон поета. Огляд творчости поета. - Т. ХІ. - Вашингтон, 1990. - С. 270-271.
11. Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. - Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1999.
12. Мольнар Михайло. Доля співця полонин. Причинок до творчої біографії В. Гренджі-Донського// Твори Василя Гренджі-Донського. Похорон поета. Огляд творчости поета. - Т. ХІ. - Вашингтон, 1990. - С. 101-135.
13. Пачовський Василь. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. - Ужгород, 1993. - 131 с.
14. Пеленський Євген Юлій. Письменство// Твори Василя Гренджі-Донського. Похорон поета. Огляд творчости поета. - Т. ХІ. - Вашингтон, 1990. - С. 332-333.

15. Романенчук В. Василь Гренджа-Донський (23.4.1897 – 25.11.1994)// Твори Василя Гренджі-Донського. Шляхом терновим. Поезії. – Т. I. – Вашингтон, 1990. – С. XI–XXVI.
16. Рудловчак Олена. Олександр Духнович. Життя і діяльність// Олександр Духнович. Твори: В 4-х томах. – Т. I. – Пряшів: Словацьке видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. – С. 15–168.
17. Сюсько М. І. О. Духнович і українська мова// Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – С. 59–60.
18. Сюсько М. І. Мовознавчі зацікавлення В. Гренджі-Донського // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Ужгород, 1990. – С. 181–185.
19. Сюсько Михайло. Українська літературна мова на Закарпатті (20–30 роки ХХ ст.): чинники мовного розвитку// Українське і слов'янське мовознавство (Збірник наукових праць). – Вип. 4. – Ужгород, 2001. – С. 494–499.
20. Тіхий Франтішек. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі (переклад з чеської мови та післямова Л. Белея, М. Сюська). – Ужгород, 1996. – 227 с.
21. Українська літературна енциклопедія: В 5-ти томах. – Т. 2. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1990. – С. 128–129.
22. Франко І. Стара Русь// НЗТШ. – Т. 35. – Кн. 7. – Львів, 1906. – С. 384–385.

*Д. Данилюк,
завідувач кафедри історії України
Ужгородського національного університету*

О.В.ДУХНОВИЧ ЯК ІСТОРИК

Наукова спадщина О.В. Духновича, на відміну від інших закарпатських вчених, зібрана в єдине ціле і видана в Словаччині в трьох томах [1]. Однак дуже скромно сказано про О.В. Духновича як про історика [2]. А його здобуток у вивченні історії Закарпаття є досить значним.

За життя О.В. Духновича його історичні праці, за винятком статей у пресі, не публікували. І причина в тому, що в них порушувались питання, які не відповідали політиці правлячих кіл Австрійської імперії. Йому вдалось опублікувати тільки основні положення із задуманої великої праці з історії Закарпаття під назвою “Краткая история угорских русинов” [3]. З цього проспекту випливало, що в подальшому дослідженні автор обґрунтовуватиме етнічну спільність русинів по обидва боки Карпат, що йшло всупереч як угорській, так і австрійській історіографії. Саме це

й не влаштовувало офіційних осіб, і написана стаття так і залишилась у рукопису.

Однак з часом знайшлися цінителі історичної спадщини О.В. Духновича в Росії, які опублікували частину з написаного. Так, Ф.Ф. Аристов у журналі "Русский Архів" у 1914 р. опублікував його статтю "Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов" [4]. В іншому номері цього ж журналу Ф.Ф. Аристов, прокоментувавши зміст цієї статті, повідомив, що виявив її у бібліотеці Московської духовної академії (Сергіїв Посад). А туди вона надійшла за духовним заповітом протоієрея церкви при російському посольстві у Відні М.Ф. Раєвського, з яким О.В. Духнович тримав тісні контакти [5]. Коментарі до статті О.В. Духновича Ф.Ф. Аристов повторно опублікував у 1929 р. [6]. Він зосереджується не стільки на статті, як на досягненнях російських вчених, зокрема І.І. Срезневського, М.І. Надєждіна, І.І. Філевича у вивченні історії Закарпаття.

Аналіз змісту праці "Истинная история Карпато-Россов", яка складається з шести параграфів, засвідчив, що її автор непогано був обізнаний зі станом історичної науки в Росії та Угорщині. Він покликується на праці М. Карамзіна, С. Катони, Я. Туровці, Й. Енгеля, А. Сірмаї, І. Базиловича, І. Орлая. Немає жодних слідів про те, чи був він знайомий із рукописною шеститомною "Історією карпатських русинів" М.М. Лучкая.

Роблячи історіографічний огляд, О.В. Духнович справедливо докоряє своїм сучасникам і співвітчизникам, цим "деєписателям" і "бытописателям", мовляв, вони "о народе сем очень мало, иностранцы же, и иноплеменные или ничего, или только что-нибудь погрешного во памятниках своих оставили и что больше даже Нестор и Карамзин о Карпато, или Угро-Россах только то упомянули, что и они на свете суть"⁷. Однак треба відзначити, що названі автори заслуговують більше похвали, аніж осуду, бо вони не обминули у своїх працях історичне Закарпаття, особливо Нестор ще у XII ст. Адже його "Повість временних літ" й понині залишається єдиним писемним свідченням про заселення цієї території слов'янами ще в IX ст. та її місце у міждержавних відносинах X ст. А от докір на адресу І.С. Орлая цілком справедливий, оскільки у своїй статті "История о Карпато-Руссах..." він не висвітлив період, що передував приходу угорців. Тому, намагаючись заповнити цю прогалину, О.В. Духнович і назвав свою статтю "Истинная история Карпато-Россов...".

Які ж проблеми порушив О.В. Духнович, якими були його погляди на історичний розвиток Закарпаття і що нового він вніс у порівнянні з своїми попередниками в історіографію?

Уже сама назва першого параграфу “О исходе Карпато-Россов” визначає тему дослідження. Автор правильно окреслює заселення русинами території від Молдавії, Буковини і Галичини до південних схилів Карпат і далі по берегах Тиси і Попраду.

У § 2 “О имени Русинов” міститься важливе твердження О.В. Духновича про те, що закарпаторуське населення є корінним (автохтонним) і належить до східнослов’янських племен. В Угорщині воно відоме під різними етнічними назвами, із яких найбільш поширеними є “руські”, “русини”, “рутени”. На підтвердження автор посилається на працю І. Базиловича “Короткий нарис фундації Ф. Корятовича...” і самих угорських істориків, зокрема А. Сірмаї, які “утаить правду не смея”, також стоять на цій позиції.

Прослідковуючи прихід угорських племен у Паннонію наприкінці IX ст., О.В. Духнович, як і Ю.І. Венелін, підкреслив культурний вплив на них з боку слов’ян. Це видно хоча б з того, що в “мадярском языке не только имен и слов, но даже и иных речений множество находится”. Від слов’ян було запозичено і характер державного управління. Вчений намагався дослідити історію походження назви Угорщина, “откуда краю сему имя Угрия, Угорщина, Hungaria дано есть”, але робить це досить невдало, вважаючи, що вона походить від імені київського князя Ігоря.

Проте О. Духнович, як і його попередники, правильно вважав, що населення Закарпаття спочатку було незалежним від угорських феодалів і жило на краю їх царства, звідки і “Крайниками именовалось”, і тільки через кілька століть потрапило під їх залежність. На підтвердження цього він вперше наводить грамоту із праці С. Катони про те, що в Березькому комітаті ще в кінці XII ст. володарем був ставленик галицького князя Льва – Георгій. У грамоті зазначалося: “Nos Cregartus Comos de Beregh, Officialis (seu castellanus) Ducis Ruthonorum, et quator Judices nobilium de cadom (Terre Beregh) domus pro memoria, rr 1299” [8]. На цю грамоту покликуються всі наступні дослідники історії Закарпаття, не вказуючи, однак, що першим в українській історіографії її ввів у науковий обіг саме О.В. Духнович. Чимало місця у статті відведено релігії населення. Воно близько 867 р. прийняло християнство східного обряду. Цю думку пізніше сприйняли такі історики церкви, як мукачівський канонік А. Балудянський [9] і професор Московської духовної академії Є. Голубинський [10].

Важливим є § 5 “Доля Угорских Россіян изменилась и они утеснены”. Автор тут поглибив висновок попередніх дослідників

про те, що політичне становище народу, його духовне життя почало різко погіршуватися з часу одруження угорського короля Стефана з Гізелою – дочкою короля Генріха Баварського. З нею прибуло багато німецьких священників латинського обряду, які хутко ваялися за знищення в Угорщині і в Закарпатті східного обряду: “Русинов на латинский обряд пріимали, вабили и силили, покрещенных греческими священниками снова крестили, и так помаду от обряда Церковного славянского греческого, отлучивших, даже и от народности Русской оттягли” [11].

О.В. Духнович показує, як спроби насадження католицизму викликали незадоволення з боку християн православного обряду, що проявлялося навіть у відкритих виступах народних мас. Він критикує угорських істориків, які намагалися представити ці виступи за бажання повернутися до язичництва. На це він резонно запитував: “Если не та была бунта причина, прошу сказать мне, чему ослепленный Владислав с Андреем и Белым сыновьями своими просто в Россію убежал бы. Если латинский обряд был их исповеданием, тогда до Німещини и даже до самого Рима убежали бы прибежища искаючи, знаючи то, что Престол Римский того времени наисильнейший был в Европе” [12]. А після прийняття унії (1646 р.) навіть самі священники “не стидилися красной и стародавний обрядок, славянско-русский латынскими обычаями осквернити”. Як бачимо, в оцінці розширення сфери впливу католицького Риму О.В. Духнович, як і І.С. Орлай та Ю.І. Венелін, був однозначним. Він вважав, що наступ католицизму призводив до ліквідації православної церкви, що в той час означало загрозу існуванню самої “руської” народності.

У статті порушено важливі питання з давньої історії Закарпаття, але не всі вони висвітлені на науковій основі. Та й сам автор намагався надати статті більше громадсько-політичного звучання, привернути увагу закарпатських русинів до своєї історії, сприяти піднесенню їх національної самосвідомості, відкрито сказати про їх етнічну спільність з русинами на сході від Карпат. А позаяк цей аспект не влаштовував правлячі кола Угорщини, тож багато праць Духновича так і залишились у рукописах. Тому він свої історичні погляди часто висловлював на шпальтах галицької преси. Вперше це зроблено у статті “Состоянье Русинов в Угорщине” на сторінках львівської газети “Зоря Галицка” у 1849 р.

У передмові до статті зазначалося: “Мило нам, що можемо сумістити розправу о нашей родной братіи, Русиnah Угорских, котри теперь сильно желают сполучитися из своими братами

Галицкими Русинами, притеснені дикими мадярами, ворогами царя нашого Австрійського й цілої слов'янщини. Розправу тую очевидячки показалося, що наш брат угорській русин подав, щоби народ угорско-руський тот самый народ, що наш Русский" [13]. Час появи статті не випадковий. Саме тоді угорський народ вів рішучу боротьбу проти австрійського панування. Вболіваючи за долю закарпатських русинів, О.В. Духнович прагнув пробудити в них національну самосвідомість, обґрунтувати їх історичні права на політичне існування.

Під тягарем гонінь, яких О.В. Духнович зазнав з боку угорських властей в ході революції, він негативно оцінює прихід угорців у Паннонію наприкінці IX ст., бо "азіатські погани" з Русинів свободних рабов зділати не стыдались" [14] і намагались викоринити місцеву народність. Ідею первісного заселення слов'янами Паннонії він стверджує і в навчальному посібнику "Краткій Землепис". На час приходу угорців "по горах Бескидских теперішні Русини уже тут жили" [15].

У статті "Состоянье Русинов в Угорщине" автор багато уваги приділяє соціально-економічному розвитку Закарпаття в складі Угорщини, характеристиці становища селянства в період становлення феодальних відносин. Наведені приклади доводять, що О.В. Духнович бачив і висвітлив різноманітні форми експлуатації селянства, посилення феодального гніту. Селянин, наприклад, "не имел власности, но зависел целиком от воли дворян (шляхта, немеша), а власно од жидовского арендаря. Селян вольно было все одогнати, палицювати, в темницю усадити, ба в давнійших часах і забити. Селянин рускый, должен был принять с покоріем всякую собі или народу рускому учиненную кривду" [16]. Селяни змушені були відробляти панщину, ремонтувати дороги, здавати пану п'яту частину врожаю і "притом ще не лише священника но и дяка пак школьника сам платити".

Важким було і політичне становище селянства – їх ніхто не захищав від свавілля землевласників. Спроби знайти захист у судах були марними, бо вони "зложены з самих вельмож". Отже, хоч і немає прямої вказівки на класовий характер суду, але з наведених фактів видно, що він був саме таким. Відзначено й те, що тяжке економічне становище, політичне безправ'я були причиною пошуку закарпатцями кращих умов для творчої діяльності, і тому вони емігрували в Росію (для прикладу наводить І. Орлая та М. Балудянського).

У рукопису залишилась і праця О.В. Духновича історико-етнографічного характеру "О народах Крайнянских или карпа-

тороссах...", яка поміщена у збірці "Забавки" [17]. Нині вона зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Стефаніка АН України. Окремі уривки з неї були опубліковані В.Л. Микитасем у 1956 р. [18]. Автор з великою любов'ю описує красу рідного краю, його природні багатства, флору й фауну. Тут є "чистая и весьма здоровая вода, а в лесах и горах зверей множество находится". Та головне те, що найбільше уваги приділено характеристиці соціально-економічного й політичного становища Закарпаття.

О.В. Духнович далі розвиває думки, висловлені в попередніх працях. У давнину трудівники тут "свободно жили, вождями своими управляемы, и иже Крайниками називались". Перед нами постає картина загарбання земель угорськими феодалами, посилення гноблення селянських мас. Наведені приклади свідчать про поступове закріпачення селян, зростання феодалного землеволодіння і появу великих землевласників, зокрема графів Другетів у XIV ст. Звичайно, в статті немає ґрунтовного висвітлення процесу становлення феодално-кріпосницьких відносин, але їх наявність підтверджується виданням правових актів. Так "года 1557 повинность нам положена есть, чтобы все землю имеющие платили по 2 золоты". Це було підтверджено і указами від 1559, 1572, 1574 і 1575 років, а з 1595 р. вже "принуждены суть 9 золотых давати" [19].

Велика заслуга О.В. Духновича в тому, що в умовах Австрійської монархії він насмівся відкрито сказати про справжнє становище народних мас. Обвинувачувальним актом звучить опис побуту селянської сім'ї: "волы, коровы, свиньи, курицы, пес и мачка тут бывають с людьми в купи, чтобы в стайнях не померзли. Не есть в тех храминах камина, о сем не знают Русины, но огонь на ватри горить и дым по храмини расходится, и когда уже неисносимый есть дым, тогда отворяются двери и выгляды, чтобы мало выйшол, прото дома их черныи" [20]. Такими ж є одяг і харчування селянина: "одежда Русина есть худобна. Он сам себе учинит от вовны одежду, но она в дни и ночи на нем ест". Цей "убогий Русин мало когда сытый есть".

Дослідник підмітив любов закарпатців до землі, уміння господарювати на ній. З цього опису видно і майнове становище селянина, який "волы своя болше любит паче самого себе". Якщо господарство селянина "состоит в 4 волах, одной коровы, 10-20 овцах или козах, в двох или трех пняков пчел уже богатым называется, воза залізом кованого никогда не имел, он сам себѣ справит воз, колесо" [21].

У статті відбито сумну картину культурно-освітнього становища краю в середині XIX ст.: “На целой Крайне не есть училища ни единого, не есть школы, не есть учителя”. Єдино освічені люди на селі священики, і ті “только добытки глядающе, нич не стараются о просвещении народа сего прекрасного”. Вони тільки “божую Литургию отспивают, рожденных ко святому крещению, а мертвых ко гробу приведут и за сія заслуги достойную мзду и издерают” [22]. Важливо, що О.В. Духнович намагається прояснити причину цього, відкрито називає винуватців злиденного становища народу: “Панове их оречніи суть самодержавные тиранны, они яко сами, но еще больше через (жидов) уморяют их и прото, чтобы непросветился народ, держати любят их в слепоте и невежестве” [23].

Народолобець добре знав життя і побут закарпатців, їх звичаї та характер. Він вірив, що ні економічне, ні духовне закабалення не може вбити в народі кращі його риси. З покоління в покоління передаються загальнолюдські моральні цінності. Крайнянський народ “есть яко здравого тела, так ясного и здравого ума и понятия.., в очах его характер щирости, справедливости, великодушія и совестныя чистоты показуется, в лицах же и устах жаль сердца и беспокойность души видима есть” [24]. В краю “любезно играют, весело певают, но слова стыдного не говорят”. Закарпатський трудівник “не жадает чужое, он красти не знает и просто все его имение смело лежит без замков, не боится о нем”. Чужинці обікрали його матеріально, але не змогли вбити в ньому високі морально-етичні риси. Особливо міцні вони у сімейному житті. Народ “похоти плотскія не чувствует и ридко случится, чтобы о соблазны никто оскаржен или предан был: он женится в молодом еще веку и прото содержан от прелюбодеянія, законные свои діти любовію почитает и горе было бы дівиці в прелюбодеяніи обретенней” [25].

Характеризуючи багато інших звичаїв, які цілком заслуговують на відродження, О.В. Духнович коротко підсумовує: “Нравы народа сего суть по исте прекрасныи”. Завершується праця висловленням надії, що при наявній можливості “о народе сем распространенную испишу, коль жити буду, достовирну історію”.

У рукопису залишилася ще одна праця О.В. Духновича – “Исторія Пряшевской епархіи. 1846”. Її знайшов російський вчений К.Л. Кустодієв, переклав з латинської мови російською мовою і видав у Петербурзі в 1877 р. [26]. У передмові до книги він зазначив, що переклад здійснив “точно, без пропусков, что должно быть особенно дорого для уважающих Духновича его соотечественников”.

Перекладач був високої думки про О.В. Духновича і писав, що він "по справедливости считается пробудителем духовного сознания в своем народе, его учителем, его отцом; А.В. Духнович был и есть для Угорских Русинов истинным отцем; они его называли и называют не иначе как "наш батько" [27]. К. Кустодієв висловив думку про те, що християнство, поширене на Закарпатті у IX ст., могло проникнути в Київську Русь ще до св. Володимира саме звідси, бо закарпатські русини – плем'я, яке "однородное с тем, которое жило непрерывно дале к востоку до самого Киева".

О.В. Духнович описує історію виникнення у 1816 р. і становлення Пряшівської єпархії. Важливим у ній є обґрунтування автором наявності постійних зв'язків між церквою Закарпаття і церквою України та Росії. А в ті часи релігійні зв'язки були важливою формою прояву кровної спорідненості з єдиноплеменниками на Сході.

О.В. Духнович цікавився не лише історією народу, а й постійно жив його повсякденними турботами, перебував у гущі подій, що охопили угорське суспільство в середині XIX ст. Як громадсько-політичний діяч і як очевидець угорської революції 1848 – 1849 рр., він не міг не висловити своє ставлення до неї. Найбільш повно це зроблено в "Автобіографії" [28]. Йому, як духовній особі, взагалі противне було всяке насилля, а тим більше збройне. І він однозначно засудив угорську революцію. Були на це й інші причини. Відомо, що керівники угорської революції заперечували право неугорських народів на самовизначення, а самого О.В. Духновича переслідували за відстоювання національних інтересів закарпатських русинів, за практичну діяльність у піднесенні їх національної самосвідомості. Він і сам зізнався в цьому: "Явно исповим, что я 1847 года власным росходом издал книжицу азбучную; русски діти из ней по русски читати ся научили, а что книжица она по-русски писана была, то и мадяре узнали и про шо я свое витерпів; бо едино про то, что я русски книжочки писал, от мятежников поруган: и до смерти не забуду 27 Априлія 1849 года як розбойник между орудіями ведені до Кошиць, где для мене шибеница строїлася" [29].

27 квітня 1849 р. О.В. Духнович був заарештований угорськими революційними властями. Його вели як "разбойника" на місце страти між чотирма гусарами й двома гарматами. Серед стражників був один "рудий Поляк", який особливо його ображав "дуже грубими виразами, ганьбив, высмівав нещасного, об-

пльовував, а вконеці приказав отягнути з мене чоботи, щоби я босий йшов... вконецы вдарив мене страшно в лице и одступився од мене рудий Поляк, якому певно я не пожелав найліпшого” [30]. Звільнили О.В. Духновича з-під арешту аж 5 травня 1849 р. Такі дії угорських революціонерів дали підставу йому заявити, що “мадяри поступають тепер тим самим способом, яким поступали в девятом віку, коли Русини из земли добром выперли а панство своє поганское в Європі упевнили” [31].

Саму революцію О.В. Духнович назвав “нещасною” і “сумною”, яку “викликали невдоволені пролетарі” [32]. Але завдання революціонерів визначив точно: “під проводом Людвіка Кошута, разом з подобними собі прихильниками пролетаріату, перенялися ідеєю все і всюди основне зреформувати” і “щоби королівство угорське одорвалося од Австрії як самостійна держава, якою має управляти власне угорське правительство” [33].

Обмежуючи права національних меншин, керівники угорської революції не покладали на них великих надій у боротьбі проти Габсбургів і навіть ставилися до них з великою недовірою. О.В. Духнович показав шкідливість такої політики: “Кошут сам добре познає ту сталість Русинів, и для того раздавал зброю Мадярам, Німцям, Полякам, Жидам, Циганам, но Русинам ніколи, понеже мадяри боялися и боятся все храброго народа руского” [34]. Він рішуче підкреслював, що угорські власті ніколи не визнавали право закарпатських русинів на національне самовизначення. Вони завжди вимагали, аби русини “не сепаровалися от нас, и не творили в Угорщині якую то козакію или иную краину” [35].

Так само відкрито Будитель висловлював і свою позицію з національного питання. Він відстоював рівноправ'я всіх народів Австрійської імперії. А вона полягає в тому, що він “желає згоди, хочет воздати каждому свое, хочет мирно жити с каждым чоловіком і помирится, а не роздрожняти людей: он вимогаєт своего права, своєї народности на всегда по законам, правно, и тим способом готов на боротьбу на смерть и жизнь, але за діло праведное, и возможное!” [36].

Рішуче відмежувавшись від егоїстичних поглядів вождів угорської революції, О.В. Духнович з великою любов'ю до всіх народів проголошував: “каждому народу честь и почтенье достойное воздаем”. Він з особливим почуттям поваги ставився до угорського народу, добре розуміючи, що сама доля судила жити русинам з ним разом. Тому й заявляв: “мы чествуем мадярс-

кий народ, величаем великодушие его и любовь взаимну, як и от них чести пожадаем; мы уже чрез девять столетий с мадярами живем, и никогда не была против нас жалоба, чтоб доколи мы им кривду учинили” [37].

О.В. Духнович ще в середині ХІХ ст. висунув ідею єдності слов'янських народів. Це він вперше відкрито заговорив про возз'єднання Закарпаття з суміжними українськими землями, справедливо вважаючи цей акт “праведним і можливим ділом”. Він підкреслював правомірність і закономірність цього акту, бо “Русины угорские давнейше с галицкими случены были”. Історик нагадує нам: “Именем или просто те Русины означаются, которые ныне начиная от Молдовы, Буковины и Галичских границ на полуденном Карпата боці и дале по реке Замоши, Тисе и Попраде, внутри границ Угорских распространены находятся” [38]. О.В. Духнович, як будитель і очевидець зростання національної свідомості закарпатських русинів, засвідчив, що “народ сей честный, который союзок с братьями своими в Галичине дуже желает” [39] і “Русь угорская имеет и права исторические на жаданный союзок”. Він вірив, що русини обов'язково скористаються цими правами, і тому писав: “взрю в тайну будущности, и вижу как соединяются, сровняются, и совокупаются отдельные сродницы, мне несчастный Бескид не высоким и не крутым уже видится холмиком, котрый до теперь як непроходимый Атлант мне показывается и родных братьев, одной великой матери сынов отлучал: бо уже теперь средством благодатныя конституции и любовью безсмертного царя Франца Иосифа снизилися, окрутныя скалы, начинают познаватися сродницы... ударте крепко в барабан, задуйте сильно и гласно в трубу, чтобы потрясился и пробудился от тяжкого сна еще спящий и бодрым восполнимся духом, на соединение сровняемся в купі с благим єдноты намерением; бо естли перепоню и на дальшее время будет нам несчастный Бескид, тогда останемся в веки в прежнем состоянии, сами себя уничтожим, как давно славный греческий народ собою уничтожен был, а если совокупимся, тогда страшный Бескид взаимным буде нам Олимпом” [40]. Таким був духовний заповіт Просвітителя.

При всій обмеженості історичних поглядів О.В. Духновича, вони позитивно впливали на подальший розвиток закарпатської історіографії. Хоч його праці “Истинная история Карпато-Россов” і “О народах Крайнянских” і залишилися в рукопису, вони подають об'єктивний аналіз соціально-економічного та політичного становища Закарпаття в ХІХ ст., а тому і сьогодні слугують

важливим джерелом для вивчення даної теми і цілком заслуговують на введення їх у науковий обіг.

Багатогранна діяльність О.В. Духновича як вченого і Просвітителя сприяла включенню Закарпаття в загальний потік національно-культурного відродження всіх слов'ян Австрійської імперії, подальшому обґрунтуванню історичної концепції його розвитку.

Література:

1. Духнович Олександр. Твори в чотирьох томах. – Пряшів, 1967 – 1989.
2. Чумак Т.М. Характер исторической концепции А. Духновича // Тези доп. та повідомл. до наук. сесії, присвяч. 100-річчю з дня смерті О. Духновича – Ужгород, 1965; Виднянский С.В. Идеи славянского единства в исторической концепции А.В. Духновича // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы (Сборник научных трудов). – К., 1990. – С. 107–130.
3. ...Краткая история угорских русинов // Вестник для русинов Австрийской державы. – Відень, 1851. – № 147. – С. 586–587.
4. Аристов Ф.Ф. Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов, изданная Народолюбцем Александром Духновичем в 1853 году // Русский Архив. – М., 1914. – № 4. – С. 528–558.
5. Аристов Ф.Ф. Истинная история Карпато-Россов А.В. Духновича. Значение А.В. Духновича, как угро-русского историка // Там само. – № 5. – С. 148.
6. Аристов Ф.Ф. Александер Васильевич Духнович // Карпатский свет. – Ужгород, 1929. – № 2-3. – С. 451–463.
7. Аристов Ф.Ф. Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов, изданная Народолюбцем Александром Духновичем // Русский Архив. – 1914. – № 4. – С. 528.
8. Духнович А.В. Вказана праця. – С. 536.
9. Балудянский А. История церковная нового завета. Изд. третье. – Виеннь.
10. История Русской церкви Е. Голубинского. – Т 1. – М., 1901. – С. 168.
11. Духнович А.В. Вказана праця. – С. 547.
12. Там само. – С. 550.
13. Зоря Галицка. – 1849. – № 31. – С. 181.
14. Духнович А. Состоянье Русинов в Угорщине // Зоря Галицка. – 1849. – № 31. – С. 181.
15. Духнович А. Краткій Землепис для молодых Русинов. – Перемышль, 1851. – С. 14.

16. Духнович А. Состоянье Русинов в Угорщине. - С. 181.
17. Духнович А. О народах Крайнянских или карпатороссах под Бескидом в Земплинской, Унгской, Шаришской столицах живущих // Забавки. - 1848. - Ч. II. - С. 1-77.
18. Микитась В. Невідома стаття О.В. Духновича // Карпати. Літературно-художній альманах. - Ужгород, 1958. - № 1. - С. 119-123.
19. Духнович А. О народах Крайнянских... - С. 46; Там само. - С.47.
20. Там само. - С. 57-58.
21. Там само. - С. 68-69.
22. Там само. - С. 51.
23. Там само. - С. 50.
24. Там само. - С. 51.
25. Там само. - С. 67.
26. Исторія Пряшевской епархіи. - С.-Петербург, 1877. - 102 с. Рукопис зберігається в бібліотеці Пряшівської (Словаччина) капітули під № 516.
27. Там само. - С. 3.
28. Духнович Александер. Автобіографія. - Ужгород, 1928.
29. Вістник для Русинов Австрійскої держави. - 1851. - Ч. 5.
30. Духнович Александер. Автобіографія. - С. 17.
31. Зоря Галицка. - 1849. - № 31. - С. 183.
32. Духнович Александер. Автобіографія. - С. 15, 17.
33. Там само. - С. 13.
34. Зоря Галицка. - 1849. - № 31. - С. 183.
35. Вістник для Русинов Австрійскої держави. - 1863. - Ч. 6. - С. 23.
36. Там само.
37. Там само. - 1851. - Ч. 3.
38. Вістник для Русинов Австрійскої держави. - 1851. - Ч. 14. - С. 586.
39. Зоря Галицка. - 1849. - № 31. - С. 183.
40. Вістник для Русинов Австрійскої держави. - 1850. - Ч. 14. - С. 54.

Секція 1

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ О. ДУХНОВИЧА

*І.Філоненко,
О.Матвієнко*

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

В історії суспільно-філософської думки кожного народу є мислителі, які своїм життям і творчою діяльністю дедалі глибше “прилучають” нас до свого світобачення і “заставляють” проаналізувати їх невмирущі твори крізь призму сьогодення. Таким діячем в епоху Відродження і просвітництва на Закарпатті був “будитель народу” Олександр Васильович Духнович (1803-1865), 200-річний ювілей якого ми відзначаємо в суверенній Україні.

Він був одним із тих мислителів, хто формував культуру періоду кризи феодально-кріпосницької системи, спрямовуючи переорієнтацію людських інтересів з проблем потойбічного буття на реальний світ і зв'язане з ним людське існування. Відомий український діяч і педагог О.В.Духнович закінчив Ужгородську гімназію (1821 р.) і богословську семінарію (1827 р.), був священником, каноніком єпархії, викладав російську мову в Пряшівській гімназії, заснував у цьому місті “Литературное заведение”.

Більш надійним критерієм в осмисленні духовної спадщини О.В.Духновича має бути врахування культурного контексту, в

межах якого визрівали величні ідеї духовного сина Закарпаття. Зрештою, філософські ідеї О.Духновича слід розглядати у складі української культури. Аналіз творчої спадщини мислителя в контексті культури України передбачає й періодизацію її, що ґрунтується на врахуванні зміни історичних типів національної культури. Саме в межах культури Київської Русі склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, що не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування.

Тип філософствування, що сформувався у Київській Русі, є відбиттям греко-слов'янського, християнського типу культури з притаманним йому акцентом на проблему "людина-Бог", крізь призму якої здійснюється осмислення граничних підстав людського існування. Саме в творчості Духновича "започаткована" світоглядна філософська думка, яка розвивалась у щільному зв'язку з релігією, віддзеркалювалась у всьому масиві теоретичного освоєння світу, в культурі українського народу. Ці паростки духовності українського народу, які концентрувались в українській класичній філософії, рухались у напрямі від центру на Захід.

Відповідно, в цьому плані, ідейно співзвучними з поглядами О.Духновича є філософські "настанови" Г.С.Сковороди. Так, за Сковородою, Бог – це духовне начало, яке перебуває в природі і присутнє завжди і в усьому що як в "пшеничном зерне... закрылась тайная действительность невидимого бога" [8,60]. В усіх речах природи заховано божественне начало. Олександр Духнович, заперечуючи антропоморфне розуміння Бога, також тлумачить його як внутрішню закономірність усього суцього. "Бог есть Все и Вся, - писав він, - и что разумеется под словом Все? Разумеется начало существ, например: малое зерно, семя, из коего огромный вырастает стром, с широкими корнями, зелеными листьями, хотя их не видим в малом естве его" [3,14].

Принципово у ставленні до Бога стверджується наявність у людини "свободної" волі, здатності вибирати, що стосується мети. А це передбачало відповідальність людини за власну долю і за свої вчинки, які несе вона не тільки перед Богом у потойбічному світі, а й тут, на землі, - перед собою і суспільством.

Продовжуючи і поглиблюючи світоглядну направленість філософії Київської Русі, києво-могилянців, основоположника української класичної філософії Г.С.Сковороди, О.Духнович у своїй творчості розкриває онтологічний процес наближення людини до Бога. І результатом цього процесу постає переображення людини, обожнення її. Традиції східнохристиянської філософії просвітник "окреслює" в дійстичній позиції природного буття.

За Духновичем, Бог – це духовне начало, яке знаходиться у природі і присутнє завжди і в усьому. Він вважав, що як в зерні міститься рослина [3,14], так у всіх речах природи заховане божественне начало. Відкинувши християнське уявлення про особового Бога, як зауважує І.Ю.Кашула, мислитель намагався представити його як внутрішню активну силу природи. При цьому Бог у нього не лише включений у природу, але ототожнений із закономірністю, яка визначає розвиток усієї живої і неживої природи [6,48].

Проблему існування Бога Духнович намагався довести і практичними моральними міркуваннями: Бог потрібний для того, щоб стримувати людей, заставляти їх поважати і зберігати моральні норми. Іноді він прямо висловлювався в тому дусі, що не в силі Бог, а в правді [6,49].

“Естественно-духовные рассуждения” О.Духновича [3] ознаменовують, “доповнюють” розвиток української культури XVI-XVIII ст. (культуру бароко), переносючи акцент на проблему “людина-Всесвіт”.

Вершиною досягнення у галузі філософської думки в Україні цього часу є, безумовно, філософія Григорія Сковороди. І Сковорода, і Духнович надавали особливого значення положенню “пізнай самого себе”, хоча в трактуванні цього афоризму існує помітна відмінність між ними [1,15]. Сковородинське “пізнай самого себе” було переосмислене Олександром Духновичем у більш широкій суспільній площині і в його вустах означало: “Человеку нужно есть, чтобы окрем себя самого й пространнейше расширился, и не токмо свой, но и других людей состояние, не токмо свою краину, но и чужие познал, посем сравнивши себя с другими... лучшее от доброго, и доброе от злого рассудил и отделил” [5,2].

Якщо Сковорода “закладав” основи аналізу української філософської думки, то Духнович уже “реалізував” продукування політичної культури, що, як в першого, так і в другого, “яскраво” відбивалося зростання національної самосвідомості українського народу.

Особливості розвитку філософії в Україні XVIII ст. значною мірою зумовлювались обставинами суспільно-політичного життя українського народу. Починаючи з цього часу, протягом майже 150 років, до початку XX століття народ України перебував під владою двох імперій; 80% українських земель входило до складу Російської імперії, тим часом як західноукраїнський регіон – Галичина, Закарпаття і Північна Буковина – був під владою австрійської імперії Габсбургів.

Єдиний контекст української національної культури, як “дух народу”, заперечував офіційну ідеологію кріпосників Закарпаття, утверджуючи спільність історичного походження закарпатських українців зі східними слов'янами. Саме розклад кріпосництва і виникнення визвольного руху українського народу, прагнення до піднесення цінності людини, її самосвідомості та утвердження гідності особи, концепція освіченого абсолютизму тощо засвідчують контекст ідеології раннього просвітництва, що ширилось того часу на Закарпатті.

Перед новою філософією постає початкова потреба дати нове трактування місця людини у Всесвіті, з'ясувати її зв'язок з усією природою і віднайти те особливе, чим все ж таки відрізняється людина від усього, що оточує її в навколишньому, мінливому і нескінченному світі.

Доба, якій належить Олександр Духнович і в контексті якої слід розглядати його діяльність, була невблаганно жорстокою. Угорська Русь (тоді офіційна назва Закарпаття), як і отча його Пряшівська Русь, стали фактично колоніями Австро-Угорщини, яка грабувала природні ресурси околиць, насаджувала політику на виродження “русинів”.

Усвідомлення “непорядкованості” світу та неоднозначної і суперечливої природи людини, зумовлене цим драматизмом, навіть трагізм світосприйняття, де людина відчуває себе залежною від могутніх і непередбачуваних сил Всесвіту як динамічної нескінченності, погляд на світ як театр, де кожному відведено певну роль, метафоричність як домінуюча особливість стилю мислення – ось риси, притаманні бароковому мисленню, що, за визначенням Є.Маланюка, стало “синонімом неспокою, пориву, потужності і ніби недокінченості, незавершеності, спроби поєднання протилежності, навіть зударення” [2,69]. О.Духнович наполегливо всіляко утверджує в ньому (мисленні) національне самосвідомлення, стає і прословом і ділом, мобілізує фізичні і духовні сили, організаторський талант на лицарський захист народу.

У цьому контексті передова суспільно-філософська думка на Закарпатті XVIII – середини XIX ст. розвивалася на ґрунті національної духовної культури у тісній взаємодії з культурою інших народів, особливо східнослов'янських. Зокрема, у просвітництві Закарпаття було багато спільного з ідеологією просвітництва інших народів. Разом з тим воно мало такі особливості: по-перше, ідеї буржуазних перетворень висувались представниками дрібно-буржуазної інтелігенції, представленої в основному низовим духовенством; по-друге, розвиток просвітництва

ва проходив в умовах неподільного панування релігійної ідеології, яка була основним антиподом передової суспільно-філософської думки; по-третє, протилежні ідейно-філософські тенденції проявляються в поглядах одних і тих же мислителів і, не оформляючись як самостійні філософські течії, спрямовані одна проти одної; по-четверте, закарпатське просвітництво органічно включало в себе ідеї, характерні для ідеї національного відродження, поєднуючи їх з етнокультурною традицією, інтерес до вітчизняної історії, спроби підняти народну освіту, довести приналежність до українців. Ідейна єдність з духовною культурою братніх народів, що сягає в період Київської Русі, традиції безперервної орієнтації на Схід у пошуках відповіді на актуальні питання суспільного життя.

Слід відзначити, що О.Духнович, як духовний просвітник і борець за загальнонародні інтереси, досить яскраво “окреслює” основу філософського світогляду.

Певним чином, для світогляду та громадянської діяльності О.Духновича були властиві надія на переможну боротьбу слов'янських народів проти іноземних загарбників. Його заклики до дружби, духовного вдосконалення людей будили свідомість інтелігенції і мас Західної України, вселяли у них надію на визволення з-під соціального ярма. Як педагог, він виступав за таку розвинену особистість, котра була б здатною активно діяти для досягнення своїх життєвих цілей.

Величні мислителі України – Г.С.Сковорода і О.В.Духнович – йдуть в одному світоглядному контексті історичного буття свого народу, своєї епохи. Вони, ніби “перегукуючись” через Карпати, йшли разом від світу до світобудови. Як і філософію Григорія Сковороди, філософські погляди Олександра Духновича треба розглядати через призму соціально-етичної проблематики. Вихідним пунктом його теоретичних роздумів була особа людини в її зв'язку з суспільством. Уже в своїх ранніх віршах він намагався вирішити питання про смисл людського життя, про можливості людини, про її роль і місце в суспільстві.

Все життя просвітника (О.Духновича), як і Г.Сковороду, хвилювала проблема “что я есть, чему на земле живу, что надо делать” [3,14]. Інтерес О.В.Духновича до цієї проблеми був об'єктивним відображенням процесів, пов'язаних з формуванням нового світогляду. Основним досягненням філософії просвітника стало нове розуміння людини, що розмивало стереотипи філософсько-релігійної свідомості. Духнович розробляв світогляд, за яким активна людська діяльність, заснована на розумі і науці, приведе

суспільство до історичного прогресу. Ці думки мислителя, а також ідеї дружби між народами, які він розробляв, близькі, зрозумілі й нашому сучаснику.

Започаткована Г.Сковородою "філософія серця" отримала подальший розвиток у філософських роздумах О.Духновича. "Я радуюсь из сердца, - писав він, - что наши забытые русины ожили духовно. Я трудился день и ночь и боролся с многими препятствиями: терпел муки битвы и много беды за народ, чтобы он жил и счастливым был" [7,5]. Вважав-бо за головне: щоб врятуватись від тиранії удушення, треба виховувати в краях любов до своєї землі, мови, звичаїв, силою рук і розуму творити свій добробут.

*"Не ганьба то працювати,
Землю орати, копати,
По купестві ходити,
І ремесло робити.
Но есть ганьба, стыд лежати
Лем от неба вшитко ждати"*
[4, 79, 82]

Погляди мислителя на людину і її місце в світі формувалися, мабуть, не лише під впливом прогресивної філософії, але й усної народної творчості, в якій відбито світорозуміння трудящих мас. Адже наведені його висловлювання прямо перегукуються з відомим народним прислів'ям "Тоді бог дасть, як сам заробиш" [6,47,48]. Саме в цьому висловлюванні досить чітко "оживляється" сковородинський принцип "сродності", який є принципом відповідності тому вищому, розумному і справедливому началу, що визначає сенс людського буття. "Сродність" людини зі світом, природою, рідним краєм стає для Олександра Духновича джерелом його діяльності, як індивідуальності, як мислителя і культурно-освітнього діяча Закарпаття. У наш час О.Духнович "оживає" захищаючи і розвиваючи уже разом з нами українську національну культуру в її протистоянні стандартизму і знеособлюючому "цивілізованому" розуму.

Сьогодні у монументах Олександрові Духновичу і Тарасу Шевченку, які стоять над Ужем в Ужгороді, кожен із нас "упізнає" свою душу, "читає" історію українського народу, намагається ніби "зазирнути" у майбутнє. Філософська думка їх "виростила", насамперед, з конкретно-узагальнюючого ставлення до любові, надії і віри. У витоках їх життєтворчості "розкривається" дух свободи і мудрості українського народу.

Філософські погляди О.В.Духновича якби “зміцують” історичну хронологію в розвитку української національної культури. Вона “зростає” все у повнішому “зрізі” філософського світогляду, який постійно актуалізує докорінні проблеми людини і буття на шляхах утвердження високих загальнолюдських цінностей.

Історія як реальність людини та її виявлень виглядає різнорідним, складним і парадоксальним процесом. Так, І.Франко справедливо називав О.Духновича “чоловіком без сумніву, доброї волі і немалих здібностей”, але “невлічимо заплутаним у язикові та політичній доктрині” [9,143]. Ми разом з історією розвитку Закарпаття сьогодні намагаємося “представити” величні ідеї Духновича в “лоні” української національної ідеї.

Тому дослідження основних складових української національної культури, зокрема духовної спадщини Олександра Духновича, виявляє глибокі етнічні корені і філософські джерела, допомагає людині (нашому сучаснику) оцінити можливості та умови свого соціально-історичного життєвого самоутвердження. Саме завдяки їй коло проблем, що утворюють серцевинну сутність філософії, збагачується постановкою проблеми “людина-нація”, яка і започатковує розробку української національної ідеї. Поряд з історією філософської культури, історією філософської теорії історія філософії національної ідеї, певним чином, завершує процес становлення української національної культури та філософії як духовної квінтесенції її.

Як просвітник, О.Духнович вважає, що кожний народ, як і особа, має право на вільний політичний, національний і духовний розвиток. В умовах соціальної нерівності не кожний індивід може однаковою мірою користуватися рівними правами на “життя та хліб”. Це “неподобство” як і інші, на його думку, породжуються в суспільстві внаслідок відсутності знань, морального виховання, мудрості його членів і, передусім, у тих осіб, котрі безпосередньо стоять біля “керма” держави. Тому він і пропонує морально вдосконалювати політичних діячів, вбачаючи у цьому єдиний засіб забезпечення соціального миру та загального добробуту.

Гуманіст і просвітник О.Духнович вірив у високе покликання людини, закликав її до активного способу життя, смисл якого він бачив у тому, щоб приносила користь не тільки собі в процесі праці, а й іншим членам суспільства. “Хто живе лише для себе, - зауважував О.Духнович, - сам із собою вмирає. Хто живе для людства - той буде жити і після смерті, а хто ні для себе, ні для другого не живе, той ще за життя вмирає” [9,142-143]. Доля індивіда залежить від самого напряму розуму, духовних сил, якими

він володіє. Про це, власне, йдеться у його кращих творах "Я русин...", "Піснь престоноародна" тощо.

Просвітництво доби Духновича ввібрало в себе і творчо переосмислило досягнення вітчизняної та європейської суспільно-політичної, філософської й наукової думки. Воно надавало величезного значення поширенню знань в усіх станах суспільства й відводило цьому виняткову роль в історії людства. Саме з позицій гуманізму Олександр Духнович розглядав проблему людини, смислу, цінності її життя, щастя, вірив у її покликання.

Олександр Васильович Духнович разом з діячами Просвітництва вірив у життєдайність української національної ідеї, гордо несучи переконання: "Я русин был, есм и буду...".

Література:

1. Голдовський Л., Кашула І. Г.С.Сковорода в контексті історико-філософського процесу в Україні. Мандрівний університет України. – Ужгород, 1995.
2. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – Київ, 1996.
3. Духнович А. Естественнo-духовные рассуждения. – Пряшев, 1855.
4. Духнович О. Книжица читальная для начинающих. – Будин, 1852.
5. Духнович О. Краткий землепис для молодых русинов. – Перемишль, 1851.
6. Кашула І.Ю. Суспільно-політична думка на Закарпатті кінця XVIII – середини XIX ст. – Ужгород, 1993.
7. Олександр Духнович. Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995.
8. Сковорода Г. Твори в 2 т. – Київ, 1960.
9. Філософія: Підручник. За ред. Горбача Н.Я. – Львів, 1997.

*М.Попов,
В.Левкулич*

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ: РОЛЬ ОСВІТИ НА ШЛЯХУ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ

Однією з соціальних функцій народної освіти є розвиток та вдосконалення інтелектуально-психологічних та морально-духовних якостей членів суспільства для усвідомлення свого соціального статусу та виявлення реальних можливостей досягнення соціальної рівності у відповідності до принципів гуманізму.

Олександр Васильович Духнович (1803–1865) – один з перших будителів закарпатських русинів, хто розумів, що забезпечити соціальну рівність та покращити долю народу вдасться лише

завдяки поширенню освіти та належного виховання. Усі свої надії на покращення соціальних умов життя широких верств населення О.Духнович покладав на моральні фактори – гуманних державних діячів і на етичне вдосконалення людей. Доля людства, як і доля закарпатців, на думку О.Духновича-просвітителя, перебуває в їх власних руках. Від добродесного виховання залежать: гуманні та справедливі закони, соціальна і національна свобода, матеріальний добробут простих людей. Учений дуже високо підносить суспільне значення виховання, його вирішальну роль у формуванні особистості людини. “Кто дал тебе воспітаніе, – заявляє він, – он более дал тебе того, кто тебе жизнь дал” [1, 286].

О.Духнович розглядав людину як самостійну творчу силу, яка здатна вдосконалюватись незалежно від суспільних відносин. Людина – творець матеріальних і духовних цінностей, вона ж і творець своєї історії, її суб’єкт. Окрім освіти, мислитель не бачив інших можливостей удосконалення суспільства і людини. Він так далеко пішов у цьому відношенні, що людину виводить з-під залежності містифікованої юрисдикції влади.

Для О.Духновича закономірності суспільного розвитку були цілком підпорядковані волі людей. Людина все може, варто їй тільки захотіти.

Саме тому філософ усі свої надії на покращання соціального становища співвітчизників пов’язує з добродесним вихованням. У листі до Якова Головацького він писав: “все русины жебраки, им не поможет ничто кроме школы” [4, 74]. О.Духнович розумів, яку велику роль відіграє освіта у соціальній структурі суспільства, як вона впливає на соціальне становище класів і націй, жителів міст і сіл. Заохочуючи народ до освіти, мислитель писав: “Братія, іще раз молю вас, не відчаюйтесь, але спішіть оволодіти наукою, освітою і сама собою укажеться вам дорога до кращого майбутнього” [5, 380]. Внаслідок поширення освіти на засадах народності русини-жебраки, на його думку, заживуть щасливим трудовим життям. У п’єсі “Добродетель превышает богатство” О.Духнович змальовує саме такий ідеальний випадок, коли діти незаможних селян старанно відвідували школу, а, одержавши освіту, пішли шукати кращої долі. Вибравшись у світ, діти набувають різної кваліфікації, але, навчившись любити свій народ, ставши поважними громадянами, вони не забувають про рідне село. Фабрикант повертається, засновує фабрику, дає можливість заробити своїм односельчанам, закладає основи індустріалізації рідного краю. Торгівець, який теж наймає на службу “руських хлопців”, і адвокат фінансово підтримують своє село. Останній засновує “фун-

дацію для одного студента". Залишившись у столиці, він буде захищати право свого народу будувати своє щастя [6, 111-112].

Ось у такий спосіб О.Духнович спробував показати, що тільки навчаючись і допомагаючи один одному, можна побудувати щасливе та багате суспільство, в якому кожний громадянин буде мати рівне право, а отже і рівні можливості, творити власне щасливе життя.

Просвітитель уважно стежив за формуванням нових суспільних відносин, гостро викривав вади тогочасного суспільства, аналізував його соціальну структуру. Спостерігаючи за становищем у суспільстві різних верств населення, він писав: "вижу великое между людьми разинствие; - а то не по телу токмо, но и по духу, по внутренним склонностям" [2, 593-594]. За цими ознаками він ділить усіх людей на п'ять частин.

Перша частина населення називається "благопочетательная". Це люди "любящие Бога и ближнего...они суть непорочные, почорные, справедливые, коих не прельщают богатства и прелести, роскоши мира сего; презиравшие похоти, и тщеславия пустоту; те суть люди небесные, в теле человеческом; но те суть очень редкие, ибо редкое бывает совершенство..." [2, 594].

Другу частину людей О.Духнович назвав мудрою. На думку мислителя: "когда таким людям надается владение, тогда истинно цветет Отечество и народы счастливыми суть". Третя частина - "нечестивые". Це "люди умные, в коих есть сила беседы, многоглаголанія, они мудрствуют, но мудрость их есть подобна змеиной мудрости, суть же вороватіи, лукавыи, хитрые, несправедливыи, и пороков полны, которые покрывают плащом лицемерія, они обтинные лисицы, фальшивостью наполнены, и тем способом обманчивают глупцей, притворно показываются благочестивыми, похваляют красноречно добродетель, но посмеваются в тае, ибо благочестія, и добродетели не чувствуют, и протом суть враги... все в свою корысть делают и похваляют" [2, 594].

О.Духнович закликав берегтися від таких людей, бо "такіи люди, когда владеют другими, управляют городами, казенными судами, тогда плачевное бывает благочестивым, и благонравным состояніе, они под покрывалом коварства угнетают, утискають народ; - ярость и неистовство перемогивают закон, злодейства безъ наказанія шествуют, нападают по всюду, и потоптана лежить невинность, и добродетель" [2, 595].

Четверту частину населення становлять люди, яких філософ називає "дураками". Вони не приносять жодної користі суспільству. "Если таких глупцей слепая Фортуна посажает на престо-

лы, избирает в начальники, тогда горе человеческому обществу... дурачества занимают первые места, безчестие восхищенно играет по всюду а добродетель в посмех берется. – Тогда игры, веселости, пиры, игрушки все занимают” [2, 595-596]. Останню, п’яту частину суспільства, представляють “безумные”, у яких “совсем отсутствует разум; - те суть несчастныи” [2, 596].

Причину появи соціальної нерівності О.Духнович вбачав у моральних, а не в соціально-економічних чинниках, а шлях ліквідації нерівності – у розвитку освіти. Мислитель писав: “Дай сыну твоему здоровый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность, трудолюбие, доброе сердце, любовь к Богу и ближнему, заскепи в душу его страх Господень дай ему добрую волю, и уже дал еси ему богатство, которое ни червь не подъедает, ни вор не подкопывает, котрое и в беде и нещастии останет с ним на веки” [3, 378].

О.Духнович всю свою діяльність присвятив пробудженню Закарпаття до активної визвольної боротьби через поширення **освіти серед найширших верств населення**. Як депутат Пресбурзького сейму, рішуче боровся за скасування кріпацтва, яке вважав однією із форм брутального рабства. Мислитель засуджував “изобилія и излишества”, гонитву за якими називає “самою мучительной страстью”, яка, на його думку, і “рождает недовольство” у **суспільстві**. О.Духнович відстоює природний принцип: “На жизнь и на хлеб каждому человеку равное есть право” [1, 139].

Вивчаючи наукову спадщину великого мислителя і будителя **закарпатського люду**, можна зробити висновок, що О.Духнович – **це просвітитель-демократ**, щирий друг простих людей, який присвятив усе своє життя боротьбі за кращу долю поневоленого та пограбованого народу Закарпаття, всю свою енергію і творчі сили віддав на побудову суспільства рівних можливостей, суспільства, в якому кожний має рівне право на краще життя, незалежно від свого соціального становища.

Література:

1. Духнович А. Дело от безделія // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН.– Львов, 1859.
2. Духнович А. Естественно духовная разсужденія // Твори в 4 т. – Т. 2. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, 1967.
3. Духнович А. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских // Твори в 4 т. – Т. 2.– Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, 1967.

4. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850 - 1862.
Видав Кирило Студинський. - Львів, 1905.
5. Ричалка М. О. В. Духнович педагог і освітній діяч. -
Пряшів, 1959.
6. Рудловчак О. Олександр Духнович. Життя і діяльність //
Твори в 4 т. - Т.1. - Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі,
1968. -

М. Болдижар,
М. Михальченко

ПРИРОДНЕ ПРАВО В О.ДУХНОВИЧА ТА СУЧАСНІСТЬ

Серед видатних культурно-освітніх діячів першої половини XIX ст., як сьогодні відзначали всі доповідачі, помітне місце займає постать О.Духновича. Він жив і працював у епоху, яка дала світові відомих діячів: М.і А.Балудянських (автор підручника "Церковне право"), Я.Головацького, Й.Заборського, Я.Андрашика, братів Раковських, А. та В.Добрянських, О.Павловича, А.Поповича, В.Ладомирського, І.Вислоцького, А.Яромиса, К.Зубрицького та інших. Кожен із згаданих великих мужів своїх народів внесли гідний вклад, крім іншого, у розвиток освіти, культури, свідомості своїх народів.

О.Духнович ввійшов в історію як будитель русинів, який будив їх не лише "оставити свій сон", а й самовизначитися, піднятися над рабським станом, усвідомити своє єство і стати гідними свого роду.

Народившись у сім'ї священика, навчаючись у гімназії в Ужгороді, академії в Кошице (вищі класи школи) та духовній семінарії, О.Духнович став відомим "народним будителем карпаторуського народу". Вихований в релігійному дусі, він практично всю свою діяльність, в тому числі й світську, проводив з позицій пантеїзму, у всьому - явищах, фактах, подіях - вбачав божественне начало, "розбавляв бога" у всьому.

Про священицьку, освітню, публіцистичну, поетичну, письменницьку, теоретичну, видавничу діяльність О.Духновича написано чимало як раніше, так і в новітній час. Про це в основному йде мова також на сьогоднішній конференції. Разом з тим дуже мало або майже нічого не досліджено в науковому плані про правову діяльність визначного нашого земляка, 200-річний ювілей з дня народження якого ми зараз відзначаємо.

Це до певної міри легко пояснити. Справа в тому, що спеціальної юридичної освіти у О.Духновича не було, не підтримував він також систематичних, дружніх чи виробничих стосунків

із відомими на той час правниками як в межах Угорського королівства, так і за його межами.

Чи дає це право робити висновок про те, що питаннями права, правового становища земляків великий “будитель” не цікавився, що його плідна культурно-освітня, літературна та світська діяльність була позбавлена правових аспектів, намагань покращити правове становище віруючих, тих, з ким і для кого він працював, проводив “будительську працю”.

На щастя, це не зовсім так.

Хоча якихось великих правознавчих трактатів після себе О.Духнович не залишив, все ж його теоретична, та й практична діяльність була пов’язана з питаннями права, його просвітницька діяльність часто включала також питання виховання правових знань, він брав участь у деяких виборчих органах, відстоюючи в них права простих людей, виступав проти антинародного законодавства тощо.

Варто відзначити, що в 1848 році О.Духнович упорядкував і видав у Пряшеві “Свод законоположень” у двох томах (I том, 205 сторінок і II том – 170 сторінок). Він розраховував, що цим “Сводом...” зможуть користуватися прості грамотні селяни.

У своїй культурно-освітній діяльності О.Духнович рішуче виступав проти спроб мадяризації русинів свого регіону. Коли в 1830, 1836, 1840, 1844 роках за державними законами до громадського життя – в судах, війську, школах, богослужіннях – насильно вводилася угорська мова, він шляхом виховання національної самосвідомості протестував урядовій політиці, виступав проти заснування в русинських селах шкіл з угорською мовою навчання.

У середині ХІХ ст. мадяризація освіти та богослужіння набула широкого розмаху. До неї масово стали прилучатися вихідці із русинів – священики, вчителі, урядовці. О.Духнович називав їх ренегатами, зрадниками свого народу.

Великі надії покладав О.Духнович на революцію 1848–1849 рр., сподіваючись, що національні меншини в Австрійській імперії (Угорському королівстві) отримають певні права, особливо в галузі самоврядування. Коли в державі стали запроваджуватись деякі елементи самоврядування, О.Духнович радів: “ Слава Богу, - писав він.- Отворилися ворота жизни и для бедного Русина, котрого прежде 1848 годом никто не внимал и за человека не держали”.

Але надії на це були марні. Особливих прав русини після революції так і не отримали. Правда, з великим ентузіазмом і

задоволенням вітав народний будитель відміну кріпосного права в Австрійській імперії. Селяни в юридичному відношенні повинні були стати вільними, повноцінними суб'єктами права. На жаль, звільнення селян від кріпосництва відбувалося з певним застереженням. І як в цьому досить скоро переконався сам Духнович, пережитки кріпосництва над селянами тяжіли ще досить довго в різноманітних проявах.

В умовах політичної кризи габсбурської монархії та посилення мадяризації в кінці 50-х і на початку 60-х років разом з відомим політичним діячем А.Добрянським О.Духнович в 1849 році схвально зустрів проект програми "Про об'єднання руських коронних областей в одне політичне та адміністративне ціле". Він фактично був першим проектом автономного утворення русинів у складі Австрійської імперії. Автори проекту пробували консолідувати русинські національні сили перед наступом мадяризації в різних культурно-освітніх товариствах.

Ми уже згадували, що О.Духнович обирався до деяких органів самоуправління, які, крім іншого, займалися також правотворчою діяльністю, розглядали питання правового стану національних меншин і т.д. Як депутат державного сейму в Братиславі в роки революції, О.Духнович був свідком, як під керівництвом Л.Кошута в квітні 1848 року в Братиславі розглядалося питання про сербську національну меншину. Сербська делегація вимагала від угорського уряду: а) прийняття закону про визнання сербської національності; б) забезпечення права сербської мови на власне діловодство; в) гарантії автономії церкви та народної освіти для сербів; г) надання сербам права щорічно скликати свої загальні збори для вирішення внутрішніх справ. Тобто мова йшла про надання сербам права на автономне воєводство в складі земель Темеша, Бачки та Срема.

Однак Л.Кошут відмовився парламентським шляхом вирішити це питання. Як свідок цих подій, О.Духнович дуже негативно поставився до такого розгляду сербського питання, вважаючи подібну діяльність шовіністичною. Він переконався в тому, що і революційний уряд Л.Кошута не хоче в правовому полі вирішувати національне питання, в тому числі і питання про самовизначення русинів.

Це, як і деякі інші події, особливо вплинуло на вияв у Духновича національних почуттів, піднесення його національної самосвідомості. Довгий час у нього накопичувались національні почуття, зріла проблема висловити їх як природне право кожної людини мати можливість юридично оформити свою національну належність, захищати її, не ганьбитися нею тощо.

О.Духновича “прорвало”, і природне право на національну належність він висловив у відомому “кредо – вірую” словами:

*“ Я русин был, есмь и буду,
Я родился русином,
Честный мой род не забуду
Останусь его сыном”.*

Великий мислитель вважав, що право кожної людини на свою національність є природним, дано їй від народження, дано їй Господом Богом, і людина повинна боротися за це право. Правда, цю боротьбу О.Духнович розумів по-своєму, вона диктувалася особливостями його виховання. Як священнослужитель, він особливими методами боротьби за права людей вважав просвітницьку діяльність, заклики до панів “отямитися, проводити свою діяльність, виходячи із релігійних моральних принципів рівності всіх перед Богом, права всіх на вільне життя” тощо. Він у багатьох своїх творах, записках, сентенціях неодноразово підкреслював: усе, що дано людині при народженні, є його природним правом (до речі, найсильнішим і найміцнішим із усіх прав (як і звичаєве право – авт.)) і кожна свідома людина повинна цим правом гордитися, поважати його не лише для себе, але і для свого роду, “залишаючись його сином”. Разом з тим, було б помилкою вважати, що О.Духнович був просто пасивним спостерігачем тих подій, які відбувалися у регіоні, в якому він проживав.

Переконавшись у бездіяльності урядових властей щодо вирішення природних національних прав народів імперії, він намагався, в міру своїх можливостей, враховуючи конкретно-історичні умови того часу, впливати на деякі процеси, які відбувалися в регіоні, своєю практичною діяльністю.

Така діяльність активізувалася особливо в період посилення угорського шовінізму, проведення насильної мадяризації національних меншин імперії, коли все більше стали проявлятися зрадницькі, ренегатські тенденції в діяльності “місцевої” інтелігенції: священників, вчителів, урядників тощо.

Як член жупного комітету (малого парламенту – авт.), він неодноразово виступав проти антирусинської політики угорських урядовців, як і проти антинаціональної політики по відношенню до інших національностей імперії.

О.Духнович виступив проти міністра юстиції графа Нараї, який у липні 1860 року видав розпорядження про мову судочинства і вимагав, щоб “румуни і русини своєю мовою, але буквами латинськими писали”. Протестуючи проти подібних дій, Духнович підкреслював, що позбавлення будь-якого народу рідної мови веде до його загибелі.

Рішуче виступав О.Духнович проти урядової угорської політики, спрямованої на обмеження виборчих прав русинів, вважаючи, що в тих округах, в яких переважають русини, органи самоврядування повинні формуватися переважно із їх представників. Він особливо радів, працюючи членом виборчого комітету по виборах у крайовий сейм в Маковиці, що до парламенту було обрано відомого політичного діяча, "народолюбця і русина" А.Добрянського.

У зрілому віці Духнович гордився плідною різноманітною роботою земляків, цікавився їхніми успіхами, особливо в Росії. Йому була відома діяльність видатного правознавця М.Балудянського в Петербурзі: його робота на посаді ректора університету, в департаменті по кодифікації російського права та як автора двох проектів навчальних програм, за якими готувалися кадри правознавців по всій Російській імперії. Розповіді Духновича про їх діяльність в Росії, тим більше спроби підтримувати будь-які зв'язки з ними дуже дратували австрійський уряд.

Зі смертю Балудянського, Орлая, Лодія, Білевича втрачалися зв'язки з конкретними людьми в Росії. Духнович дуже боляче переживав такий стан.

Таким чином, не будучи правознавцем-професіоналом, О.Духнович у своїй теоретичній (літературознавчій) і особливо в практичній (суспільно-політичній) діяльності займався розробками, пропагандою і, перш за все, практичною реалізацією деяких аспектів права. В першу чергу це стосується питань природного права, що означало сукупність принципів і прав, які витікають із природи людини і не залежать від соціальних умов.

У Духновича поняття природного права дещо звужене: він вважає, що таке право людині дається із її народження, і сильна в правовому відношенні та людина, яка пам'ятає, ким вона народилася, зберігає свій рід, національність і є прихильна цим рисам протягом усього свого життя. У цьому плані Духнович особливо відстоює природне право в галузі національності, в даному випадку - русинську національність, як і національні права всіх національних меншин, перш за все у великих, багатонаціональних державах.

Звідси і його відомі слова, які багато разів звучали сьогодні: "Я русин был, есмь і буду..."

Варто до цього додати, що проблема русинської національності, право певної гілки слов'янського народу називатися русинами прослідковується протягом тривалого часу.

До речі, ця проблема досить спокійно розв'язувалася в тодішніх Австрії та Австро-Угорщині, в яких під час переписів населення кожен, хто ідентифікував себе русином, вільно обирав собі русинську національність.

Досить гостро стояла проблема русинства після Першої світової війни. Однак вона чітко фіксувалася як в державній політиці Чехословаччини, на американському континенті, так і в документах міжнародного права (Сен-Жерменський мирний договір, Тріанонський договір) тощо.

Залишаються актуальними питання правової рівності всіх, право кожного на свою національність, на вільне, щасливе життя і в наші дні, які пропагував і за які боровся великий мислитель-просвітитель О.Духнович в досить уже далекий від нас час.

*І. Андрусак,
В. Гвоздяк*

ФІЛОСОФІЯ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА (КОНЦЕПЦІЯ БОГА, ПРИРОДИ, ЛЮДИНИ І ПІЗНАННЯ)

Олександр Васильович Духнович належить до найвизначніших особистостей, з іменами яких пов'язується становлення духовної культури закарпатського краю ХІХ століття.

Творчість О.В. Духновича настільки багатогранна, що можемо стверджувати про його вплив на все суспільно-політичне життя і соціально-економічні перетворення на Закарпатті ХІХ століття і наступного періоду. Без врахування творчості Олександра Духновича не можна говорити про духовне відродження Закарпаття.

Незаперечною істиною є те, що історію творять люди. А серед маси людей виділяються одиниці, в яких сконцентрована "енергія маси", що проявляється в літературно-поетичній творчості, морально-етичному вченні, дидактичних настановах, природничо-науковому аналізі явищ навколишнього світу – і все це виражається в осмисленні основної філософської проблеми – взаємовідношення людини з навколишнім світом.

Слід відзначити характерну особливість творчості Олександра Духновича – літературно-поетичної, наукової і публіцистичної – це домінанта філософського осмислення людської екзистенції. Онтологія людини – це основне поле притягання визначного закарпатського мислителя Олександра Духновича, який належить усьому світові.

Буття світу і пізнання його людиною – ось глобальна проблема філософських роздумів, пошуків видатного мислителя. Як людина, християнин, філософ і теолог, буття світу О. Духнович осмислює через призму буття Бога. Духнович сприймає Бога як деміурга – творця світу, природи і людини. У філософському трактаті “Естественно-духовная разсужденія” Олександр Духнович викладає концепцію християнського розуміння Бога, в якому, як стверджує мислитель, “я узнаю существо великое, вышнее всех, превосходящее духа моего понятие” [2, 208]. І поруч із цим спостерігаємо пантеїстичний підхід до розуміння О. Духновичем Бога як начала без начала, як живого і присутнього всюди, у всіх речах і явищах, “без места, на всяком живом месте, Неподвижный, Непокосимый, дая всем движение, от которого вся и чрез которого вся і в котором вся совершаются; всегда постоянно той сам и один, никогда неизменяемый и неизменяемый” [2, 208]. Як стверджує О. Духнович, роздуми про Бога, який присутній усюди, у всіх речах і явищах, “коего обиталище есть свет неприступный” є невичерпним океаном. Це океан навколишнього світу і людської діяльності з метою пізнання, як головні проблеми у житті людини.

Онтологія світу через онтологію Бога у Духновича пов’язується із гносеологією, бо головною потребою людини є пізнання світу. Як філософ і теолог греко-католицької церкви, О. Духнович ставить одну з найважливіших проблем – онтолого-гносеологічний аспект християнської філософії, до якого зверталися як середньовічні мислителі – згадаймо концепції Августина Блаженного і Фоми Аквінського, – так і визначні філософи XIX – XX століть, зокрема, Володимир Соловйов чи Микола Бердяєв. Святий Августин на зорі християнства писав про одвічне прагнення людини “ввійти” в град Божий, полишивши світ невпевненого буття. Саме Августин Блаженний вперше помітив суперечливу екзистенцію людини, виразивши її в крилатій фразі “тут я можу бути, але не хочу, там хочу бути, але не можу; і тут, і там я нещасливий” (“Сповідь”, X.). Суперечливість буття людини і буття світу розкривав і релігійний мислитель XIII століття Фома Аквінський, виходячи із категорій можливості і дійсності.

У ближчі до нас часи, точніше, під кінець XIX століття, визначний філософ Володимир Соловйов, розкриваючи релігійну філософію німецького класика Фрідріха Шеллінга, заговорив про тотожність, а точніше внутрішній зв’язок Бога і людини, коли людина відчуває “Бога в себе или себя в Боге” тому, що “мы и Он – одно и то же” із чого випливає, що “эта связь не братская, как с

нашими ближними, а синовня – не солідарність рівності, а солідарність залежності. Но эта залежність не зовнішня і випадкова, а суттєва і внутрішня” [4, 251]. Свої роздуми про буття Бога Володимир Соловйов зводить до висновку: “Так як все уже єсть в Бого, то от себя мы не можем привнести ничего, никакого нового содержания: мы не можем сделать, чтобы абсолютное совершенство стало совершеннее. Но мы можем все более и более усваивать его, все теснее и теснее с ним соединяться” [4, 251-252].

З позиції християнського відродження та християнського антропологізму, як взаємотворчий процес, розглядає Бога і людину український і російський філософ ХХ століття Микола Бердяєв, який мислить екзистенцію Бога як екзистенцію людини, а творчість людини як відкриття Бога. “В человеке рождается Бог, - пише М. Бердяєв, - и в Боге рождается человек. Раскрыть до конца человека значит раскрыть Бога. Раскрыть до конца Бога значит раскрыть человека. Не только Бог есть в человеке, но сам человек есть лик Бога, в нем осуществляется божественное развитие. Человек причастен к тайне Божественной Троицы. Человек не только малая вселенная, но и малый Бог. Человек несет в себе двойной образ и подобие – образ и подобие вселенной и образ и подобие Божье. И окончательное откровение человека есть окончательное откровение вселенной и откровение Бога” [1, 519]. Як бачимо, Микола Бердяєв, шукаючи людину, знайшов Бога, а шукаючи Бога, знайшов людину.

Олександр Духнович раніше за Миколу Бердяєва і Володимира Соловйова в українській релігійній філософії підійшов до проблеми буття людини через розуміння буття Бога. Як Сократ в античній філософії і Сковорода в українській філософії ХVIII століття, Олександр Духнович в середині ХІХ століття ставить важливу проблему самопізнання, яку, на його думку, розв’язати можна тільки через пізнання Творця. Олександр Духнович пише: “Без твоего вдохновения непонятна есть тайна истины и не познавается истинное блаженство. Подай же мне, Господи, чтоб, Тебя познавши, Тебе угодным быть можно, посему же, чтоб познавши самого себя узнал я: Что я есть? Чему на земле живу? Почему zde пришол? И где оттуду подеюсь? Что мне надобно делать, чего остерегаться в жизни моей?” [2, 209].

Своїми філософськими запитаннями Олександр Духнович в середині ХІХ століття відкрив епоху повернення до людини як найбільшої таїни світу земного, що в останні століття дістало визначення нової гуманізації. О. Духнович по-новому відтворив узагальнююче питання всієї нової філософії: що таке людина?

Шлях О. Духновича в питанні осмислення цього узагальнюючого філософського питання пролягає через пантеїстично-деїстичне розуміння Бога, природи, людини. За О. Духновичем, Бог є “начало без начала, от которого протекает источник всех благ, естества Начальник и Управитель, вся своею силою содержа, не содержим от никого; непостижимое величество, сама Истина” [2, 208].

Бог, за О. Духновичем, є творцем природи і людини і, як вища нематеріальна сутність, знаходиться поза природою. Бог є “владелец всея твари, коего ничто большее, ничто не может понятись высшее, не искусен телесной ваги, однакож всех телес и телесных Содейтель” [2, 208].

О. Духнович аналізує проблему людини із позиції раціоналістичної філософії. Бог як Істина і Розум, створивши людину за подобою своєю, наділив її розумом не лише з метою самопізнання. У написаному в 1851 році підручнику з історії і географії під назвою “Краткій землепис для молодых русинов” О. Духнович робить важливі філософсько-гносеологічні висновки. Мислитель стверджує, що людина повинна пізнати навколишній світ – світ багатоманітних речей і явищ, який постійно змінюється, розвивається. Ми можемо стверджувати, що філософ перебуває на позиції діалектичного методу пізнання, коли заявляє, “... что не есть постоянного – чего на світі” [2, 219]. І далі, ніби перефразовуючи античного філософа Геракліта Ефеського [4, 46], Олександр Духнович антиномічно характеризує людське життя, коли “...единого человека смерть другому жизнею бывает” [2, 220].

Екстраполюючись від людини на суспільство, О. Духнович трактує розвиток останнього як суперечність, коли “упадок едного царства славу і величество другому подаєт” [2, 220].

Один із засновників соціології як науки, американський соціальний філософ Питирим Сорокін, який вимушений був у 1922 році емігрувати із Радянської Росії, у роботі “Загальна соціологія” порівнює людське суспільство із морем “... в котором отдельные люди, подобно волнам, окруженные себе подобными, постоянно сталкиваются друг с другом, возникают, растут и исчезают в море...” [5, 29]. П. Сорокін у ХХ столітті далі розробив концепцію круговороту в суспільному розвитку, представлену у ХІХ столітті О. Духновичем, який вважав, що суспільство проходить певні цикли народження, розвитку і занепаду. У “Кратком землеписі для молодых русинов” він пише, що “... жизнь царств і великих імперій подобна єсть жизни человека, кой, родившись, растет, двигается, славы ищет і, ю достиг, по малом времени упа-

даєт, умираєт, і тогдa друаа жeлають єму вічную пам'ят'ю" [2, 219–220]. Ми маємо право стверджувати, що Олександр Духнович, як представник соціальної філософії ХІХ століття, розвиваючи концепцію суспільства, започатковану одним із основоположників історії соціальної філософії нового часу італійським мислителем Джамбаттістом Віко ("Основи нової науки про загальну природу націй" – 1725 р.), підійшов до розуміння суспільства як певного стану природи, яке підвласне законам розвитку, хоча трактував його з біологізаторських позицій. Йдучи за О. Духновичем, такий погляд на суспільство викладає російський соціолог другої половини ХІХ століття Микола Данилевський у своїй книзі "Росія і Європа" (1869 р.). Продовження соціологічної доктрини, поданої О. Духновичем та іншими соціальними філософами, ми знаходимо в концепції зміни локальних цивілізацій, яка представлена німецьким філософом початку ХХ століття Освальдом Шпенглером у двотомній книзі "Присмерк Європи" (1918–1922 рр.).

Необхідно відзначити, що в соціальній філософії Олександра Духновича найціннішою є ідея соціального оптимізму, яка, пробираючись з-поміж трактовок і висловлювань про ущербність, несвободу і обмеженість людини, виводить її (людину) до знання і свободи.

Філософії Олександра Духновича характерне є нове повернення до людини, яка може і повинна пізнати світ. Таке повернення до людини у сучасній філософії справедливо пов'язується з іменем видатного німецького філософа другої половини ХVІІІ століття Іммануїла Канта і визнається коперніканським переворотом в теорії пізнання. Але, якщо великий поляк Микола Коперник вивів людину, разом із Землею, із центру на периферію Сонячної системи, то Кант зробив їх центральними в теорії пізнання. Суб'єкт став джерелом світла, подібно до Сонця. І якщо, за Кантом, розум пізнає тільки те, що він сам створив, у Духновича пізнавальні можливості розуму людини значно ширші. Об'єктом пізнання для людини, за О. Духновичем, є весь світ, все, що створене Богом і сам Бог. Таким чином, гносеологія Духновича повернута до онтології. Як дві сторони однієї медалі, у філософії Олександра Духновича гносеологія передбачає онтологію і навпаки. Погляд людини на світ, взаємовідношення людини і світу, на думку мислителя, є постійна взаємодія суб'єкта і об'єкта, пізнаючого і пізнаваного. У цьому, на нашу думку, новизна і актуальність філософського мислення Олександра Духновича.

Шлях О. Духновича в питанні осмислення цього узагальнюючого філософського питання пролягає через пантеїстично-деїстичне розуміння Бога, природи, людини. За О. Духновичем, Бог є “начало без начала, от которого протекает источник всех благ, естества Начальник и Управитель, вся своею силою содержа, не содержим от никого; непостижимое величество, сама Истина” [2, 208].

Бог, за О. Духновичем, є творцем природи і людини і, як вища нематеріальна сутність, знаходиться поза природою. Бог є “владелец всея твари, коего ничто большее, ничто не может понятись высшее, не искусен телесной ваги, однакож всех телес и телесных Содейтель” [2, 208].

О. Духнович аналізує проблему людини із позиції раціоналістичної філософії. Бог як Істина і Розум, створивши людину за подобою своєю, наділив її розумом не лише з метою самопізнання. У написаному в 1851 році підручнику з історії і географії під назвою “Краткій землепис для молодых русинов” О. Духнович робить важливі філософсько-гносеологічні висновки. Мислитель стверджує, що людина повинна пізнати навколишній світ – світ багатоманітних речей і явищ, який постійно змінюється, розвивається. Ми можемо стверджувати, що філософ перебуває на позиції діалектичного методу пізнання, коли заявляє, “... что не есть постоянного – чего на світі” [2, 219]. І далі, ніби перефразовуючи античного філософа Геракліта Ефеського [4, 46], Олександр Духнович антиномічно характеризує людське життя, коли “...единого человека смерть другому жизнью бывает” [2, 220].

Екстраполюючись від людини на суспільство, О. Духнович трактує розвиток останнього як суперечність, коли “упадок единого царства славу і величество другому подает” [2, 220].

Один із засновників соціології як науки, американський соціальний філософ Питирим Сорокін, який вимушений був у 1922 році емігрувати із Радянської Росії, у роботі “Загальна соціологія” порівнює людське суспільство із морем “... в котором отдельные люди, подобно волнам, окруженные себе подобными, постоянно сталкиваются друг с другом, возникают, растут и исчезают в море...” [5, 29]. П. Сорокін у ХХ столітті далі розробив концепцію круговороту в суспільному розвитку, представлену у ХІХ столітті О. Духновичем, який вважав, що суспільство проходить певні цикли народження, розвитку і занепаду. У “Кратком землеписі для молодых русинов” він пише, що “... жизнь царств і великих імперій подобна єсть жизни человека, кой, родившеся, растет, двигается, славы ищет і, ю достиг, по малом времени упа-

даєт, умираєт, і тогдa друзя жєлають єму вічную пам'ятъ" [2, 219–220]. Ми маємо право стверджувати, що Олександр Духнович, як представник соціальної філософії ХІХ століття, розвиваючи концепцію суспільства, започатковану одним із основоположників історії соціальної філософії нового часу італійським мислителем Джамбаттістом Віко ("Основи нової науки про загальну природу націй" – 1725 р.), підійшов до розуміння суспільства як певного стану природи, яке підвласне законам розвитку, хоча трактував його з біологізаторських позицій. Йдучи за О. Духновичем, такий погляд на суспільство викладає російський соціолог другої половини ХІХ століття Микола Данилевський у своїй книзі "Росія і Європа" (1869 р.). Продовження соціологічної доктрини, поданої О. Духновичем та іншими соціальними філософами, ми знаходимо в концепції зміни локальних цивілізацій, яка представлена німецьким філософом початку ХХ століття Освальдом Шпенглером у двотомній книзі "Присмерк Європи" (1918–1922 рр.).

Необхідно відзначити, що в соціальній філософії Олександра Духновича найціннішою є ідея соціального оптимізму, яка, пробиваючись з-поміж трактовок і висловлювань про ущербність, несвободу і обмеженість людини, виводить її (людину) до знання і свободи.

Філософії Олександра Духновича характерне є нове повернення до людини, яка може і повинна пізнати світ. Таке повернення до людини у сучасній філософії справедливо пов'язується з іменем видатного німецького філософа другої половини ХVІІІ століття Іммануїла Канта і визнається коперніканським переворотом в теорії пізнання. Але, якщо великий поляк Микола Коперник вивів людину, разом із Землею, із центру на периферію Сонячної системи, то Кант зробив їх центральними в теорії пізнання. Суб'єкт став джерелом світла, подібно до Сонця. І якщо, за Кантом, розум пізнає тільки те, що він сам створив, у Духновича пізнавальні можливості розуму людини значно ширші. Об'єктом пізнання для людини, за О. Духновичем, є весь світ, все, що створене Богом і сам Бог. Таким чином, гносеологія Духновича повернута до онтології. Як дві сторони однієї медалі, у філософії Олександра Духновича гносеологія передбачає онтологію і навпаки. Погляд людини на світ, взаємовідношення людини і світу, на думку мислителя, є постійна взаємодія суб'єкта і об'єкта, пізнаючого і пізнаваного. У цьому, на нашу думку, новизна і актуальність філософського мислення Олександра Духновича.

1. Бердяев Н.А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека. – М.: Правда, 1989.
2. Духнович Олександр. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993.
3. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. – М., 1955.
4. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В.С. Сочинения в двух томах. – Т.1. – М.: Мысль, 1988.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992.

Т. Щербан,
І. Шершун

ПОЛІТИЧНЕ БУТТЯ ОСОБИ І ДЕЯКІ НАПРЯМКИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Термін “політична соціалізація” упроваджено в науковий обіг наприкінці ХІХ ст. У цей період його розуміли як процес розвитку соціальної природи людини, формування особистості під впливом соціального середовища. На межі 50-60-х років ХХ ст. американські соціологи й політологи сформулювали визначення політичної соціалізації як процесу, завдяки якому індивід засвоює політичну культуру суспільства, основні політичні поняття, свої права та обов’язки відносно уряду та набуває уявлень про структуру й механізм політичної системи. Український політолог Н.Іванова вважає недостатнім це визначення, оскільки в ньому особистість виступає пасивним об’єктом навчання і виховання. Вона стверджує, що “політична соціалізація” – сукупність процесів становлення політичної свідомості й поведінки особистості, прийняття і виконання політичних ролей, вияв політичної активності. Російський політолог О.Шестопад підкреслює, що поняття “політична соціалізація” ширше, ніж політичне виховання або просвіта, бо охоплює не тільки цілеспрямований вплив на особистість панівної ідеології та політики, не лише стихійний вплив, а й особисту політичну активність.

Особистість у своїй діяльності відображає риси цивілізації, засобів виробництва та способу життя. Тобто, особа - це людина, яка в міру своїх сил та здібностей і в залежності від становища, яке займає в суспільстві, втілює в життя конкретно історичні суспільні відносини, що впливають на неї. Соціальний статус особистості – це її місце в системі суспільних відносин, у став-

ленні до інших індивідів і до соціальних груп, сукупність її соціальних функцій, а також її оцінка та самооцінка, тобто розуміння людиною своєї соціальної значимості.

У суспільстві діють механізми, які регулюють думки та вчинки людей в політичній сфері. Механізмами регулювання поведінки особистості виступають державні та громадські інститути, ідеології та релігії, традиції та звичаї, соціальне середовище та економічні умови, де протікає все життя людини. Якщо ж людина хоче впливати на політику або змінити її, то вона має приєднатися до соціальної групи, політичної партії або руху, чії політичні позиції співпадають або близькі з її власними. Здається неможливою така політична дія в суспільній сфері, яка була б повністю просякнута суто індивідуальним буттям особистості. Творцями політики є певні суб'єкти, під якими будемо розуміти соціальні спільноти, суспільно-політичні об'єднання та організації, або індивіди. Соціальні спільноти, верстви, групи, політичні партії та політичні рухи, різноманітні політичні інститути утворюються з індивідів, які є не просто біологічними особами, але, в першу чергу – соціальними.

Рушійним початком активності політичних партій, політичних рухів є сама особа, її інтереси, ціннісні орієнтації, мета. Психолого-політична активність особистості зумовлена людською потребою належати до соціуму, тобто спільності людей, які отожднюють себе зі своєю нацією, певною соціальною спільністю людей, групою індивідів, політичною партією, об'єднанням тощо.

Зміст політичної діяльності особистості визначається не лише системою соціально значущих рис, що характеризують її як члена того чи іншого суспільства або соціальної спільності, але й її індивідуальними психологічними рисами. Людські пристрасті та індивідуальні здібності відіграють у політичній історії визначальну роль. Формуванням політичних інтересів і настроїв є те, що відноситься до політичної соціалізації людини.

Процес політичної соціалізації особи студента має вирішити наступні завдання:

по-перше, прищепити їм основи елементів політичної культури і свідомості; по-друге, створити сприятливі умови для накопичення ними політичного досвіду, що його потребує політична діяльність; по-третє, якісно перетворити відповідні елементи політичної культури.

Для розгляду проблеми становлення політичної соціалізації слід звернути увагу на те, що вона триває неперервно впродовж усього життя людини. З накопиченням суспільно-політичного

досвіду відбувається постійне видозмінювання або закріплення відповідних позицій у діяльності людини.

Політична ж соціалізація студента може набувати форми відвертої або прихованої передачі досвіду. Вона відверта, якщо містить безпосереднє передавання інформації, почуттів або цінностей. Наприклад, під час вивчення студентами суспільних дисциплін. Прихована політична соціалізація – це передавання дисциплінарних настанов, які впливають на політичні стосунки, на виникнення політичних рішень, на поведінку.

Процес політичної соціалізації має історичний характер, що визначається специфікою цивілізаційного розвитку, соціальними і політичними силами, особливостями політичної системи, а також своєрідністю сприймання всіх цих чинників кожним індивідом. Одночасно слід звернути увагу на те, що політична соціалізація, скерована державними органами чи партіями, має певну класову, політичну, моральну, естетичну та етичну спрямованість, покликана формувати “політичну людину” з певними громадськими якостями.

Процес політичної соціалізації не можна уявити без інформації, без передачі знань про владу і політику, політичний устрій держави, форми і способи участі в управлінні суспільством, у вирішення політичних питань, без знань і певного досвіду про його політично виправдану поведінку через участь у виборах, референдумах, у діях політичних партій, громадських організацій та ін. У процесі її реалізації студент залучається до системи історично сформованих у суспільстві політичних відносин, цінностей та орієнтацій, у нього виробляється певний апарат політичного мислення, власна система ціннісних орієнтацій. Установчо-нормативна функція охоплює процес, спрямований на вироблення у студента певних настанов на сприйняття і споживання політичної інформації, політичних подій і явищ, до дій інших осіб у сфері політики, вибір свого стилю і скерованості поведінки у політичних відносинах.

Громадське дозрівання, заохочення студента до політики має соціальний характер і проходить через певні етапи розвитку. Воно починається набагато раніше від студентських років. Зокрема, у віці 3-4 років через сім'ю, засоби масової інформації, найближче оточення дитина набуває перших знань про політику. На етапі первісної соціалізації діти одержують різні уявлення про правильну або неправильну поведінку, вчинки. Під впливом настроїв і поглядів, що панують у сім'ї, часто “закладаються” політичні норми і цінності на все життя. Останнє визначається неабиякою

особливою стійкістю. Тому широкомасштабні перетворення соціальних і політичних відносин у суспільстві потребують певних змін і в моделі сімейних відносин.

Політичне виховання і навчання дітей значною мірою відбувається у школі, період перебування в якій становить вторинну політичну соціалізацію. За цей час вивчаються основні загально визнані в суспільстві цінності й погляди, набувається початковий досвід соціальної практики, особливо через участь у діяльності молодіжних організацій.

Наступний етап політичної соціалізації доцільно пов'язувати з періодом життя від 16 – 18 до 40 років. У 18-річному віці люди одержують ґрунтовні знання у суспільній сфері, юридичне право на участь у політичній діяльності.

Політична соціалізація триває і після студентського навчання, і з досягненням людиною зрілого віку (40-60 років). На політичну поведінку особи значною мірою впливають і життєвий досвід, і набуті знання, і наявність дорослих дітей, і сталість поглядів. Проте в цей період більшість людей індивідуально поповнюють знання, вдосконалюються в політиці, вони краще і глибше оцінюють суспільно-політичні події, завдяки чому можуть вносити корективи у свої політичні погляди та поведінку.

У процесі політичної соціалізації студентів не можна не враховувати ролі стихійних чинників, наприклад, політичних чи економічних криз. Якщо політична система перебуває в стані кризи, відбуваються порушення і серйозні збої у процесі політичної соціалізації, складаються деформовані уявлення про суспільство, які набувають стійкого характеру. Студенти втрачають систему орієнтирів, не мають можливості навчитися стійкої політичної поведінки. В цілому, розглядаючи потреби політичної соціалізації, необхідно звернути увагу на вік та індивідуальні особливості кожного студента, на навколишнє соціальне середовище, на політику, що її здійснюють інститути влади, впливаючи на стан суспільства, на суспільно-політичні партії та організації, а також на особливості й рівень політичної культури і субкультур.

Деякі політологи розрізняють п'ять принципово відмінних за ставленням до політики типів особистості, до яких можна віднести і студентів.

Активісти – це студенти, позиція яких стосовно політики і влади, як центральної категорії політики, є активною. Вони не обов'язково повинні в даний момент схвалювати чи підтримувати існуючу владу. Вони визнають, що влада є важливою цінністю, що вона являє собою привабливе благо, а самі активно прагнуть

одержати її для себе і для групи однодумців, членами якої вони є. Тому студенти-активісти цікавляться політичними проблемами та інформовані про них.

Другий тип – компетентні спостерігачі, які цікавляться політикою, розуміють її значення, але не прагнуть брати в ній участі. Здебільшого це відбувається під впливом якихось доказів, що їх вони вважають вирішальними.

Третій тип – компетентні критики, які відрізняються від вищезазначеної категорії тим, що їхнє ставлення до здійснення влади чи взагалі до політики є категорично негативним. Їхній інтерес до політики тісно пов'язаний саме з гострою відмовою до політичної діяльності. Вони інформовані про неї саме завдяки своїй негативній позиції.

Четвертий тип – пасивні студенти, ті, які ставляться негативно чи нейтрально до здійснення влади і не цікавляться політичними справами, хоча бувають про них добре інформовані. Їхня інформованість може ґрунтуватися на тому, що як громадяни вони вважають себе зобов'язаними набути певних знань про політичне життя, хоча до політичних проблем ставляться байдуже чи негативно.

Останній, п'ятий тип – відчужені – це ті студенти, які категорично відкидають особисту участь у політиці, не цікавляться політикою.

Отже, політична соціалізація – це процес не тільки надбання, а й втрати певних політичних якостей. До основних чинників, що здійснюють вплив на результати політичної соціалізації студентів, відносяться: характер і тип державного ладу, політичний режим, політичні інститути, партії, організації, рухи, а також не-політичні фактори: сім'я, формальні й неформальні групи, навчальні заклади, культура, засоби масової інформації, національні традиції.

Визнаючи важливий вплив, що його прямо чи опосередковано здійснює соціальне середовище на процес залучення студента до політики, не можна забувати про роль, яку в цьому процесі відіграє його індивідуальність, зокрема такі якості, як упевненість у собі, почуття особистої компетентності, віра у власні сили. Іншими словами, треба брати до уваги не лише імпульс, який перебігає до конкретного індивіда – студента, а й його відповідь – зворотний імпульс. Процес політичної соціалізації при цьому ніби вступає як два діалектично пов'язані “зустрічні” процеси.

Підвищенню ролі студентів у політиці служить певна система соціалізації, яка створює можливості для того, щоб вони посіли

належне місце у сфері політики з урахуванням притаманних їм здібностей і схильностей.

Об'єктивні характеристики політичної діяльності та суб'єктивне сприймання політики студентами як розуміння власної ролі в ній, служать підставою для вирізнення таких рівнів і типів участі, як реакція, яка може бути позитивною або негативною на імпульси, що виходять із політичної системи чи з її інституції. Різноманітні форми участі у суспільно-політичному житті, зокрема такі, як: діяльність, пов'язана з делегуванням повноважень; участь у діяльності політичних і громадських організацій – партій, груп тиску, профспілок, молодіжних політичних об'єднань; виконання політичних функцій у рамках державних інституцій включно із засобами масової інформації; політико-ідеологічна діяльність; участь у позаінституціональних політичних рухах і акціях. Деякі з студентів займають досить скромне місце у представленні поодиноких акцій, тоді як інші – досить серйозно впливають на перебіг подій.

Активне включення студентів в політичний процес потребує певних передумов. Їх можна поділити на дві групи: матеріальні, соціально-культурні та політико-правові. Крім того, політичну участь студента обумовлює політична система, соціальне середовище, політичні й неполітичні чинники процесу політичної соціалізації. Але, вочевидь, обмежуватися цим не можна. Якщо виходити з того, що людина взагалі – істота біосоціальна, то слід визначити, що на діяльність конкретної особи в політиці, на її політичну поведінку впливають світогляд, політична свідомість і політична культура, її власні цілі, цінності, стереотипи, настанови, мотиви, інтереси і потреби. Не можна забувати і про психологічні та біологічні елементи особи студента, зокрема мислення, темперамент, волю, пам'ять, фізичний та психічний стан, стать, вік тощо.

Простежується і тенденція, пов'язана з політичною індіферентністю деяких студентів, стан відчуження. Політичне відчуження виявляється у безсиллі індивіда впливати на перебіг політичних подій, почутті ізоляції, у сприйманні індивідом соціальних і політичних інститутів, встановлення ними норм як ворожих інтересам людини. Відчуження може бути наслідком впливу об'єктивних умов політичного життя, політичної системи, політичного режиму. Політичне відчуження зумовлене й такими процесами, як втрата соціальних ідеалів, зневіра в будь-яких владних структурах, психологічна втома від нескінченного потоку політичної демагогії, непродуманих рішень та відверто цинічної брехні. Сучасну політичну апатію можна розглядати і як

прагнення окремих студентів до самовідгородження від політики. Одним із чинників подібного ставлення є обмеження, що їх деякі владні структури накладають на свободу слова і вираження особистих поглядів. Існують і інші причини. Студент може бути позбавлений стимулів до участі в політичному житті своїм оточенням. На нього може впливати слабка політична активність з боку товаришів. Він може належати до студентської групи, де політична апатія фігурує як позитивна модель поведінки.

Рівень відчуженості є характерним для періоду руйнування старої соціальної системи, що має місце в нашій країні. Неодмінною передумовою прогресивних змін щодо цього є зміни об'єктивних умов – матеріальних, соціально-культурних, політико-правових і зрушення у свідомості студентів, що відбувається поступово, спонтанно, а також цілеспрямованим державним освітнім і виховним впливом.

Освічене студентство, якому властиве розвинене почуття власної гідності, знання своїх прав та обов'язків, згода і вміння їх дотримуватися, є основою встановлення демократичного й можливого суспільства.

Негативно впливає на політичну соціалізацію студентства популізм. Ряд партій, рухів, окремі представники владних структур часто вдаються до популізму. Він використовується як засіб досягнення владної мети, апелювання до громадської думки, опору на настрої мас, в тому числі і студентства. Популізм неминуче зорієнтований на спрощення політичної ситуації.

Іншим негативним явищем є радикалізм, до якого залучаються і деякі студенти. Він є метою невеликої частини політичної еліти добитися якісної перебудови політичної системи та суспільства. Але революціонізація політичної системи суспільства може привести до нестабільності самого суспільства.

На відміну від радикалізму, що нехтує заради глобальної майбутньої мети загальними інтересами та правами людей, демократизм, насамперед, орієнтується на реальні потреби й захити громадян, втілення прав та свобод. Добиваючись довір'я та бажання людей лояльно співпрацювати з владою, демократична політика сприяє встановленню в суспільстві атмосфери взаємовідповідальних відносин між рядовими громадянами та елітою. Дуже важливо, щоб у процесі політичної соціалізації студенти дотримувались принципів демократизму.

Література:

- Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие. – К., 1981.
- Головака Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні // Політична думка. – 1994. – №2.
- Макеєв С., Надточій А. Політична соціалізація в пострадянській Україні // Політична думка. – 1997. – №1.
- Політологія. За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К., 1998.
- Фред Ч., Гринстай А. Личность и политика // Социально-политические науки. – 1991. – №10.
- Шестопап Е. Личность и политика. – М., 1988.

Г. Товканець

ПОГЛЯДИ О.В. ДУХНОВИЧА НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Питання національного самовизначення, економічного розвитку, розвитку освіти, розвитку мови, міжнародної інтеграції, формування особистості та роль учителя у розвитку особистості – це невеликий перелік тих проблем, які спробував вирішувати О.В.Духнович.

І сьогодні актуальними є багато філософських, педагогічних, економічних тверджень та положень, висловлених у середині 19 ст. видатним діячем Олександром Васильовичем Духновичем, про одне з яких, що на формування особистості впливають і біологічні, і соціальні фактори, йдеться у даному повідомленні.

У 1857 році вийшла з друку найголовніша праця Олександра Васильовича Духновича “Народна педагогія”. Це був посібник з педагогіки, один з перших не лише на Закарпатті, але й в Україні, де викладені концептуальні положення.

Але не тільки в даному творі викладені основні світоглядні положення О.В. Духновича. “Свойства і должности учителя”, “Естественно-духовная рассуждения”, “Добродітель превышает богатство”, “Краткий землепис для молодых русинов”, збірка “Маленьким соколятам” спрямовані на утвердження ідеї розвитку освіти, навчання молодого покоління, що, на думку О.В.Духновича, є рушійною силою суспільства.

О.В. Духнович стверджує, що “просвіщеніе есть нужное для жизни народа, то узнати должно, ибо народ без просвіщенія не может називатися народом. Такий народ мертвий есть, в нем жизни ніт, і легко пропадает як пчели без матери.”

Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього [3;9].

Сьогодні актуальне питання розвитку особистості тому, що людський фактор є визначальним у будь-якій галузі економіки. Державна політика України щодо розвитку освіти у 2002–2004 роках спрямована на “створення умов для розвитку освіти у 2002–2004 й творчої реалізації кожного громадянина” [3;10].

Кожен народ повинен стверджувати себе як нація, в кожного народу є видатні особистості. Та народ, націю, особистість потрібно формувати, – стверджував О.В.Духнович. І серед цих складових нації та народності формування особистості як найменшої, але найважливішої частинки суспільства виділяє окремо, підкреслюючи при цьому, що добробут народу залежить не від кількості “маєтків”, а від “душевної і тілесної сили”. Для цього не вистачає одного - “лише изображение, т.е.школи” [2;220]. Особистість, на думку О.В.Духновича, формується в процесі навчання, виховання, впливу батьків та вчителів.

Практично кожна сторінка праці “Народна педагогія” стверджує, що основою формування особистості дитини є батьки. Саме до них звертається автор на перших сторінках, говорячи, що щастя чи нещастя людини залежить від народження, “але і від нравственного (морального) виховання”. О.Духнович при цьому підкреслює, що “чоловіка составляют: естество (натура), наука і обичай”. Природні нахили людина має від народження, але науку та звичай дають “упражнения, наставление или воспитание” [2; 199]. Тому від батьків, за словами О.В.Духновича, буде залежати доля їхніх дітей. Батьки повинні народити дітей здоровими та подумати про їхній душевний і фізичний розвиток

Надаючи перевагу впливу на дитину батькам, Духнович все ж звертає увагу на те, що кожній дитині необхідно дати освіту широку: “Просвещение есть нужное для жизни народа...Постарайтесь о просвещении детей ваших, ибо в них есть будущность народа, будущность жизни!” [2; 198].

Якими шляхами досягти успіху? Що необхідно враховувати при формуванні людини? Які риси, властивості людини, на думку О.В.Духновича, найперше необхідно формувати?

Насамперед, волю, “яка всемогущая есть” [2;224]. О.В.Духнович стверджує, що якщо людина сильна духом та розумом, то в житті може досягти всього, чого тільки забажає: “Ум і дух человеческого не має перепони, а если опустится человек, если только готовое от неба ждає, если сам не трудится зобразити сили свої.., он останет безчувственным трупом” [2; 224].

Іншою важливою складовою особистості О.В.Духнович вважав розум. Розвиткові розумових здібностей надавав важливого значення, оскільки це допоможе “себе познати” і “землю, на якій поставлен, познати должен...через сравненіе вещей”. Досягнути цього можна у процесі навчання і виховання.

Головною фігурою навчально-виховного процесу О.В.Духнович вважає вчителя. Кожний педагог перевершує художника, бо він формує людину, завдяки чому суспільство буде: “Педагогія есть художество художеств, посему і педагог всіх художников со взором званія свого превышает, он бо есть который не нікую ломкую вещь, но чоловіка і чоловічество устрояет” [2; 204].

Основне місце в педагогічному процесі О.В.Духнович відводить активній позиції вчителя, який спрямовує процес виховання. При цьому потрібно відзначити, що О.В.Духнович розумів виховання як процес формування особистості.

Духнович О.В. наголошував, що у формуванні особистості однакову роль відіграють і біологічні, і соціальні фактори. Він твердив, що дитина від народження успадковує “естественные добродетели”. Але і приклад батьків та дорослих не можна відкидати. Оскільки немає однакових дітей, то неоднакові і мотиви їх вчинків. Як батьки, так і вчитель повинні знати дитину, її захоплення, її проблеми і радощі. Не може бути і шаблонного підходу до виховання тієї чи іншої дитини.

Враховуючи це, Духнович зауважує, що педагогом не кожен може бути. Для того, щоб мати право формувати особистість учня, необхідно бути самому особистістю.

Тому до вчителя О.В.Духнович ставить певні вимоги.

По-перше, це наявність природних задатків, тобто здібностей до педагогічної праці: “Всяк, кой посвящается в наставленіе юношества, должен уже от природы на сіе быти избран, ибо не всяк учай і наставляй назватися может учителем і наставником. Не иміющий свойства потребная, більше вредит чоловічеському обществу і гражданству, нежели пользует” [2; 229].

По-друге, відповідний моральний облік. Педагог має бути прикладом для його вихованців. Тому О.В. Духнович відмічає, що вчитель, наставник повинен бути “чистого і непорочного нрава”, “должен процвітати добродітельми”, від природи має бути “кроток, важный і полного характера муж”, “повинен любити своїх учнів”, має “добрий порядок уважати” [2; 228], бо це буде передано дітям. А якщо вчитель буде мати злостиві наміри, то через деякий час їх будуть мати і його вихованці.

По-третє, вчителю “од природи надобно...посідати легкий і вразумительний преподаванія способ”. Вчитель, на думку О.В. Духновича, повинен викладати матеріал доступно, чітко,

просто, не використовуючи хитромудрих висловів і виразів, слабшому учневі у разі потреби пояснювати матеріал окремо. Важливо при цьому правильну відповідь відмітити. Але і слабших слід при цьому підбадьорити, не дати йому зневіритися у своїх силах.

Педагог, на думку О.В.Духновича, відповідає за моральне виховання дитини, яка повинна жити у суспільстві та знати висвітлену історію свого народу, "ібо чоловік без народності подобен єсть скитаючомуся волку, котрому всякий ліс отечеством єсть". Завдання ж педагога – "в дітях народолюб'є возбуди".

Серед основних завдань морального виховання Духнович вказує на необхідність виховання у дітей таких якостей, як любов, людяність і товарицькість – "щоб змалечку звикали до мирного співжиття" [2;230], а також чесності, правдивості, стриманості.

Як на засіб формування особистості О.В. Духнович звертає увагу на літературу, народну творчість: "Для воскресенія задушеного народа найбільше потребна єсть література..." і найбільше "народности сокровище сохраниялося всегда в простонародних преданіях". Із пісень, ігор, звичаїв та обрядів, підкреслює О.В.Духнович, ми дізнаємося не тільки про розвиток словесності, "но і самого духа народа" [2; 228].

Важливим елементом духовного воскресіння українського народу на території Закарпаття було поширення художніх творів самого Духновича, що містять глибокі філософські роздуми про роль особистості в суспільстві, в освітньому процесі. Багато з них мали в основі народні пісні: "Піснь простонародна,", "Послідня моя піснь", "Піснь народна руська" тощо.

Таким чином, у процесі формування особистості, на думку О.В.Духновича, потрібно звернути увагу на такі фактори, як формування вольових зусиль людини, розвиток її інтелектуальних можливостей, роль прикладу педагогів та батьків, виховання молодого покоління на основі культурної спадщини свого народу та народів світу.

Література:

1. Бача Юрій. Невідомий Олександр Духнович. – Ужгород: ЮВТФ "Срібна земля", 1993. – 62 с.
2. Духнович Олександр. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993. – 250 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С.9 – 23.
4. Чобітько М. Проблема особистісно орієнтованого навчання в професійній підготовці майбутніх вчителів // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія. – 2001. – Випуск IV. – С. 55–60.

ТВОРЧИСТЬ О.ДУХНОВИЧА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА КАШУЛИ

І.Кашула (1935–1995 рр.) – один з перших дослідників творчості О.Духновича у непростих умовах тоталітарного режиму радянських часів, коли Закарпаття стало частиною України. Недостатнє знання історичного минулого цього краю, його специфічних особливостей створювало перед новою владою, в якій провідна роль належала вихідцям з-за меж області, чималі труднощі щодо її ставлення до духовної спадщини закарпатців, які протягом століть перебували під впливом угорської, австрійської, чеської, загалом іноземної феодально-буржуазної ідеології.

Тому неофіційно (а це була риса радянської системи) до закарпатців та їх культури ставлення було переважно підозрілим та недовірливим. Саме такого відношення до себе зазнав І.Кашула, коли вирішив обрати темою наукового дослідження творчість О.Духновича. Його намагання не було схвалене, бо, мовляв, хто такий О.Духнович? Священик, що називав себе й інших закарпатців русинами. Яка у нього може бути філософія?

Тільки при підтримці вчених зі Львова (Л.Пашук) і Києва (І.Іваньо – уродженець Закарпаття) І.Кашула виявив неабияку волю і продовжував досліджувати спадщину О.Духновича. Результатом стала кандидатська дисертація, успішно захищена у 1971 р. в Інституті філософії АН УРСР на тему “Філософська і суспільно-політична думка в Закарпатті середини ХІХ століття. О.В.Духнович”.

Та цьому передувала тривала, копітка пошукова праця. Здійснювати дослідження доводилось непросто. Не все, створене О.Духновичем, як й іншими культурними діячами Закарпаття ХІХ ст., було опубліковано. Більша частина рукописних творів знаходилась в архівах за межами Ужгорода, Закарпаття та країни. Працював у спецфонді бібліотеки Ужгородського університету, в архівах Мукачєва, Берегова і особливо Львова. Були реалізовані різні можливості для спілкування з вченими Пряшева, до яких належать Тамара Байцура, Олена Рудловчак, Михайло Ричалка, Федір Ковач та ін.

У різних виданнях Києва та Ужгорода почали друкуватися матеріали з питань формування Духновичевого світогляду, різних його аспектів. Це такі праці, як “До питання про формування

світогляду О.В.Духновича" (1966 р.), "Антиклерикальні ідеї у творчості О.В.Духновича" (1966 р.), "О.В.Духнович про соціальну нерівність" (1967 р.), "Етичні погляди О.Духновича" (1969 р.), "О.В.Духнович та вивчення його спадщини" (1970 р.). Поряд з дослідженням поглядів О.Духновича І.Кашула вивчав і творчу спадщину інших культурних діячів Закарпаття ХІХ ст., зокрема, В.Довговича, М.Балудянського, Ю.Венелла-Гуци.

Найповніший і найґрунтовніший виклад досліджуваних проблем І.Кашула подає у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

Сьогодні ми маємо можливість скористатися рукописом дисертаційної роботи І.Кашули. Цей фоліант засвідчує, що його автор є ерудованим та вдумливим вченим, філософом-аналітиком, який кожну висловлену ним тезу аргументує та доводить на основі конкретних фактів, що містяться в доробку того, хто став об'єктом дослідження.

І.Кашула прагне максимальної об'єктивності у своїх оцінках, хоча, як відомо, на той час влада ставила до вчених-суспільствознавців певні обов'язкові апріорні постулати.

Якщо у першому розділі дисертації її автор розглядає загальну характеристику розвитку філософської та суспільно-політичної думки в Закарпатті середини ХІХ ст., то другий і третій розділи присвячені аналізу філософських, соціологічних та суспільно-політичних поглядів О.Духновича.

Суто філософська проблематика розглядається автором у параграфі "Питання онтології та гносеології".

Враховуючи відведений для нас обсяг статті, ми ставимо перед собою завдання показати, як І.Кашула розглядає саме цей аспект світогляду О.Духновича.

І.Кашула справедливо відзначає, що О.Духнович не був спеціалістом з філософії, але він завжди цікавився філософськими питаннями. Про це засвідчують такі його праці, як "Естественно-духовные рассуждения" та "Дело от безделья". Окрім цього, питання філософії порушувались ним і в ряді художніх та педагогічних творів, окремих статтях.

І.Кашула наголошує на потребі дослідження, перш за все, саме філософських поглядів О.Духновича, без чого не може бути й глибокого аналізу жодної з сторін його ідейної спадщини [5, 99].

В оцінці філософських поглядів О.Духновича в радянських умовах не було однастайності. Одні називали його містиком (І.Борисов), інші – матеріалістом в його педагогічних поглядах (А.Машталер), треті знаходили в його світогляді матеріалістичні елементи.

ти (Ф.Науменко). Ядром філософських узагальнень О.Духновича, зазначає І.Кашула, була етико-гуманістична проблематика. У центрі його уваги була “особа людини в її цільному зв’язку із суспільством” [5,101]. Все життя його хвилювала проблема “что я есть, чему на земле живу, что надобно делать?” [2, 29].

Відомо, що буржуазний світогляд, який формувався у XVIII–XIX століттях, проголошував розум суддею всього існуючого. О.Духнович, продовжуючи лінію просвітників, розглядав розум як один із вирішальних факторів, що визначають суспільне становище і матеріальний добробут людини. “Судьба человека, – писав О.Духнович, – зависит от самого человека, т.е. от направления ума и сил духовных” [4, 11].

О.Духнович писав, що “свобода мыслей и деятельности подвержена есть уму”, що “разумному и свободному все препятствия отпустит”, “воля человека всемогуща есть”. “Где есть разум, там есть и свобода дел, там есть *liberum arbitrium*” (вільне рішення – І.К.). Воля і розум людини так тісно пов’язані між собою, що “...одно без другого не постоит” [2, 106].

“Через розум і освіту, – робить висновок І.Кашула, – Духнович намагався обґрунтувати положення, що забезпечувало б можливість індивідуальної свободи для людини. Віра в могутність людського розуму була для Духновича джерелом натхнення в культурно-освітній діяльності” [5,102]. “Проголошення розуму керівним принципом людського життя, – підсумовує І.Кашула, – виражало раціоналістичну тенденцію філософських поглядів Духновича. Стає очевидним, – продовжує дослідник, – що цим самим письменник опинився в суперечності з ортодоксально-релігійним вченням” [5, 103].

Оскільки О.Духновича цікавили не суто філософські проблеми, а й питання більш близькі до практичного тогочасного життя, то ці питання не ставились прямо, а виступали в своєрідній формі. Одним з таких було питання про співвідношення Бога і світу, виникнення чи вічності світу.

О.Духнович розумів, вважає І.Кашула, що матеріальний світ не створюється людською свідомістю, що матерія не є лише видимістю, як вважали, додаємо ми, суб’єктивні ідеалісти. О.Духнович не сумнівався в матеріальній основі всіх речей, оскільки визнавав, що основою фізичного світу є чотири матеріальні елементи – вогонь, повітря, вода і земля, а “всякое тело состоит из вещества” [2, 15]. Отже, у даному питанні, як бачимо, О.Духнович поділяв погляди матеріалістів країн Давнього Сходу, Греції і Риму та західноєвропейських аж до XVIII ст.

Однак одночасно він визнавав реальне та об'єктивне існування і нематеріальних сутностей, Бога. Нематеріальна духовна сутність виступає як сила руху природи, як її внутрішня сутність. Вона – єдине начало світу. “Начало веществ от которого как от вечного источника все произведено есть, должно быть едино, и никаким способом больше начал быть не может” [2, 1].

Положення про єдине начало світу О.Духнович намагався довести раціоналістичним шляхом. Під єдиним началом світу О.Духнович мав на увазі Бога. Отже, вихідним началом світу поглядах О.Духновича є визнання Бога.

Будучи каноніком, О.Духнович намагався зберегти в недоторканності богословські догми, але як людина досить освічена відчував, що ці догми суперечать науковим даним і передовим суспільно-філософським вченням. У цьому особливу роль, на думку І.Кашули, відіграло знайомство О.Духновича з працями М.Ломоносова. Письменник визнає корпускулярну будову речовини. О.Духнович написав навіть спеціальну “Повість о Ломоносове”, в якій цінує його як людину великого розуму.

Щодо поняття Бога, то О.Духнович спочатку розумів божество як особу. В його уявленні – це була конкретна, жива, досконала в усіх відношеннях, розумна і добра істота. Бог, як особа, перебуває поза скінченим світом.

Пізніше у О.Духновича з'являється тенденція перенести божество у саму природу. Бог, на його думку, виявляється скрізь, він є внутрішньою сутністю всіх речей і явищ навколишнього світу, яка (ця сутність) в усе проникає. “И что разумеется под словом все? Разумеется начало существ, например: малое зерно, семя, из коего огромный вырастает стром, ибо оно в себе заключает весь стром с широкими конарами, зелеными листьями, хотя их не видим в малом естестве его” [2, 14]. Духовна субстанція виступає тут як внутрішня сила природи, якою “оживотворяется все движимое естество” [2, 9].

Бог, таким чином, інтерпретується як сама з себе породжуюча діяльність, як духовна суть світу. Це духовне не протиставляється фізичному світові.

Розчиняючи природу в Богові, О.Духнович, цим самим, стає на позицію ідеалістичного пантеїзму. Пантеїстична тенденція у філософських поглядах О.Духновича була своєрідним і позитивним явищем в історії суспільно-філософської думки в Закарпатті, – підсумовує дослідник [5, 109].

О.Духнович, наголошує І.Кашула, виявив ряд передових для свого часу думок з питань теорії пізнання. У гносеології погляд

О.Духновича був звернений не на церковні авторитети і догматику, а на справжню науку. "Высшая наука (премудрость) тогда лишь полезная бывает, когда она к благополучию жизни нам служит" [4, 57].

У О.Духновича об'єктом пізнання є зовнішній світ у його розумінні і сама людина, яка виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання. О.Духнович на противагу Платону, Лейбніцу, Декарту, Канту та іншим філософам, котрі вчили, що людина народжується з готовими ідеями, відстоював думку, що духовне обличчя людини, її ідеї, мудрість формуються у процесі її практичного життя. "Дитина есть в себе легкое сотворение, серденько у нее удобоприемное, или все приемлющее и мягкое бывает как воск, который отбивает образ притиснутой на него печати" [3, 3]. Скажемо від себе, що у даному випадку О.Духнович несвідомо висловлює глибоку філософську думку про спільну природу свідомості людини із властивістю відображення, що притаманна всій, у т.ч. і неживій матерії (відтворення поверхнею воску діючого на нього предмета-печатки).

О.Духновичу належить й інший важливий принцип, а саме про залежність появи у людини свідомості від впливу на окремих індивідів соціального середовища. "Никто не родился благо-разумным, но всяк принял от наставления и учения способность свою и разума ясность упражнением изощренную" [6, 17].

О.Духнович значну роль відводив чуттєвим даним, які є передумовою виникнення понять. Тільки на основі чуттєвого досвіду людина "рассуждает, мудрствует, или как кажется философствует" [3, 71].

Як онтологічні, так і теоретико-пізнавальні проблеми О.Духнович розв'язував під кутом зору тієї ролі, яку в житті суспільства і особи відіграють освіта, наука та мистецтво. Це і визначає прогресивну спрямованість теоретичної, педагогічної та практично-освітньої діяльності визначного письменника-мислителя, просвітника та гуманіста Закарпаття ХІХ століття. У такому аспекті неперехідне значення має пошуково-творчий доробок представника філософської думки Закарпаття ХХ століття – дослідника духовної спадщини О.Духновича – Івана Кашули.

Література:

1. Духнович О. Добродітель превышает богатство. – Перемишль, 1850.
2. Духнович О. Естественнo-духовные рассуждения. – Пряшів, 1855.
3. Духнович О. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. – Львов, 1857.

Однак одночасно він визнавав реальне та об'єктивне існування і нематеріальних сутностей, Бога. Нематеріальна духовна сутність виступає як сила руху природи, як її внутрішня сутність. Вона – єдине начало світу. “Начало веществ от которого как от вечного источника все произведено есть, должно быть едино, и никаким способом больше начал быть не может” [2, 1].

Положення про єдине начало світу О.Духнович намагався довести раціоналістичним шляхом. Під єдиним началом світу О.Духнович мав на увазі Бога. Отже, вихідним у філософських поглядах О.Духновича є визнання Бога.

Будучи каноніком, О.Духнович намагався зберегти в неторканності богословські догми, але як людина досить освічена відчував, що ці догми суперечать науковим даним і передовим суспільно-філософським вченням. У цьому особливу роль, на думку І.Кашули, відіграло знайомство О.Духновича з працями М.Ломоносова. Письменник визнає корпускулярну будову речовини. О.Духнович написав навіть спеціальну “Повість о Ломоносове”, в якій цінує його як людину великого розуму.

Щодо поняття Бога, то О.Духнович спочатку розумів божество як особу. В його уявленні – це була конкретна, жива, досконала в усіх відношеннях, розумна і добра істота. Бог, як особа, перебуває поза скінченим світом.

Пізніше у О.Духновича з'являється тенденція перенести божество у саму природу. Бог, на його думку, виявляється скрізь, він є внутрішньою сутністю всіх речей і явищ навколишнього світу, яка (ця сутність) в усе проникає. “И что разумеется под словом все? Разумеется начало существ, например: малое зерно, семя, из коего огромный вырастает стром, ибо оно в себе заключает весь стром с широкими конарами, зелеными листьями, хотя их не видим в малом естестве его” [2, 14]. Духовна субстанція виступає тут як внутрішня сила природи, якою “оживотворяется все движимое естество” [2, 9].

Бог, таким чином, інтерпретується як сама з себе породжуюча діяльність, як духовна суть світу. Це духовне не протиставляється фізичному світові.

Розчиняючи природу в Богові, О.Духнович, цим самим, стає на позицію ідеалістичного пантеїзму. Пантеїстична тенденція у філософських поглядах О.Духновича була своєрідним і позитивним явищем в історії суспільно-філософської думки в Закарпатті, – підсумовує дослідник [5, 109].

О.Духнович, наголошує І.Кашула, виявив ряд передових для свого часу думок з питань теорії пізнання. У гносеології погляд

О.Духновича був звернений не на церковні авторитети і догматику, а на справжню науку. “Высшая наука (премудрость) тогда лишь полезная бывает, когда она к благополучию жизни нам служит” [4, 57].

У О.Духновича об'єктом пізнання є зовнішній світ у його розумінні і сама людина, яка виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт пізнання. О.Духнович на противагу Платону, Лейбніцу, Декарту, Канту та іншим філософам, котрі вчили, що людина народжується з готовими ідеями, відстоював думку, що духовне обличчя людини, її ідеї, мудрість формуються у процесі її практичного життя. “Дитина есть в себе легкое сотворение, серденько у нее удобоприемное, или все приемлющее и мягкое бывает как воск, который отбивает образ притиснутой на него печати” [3, 3]. Скажемо від себе, що у даному випадку О.Духнович несвідомо висловлює глибоку філософську думку про спільну природу свідомості людини із властивістю відображення, що притаманна всій, у т.ч. і неживій матерії (відтворення поверхнею воску діючого на нього предмета-печатки).

О.Духновичу належить й інший важливий принцип, а саме про залежність появи у людини свідомості від впливу на окремий індивід соціального середовища. “Никто не родился благоразумным, но всяк принял от наставления и учения способность свою и разума ясность упражнением изошренную” [6, 17].

О.Духнович значну роль відводив чуттєвим даним, які є передумовою виникнення понять. Тільки на основі чуттєвого досвіду людина “рассуждает, мудрствует, или как кажется философствует” [3, 71].

Як онтологічні, так і теоретико-пізнавальні проблеми О.Духнович розв'язував під кутом зору тієї ролі, яку в житті суспільства і особи відіграють освіта, наука та мистецтво. Це і визначає прогресивну спрямованість теоретичної, педагогічної та практично-освітньої діяльності визначного письменника-мислителя, просвітника та гуманіста Закарпаття ХІХ століття. У такому аспекті неперехідне значення має пошуково-творчий доробок представника філософської думки Закарпаття ХХ століття – дослідника духовної спадщини О.Духновича – Івана Кашули.

Література:

1. Духнович О. Добродітель превyšает богатство. – Перемишль, 1850.
2. Духнович О. Естественнo-духовные рассуждения. – Пряшів, 1855.
3. Духнович О. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. – Львов, 1857.

4. Духнович О. Дело от безделья. – Пряшів, 1859.
5. Кашула І.Ю. Філософська і суспільно-політична думка на Закарпатті в середині ХІХ ст. О.Духнович. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук. Рукопис. – Ужгород, 1968.
6. Кінах І. Переписка А.Духновича з василианами. – Львів, 1957.

В.Логойда

МІРКУВАННЯ ПРО СОВІСТЬ. О.ДУХНОВИЧ: “ВЕСЕЛОСТЬ ПРОИСХОДИТ ОТ ЧИСТОЙ СОВЕСТИ”

У творчій спадщині О.Духновича знаходимо немало плідних думок, що стосуються розв’язання проблем сенсу людського буття. Це – і питання про роль праці у житті людини, про добро і зло, про доброту і справедливість, про совість і щастя тощо. Ці питання він розв’язував в основному у демократичному дусі, що ґрунтувалося на його любові до простого люду і відповідало принципам його світогляду, який поєднував у собі як християнські, так і загальнолюдські моральні начала.

Не вдаючись у деталі, відзначимо, що покликання людини О.Духнович вбачав у діяльності, але не в усякій, а тільки такій, котра спрямована на творення добра. Метою людського життя, вважав мислитель, є щастя. Щастя, з погляду О.Духновича, – це свобода від страждань та душевна твердість, і вони можуть бути лише в людини з чистою совістю. “Веселость происходит от чистой совести”, – розмірковує письменник [2, 29].

Проблема совісті – надзвичайно важливий аспект морально-духовного обличчя людини. У творчості О.Духновича поняття совісті не стало предметом спеціального аналізу. Враховуючи сказане, у своєму есе ми робимо спробу викласти власний погляд щодо названого питання.

Людське життя, як і високі гори, має кілька вершин. У фізичній та розумовій діяльності такою вершиною є творчість, у пізнавальній (теоретичній) – істина, у моральній сфері – добро, в естетичній діяльності – краса, у людських зв’язках і відношеннях між статями – любов, у безвиході – надія, у ставленні до незнаного – віра, у соціальній сфері – свобода і справедливість, у духовній – совість.

Кожну із цих вершин можна у думках піднести вище за її реальну величину; можна окрему вершину піднести над усіма іншими; можна (у свідомості все можна!) себе поставити, і навіть

не тільки в уяві, але і в дійсності, у залежність від тієї чи іншої. Це і буде виявом її обожнення.

Усі вершини пов'язані одна з іншою, вони взаємодіють між собою, як взаємодіють різні аспекти дійсного людського буття: економіки, політики, права, науки, релігії, мистецтва, філософії. Віссю, навколо якої всі вони структуруються та функціонують як єдиний організм, загальним енергетичним полем їх буття є морально-духовний фактор, у центрі якого, як Сонце у сонячній системі, перебуває совість, променями якої обіймається вся різноманітність дій та вчинків людини у гущавині верховин та на просторі полонин життя.

Сказавши це, ми, таким чином, обожнили, тобто піднесли над усіма іншими вершинами життя, поставили їх і себе в залежність від неї – Совість.

Совість – найістотніший, визначальний елемент духовності людини.

Совість – це почуття як схвалення певного вчинку, так і вини людини перед іншими та перед собою. Вона є тим фільтром, який має своїм завданням очищення душі людини від скверни. Совість змушує людину прагнути до прозорості та чистоти у стосунках із світом.

Слово “совість” походить від слів “со-відати”, тобто “со-знати” (порівняйте з такими словами, як “свідомість” в українській мові і “сознание” – в російській).

Совість є моральною відповідальністю людини за свої вчинки і дії перед суспільством, перед іншими людьми та в найпершу чергу перед собою. Своєю основою вона має перш за все знання людини про добро і зло, про дозволене і заборонене, про гріховне і праведне з позицій норм і правил, вироблених багатотисячолітнім досвідом людства. Совість – це особисте схвалення чи засудження людиною своїх власних вчинків. Вона винагороджує за добро і карає за зло.

Совість любить людину і одночасно не шкодує її (“гризе” душу). При потребі вона карає людину, карає її живу, за життя, карає боляче.

Совість, як було сказано, це знання про добро і зло. Але не тільки знання, що здобує від інших, від когось збоку. Це таке знання, що вистраждане власним життєвим досвідом людини, що вироблене власним інтелектом та пройняте інтуїцією, внутрішнім голосом душі. Совість – усталена переконаність, котра вироблена кожною людиною самостійно найдоступнішим для неї засобом – бажанням добра і небажанням зла для самої себе.

Тому людина не може не знати (со-відати), що таке добро і зло також для інших людей.

Совісті все відомо щодо дій, вчинків та помислів людини. Вона – найвищий критерій людяності людини, вища контролююча, судова і караюча влада. Совість для людини – її внутрішній самоконтроль, самозасудження і самопокарання.

Совість є необхідним моментом свободи людини. Свобода – це самодіяльність і самовідповідальність людини, найперше вона є відповідальністю людини перед власною совістю. Не може бути свободи від совісті.

Совість пов'язана і з правовими відносинами. Зло у правовому відношенні характеризується як злочин, у моральному – як гріх. Совість – моральний суддя людини, покарання якого часто буває жорстокішим за юридичний вирок. Та це відбувається тільки у тому випадку, якщо людина усвідомлює, тобто має знання про це, і сама засуджує скоєне зло, тобто у випадку, якщо їй притаманна совість.

Совість – це не тільки властивість духовності окремої людини, але і суспільства в цілому, а також соціальних груп (класів, націй). За свої вчинки суспільство несе моральну відповідальність як перед собою, так і перед кожним своїм громадянином, а також перед майбутніми поколіннями. Суспільні добро і зло пов'язані із розумінням соціальної справедливості та несправедливості.

Відповідальність суспільства полягає і в тому, наскільки воно виявляє турботу і сприяє формуванню в кожній окремої особистості почуття совісті. Адже ж совість – це соціальна властивість людини.

З поняттям совісті особисто ми пов'язуємо розуміння Бога. Совість визначає наше прагнення бути чесним, добрим, справедливим, негрішним. Та це не одні тільки прагнення. Це – реальний вияв цих якостей у житті і діяльності, у поведінці.

Совість визначає заповіді нашого життя, котрі є одночасно Божими і загальнолюдськими, у цілому – Людяними. Чисту совість, про яку говорив і О.Духнович, розглядаємо як найвищу добродієвість (згадаймо у О.Духновича: "Добродітель превишаєт богатство" [1, 107]), що виявляється у Вірі, Любові і Надії.

Я – носій власної Совісті як частини моєї душі. Совість – моя найдорожча власність, а я у власті моєї Совісті. Совість – мій володар, мій Бог. Я завжди з Ним, Він – у мені (за О.Духновичем: Бог – в усьому) і завжди зі мною.

Якщо у людини відсутня совість, у неї не може бути Бога, навіть тоді, коли вона суб'єктивно вважає себе релігійною люди-

ною. Недостатньо тільки вірити в Бога. Належить мати Бога у собі, у своїй душі, а головне, жити за його заповідями, незалежно від того, у якій формі уявляє собі існування Бога кожна окрема людина.

Людині слід не грішити не через страх покарання після смерті, а із-за відповідальності перед внутрішньою власною совістю.

Література:

1. Духнович О. Добродітель превинает богатство // Олександр Духнович. Твори. – Ужгород, 1993.
2. Духнович О. Дело от безделья. – Пряшів, 1859.

*М. Белень,
О. Белень*

ПРОРОК ГУМАНІЗМУ (есе)

Четвертого квітня 2003 року громадськість краю і всього слов'янського світу відзначили 200 років від дня народження карпаторуського, українського письменника, навчителя і просвітителя, будителя доброї волі, громадсько-культурного діяча отця Олександра Духновича, одного із найвизначніших представників літературного руху ХІХ століття на тодішній Карпатській Русі.

Свого часу, здобувши теологічну освіту, О. Духнович почав свою літературну творчість русинською, латинською й угорською мовами і лише наприкінці 20-х років створює перші російськомовні Оди на честь перемог Росії у війні з турками.

О. Духнович був священиком, ученим-педагогом, автором ряду шкільних підручників і “Книжиці...”, поетом, прозаїком, драматургом, консисторіальним писарем Пряшівської Греко-католицької Єпархії, активним організатором і пропагандистом літературних сил тогочасся. Був видавцем перших літературних альманахів, невтомним збирачем скарбів усної народної творчості, значним істориком, патріотом-ліриком. Прекрасно розумів етнографічно-побутові надбаня. Такою відбулася й продовжуватиметься у світлій пам'яті краян творчо-просвітницька скарбниця мудрого псалмоспівця святотця Олександра Духновича.

Хто хоч раз прочитає духовно-релігійну скарбницю Олександра Духновича “Хліб душі”, зрозуміє назавжди: віра і свідомість призначені Вседержителем сповідувати себе в роздумах про вічність, що справедливого можна торкнутись тільки молитвами...

В освяченнях, в Одах живиться любов поета, християнина і великого слов'янина до Пречистої Діви Марії, в них відображено щонайглибші істинно-філософські почуття, переконаність, що наше

земне буття – від неосяжної всемогутності Бога. Западає в душу ім'я і слово Будителя так глибоко, що сповнюєшся ним, як подихом, і ще більше бачиш справжнє стремління до всього живого з народних криниць фольклору, які нуртують протягом віків. Майже десять останніх років мене як художника тягне докладно вивчити й осягнути нелегке й багатогранне життя найвизначнішого нашого культурного діяча.

Кожен малюнок, ілюстрація, плакет чи медаль, композиція меморіальної дошки, варіанти ескізів до пам'ятника і сама робоча модель пам'ятника О. Духновичу привели мене до невідступного стремління заглибитися в саму суть творця, якого народила щедра талантами наша земля. Шкода, що так пізно ми вивчаємо і поновлюємо його величі Дух! Соромно зізнатися, але це свята правда, і не вина в цьому наша, сорокарічних (про молодших і не кажу), що ми про нього дуже мало знали, і тільки зараз відкриваємо цей величезний літературний пласт у нашій історії.

Боже, з яким задоволенням перечитую вечорами, коли навколо тихо: я спілкуюсь, ніби розмовляю, переносу себе в ті далекі часи, щоб глибше зрозуміти поезію, прозу, драматичні твори, певну наукову спадщину, публіцистику, афоризми, щоденники, мемуари... А відтак зріє в душі образна думка – сідаю й малюю або ліплю. Чомусь завжди мене зачаровує геніальний талант французького художника Г. Доре. Лише його неймовірно титанічна праця дала змогу з такою довершеністю проілюструвати Біблію. Згадую це тому, що бачу однорідність вимог до себе Доре-художника і Духновича – духовного релігійника. Маю декілька різних перевидань Біблії, і без достеменного вивчення і чіткого уявлення сцен і з величі сказаного у Наймудрішій із Книг, мабуть, просто неможливо створити високохудожню ілюстрацію. Г. Доре – блискучий графік у світовому мистецтві, взірць того, як потрібно працювати над образами в релігійній та літературній класиці. І знову повертаємось до думок Духновича, в яких є відповіді на проблеми й нашого часу.

“Рассуждать о Боге есть неисчерпаемый океан, но я узнаю существо великое, вышнее, всех превосходящее духа моего понятие; владыку и владетеля, и ничесоже рассуждая, покорнейше поклоняюсь пред его Величеством, скажу: “Великий Боже, Владетель всея твари, коего ничто большее, ничто не может понятись вышнее, не искуссен телесной ваги, однако ж всех телес и телесных Содеятель. Начало без начала, от которого протекает источник всех благ, естества Начальник и Управитель, вся своею силою содержа, не содержим от никого; непостезимое величество, сама

Истина – Премудрость, Блаженство, Жизнь, Честь, Конец, Разум, Правда, Свет, Путь и Благодать!” Такими залишив зміст своїх думок про Бога О. Духнович і закінчив словами: “Да, егда придет кончина жизни, когда ударит мне последний час, смерть благоприятна будет мне и пристань спасения”.

На ґрунті подвижництва і патріотизму твори письменника пронизані заповітними словами, в які вплетено живу традицію спонукати кожного до отчого дому – предків гнізда. Неабияку чітку лінію відносин провів Духнович у проблемах буденного життя в усіх іпостасях жорстокого безбожного існування невірників. “На караульной ее страже с орудиями стоят Сребролюбие и Егоизм, предыдущим тарабанщикам, трубачам и музыкантам в коже ягнячей последует: Лицемерие, Чужеложство, Зависть, Зависть и Корусть”.

Або, скажімо, як повинен виконувати свій обов’язок народжений на світ, щоб примножити у собі сили до розуміння Всесвіту. “Поднебесный мир есть обиталищем всех созданий душевных и одушевленных, между коими предстоит человек, как благородное створение и прото чрез жизнь разумеется тут жизнь человека – а сице: жизнь моральная, жизнь душевная и духовная, благочестивая”.

До цього приєднуємо й власну думку. “Закони Справедливості – не Закони “Золота”, вони несумісні. Їх ніхто і ніколи не об’єднає, як і в шедеврї великого голландця Рембрандта “Повернення блудного сина” не змінить вічну філософію земного буття.

Творча сила Духновича повчально-невичерпна. Одна із її вершин – непідкупна совість народу. Ніяке образотворче мистецтво не розкриє глибше Духновича, ніж його творчість. Будь-які перекладення можуть тільки доповнювати непересічну вартість невмирущих світлин Будителя в роздумах з важких світів людської спільноти.

Не можна фальшем, черствістю і злодійством вбити справедливість на віки. Адже людина – не тварина, але губить одна одну в ненаситних вигодах. Невидима пророча сила проявила здібність О. Духновича сказати світові про чесних людей, про неповторну красу Карпат у художній скарбниці минулого.

“Глупец в пустом многоглаголанни величается и возносится над тихим мудрецом; той непрестанно искает пустую славу и налезает, а мудрец, не имея времени и охоты до сыскания пустоты, остается потуплен, презрен и пренебрежен, к тому колико неудобства и беспокойства сносить должен, желая премудрость себе обресть! От многоучения уже глаза слабеют, уже сереет, скоро при-

ходить нестерпима старість. И то не дивно, ибо: понять и знать истину есть против природе человека, и как ночью хитающая сова не может терпеть зарю солнечную, так и ум человеческий возвышен высоко, падает вниз, слабеет и уничтожается. И то про что? Про то, бо премудрость совершенна есть самому Богу и бестелесным духам приличная”.

В эпоху Ренесансу художники створили більше десяти тисяч Мадонн – Пречистої Діви Марії з маленьким Ісусом Христом. Зазначимо: всюди у більшості композицій зображені дві постаті і жодна з них не повторюється.

Водночас хочеться сказати про творчість Духновича, зібрану з крапель-живиць його біографії. Як на мене, образотворчість – це теж невичерпність... можуть бути різні види техніки в графіці і т. д. Перш за все, потрібно зважити свою наснагу після перечитаного, здатність бачити образи того часу. Хронологічно розпочати основну серію робіт з періоду життя, починаючи з 1823 року, коли вже стає відчутною зрілість творця. Наш народ повинен знати значно глибше про свого Будителя.

Ю. Бідзіля

О.ДУХНОВИЧ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Технологія, у тому числі й інформаційна, ніколи не функціонує в якомусь відокремленому від суспільних відносин просторі. Не дивлячися на те, що власниками комп'ютерів, а тим паче під'єднаних до Інтернету, є фахово освічені і добре фінансово забезпечені люди, ця новітня форма комунікації стає неодмінним атрибутом сучасного глобалізованого суспільства.

Навряд чи автори новітніх на той час технологій, об'єднавши у 1969 році на замовлення Міністерства оборони США чотири американські комп'ютерні фірми, могли передбачити популярність нового носія інформації, доступного мільйонам людей. Науковці, які досліджують вплив сучасних інформаційних технологій на суспільно-економічні процеси та розвиток суспільства загалом, твердять, що “...вища освіта, комп'ютерна та інша сучасна техніка є ключовими чинниками економічного успіху як окремих осіб чи родин, так і цілих країн. Той, хто в сучасному глобалізованому середовищі не користується комп'ютером, відстає в багатьох відношеннях” [9; 14]. Ця відсталість відбилася в таких поняттях, як “технологічний розрив”, “інформаційний розрив”, “науковий розрив”.

Використання можливостей глобальної інформаційної інфраструктури дозволило розвинутим країнам Заходу перейти до так званої мережевої економіки, коли широка система сучасних ліній зв'язку забезпечує швидкий пошук ділових партнерів, укладання договорів без посередників тощо [див.9; 12].

Академічна наука, особливо гуманітарна, як правило, характеризується консервативністю щодо різних змін та форм поширення результатів своїх досягнень. Саме через те серйозна наукова інформація була не так добре представлена в мережі Інтернет, як скажімо, розважальна чи репортерська. Інший бік недостатнього поширення такої наукової інформації – фінанси та інтерес до неї обмеженої аудиторії. Однак чим далі – зацікавленість користувачів зростає не лише до Інтернет-репортерства, але й до ґрунтовної наукової та культурологічної інформації. Свідченням цьому є Інтернет-словники, реферати з певної проблематики й розробка електронних каталогів наукових бібліотек з невеликими анотаціями або змістом книг.

Матеріали, які стосуються краєзнавства, у цій парадигмі виявляються найслабшою ланкою. Навіть тоді, коли йдеться про таку культову постать, як Олександр Духнович, котрий символізує ідею слов'янської єдності, початок утвердження національної самосвідомості русинів-українців Закарпаття, твердити, що сайти, де представлена подібна інформація, є дуже популярними – значить лукавити. Та великим досягненням є уже те, що ім'я цієї безумовно видатної людини потрапило на сайти не лише тому, що у цьому році відзначається 200-річчя від дня його народження, чи тому, що ЮНЕСКО проголосило святкування цього ювілею. Важливим є уже те, що матеріали, які досліджувало обмежене коло фахівців, у тій чи іншій формі стали доступними широкому загалу.

Надзвичайно цікаво, що інформація про Духновича на сторінках мережі Інтернет представлена людьми різних політичних переконань та соціальних світоглядів. Здебільшого це сайти Росії та місцевих товариств, що стоять на позиціях русинства. Матеріали, які тут знаходимо, не лише об'ємні, але й мають чітку позицію авторів, які їх подають. Технології, використані в цих публікаціях, часто не сприяють не лише культурному збагаченню закарпатців та пропаганді унікальних культурницьких цінностей нашого регіону, але й призводять до дестабілізації ситуації. Досить красномовними є навіть назви матеріалів: "Русины хотят быть русинами!" Михайла Дронова [5], "Закарпатье...генеалогические корни. Следы забытых предков..." Петра Геца, директо-

ра агентства "Русинінформ" [<http://www.karpattour.narog.ru>], "Прологія Підкарпатських Русинів" [13], "Карпато-русинская хронология" П.Р.Магочі в перекладі М.Дронова [<http://www.mrezha.ru/ua/magosi.htm>], "Подкарпатская Русь – национально-освободительная борьба – замолченная страница истории" Кирила Фролова, завідувача відділом України та Криму Інституту країн СНД [14]. Перекручення фактів знаходимо і в статті "Александр Духнович – просветитель Карпат" А.Баташова [1]. Для того, щоб досягнути достатнього рівня об'єктивності ми скористалися послугами кількох пошукових систем: Altavista (<http://www.altavista.com>), Google (<http://www.google.com>), Yandex (<http://www.yandex.ru>), Aport (<http://www.aport.ru>), Rambler (<http://www.rambler.ru>). У результаті ми віднайшли згадки про Духновича приблизно на 500 сторінках і не менше ніж 169 серверах. Частина матеріалів була відсіяна, оскільки виявилась так званним "інформаційним сміттям". Решту матеріалів у тій чи іншій мірі ми проаналізували. Крім того, ми використовували пошук інформації не лише на кириличних, але й на латиномовних сайтах.

Тематично матеріали про Духновича, які представлені на сайтах, можна розподілити на такі групи: культурницькі, політичні (пропагандистські), довідково-енциклопедичні, науково-популярні. Частина сайтів лише згадують ім'я Духновича. Так про постать Духновича згадують на сайтах "Туркул" – бюро екстремальних путешествий" в розділі історія (www.turkul.com/?hist); "Русинський дослідний інститут в Угорщині" (www.ruthen.hu/Marukir/kralicky.htm); "Русинське товариство "Гласнік" в Північній Америці" (www.members.tripod.com/~rdsa/hlasnjik_971.html) та ін.

Як правило, у більшості матеріалів лише згадується ім'я Олександра Духновича. Такими є, зокрема, матеріали соціально-політичного характеру, серед яких часто є й такі, які дескредитують Україну як державу, котра ніби пригнічує інтереси малих етносів, до яких автори відносять і нащадків Духновича. Так на одному з сайтів, у якому йдеться про становище росіян в сучасній Україні, ця проблема, на думку автора, повинна стати темою розмови президентів двох держав. Одночасно автор згадує про пригнічене "карпаторусское движение", у якому важливими постатями були Адольф Добрянський, Іоан Наумович, але "важнейшей фигурой карпаторусского возрождения является Александр Духнович (1803-1865) – литератор, просветитель и историк" (<http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/005/01.shtml> - 105К).

Деякі автори публікацій, піддаючись емоціям, не дотримуються чітких фактів, які є необхідною умовою як в наукових, так і науково-популярних публікаціях. Навіть на сайті такого популярного й авторитетного видання, як газета "Дзеркало тижня", читаємо матеріал "Народ есть, национальности нет, или некоторые сведения о подкарпатских русинах" Костянтина Лосика. Аналізуючи сучасну ситуацію на Закарпатті, автор також звертається до постаті Духновича. Своєрідною є його оцінка возз'єднання Закарпаття з Україною: "финалом русинской борьбы за самоопределение считается присоединение Подкарпатской Руси под названием Закарпатская Украина к СССР... и почти полной их украинской ассимиляцией" (<http://www.mirror.kiev.ua/nn/show/369/32908/> - 24К - 17.01.2003).

У матеріалах Михайла Дронова, який є чи не найактивнішим автором різноманітних сайтів, постать Духновича представляється у контексті "проблеми русинства". Без детального історичного й філологічного аналізу автор твердить: "современные русины считают себя самостоятельным центральноевропейским народом, не забывая про свое родство с Россией и русской культурой. Основанием для этого является тот факт, что на протяжении истории большинство национальных русинов являлось сторонниками общерусской идеи. Именно идее единства карпатороссов с остальными восточными славянами были всю жизнь преданы Александр Духнович, Иван Раковский, Адольф Добрянский-Сачуров, Александр Павлович"[5].

Натомість конструктивної наукової чи науково-популярної інформації, де згадується ім'я Олександра Духновича, в мережі Інтернет знаходимо дуже мало. Введено в Інтернет об'ємну працю Августина Волошина "Пам'яті Олександра Духновича"[3], рецензію дослідниці Райни Камберової на книгу Юрія Бачі "З історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини", можемо відзначити Інтернет-сторінки НТШ, Інституту журналістики, Закарпатського обласного державного архіву, кількох наукових бібліотек. Щоправда, крім першої праці, Духнович лише згадується або у кращому випадку подається коротка біографічна довідка. На жаль, про дослідження спадщини О.Духновича у нас згадують час від часу, як правило, перед ювілеями. Це спричинило свого роду інформаційний вакуум навколо цієї суто наукової, але складної проблеми й дає можливість маніпулювати інформаційною свідомістю суспільства.

Таким чином, постать Духновича у світлі розвитку сучасних інформаційних технологій використовується у першу чергу для

творення нових міфоархетипів. Одним з таких є уособлення цього культурного діяча з символом відродження русинів як окремої нації. Такий підхід, тиражований за допомогою Інтернет, загрожуює соціальній цілісності як регіону, так і народу загалом. Традиційна культура реагує на це інтерпретованим комплексом провини, ця форма провини має деструктивний зміст. Творення міфоархетипу пригніченості закарпатських русинів при усіх соціальних системах через образ Духновича як першого яскравого представника закарпатців стало можливим, на нашу думку, завдяки кільком факторам.

По-перше, сам О.Духнович – постать вкрай суперечлива, особа, на якій відбився складний синтез історичного періоду, у якому він жив. Усе це відобразилося на світогляді й життєвій позиції О.Духновича і як поета, і як громадсько-культурного діяча, і як священика, і, зрештою, як особистості свого часу. Це дає можливість активно застосовувати різні способи маніпулювання інформаційною свідомістю користувачів Інтернету.

По-друге, в умовах сучасності активізації національної свідомості народів, коли це підтримується світовою спільнотою (Фонд “Відродження” тощо), будь-яка інформація, що стосується національних відносин, національної політики частиною людей сприймається на віру. Тут можемо говорити про сугестивне налаштування людського інтелекту, тобто схильність піддаватися навіюванню за допомогою певної інформації, сприймати її на емоційному, а не раціональному рівні.

По-третє, закордонними дослідниками (Росії, Угорщини, США) створюється міфоархетип про пригніченість закарпатців (земляків Духновича) у порівнянні з населенням інших регіонів України. Цьому сприяє побутове протистояння Закарпаття – Галичина, мусування думки про те, що закарпатцям – поліглотам краще дається вивчення російської (навіть угорської) мови, ніж української і т.п. У цьому випадку можемо говорити ще й про російський “етнічний центризм”, тобто схильність оцінювати всі історичні феномени і людську сутність крізь призму цінностей і орієнтацій свого народу, схильність самовисунення свого народу як центру “світобудови”, месіанства щодо інших народів і т.п.

Сьогодні дослідники слушно зауважують, що “нові інформаційні технології типу Інтернета... активно використовуються з метою поширення негативної інформації” [12,332], використовуючи для цього як низькоактивні (довготривалі), так і високоактивні (короткочасні з розрахунком на швидке досягнення мети) елементи. Інформаційні технології, як новий феномен нашого

суспільства, не можна звалювати в одну купу з усіма іншими технологіями, ведучи мову про комунікацію та культуру, не можна недооцінювати їх важливості, бо саме "нові технології трансформували нашу комунікацію і творчу діяльність" [9,186].

Чи може бути об'єктивною і достатньою інформація про Духновича, якщо вона здебільшого одностороння. Зрозуміло, що через брак коштів ми не знайдемо в мережі Інтернет фундаментальних праць О. Мишанича, М.Ричалки, О.Рудловчак, Т.Чумак та ін., присвячених постаті О.Духновича. У світлі розвитку новітніх технологій можемо твердити, що це є значним недоліком нашої науки, адже нові інформаційні технології допомагають скоротити відстань між мікросоціальним та макросоціальним, між глобальним та локальним, через них традиційні образи та проблеми по-новому інтерпретуються, використовуються та сприймаються споживачами медіа-продукту. "За стислий проміжок часу засоби масової інформації, забезпечуючи "відкритість і плюралізм" політики, сформували потужну психологічну й технічну базу, що спричинює загострення соціальної фрустрації, знецінення соціального, громадянського інтелекту наших людей, перетворюючи їх на розпорошений, політично небезпечний натовп з елементарним мисленням і простими почуттями"[4, 319]. Загальнодержавна тенденція до усунення від проблем, які виникають у зв'язку з інтерактивністю новітніх технологій та їх впливом на українське суспільство, мовчазне споглядання можуть у перспективі призвести не лише до технологічного відставання вітчизняної науки, але й до інформаційної загрози у нинішньому нерегульованому глобальному середовищі.

Література:

1. Баташев А. Александр Духнович – просветитель Карпат // www.mrezha.ru/ua/duch..htm.
2. Буряк В.Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості [Еволюція форм і методу вираження інформації (факту) в контексті інтелектуалізації творчої свідомості]: Моногр. – Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – 392 с.
3. Волошин Августин. Пам'яті Олександра Духновича//www.litopys.narod.ru/volosh32.htm.
4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
5. Доронов М. Русины хотят быть русинами!//www.Rusnak.netfirms.com/rusini_1.htm.

6. Духнович Александр Васильевич (словарная статья) // Педагогический энциклопедический словарь // www.dictionary.fio.ru/article.php?id=122102
7. Жирош М. Як сами почитуеме свою прешлосц, так ю буду почитовац и други // www.rusyn-radio.dns2go.com/RADIO_TV_SITE/html_files/ziros_sori.htm.
8. Камберова Райна. Рецензия на книгата на Юрий Бача з історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини. – Пряшів, 1998 // www.humanities.lviv.ua/TW/REC/kamberova.htm.
9. Лалл Джеймс. Медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід/ перекл. з англійської. – К.: “К.І.С.”, 2002. – 264 с.
10. Магочи П.Р. Карпато-русинская хронология/ перевод на русский язык Михаила Дронова // www.mrezha.ru/ua/magosi.htm.
11. Панчук М. Політичне русинство // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К.: Політ. думка, 1997. – С. 319 – 333.
12. Почепцов Г. Коммуникативные технологии XX века. - М.: “Рефл-бук”, К.: “Ваклер”, 2000. – 352 с.
13. Проглашiня Підкарпатських Русинів (меморандум) // www.lemko.Org/rusyn/proclamatoin1991.html.
14. Фролов Кирилл. Подкарпатская Русь – национально-освободительная борьба – замолченная страница истории // www.tuad.nsk.ru/history/Autor/Russ/F/Frolov/i5-3-r.html.

М. Лемак

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В “НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЇ” О.ДУХНОВИЧА

Розвиток української психологічної науки неможливий без вивчення та осмислення історії вітчизняної психології, дослідження психологічних ідей у різних регіонах країни. Дану проблему вирішують науковці України.

Великий вклад у дослідження розвитку психології на Україні зроблено О.М.Раєвським, Г.С.Костюком, І.П.Манохою, М.Г.Ярошевським та ін.

Академік В.А.Роменець (1926–1998) в навчальних посібниках “Історія психології ХІХ – початку ХХ століття” (разом з І.П.Манохою) дослідив психологічні течії та ідеї окремих видатних людей, що відображали стан української психологічної науки даного періоду. Зокрема, він розкрив сутність поглядів діячів науки ХІХ ст.: антропологічного принципу в психології К.Д.Ушинського; “філософії серця” представника академічного напрямку П.Д.Юркевича; про душу і слово як божественні властивості людини М.О.Максимовича; психолінгвістичну теорію

О.О.Потебні; психологію творчості має О.М.Веселовського. Крім того, В.А.Роменець розглянув роботу основних наукових центрів, в яких розвивалася психологічна наука: харківської школи "психології творчості" (О.О.Потебня, О.М.Веселовський, І.І.Лапшин, Д.М.Овсяннико-Куликовський, О.І.Білецький, Т.Райнов та ін.), одеської психологічної школи (С.Л.Рубінштейн, Д.Г.Ельконін, І.Г.Белявський), Всеукраїнської психоневрологічної академії з сектором психології (О.Р.Лурія, О.М.Леонтьєв, О.В.Запорожець, Л.І.Божович, П.Я.Гальперін, П.І.Зінченко), Львівсько-Варшавської філософської школи (Ю.Охорович, С.Балей, Я.І.Цурковський, М.К.Година), кафедри психології в Київському університеті (О.М.Раєвський, Г.С.Костюк, П.Р.Чамат, П.М.Пелех, Д.Р.Ніколенко), а також Українського інституту психології (Г.С.Костюк, О.В.Киричук, В.А.Роменець, В.Янів). Всі дослідження академіка супроводжувалися прагненням з'ясувати природу вчинку як вихідної універсальної категорії психологічної науки, "як вихідний пункт у тлумаченні історико-психологічних знань" (В.А.Роменець). Разом з ним теоретичні засади психології вчинку вивчали і продовжують вивчати представники його школи – І.П.Маноха, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, Т.С.Кириленко.

Поруч із таким великим надбанням, що прослідковує розвиток психології як науки в Україні, зовсім не вивчалася історія розвитку психологічних ідей на Закарпатті, відірваному від основних земель України аж до 1944 р.

У своїх працях відомий педагог, письменник, соціально-політичний діяч Закарпаття О.В.Духнович приділив увагу психологічним засадам виховання та навчання підростаючого покоління. Аналіз праць Олександра Васильовича показує, що його ідеї в цій галузі науки не були сформовані у струнку наукову систему, та велика заслуга Духновича в тому, що він у рамках педагогіки вперше в історії краю так широко подав психологічні знання того часу, спираючись на власний досвід та аналізуючи досвід вчених світу (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г.Сковорода, Й.Г.Песталоцці та ін.). О.Духнович був представником академічної школи (з філософської точки зору), даний факт мав величезний вплив на його психологічні погляди.

Із широкого спектру галузей психології О.В.Духнович приділив найбільшу увагу розгляду питань психології особистості та педагогічної психології. Далі ми докладніше ознайомимося з поглядами вченого щодо психологічних засад педагогічного процесу, викладеними у посібнику "Народна педагогія" (виданого у Львові у 1857 р.).

О.Духнович покладав великі надії на освітню та виховну роботу як засоби творення нової генерації краян – активних творців історії, які інтелектуальною працею підняли б духовний та матеріальний рівень життя своїх співвітчизників – русинів. На його думку, етнопсихологія русинів (інертність, переважно флегматичний темперамент, відсутність мотивації досягнень) сприяє тому, щоб над ними завжди панувала інша нація. Отже, проводячи освітню політику серед русинів, він прагнув виховати покоління людей ініціативних, із широким кругозором та високою мотивацією досягнень.

Обговорюючи роль виховання у розвитку особистості, він не згоджується з теорією “чистого листка” Дж. Локка, але і не стає на позиції природного виховання Ж.-Ж. Руссо: вважає, що дитина народжується з певними задатками, але повноцінна особистість виростає за умови ціленапрявленого виховання: “источник бо и корень добродители есть законное наставление” [1].

О. Духнович чітко усвідомлював принцип єдності навчання, виховання та розвитку індивіда; у своїх зверненнях до педагогів краю закликав навчаючи виховувати і виховуючи – навчати. Педагог також розумів, що вплив на особистість здійснюється через діяльність і в процесі її розглядав три її види: гру, навчання, працю.

У дошкільному, як і в молодшому шкільному віці, велику роль у розвитку дитини відіграє гра як вид діяльності, що характеризується найбільшою емоційністю; в процесі гри розвивається мислення, формується вміння програмувати свої дії, пізнається навколишній світ, закладаються основи творчості. Духнович, як і пізніше Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, відмічає усі позитивні сторони гри та пропонує якнайширше використовувати гру для виконання виховних та навчальних цілей.

Праця, за О.Духновичем, є необхідною складовою навчання в школі, тому що в процесі її “... душевныя и телесныя силы ... развиваются”, а також вона є своєрідним тренінгом майбутньої трудової діяльності. Отже, педагогу необхідно виявляти та приймати до уваги природні здібності дітей у виборі напрямку трудової діяльності, вдосконалювати їх: “каждому по его склонности подавать способ, чтобы страсти свои развивал... и увеличил”, а “не подусил” [2]. Адже професія, вибрана відповідно до здібностей, принесе користь людині і суспільству. Ці викладки Духновича закладають основу профорієнтаційної роботи у навчальних закладах. Ці викладки О.В.Духновича актуальні і зараз: сьогоднішні завдання освіти – спеціалізація та профілізація навчаль-

ної діяльності на основі грамотного виявлення нахилів та здібностей дітей.

Навчання у працях Олександра Васильовича розглядається, як процес психологічно складний, в якому задіяні всі психічні функції індивіда, тому знання механізмів їх дії оптимізує цей процес.

Так, ведучи мову про запам'ятовування, він радить використовувати види пам'яті: не тільки словесно-логічну, а й образну, емоційну; вдаватися до повторень, наголошує, що неосмислені речі запам'ятовуються важче, ніж пізнані (фактично, веде мову про елементи мнемотехніки).

Загалом, процес навчання досягне своєї мети тільки в тому випадку, коли навчальний матеріал буде зрозумілий; невід'ємною складовою навчання є процес мислення. Духнович виділяє такі операції мислення: класифікацію, узагальнення, порівняння. Застосовуючи ці категорії, педагог вчить дітей самостійно мислити, робити висновки.

Поруч із мисленням та пам'яттю, успіх у навчанні забезпечує увага. Для утримання уваги учнів Духнович пропонує використовувати наочність під час подання навчального матеріалу, прагнути до його емоційного забарвлення, що особливо актуально в молодшому шкільному віці.

Процес навчання передбачає певний рівень розвитку волі, в ньому ж продовжують вдосконалюватися вольові якості особистості. Олександр Васильович наголошує на необхідності розвивати волю шляхом тренувань (механізації) та цілеспрямовання, оскільки "розум" і "воля", на його думку, є всеперемагаючими силами. Свідома саморегуляція є гарантом повного розкриття природних здібностей індивіда: "чрез прилежное упражненіе и малыя естественныя силы вывнитися прзябнути могут, а чрез нерадение и великія силы задушаются"[3].

Важливу роль у формуванні особистості відіграє самооцінка як основний структурний компонент "Я-концепції" особистості. Тож, щоб вона була адекватною, необхідно формувати її, за О.Духновичем, через:

- розвиток мислення (для більш адекватного порівняння своїх здібностей, дій, вчинків із здібностями, діями та вчинками оточуючих);
- адекватну оцінку дорослими вчинків та знань дитини;
- особистий приклад педагогів, батьків.

О.В.Духнович приділяв велику увагу індивідуально-психологічним особливостям суб'єктів педагогічного процесу. Він спро-

бував розподілити на категорії учнів за рівнем інтелекту: “середнього ума и середня понятности, и тех есть наибольшая часть; к другой части принадлежат ученики похопнейшии, которые перебивают соучеников своих средняго таланта; ко третьей же части належат ученики слабаго ума...”[4]. Виходячи з даних міркувань, педагог дає рекомендації з дозування та методу подачі навчального матеріалу. Так, для другої категорії дітей необхідно давати додаткову інформацію та складніші завдання з метою запобігання втрати інтересу до навчання. Відповідно для третьої категорії дітей – зменшення інформаційного навантаження та підтримання пізнавального мотиву, щоб не спровокувати зсув мотивації дитини в такі сфери життя, які негативно вплинули б на подальший розвиток особистості.

О. Духнович часто звертається до питання впливу темпераменту на розвиток характеру та розумових здібностей дитини, закликає педагогів враховувати у роботі типи темпераменту учнів. Він помічає закономірність: існує зв'язок між типом темпераменту та лабільністю мислення людини. До прикладу – холерики мають вищу лабільність інтелекту, ніж флегматики. Однак, із аналізу творів О.В.Духновича видно, що він не робить різниці між характером і темпераментом людини [5].

О. Духнович розглядає деякі конкретні особливості характеру, які необхідно формувати у процесі виховання. Педагог оцінює такі риси характеру, як правдивість, чесність, почуття власної гідності, конформізм, комунікативні властивості; вказує на залежність соціальних відносин людини від наявності тих чи інших рис характеру. Наприклад, конфліктна людина неприємна навколишнім, відштовхується соціальною групою. Для оптимальної соціалізації дитини необхідно вчити її навичкам конструктивного спілкування, правильному виходу із конфліктних ситуацій.

Педагог звертає увагу на сексуальний розвиток дитини та відповідне виховання. Ведучи мову про мастурбацію у дітей та підлітків, дає поради для запобігання їй: займати максимум вільного часу дитини, вклати спати, коли дитина проявляє ознаки стомленості.

Розглядаючи навчальний процес у “Народній педагогії”, О.Духнович звертає увагу педагогів на вікові особливості учнів. Так, у молодшому шкільному віці (якраз такий контингент учнів був переважаючим у тогочасній школі) діти сприймають інформацію переважно на чуттєвому рівні, а отже є необхідність у роботі з дітьми використовувати емоційні елементи, гру. Оскільки у

цьому віці ще не сформована стала самооцінка, то на будь-які дії дітей обов'язково повинна бути рефлексія: заохочення чи покарання. До речі, О.Духнович як представник богословської школи допускає і фізичну кару в особливих випадках, але не переходячи певних меж.

Враховуючи вікові особливості дітей, Олександр Васильович рекомендує подавати дозовану кількість навчального матеріалу для запобігання навчально-інформаційного стресу і, як наслідок, – втрати інтересу до навчання.

Розглянуті вище психологічні аспекти стосувалися переважно одного суб'єкта педагогічного процесу – вихованця, учня. Процес навчання та виховання дітей досягне оптимальних результатів тільки за умови, що батьки і педагоги також будуть дотримуватись певних норм, їм повинні бути притаманні певні індивідуально-психологічні особливості.

Перш за все, на думку О.Духновича, педагог, поряд із любов'ю до дітей, повинен бути емоційно врівноваженою (“...должен быть непаче кроток...”) та високоморальною особистістю: “Первое и над всіми потребное учителя качество да будет Добронравіе. Оно бо есть зеркало...”, “...самі біжіте от зла, творіте благо...”[6].

Відзначаючи роль старших у формуванні особистості, О.Духнович особливо наголошує на вирішальній ролі батьків у народженні та первинному формуванні психічно повноцінної людини. Він шляхом самостійних досліджень дійшов висновку, що психічне здоров'я дитини бере початок у психічному та фізичному здоров'ї батьків, а тому закликає їх уникати всього, що шкідливо впливає на їхнє здоров'я, попереджає про шкідливість алкоголю і т. п.: “Родители должны в первых діти уже здоровыми родити”[7]. Далі він рекомендує для оптимального психічного розвитку подбати про фізичний розвиток дитини. Його погляди щодо даного питання цілком збігаються з положеннями сучасної вікової психології: в перші роки життя фізичний та психічний розвиток дитини пов'язані прямо пропорційно. В подальші роки розвитку дитини сім'я є її основним виховним середовищем. Отже, батьки (як і педагоги) повинні подавати приклад моральної чистоти, людяності, бо він є основним виховним засобом: “Юный человек что видит на старшом, а паче на родителі, или наставникі своем, тому и подражает”[8].

О. Духнович підкреслює, що на розвиток характеру, самооцінки дитини, її вчинки, окрім батьків та педагогів, мають вплив оточуючі, ровесники, зокрема навчальна група; звідси – не-

обхідність вміло використовувати цей могутній фактор формування особистості.

О.В.Духнович, як бачимо, прагнув оптимізувати навчально-виховний процес шляхом перегляду стандартних підходів до нього і обґрунтування його психологічними закономірностями розвитку індивіда. Він, як і К.Д.Ушинський, зрозумів необхідність такого підходу до процесів навчання та виховання, і доклав усіх зусиль для поширення своїх поглядів у педагогічному середовищі краю. Ідея, пронесена через усю його педагогічну діяльність і виражена у творах, – необхідність формування творчої, вільної, високоморальної особистості, що любила б свій край та народ завдяки новим підходам, пізнанню сутності самої особистості. Тому його можна назвати першим психологом Закарпаття.

Література:

1. Духнович Олександр. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Твори в 4-х томах. – Т.2. – Пряшів, 1968. – С.3.
2. Там само. – С. 427.
3. Там само. – С. 424.
4. Там само. – С.408.
5. Духнович Олександр. Твори в 4-х томах. – Т.3. – Пряшів, 1989. – С.356.
6. Духнович Олександр. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Твори в 4-х томах. – Т.2. – Пряшів, 1968. – С.395.
7. Там само. – С.382.
8. Там само. – С.395.

У статті зроблена спроба систематизувати психологічні аспекти педагогічного процесу в посібнику “Народна педагогія” О.В.Духновича.

*М. Белень,
О. Белень*

СИМВОЛ ХРЕСТА НЕПОДІЛЬНИЙ — ЦЕ ПРЕМУДРІСТЬ ЄДНОСТІ НЕБА І ЗЕМЛІ

Скоропальність (техногенність) сьогодення, в якому науково-технічний прогрес гігантськими кроками рухається вперед, нашої уяві споконвічно все чогось не вистачає... не дає спокою жагуча спокуса практичності вигоди. Теософічна віртуозність мислення про те, яким чином свідомістю на початку еволюційних витоків

перетворень у людства зароджувалися і потенційно народжувалися своєю довершеністю і невичерпністю космогонічні знаки (малюнки первісної людини, магичні символи, мнемोगрами, петрогліфи, піктографії, піктограми, руни, ідеографічне письмо, елементи орнаментів, візерунки, ієрогліфи, пізніше пентаклі і т. д.).

Разючим є те, що через неминучість виникнення образотворчої абстрагованості створюється самодостатність гармонійних особливо романтичних візій з впливами таємниці навколишньої природи. Сплеск почуттів (наскельні малюнки), у яких відкривалася новітність поступів глобалізації усвідомлення себе та необхідність всестороннього розвитку (на рівні підсвідомого природа зобов'язує до цього напряму) мислення.

Початки інтуїтивного телепатичного (парапсихологічного феномену) прогнозування аналізу дій, якщо хочете магичного, транслювання невідступністю загадок всеохоплюючі уяви змушено розкривали подальший ресурс внутрішніх духовних сил, віри в себе, можливість (субстанційності) обміну думками, інформації...

Всі ці етапи були дещо вповільнені (про це свідчать еволюційно минулі тисячоліття), а людській натурі завжди хочеться пришвидшеного лету думки у безкінечність (у Небо до найвищих Сил), але ж думки змінюються і швидко старіють... такими є поступи прогресу. Нам важко збагнути (зрозуміло, що вічність, як така, що лежить у пам'яті мудрості думок), як би ми не гадали, Всесвітній Закон Смерті людським розумом не ревізується. На вихід до Все мудрості (неба) мусить бути (існувати) мудрість людини у подальшому розумінні існування як краще оберігати закони (гармонію) життя та непроминальну мрію людства зрозуміти незбагненну філософічність (потойбічність) Таїн Вічного Життя?...

Однак це мислимо і одночасно немислимо, бо ж нескінченність (хочемо ми цього чи ні) підкреслює всі основи немислимого з наших потуг під плином всепоглинаючого часу.

Кінець буде, і в цьому немає ілюзій, але в якому вигляді? Кінець (як ми собі можемо уявити) і, на мою думку, — пройде старий шлях. В якій іпостасі і коли? Наука бореться не тільки за це філософічне розуміння, але бореться й сама з собою, бо матеріальність думки взаємозалежить від біології життя. Ще у період неоліту зародилася етнологічність, тобто багатоманітність, езотеричність реалізму, образної абстракції мислення. Чи, скажімо, від одиниці (літочислення) і до безкінечного... Думка (сугетив) етно-

логічно, відтак культурологічно і теофілософічно є складовою тієї чи іншої цивілізації. Пороги новотисячоліть (розвиток науки) вже сьогодні прогнозують слабку витривалість біологічного ресурсу.

Людство невідступно (незалежно від шаблів досягнень науки) змушене заглиблюватися до першооснов сутності Буття і Не-Буття. Фізика, астрономія як науки стверджують: Не-скінченність Простору, плин Часу (старіння), Рух, Земне тяжіння, Матерія, Енергія (за шкалою збільшення) приводили і будуть відбуватися змінністю кількісного в об'ємі (нові галактики і т. д.). Для нас, землян, це становить єдину і незаперечну сутність скороминучого (смертного) життя. Філософи усіх часів гадають (а течій було стільки, що вже одні інших взаємовиключають), чи потрібна нам тільки пряма дорога філософствувати? Так, очевидність життя не заперечує. Але ми, як крупинки у Всесвіті, ніколи не будемо мати достатніх ресурсів, фізичних і біологічних, збудувати їх. Нескінченний Космос заперечує такі можливості. Чи може поєднати (навмисно) просту і криву дороги, аби зрозуміти, що крива може належати тільки нам, натомість проста (без початку і кінця) дорога – це Вічна у своїй недосяжності – Істина Неба. Зрештою, яка назавжди буде над розумом людини. Відтак людству судилося тягнутися думками тільки до неї. Звісно, що у всі часи мудреці мріяли піднятися у своєму пізнанні до Сил Всесвіту.

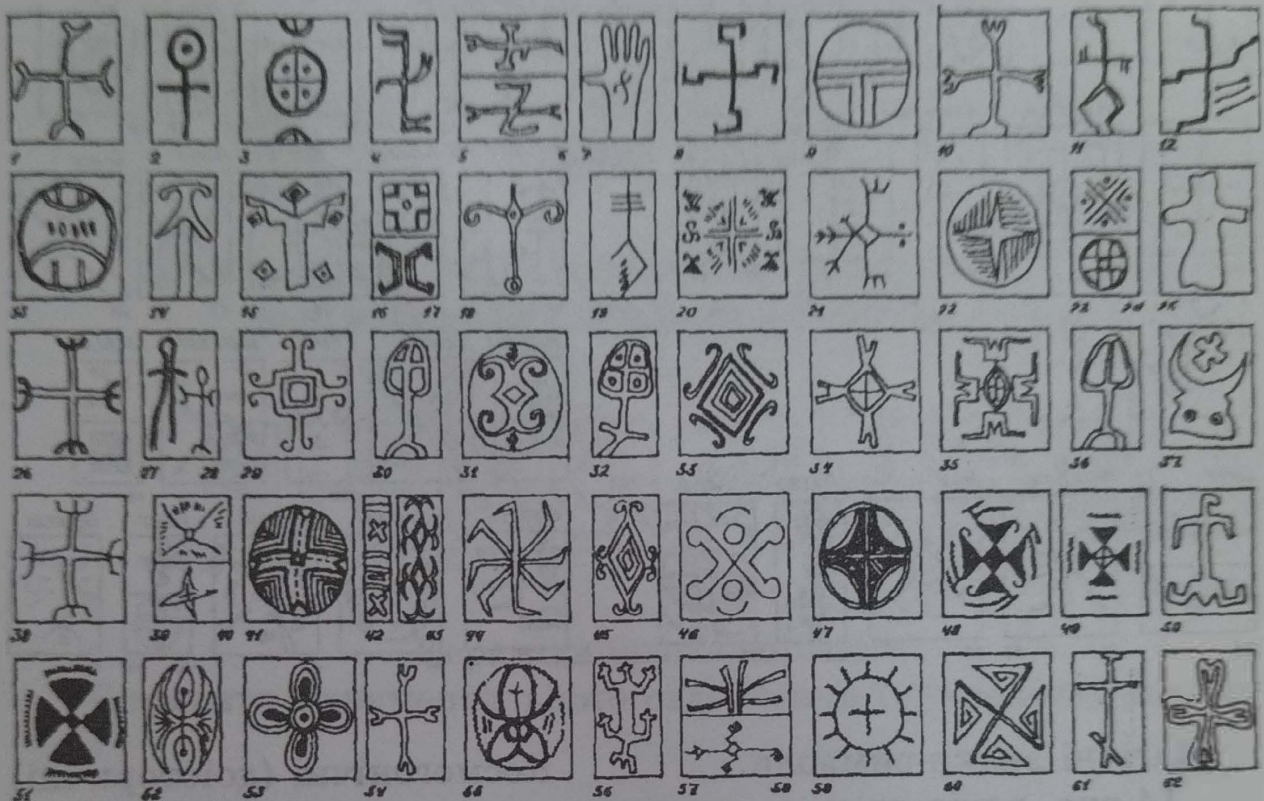
Сьогодні ми (людство) хочемо Світло світу, чистоти Душі, але без боротьби зовнішньої не осягатися внутрішньою чистотою.

Через багатовимірні Скрижалі Світла і Слова ми повинні побачити у собі Творця і зрозуміти: хто ж ми є і чи зможемо коли-небудь стати тими носіями мудрості на Землі, якої від нас вже вимагає Всемудрість Неба. Іншого шляху немає. Пасивність чи зворотність все одно приведе до самознищення.

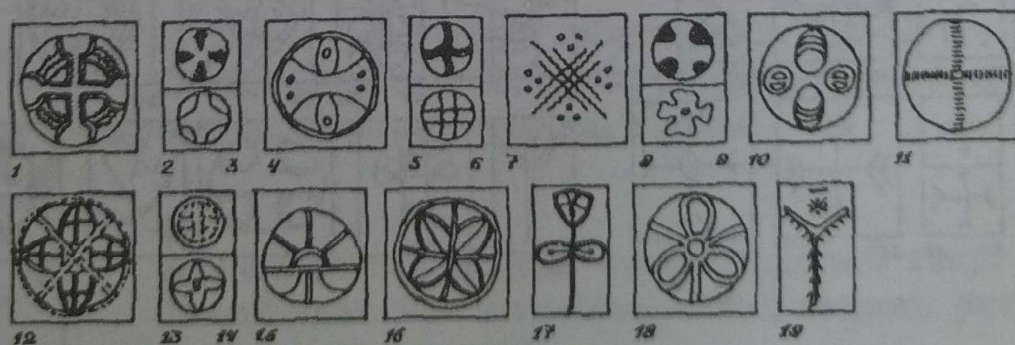
Світло перемагає п'тьму, бо в ньому є Премудрість прозріння, й відколи існує людство — Любов у всеперемагаючій дії — це прояв Єдиного Бога Творця. Без усвідомлення людиною таких проявів не буде глобальної науки (теології, філософії) по збереженню Земного Життя.

ПІДБІР СИВОЛІЧНИХ ЗОБРАЖЕНЬ ІЗ РІЗНИХ ПЕРШО-
ДЖЕРЕЛ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ

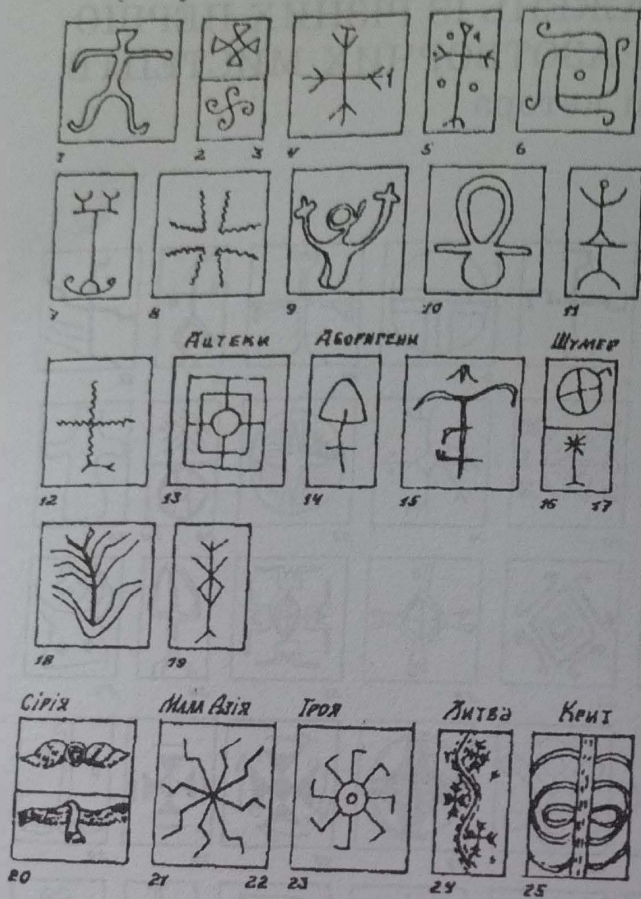
Малюнки автора

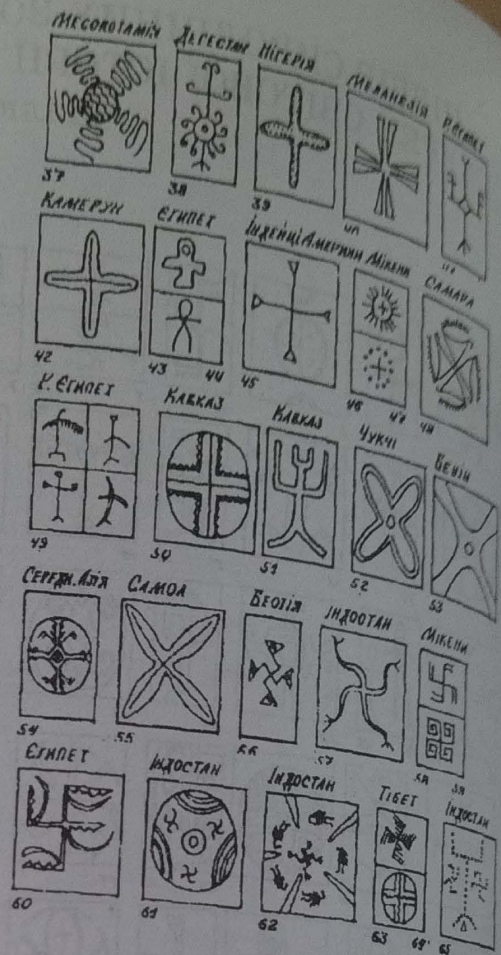
Доісторичні й найдавніші (палеоліт, мезоліт, неоліт)
космогонічні знаки (вибірково з усіх континентів світу)

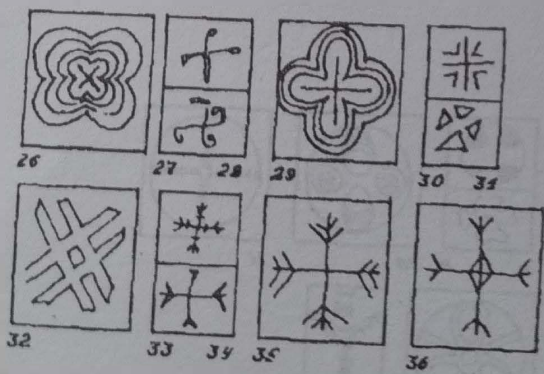
Гончарство найдавніших племен Трипільської культури.
Золотий вік Матері-богині (7,5 тис. років до н. е.)

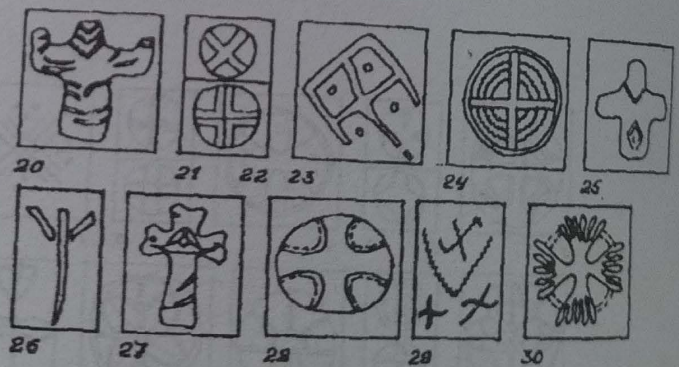
Магічні знаки-символи.
14 тис. років до н. е.
(хрестоподібні знаки
ритуального призначення)

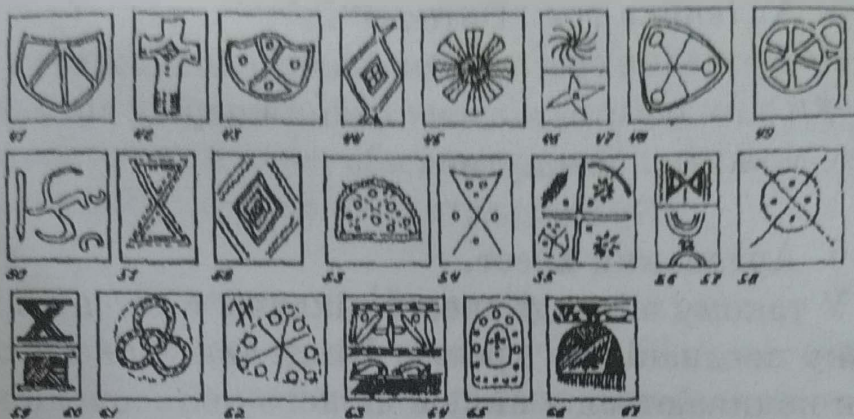
Космогонічні (доісторичні)
знаки-символи
з різних континентів

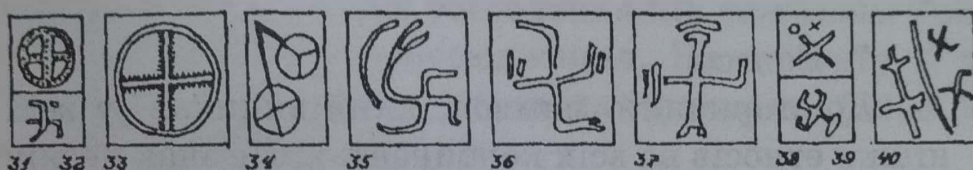
Магічні символи на
кераміці
центральноєвропейських
культур (5 тис. років
до н. е.)

Теракота Трипільської культури
(7,5 тис. років до н. е.)

Кераміка племен Черняхівської культури III – V ст. до н. е. (Україна, Молдавія, Румунія, Росія)

Кераміка бронзового віку.

Елементи орнаментального оздоблення (символічні знаки)

1. Хрест Бога Сонця.

Символ Повітря, Землі, Вогню і Води. Виник у доісторичний період (7,5 тис. років до н. е.) на території Кримського півострова.

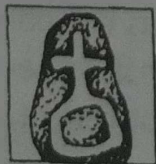
2. Наскельний хрест (пиктограма, Іспанія).

Лінійний малюнок, у зображенні якого розкрито силует постаті людини у вигляді хреста.

3. Ранньоєгипетський хрестоподібний знак.

Такий знак має чітке означення сталого ритуального символу давніх єгиптян.

4. Хрест на гальці (мезоліт, Франція).

Це виняткове явище (порівняно з наскельними малюнками) у вирізанні символів на дрібних, округленої форми каміннях. Очевидно, це були перші талісмани-обереги риболовів і мисливців.

5. Ацтецька гра "Патоллі".
Це прадавня гра, яка символізує цикл життя у 52 роки. Ацтеки загадували, що через такий період вигнані злі сили знову можуть повернутися.

6. Ацтецький хрест.
У такому вигляді хреста цікавим є те, що в цьому малюнку поєднані два хрести. Кінці так званої форми свастики починаються з яйцеподібного (еліпсоподібного) кола в центрі, фоном для яких служить об'єднуючий лінійний за силуетом (пізній грецький) хрест. Знак був символом небесних явищ (бурі, блискавок, грому), що часто закривали від прадавніх людей Бога Сонця.

7. Колесо.
Доісторичний символ, який виникав у всіх найдавніших етносів на всіх континентах. Це знак нескінченності Бігу. За буддійським вченням, якщо колесо зупиниться — це кінець Світу і Життя. Колесо "Сансари" — індійський символ (колесо з вісьмома спицями) — нескінченний Чар, Карма — всеосяжність Світу, в якому душа має безкінечність перертлення своїми вчинками служити Небу.

8. Хресне "Колесо".
Образ надмогутнього, непідвладного земним законам протидії (гріховності) Всеволодного Часу й Нескінченності Простору — Символ Вічності.

9. Хрест чотирьох (націй) рас.
Для індіанців хопі (Північна Америка) — це символ чотирьох рас, які живуть на світі: біла, жовта, червоношкіра і чорна. За легендами індіанців ці народи довічно триматимуть рівновагу існування на Землі. Знак віднайдено наприкінці XVII ст.

10. Хрест "Трипільське Сонце".
Зображення виникло приблизно за 7 тис. років до н. е. Цікавим є те, що знак тлумачить не тільки два боки сходу і заходу сонця, а й показує на чотири загальні сторони світу, в кінці кожного з яких є по два (коло) світи окремо. Це свідчить про те, що прадавня людина вже розуміла, що існує нескінченність Всесвіту.

11. Хрест "Зоря Трипілля".

Це знак — Мрія. Архаїчність його чітко відображає доісторичність періоду мислення того чи іншого етносу сподівувати сили неба, аби завтрашній день сходу сонця приніс чисте небо, щоб не було страху смерті.

12. Рівносторонній алтайський хрест.

Хрест-символ, що виник у V – IV століттях до н. е. Мав культове призначення у різних алтайських етносів і означав рівність Сил Неба, Землі і Підземелля.

13. Стародавній символічний знак "Трикветра".

У період бронзи був символом Сонця. У ранньому християнстві були спроби уособлення під символом Трійці, але не сталося його розповсюдження. На початку X століття Трикветра використовується як орнаментальний мотив у народів Північної Європи.

14. Колоподібний хрест.

Рівносторонній колоподібний елемент орнаментики. Виник у IV столітті н. е. в давніх алтайських народів і символізував рівність Сил Неба.

15. Алтайський хрест "Хрест у колі".

Форма хреста складається з чотирьох трикутників, кінці яких симетрично повернуті до кола в центрі. Знак використовувався і в культових обрядах. У першій половині XX століття німецький фашизм взяв за основу форму алтайського хреста і створив політичний прообраз "Залізного хреста" як найвищої імперської нагороди.

16. Скандинавський хрест.

Це Молот Тора — символ Бога Бурі і Війни. Загальний вигляд Т-подібного хреста був атрибутом (знаком) Богів Ассирії, Персії та Індії. Золотий хрест символізує просвітність, срібний — очищення, дерев'яний — устремління. З інших металів — умиротвореність.

17. Хрест Тау.

Символ Родючості і Життя в Давньому Єгипті. Згідно зі Старим Заповітом, Мойсей (на хрест Тау) підняв змію в пустелі, що доповнило символ хреста Мудрістю.

18. Хрест Анх.

Давньоєгипетський символ єгиптян. Хрест із руків'ям, або петлею, символізує Життя і Вічність — разом Безсмертя. Уособлення і об'єднання жіночого і чоловічого божеств Осіріса й Ісіди, а також ключ, яким можна відчиняти Вороту Смерті. Символ потойбічного світу.

19. Хрест "Лотос".

Знак мудрості відображення світу. Виник у місячних культових центрах стародавніх індусів. Легенди переповідають, що десь у високогір'ях долин між Непалом і Монголією живуть безсмертні істоти (махатми), які своїми астральними силами скеровують долю земного світу. І світ існуватиме доти, поки "Дах миру" (Індостан) продовжуватиме виливи чотирьох філософських культур на Землі.

20. Старогрецький хрест (опора Неба і Землі).

Чотири Т-подібні хрести як єдине ціле. Знак сили чотирьох боків світу, залежних від опори Неба.

21. Саувастика.

В Індії саувастика (кінці хреста повернуті проти годинникової стрілки) символізує чорного Бога Калі. Це чорна магія, яка несе смерть і руйнування.

22. Рівносторонній косий хрест.

Знак найдавніших тюркських народів. Знаки були двох видів і символізували Бога Небес.

23. Контурний хрест.

Створений із чотирьох грецьких літер "гамма". Це краєкутовий камінь християнської церкви. Як знак використовувався і використовується й понині на богослужбових шатах православних священників.

24. Кельтський хрест.

Хрест виник в Ірландії у VII ст. н. е. Це знак Сонця і Вічності. Розповсюджувався місіонерами як символ Христа, подібно монограмі "Хі-Ро".

25. Змія на хресті.

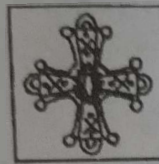
Таємний знак, що розповсюджувався серед ранніх християн. Був знаком Мудрості в культових обрядах давніх греків і римлян.

26. Старовізантійський (імператорський) хрест.
Символ Східної церкви та імператорської влади.

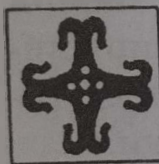
27. Візантійський хрест.
Перший і другий хрести мали церковне обрядове призначення.

28. Візантійський (Пасхальний) хрест.
Оздоблений дорогоцінним камінням (знак процвітання, вічності зростання, весни, Пасхального Воскресіння), використовувався у процесіях Великого Дня.

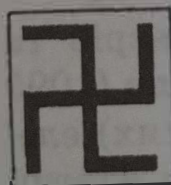
29. Візантійський (пізньої доби) хрест.
Це уособлення святочності й легкості сприйняття хреста. Така форма довго використовувалася в орнаментах, вишивках, письмі, розписах і мозаїках. Своєрідний елемент орнаментальної вишуканості християнства.

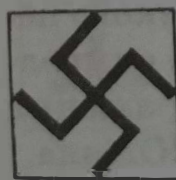
30. Візантійський (надмогильний) хрест.
Традиційний у своїй основі візантійський хрест, оздоблюваний різними пластичними елементами рослинного характеру. В основному це кування по металу, а також різьблення в камені (об'ємне, рельєфне і контррельєфне). Це Знак священної Пам'яті.

31. Хрест Захід Сонця, або Сонце котиться.
Знак створено в Єгипті. Символ віри у завтрашній світлий день. Надії на милість Бога Родючості. Згодом символ втратив своє значення. Схема малюнка такого хреста видозмінювалася упродовж тисячоліть, і кожна наступна епоха тлумачила цей символ на свій історичний культурно-релігійний та політичний погляд.

32. Свастика.
У найдавніші часи свастика була знаком удачі в культурах різних народів. Г-подібні кінці хреста означали: вітер, дощ, вогонь, блискавку. В давньому Китаї це символ чотирьох частин світу, а також Безсмертя і Безкінечність. Свастика – священний символ буддизму й джайнізму. В Японії — символ довголіття й розквіту духовності.

33. Прообраз саувастики.
Фашистський знак імперської Німеччини. Перша половина ХХ століття. Ідея нацизму і знищення цілих народів.

34. Хрест Добро над Злом.
Хрест виник до нашої ери в давній Індії, а пізніше подібний і в народів Тибету. Хрест важко тлумачити. Невідомо для чого було поєднувати два символи в один графічно (символічно) об'єднуючий. Прообраз свастики і саувастики. Як символ у давніх народів швидко зійшов зі сцени використання, очевидно тому, що перевантажений для осмислення. Ймовірно, зник основний етнос, який сповідував такий символ.

35. Хрест коптів.
В основі зображення старогрецького хреста (з чотирма цвяхами) символізує Розп'яття Христа. Головний знак коптської церкви у Єгипті.

36. Вилоподібний хрест.
Це символ Біблії, що означає підняті руки Ісуса Христа на хресті Розп'яття. Форму хреста взято з літери архаїчного етрусського алфавіту. Тлумачиться невмирущими словами: "Да исправится молитва, яко кадило пред Тобою, воздаяние рук моих — яко еси жертва вечерняя".

37. Єрусалимський хрест.
Це п'ять золотих хрестів на срібному тлі. Хрест у вигляді герба Охорони Святої Гробниці і першого правителя Єрусалима (1099 р. Годдфруа Булонський). Великий хрест символізує Ісуса Христа, чотири маленькі — авторів написання чотирьох Євангелій, а також місіонерську службу християнського віровчення на усі боки світу. П'ять хрестів означають рани Ісуса Христа.

38. Мальтійський хрест.
Виник у часи релігійного ордену госпітальєрів та іоаннітів, які звільняли Святу Землю від мусульман (1095 – 1272 рр.). Це з'єднання пікових (гостроконечних) елементів у восьмиконечний хрест, кожний окремо взятий елемент символізує святість добродітності.

39. Тевтонський хрест.
В основі зображення — великий хрест, кінці якого переходять у форми чотирьох маленьких хрестів, що символізують чотири Євангелія. Якщо ідентичне зображення відтворене під косим кутом — це хрест святого Юліана.

40. Якірний хрест.

Зображення поєднує два елементи: хрест і півмісяць. Символ народження Христа з тіла Діви Марії. Перші зображення (раннє християнство) віднайдено (малюнки) на стінах катакомб. Такий знак служив упевненості, надії, безпеці від зла.

41. Хрест «Клевер».

Це символ миру в слов'ян. Однак є й інший символ єднання християнського світу слов'ян — це лист липи, який виник на зорі християнства у балканських народів.

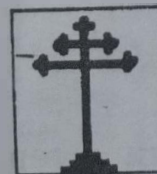
42. Хрест з листками конюшини.

Хрест є символом «Святої Трійці» і відображає її Премудрість Духу. Одночасно такий хрест уособлює символ Воскресіння Христа.

43. Хрест Голгофи.

Латинський хрест з трьома сходинками є відображенням божественно-таємного підняття (дорогою Істини) до Милосердя Надії і Віри у Вічну Мудрість Життя.

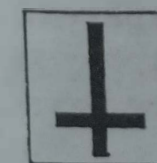
44. Хрест Страстей Господніх.

Хрест з півциркульними закругленнями кінців на вертикальній і горизонтальних поперечинах, встановлений на постамент, три широкі сходинки якого символізують три християнські добродієства душі: Віру, Надію і Любов.

45. Хрест Розп'яття.

Латинський хрест, на якому зображено Розп'яття Христа. Христос, у якого заплющені очі — це «Мертвий Христос», з розплющеними очима — «Христос в агонії». Якщо Розп'ятого Христа зображено одягненим та з короною на голові — це означає «Розп'яття Христа Царя». Згодом подібні хрести прикрашали дорогоцінними каменями як символ Перемоги. Доповненням символу такого хреста служувало зображення ягнятка (зверху, біля підніжжя), що означає «Мудрість того, хто візьме на себе гріхи світу».

46. Хрест святого Петра.

Це один із символів святого Петра, якого було розп'ято головою вниз (65 рік н. е., в часи правління імператора Нерона).

47. Свято-Андріївський хрест.
За церковними переказами, апостол Андрій був розп'ятий на хресті у вигляді літери "X". З XIII століття такий хрест і подібний до нього (загострені кінці під прямим кутом) став символом Шотландії. Апостол Андрій є святим покровителем Росії, а зображення хреста – символом російського військово-морського флоту.

48. Латинський хрест.
Це образ людини з розпростертими руками. Такий хрест уособлює Розп'яття, Життя, Страждання. Однак такого ж зображення хрест став символом Бога в Греції і Китаї ще задовго до появи християнства і вважається одним із найдавніших зображень. Хрест відомий з доісторичних часів.

49. Католицький хрест.
Трійний хрест — це ускладнений латинський хрест з трьома поперечинами. Створений для проведення папських процесій і символізує Дерево Життя та непохитність папської влади.

50. Хрест Костянтина.
Своєрідне монограмне поєднання двох грецьких літер "Xі-Pο" — символ імені Христа. Легенда переповідає, що дорогою у Рим імператор Костянтин подібне зображення побачив під час заходу сонця на вечірньому небі, внаслідок чого "Xі-Pο" тлумачиться — "Сим победиши"... Таке зображення хреста привернуло імператора до християнського віровчення. Хрест став символом порятунку і перемоги Душі.

51. Хрест Істини (або істинний хрест).
З дерев'яною таблицею для напису зверху. Хрест був знайдений Єленою (мати імператора Костянтина) на горі Голгофі у 326 р., з допомогою Божественної Сили Зцілення знайденого хреста було повернуто здоров'я помираючій жінці. За релігійними переказами, окремі частини хреста віросповідними навчителями були рознесені по всіх центрах християнського світу.

52. Альфа і Омега.

Альфа і Омега захищені Т-подібним хрестом, що тлумачиться у християнській вірі — Вічність Істини — Початок і Кінець. “Альфа” і “Омега” — літери (перша і остання) грецького алфавіту. Літера “Альфа” — це Бог першопричини — Істина! “Омега” — найяскравіша зірка в сузір’ях певної частини Неба. Тому поєднання “Альфи” і “Омеги” в один символ викликають у чистих душах найглибшу енергію Любові до Життя. І як записано в “Апокаліпсисі”: “Я єсмь Альфа і Омега, Початок і Кінець”.

53. Російський (східний) хрест.

Це “Хрест святого Лазаря” або “Східний”. Невидозмінений символ східної церкви на території Середземномор’я, Східної Європи і Росії. Верхня поперечина служить як титул, нижня як підставка для ніг.

54. Хрест Патріарха.

Символ православної церкви. Верхня поперечина потовщеного розміру, тобто для розміщення на ній надпису (титулу) “Ісус із Назарета цар Іудейський”, — “ІНЦІ”, латиною — “INRI”. Такий хрест виготовлено у часи правління Понтія Пілата. Пізніше зображення такого хреста використовувалося як головний символ на гербах архієпископів.

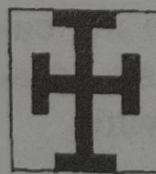
55. Бургундський хрест.

Майже аналогічне зображення лорранського хреста у схематичності розміщення скороченої віддалі між поперечинами та видозмінності горизонтальної видовженості хреста.

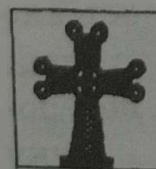
56. Богемський хрест (чеський).

Виник у XI столітті на території чеських і моравських земель. Став символом християнського віровчення на всі чотири боки світу.

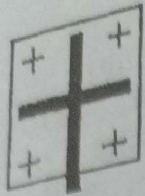
57. Хрест потент (POTENT).

Хрест складається з чотирьох Тау-хрестів. Належить до ряду основних геральдичних хрестів. Його форма нагадує найдавніші конструкції опори. Має окрему назву “Хреста-Молота”.

58. Вірменський хрест.

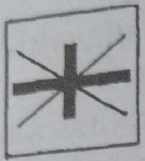
Це розкішний, орнаментально збагачений, в основному рельєфний, візантійського характеру хрест. Найбільший розвиток орнаментики на хресті відбувся з III по IX століття н. е.

59. Хрест з хрестиками.
Пізньюгрецький хрест з чотирма маленькими (подібно великому) хрестиками. Знак композиційного вирішення хреста означає місіонерську діяльність по всьому світу.

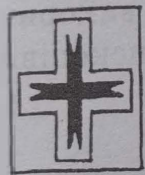
60. Хрест "Вічність Хреста".
Трансформація образу з трьох Т-подібних (з'єднаних поперечиною в центрі) хрестів у символи терпіння душевного і страждання тілесного. Символ Правди і Справедливості.

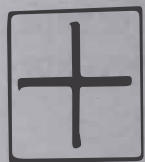
61. Південний хрест або так звана "Полярна Зірка Півдня".
Став символом на державних прапорах Австралії та Нової Зеландії.

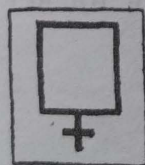
62. Хрест квітковий.
Один з геральдичних хрестів, у якого кінці рівносторонніх поперечин закінчуються лілеями. Виник у часи середньовіччя в Західній Європі.

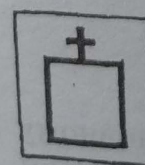
63. Хрест Нова Зірка.
Знак виник у середньовіччі на Скандинавському півострові. Символ Розуму та переселення Душі.

64. Хрест у квадраті.
Символ матеріального достатку, що складається завдяки силам чотирьох стихій і відповідний чотирьом бокам світу. Це символ духовної чистоти, гармонії під Небом, яка дозволяє своїм Таїнствам Сил творити добро в душі.

65. Хрест під квадратом.
Знак життєвої ваги на Землі. Людська спокусливість у гріховностях споконвічно терпить крах духовності під силами чотирьох стихій. І такий світ у гріхопадіннях перетворюється на пекло безнадії, безодню пропащої душі.

66. Хрест над квадратом.
Знак одвічної надії. Це — Дерево Життя, яке постійно пробивається з могил втрат... Дає можливість зціленню душі. А ще такий знак символізує "філософський камінь", що спонукає нашу земну смертність вірити у безсмертя і вічну молодість духовного прозріння.

67. Литовський хрест.

В основі зображення (пізньої доби) лорранський за тлумаченням, войовничий за ідеї християнства, хрест. Кінці горизонтальних і вертикальної поперечин мають форму закінчень із старовізантійського та мальтійського хрестів. Виник як один із орденських знаків у епоху середньовіччя.

68. Хрест з розою.

Знак релігійної секти “розенкрейцерів”, утвореної (1484 р.) німецьким ученим Христіаном Розенкрейцером. Поєднання квітки рози і хреста в один узагальнений символ означає Воскресіння і Страждання Христа за грішних, а також уособлює Світло Всесвіту та Дерево Життя.

69. Лорранський хрест.

Знак Гізів XV ст. Емблема Жанни д'Арк, яка народилася неподалік Лоррана в 1412 р.

70. Хрест Марії-Терези.

Символ державницької політики віросповідництва християнства та новітнього підходу у реформі імперської влади.

71. Колесо Руху.

Уособлює символ сучасної цивілізації, вираженої через вигадані людиною транспортні засоби пересування (автомобіль). Своєрідний хрест символізує товарний знак компанії “Мерседес Бенц”.

72. Хрест миру.

Знак миру й анархії (“пацифік”). Композиційно як символ розроблений Джеральдом Холтамом у 1958 р. Ідейність знака (семафорність азбуки — N.D. — нуклеар дісармамент) — згода до всесвітнього ядерного роззброєння.

НЕПРОМИНАЛЬНИЙ ВИСЛІД ФІЛОСОФІЇ В ЛЮДСЬКІЙ ПРИРОДІ МИСЛЕННЯ

Хрест у свідомості людства є найсильнішим знаком знаків. Як символ виникав на всіх континентах майже одночасно з еволюційним розвитком діяльності самої людини. Усвідомлюючи і осмислюючи себе (на певному етапі розвитку) як частка природи, людина вигадувала все нові й нові символи вірувань: знаки віру-

вань, знаки жертв, ритуали молитв силам Неба у постійній боротьбі за виживання на Землі. Однозначно зрозуміло, що цей поступ був, є і буде основним важелем мислення, завданням зміцнення біологічної і фізичної сили та розумової діяльності в подальшому етапі гармонійного існування людства (життя) у вічних законах Природи. Бо що буде в майбутньому – цього не збагнути... Збагнувши... у що і в кого будемо вірити?..

Хрест тією чи іншою мірою є відбитком (знаком) віковичного майже у всіх культурах світу. Хрест — це перетин двох – горизонтальної і вертикальної ліній. (Доісторичні печерні та наскельні зображення). Як символ (на мою думку) виник би сам по собі, як і виникло колесо. На примітивному рівні мислення (печерному) первісна людина збагнула б це тільки тому, що боротьба за життя (голод, хвороби, страх смерті), збереження себе як живої істоти під таємницями стихій природи привели б до такого напрямку думок та пошуків.

Людина, в першу чергу, відрізняється від тваринного світу тим, що здатна зберігати пам'ять про минуле. І це є найголовнішим рушієм людської свідомості (на основах реалій буття оточуючого середовища світу і Всесвіту виникали і виникатимуть усі подібні витoki образотворчого мислення, а поспіль технічні й наукові здобутки — звершення розумом людства). Бог дозволив, і йому скасовувати...

Звісно, природа — головний базис і диригент у розвитку людського розуму. Впродовж тисячоліть постійно формується і розширюється глобальність мудрості проникнення в осмисленні Таїн Космосу. Поступи розуму уособлюють такий же напрямок розвитку (які ніколи не можуть мати іншої форми, спорідненої — мікро- і макросвіти, нейтрони, атоми, молекули, планети, зірки, галактики і т. ін. — тільки фізично круглі, кулеподібні формоутворення). Бо ж інакше не буде (не мислимо) взаємодій вічного коду Руху (збільшення, зменшення, зіткнення, вибух) тобто тепло, холод, світло, темрява — в духовному напрямку добро, зло, любов, ненависть, у нескінченному розумінні (людиною) Простору виміру, відліку і поняття Часу. Людина існує за тим же кодом Природи, що й Космос (тільки мікросвіту) й не може цього не розуміти. Рух є і буде залежно від причин, накопичення енергії катастроф у Всесвіті логічно рухатися безкінечністю вперед. Бо інакше людина (неможливість порівняння, умовність) як жива істота зникла б на самому початку виникнення одночасної субстанційності й того ж тваринного світу.

А тепер стисло поміркуймо в дещо іншому аспекті. Тайна Хреста висвітлює душу Божественним світлом у світі невидимі.

Всі глибини нашого життя хрестоподібно відбиваються у всіх живих істотах і є незаперечним образотворчим змістом духовним, і фізичним (зцілення людини) про існування нескінченності Всесвіту. Світостворення і світотворення розумом людства побудовані на вічних загадках Хреста, що показують на всі чотири боки нашого буття.

Образ Хреста робить таємним внутрішній духовний “розум, який бачить Бога”. Хрестоподібним (у виникненні, побудові, вигляді, рухах розпаді і т. д.) у своїй більшості бачимо все і всю животворну сутність. Хрест — це “Знак Життя і Смерті” — зв’язок нескінченності Мудрості Істини між Небом і Землею. В майбутньому людство змушене буде пройти шлях до єдиного цілого тому, що створена ноосфера з біосфери призведе до цього процесу.

РЕЗЮМЕ

Споконвічно людській натурі притаманні урізненістю щонайглибші, внутрішні духовні витoki — це мріяти про вічне, боротися за життя, пізнаватися з навколишнім світом, самим з собою у протиріччях, всеохоплююче осягатися, філософствувати, усвідомлювати і переосмислювати минуле, надбання зробленого і зберігати священну пам’ять.

Отже, будучи невід’ємною часткою гармонії в природі, стає зрозуміло, що земний світ і нескінченність Всесвіту обмежують фізичні можливості (біологічну витривалість) у просторі Часу. Тому не є і не може бути дивним те, що людину з прадавен нуртують одвічні запитання: які земні і потойбічні сили допомагають, і які перешкоджають жити, тобто існувати, аби свідомо обмежитися від всепоглинаючого страху (а це смерть!) вільно, і на свій розсуд існувати на землі...

Осмислюючи свою діяльність упродовж тисячоліть, чітко прослідковується, що тільки проникливості розуму, вираженій мудрості мислення (природа, її закони гармонії — виражені своєю вічністю сповідуватися їй) узагальнюються розумінням всього оточуючого і фізичну неспроможність осягатися до нескінченності Всесвіту. Зрозуміло, те що людина не змогла зробити фізично, вона придумувала різні символи (про тайни духів, добра, зла...) аби таким чином віднайти порятунок від того ж страху смерті чи принаймі якомога довше, впевненіше продовжувати життя (боротьбу за виживання).

Символ хрест не виник випадково тільки тому, що у своїй основі є найпростіший, найзрозуміліший і найдосконаліший (графічно) знак у людській свідомості. На його зображувальній схе-

матичності (перетин двох горизонтальних і вертикальної ліній) у еволюційному розвитку людства увійшов як елемент найскладніших смислотворчих (образотворчих) і науково-технічних досягнень розумом людства на землі. Символ Вічної Любові, що перемагає страх Смерті.

Література:

1. Библиейская энциклопедия. – Репринтное издание. М. Терра. – 1990. – С. 902.
2. Байбурич А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Л., 1983. – С.158.
3. Бойд Р. Т. Курганы, гробницы, сокровища. Иллюстрированное введение в Библиейскую археологию. – М.: Свет на Востоке, 1989. – С.306.
4. Бойе М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – СПб.: Центр Петербургское востоковедение, 1994. – С. 380.
5. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю., Магомедов Б. В., Рижов С. М. Давня кераміка України. – НАН України, інститут археології. – К.:Товариство "Коло-Ра", 2001. – С. 290.
6. Бродский И. Форма времени. – Т.1. – Минск: Эридан, 1992. – С.510.
7. Бутанаев В. Я. Почитание Тесей у хакасов. В собр.: Традиционная культура народов Центральной Азии. Материалы исследования. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1986. – С. 89–111.
8. Бьювел Р., Джилберт Э. Секреты пирамид. Созвездие Ориона и фараоны Египта. – М.: Вече, 1997. – С. 968.
9. Бедрій Орест. Хто ти є! Переклад з англ. Р. І. Доценко. – К.: Видавничий будинок "Максимум", 1998. – 240 с.
10. Белецкий Л. Богословие в культуре Средневековья. Путь к истине. – Киев, 1992. – 384 с.
11. Барле. Оккультизм. Перевод Д. Карабановича – СПб., 1911. – 92 с.
12. Виппер Р. Очерки теории исторического познания. – М., 1911. – 284 с.
13. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1926. – 430 с.
14. Гвадо фон Лист. Тайна Рун / Общ. редакция, пред. и комментарий. А. Платова. – М.: София, Гелиос, 2001. – С. 5–142.
15. Гельвецій Клод Адриан. Про людину, її розумовні здібності та її виховання. Перекл. з франц. Підмогильний В. – К.: Основи, 1994. – 416 с.
16. Герьев В. Философия истории от Августина до Гегеля. – М., 1915. – 268 с.
17. Історія української культури І. Крип'якевича. – Львів: В-во І. Тиктора, 1937; 2-ге вид. – Вінніпег, 1964. – 290 с.
18. Иванов В. В. Ближечный культ и двоичная символическая классификация в Африке. ВСБ: "Африкана" // Африканский этнографический сборник. XI. – Л., 1978. – 350 с.
19. Искусство Японии. Альбом. – М.: Изобразительное искусство, 1985.

20. Дмитрієнко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шилак О. Українські символи. Редакція часопису. "Народознавство". – К., 1994. – С. 5–137.
21. Даниленко В. Н. Космогонія первобытного общества. Праистория Руси. VII тыс. до н.э. – I тыс. н.э. – Екатеринбург: Деловая книга; М.: Раритет, 1999. – 376 с.
22. Ліндсей Джек. Коротка історія культури (від доісторичних часів до епохи Відродження). – Т. 1. – К.: Мистецтво, 1995. – 240 с.
23. Дрэпер Д. В. История умственного развития Европы. – Т. 1–2. – СПб, 1866. – С. 140.
24. Ліндсей Джек. Коротка історія культури. – Т. 2. – К.: Мистецтво, 1995. – 253 с.
25. Дудко Д. М. Велесова Книга. Славянские Веды. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – С. 210–287.
26. Косидовский З. Когда солнце было Богом. – М.: Наука, 1991. – 333 с.
27. Котовская М. Синтез искусств: Зрелищное искусство Индии. – М.: Наука, 1982. – 312 с.
28. Каменный век на территории Украины. – К.: Наук. думка, 1990. – 125 с.
29. Конфуций. Уроки мудрости. – М.: Эксмо-Пресс, Фолио, 2001. – 957 с.
30. Книга Притчей Соломоновых. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 496 с.
31. Лакиер А. Б. Русская геральдика. – М.: Книга, 1990. – 402 с.
32. Ле Гофф Ж. Цивилизация Средневекового Запада. Пер. с франц. – М.: Группа Прогресс, Прогресс Академия, 1992. – 376 с.
33. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос. – М.: Мысль, 1993. – 958 с.
34. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Изд. по лит. литературы, 1995. – 525 с.
35. Сабуро И. История японской культуры. – М.: Искусство, 1987.
36. Миллер М. А. Первобытный период в истории Нижнего Днепра (до появления железа). – Мюнхен, 1965. – 415 с.
37. Могильники Черняховской культуры. – М.: Наука, 1988. – 185 с.
38. Оля Б. Боги тропической Африки. Перевод с франц. – М.: Наука, 1976. – 286 с.
39. Опільський Юліан. Нарис із життя Чорномор'я під кінець V віку до Христа. – Львів, 1921. – 50 с.
40. Парнов Е. Звездные знаки. – М.: Знание, 1978. – 143 с.
41. Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1961. – С. 90–115.
42. Платов А. Словянские Руны. – М.: София, Гелиос, 2001. – С. 5–137.
43. Паскаль В. Думки про релігію. – Львів: Місіонер, 1995. – С. 16–104.
44. Райт Дж. К. Географические представления в эпоху Крестовых походов. – М.: Наука, 1988. – 488 с.
45. Савельева Т. Н. Храмовые хозяйства Египта времени Древнего Царства (III–VIII династии). – М.: Наука, Издательская фирма "Восточная литература", 1991. – 180 с.

46. Сабуро Й. История японской культуры. – М.: Прогрес, 1972. – 229 с.
47. Семантика древних образов. – Новосибирск: Наука, 1990. – 160 с.
48. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – 550 с.
49. Січинський В. Конспект історії всесвітнього мистецтва. Частина 1. До Ренесансу. – Прага: Сіяч, 1928. – 351 с.
50. Стахів М. Христова церква в Україні (988–1596). – Стенфорд, 1985. – 528 с.
51. Тэрнер В. Символ и ритуал. – М.: Наука, 1988. – 278 с.
52. Улич Г. Бали — остров живых Богов. Перевод с нем. М. Глотова – М.: Наука, 1991. – 225 с.
53. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. – Т. 1. – М.: Правда, 1990. – 839 с.
54. Ханки Х. На семи морях: моряк, смерть и дьявол: Хроника старины. Перевод с нем. – М.: Мысль, 1989. – 319 с.
55. Чубинський П. Мудрість віків. Книга 1. – К.: Мистецтво, 1995.
56. Шуцкий Ю. К. Китайская классическая книга перемен Ицзин. – М.: Русское книгоиздательское товарищество, 1993. – 400 с.
57. Шелухин С. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. – Прага, 1929. – 128 с.
58. Шумилин А. Эзотерический словарь. – Калининград: РИФ – “Российский Запад”, 1994. – 64 с.
59. Шапошникова А. К. Древнеегипетская Книга Мертвых. Слово, устремленное к Свету. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 428 с.
60. Шлюмберже Даниэль. Эллинизированный Восток. – М.: Искусство, 1985. – 206 с.
61. Шталь И. В. Эпические предания Древней Греции. Гераномахия. – М.: Наука, 1989. – 229 с.
62. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М.: Локид-Миф, 1999. – 558 с.
63. Энциклопедия Тантры. – М.: Локид-Миф, 1999. – 558 с.
64. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.

М. Алмашій

ЛЮДИНОЗНАВЧИЙ ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ О.В.ДУХНОВИЧА

О.Духнович, як і інші європейські просвітителі, розглядав людину як велику самостійну творчу і перетворюючу силу, незалежно від суспільних відносин. Людина – над відносинами, людина – творець відносин, людина – творець матеріальних і духовних цінностей, людина – творець історії, її суб'єкт. Людина здат-

на долати труднощі, змінювати сум на радість, поразку на перемогу, песимізм на оптимізм. Такою бачив людину О.Духнович. Закономірності суспільного розвитку для О.Духновича були цілком підпорядковані волі людей. Людина все може, якщо цього вона хоче.

Тема людинознавства пронизує буквально всю теоретичну спадщину О.Духновича: поезію, прозу, драматургію, філософські роздуми, афоризми. Основний напрям діяльності О.Духновича був цілком підпорядкований одній великій ідеї, одній благородній меті – боротьбі за кращу долю свого народу, за соціальне і національне вивolenня.

Минає 200 років з дня його народження. Замислюючись над тим, що є найціннішим для нас в його діяльності, в його творчій спадщині, дивлячись через призму минувшого сторіччя, через політичні, ідеологічні й культурні метаморфози, запобігаючи можливих переоцінок чи модернізації, з одного боку, чи відкритої недооцінки або невиправданої критики з висоти нинішнього часу, з другого боку, ми без всяких побоювань можемо заявити, що найціннішими є його людинознавчі, народознавчі, гуманістичні погляди на людину, на суть життя рідного народу, на його законні природні права, на необхідність захисту людини від приниження, недооцінки, прагнення зробити кращим життя людини, свого народу. Діяльність на користь народу для О.Духновича не означала дати йому готові блага, матеріальні достатки, а налаштувати його, будити до діяльної праці за краще майбутнє.

Недооцінювати О.Духновича, нагадувати про те, чого він не зробив, шукати гріхи, тобто ревізувати Духновича – це означає недооцінювати його самого і той народ, із середовища якого він вийшов, в ім'я якого він так активно діяв протягом всього свого свідомого життя.

Гуманістичні, людинознавчі і народознавчі ідеї О.Духновича визначили не лише зміст, а й форми його діяльності: культуру, просвітництво, педагогіку. О.Духнович цілком свідомо підпорядковував всю свою діяльність головному завданню – будити маси засобами виховання до самоусвідомлення свого соціального положення і права на краще життя. Але людське щастя, на думку О.Духновича, залежить не тільки від самої особистості, але й в якому оточенні ця особистість знаходиться, хто керує людськими долями. В цьому плані цікавою є думка О.Духновича про те, що високоморальна людина є моральним авторитетом і треба турбуватись про виховання благочестивих, добропорядних і добродішних вождів народу. Бо лиш вони можуть забезпечити благо-

пристойне людське життя. Якщо у державі неподобства, то це пов'язано з відсутністю мудрості, знань у людей, що стоять біля керма держави. На думку О.Духновича, державою мусять керувати люди мудрі, вони мусять бути високоосвіченими, філософами, аналітиками, прагматиками. Звідси провідь морального удосконалення політичних діячів як засіб до забезпечення миру і загального добробуту. На цій базі, на базі освіченості і моральної вихованості має відбуватися і покращання життя бідних людей, поневоленої народної маси. Ця думка визнавалась ще недодавна як утопія і була однією з причин визнання неповноцінності світогляду О.Духновича. Класична думка як в давнину, так і тепер схиляється до того, що краса збереже людство. Але у термін «краса» вкладалась не тільки краса мистецтва, природи, навколишнього середовища, а внутрішня краса людини, краса людської душі, краса взаємин між людьми. У цьому значенні «краса» є дотичною з терміном «любов». Тому і краса, і любов, і висока моральність та освіченість – це категорії людинознавчі, гуманістичні.

О.Духновича ще донедавна звинувачували у монархізмі [1]. Але, як слушно зазначають Ф.Науменко та М.Ричалка, «...для Духновича як просвітителя, політична форма державного життя не становить головного в його світогляді. Він однаково байдужий і до монархії, і до республіки як політичних форм суспільного життя. Для нього ці питання політики зводяться до одного: хто стоїть на чолі держави, які люди за своїми моральними якостями керують державно-політичним життям того чи іншого народу» [2]. Як бачимо, і тут на першому плані – людина, у якому б статусі вона не існувала.

О.Духнович цілком на боці соціально поневолених людей. У віршах, у прозі, у драматичних творах, у публіцистиці О.Духнович різко засуджує і критикує представників заможних класів за їх черствість, байдужість до долі народу, за їх своєкорисливі інтереси, зажерливість, ненависть, коли перед ними бідний закріпачений люд, за рахунок якого вони благоденствують.

Вся попередня критика на адресу О.Духновича зводилась і до того, що він не був революціонером, не визнавав класової, революційної боротьби. Але чи слід наголошувати на необхідності піднесення революційної темної маси? Чи не є революційна свідомість темної маси інстинктом розлюченої маси, яка не знає що її чекає попереду: чи буде новий вождь, чи новий політичний устрій кращий за попереднього. Історія уже довела, чого варта «революційність» мас і куди «революційна» інтелігенція приве-

ла свою країну і чи добре жилося у новому «царстві» вчора закабаленим, а нині «вільним» неосвіченим революціонерам.

Людину, як об'єкт свого дослідження, О.Духнович бачить не під кутом соціального статусу, положення в суспільстві, а за морально-психологічними ознаками. Для нього важливо, чи є в людині людина, чи в ній прихований бездушний чиновник, тиран.

У цьому відношенні показовим є «Рассуждение XI о разности людей» из «Естественно-духовных рассуждений». О.Духнович поділяє тут людей на 5 категорій. До перших двох відносить людей «благопочитательных» і «мудрых» – людей освічених і добродесних. Вони становлять джерело всіляких благ для суспільства. Але вони складають меншість, лише 1/4 суспільства. До трьох останніх категорій (3/4) відносяться люди морально невиховані, «нечестиві», «дураки», «безумні». Така непропорційна розкладка сил, за Духновичем, – закономірне явище. Так «діється й в человеческом роде, гдѣ больше отрасливых, шутных дураков, злоственных, нечестивых, нежели нравственных, честных й добротливых людей, й сего ради можно смело сказать, что три части человечества не суть достойны называться человеками, но паче одушевленными скотами» [3]. Але «где мудрый есть владетель или начальник, там славный, счастливый и богатый народ» [4].

Отже для О.Духновича головним завданням, від вирішення якого залежить докорінне поліпшення всіх сторін суспільного життя, є моральне вдосконалення людини шляхом виховання й освіти.

Наступна людинознавча теза О.Духновича зводиться до його глибокої віри в могутність внутрішніх сил людини (розуму, глибоких почуттів, справедливості, правди, доброти), бо «где есть разум, там есть й свобода дел». Такої точки зору дотримувались Й.Песталоцці і Д.Ушинський.

Неосвічених людей О.Духнович ставить у фатальну залежність від долі чи від егоїстичної жорстокої волі вождя. Люди високоосвічені, морально досконалі самі є господарями свого щастя, своєї долі. «Судьба человека зависит от самого человека, т.е. от направления ума й сил душевных». Але тут потрібна ще завзятість і велике бажання людини перемагати. «Кто хочет, все может, воля человека всемогуща есть; ум и дух человеческой не має перепони».

О.Духнович не є одностороннім у поглядах на християнську церкву, на призначення людини, її мети: щастя на землі, а не тільки на небі; ковалем людського щастя є сама людина. Справжнє життя людини, на думку О.Духновича, полягає не тільки в особисто-

му матеріальному добробуті, скільки у внутрішній моральній досконалості, в «свободности души и сердца» і в діяльності на благо народу. «Свободность души и сердца есть истинное блаженство», а «где свободы нет, там и не есть блаженства». Не можна вважати щасливою людину, яка все життя присвятила розкошам або самотому собі, своєму «Я».

Тут легко побачити явний відхід служителя церкви отця Духновича від теологічного світогляду і перехід на позиції раціоналізму, на шлях високої оцінки активної діяльності людини, її розуму, волі, стремління. І це не дивно. В ранні роки під впливом богословського виховання і духовної кар'єри його світогляд формувався під впливом традиційного релігійного виховання. Пізніше, в роки активної наукової, політичної, громадської діяльності О.Духнович зближується з народом, його творчою скарбницею, з ідеями слов'янської взаємності і єднання, з новими напрямками у розвитку філософської і політичної думки – все це не пройшло мимо уваги О.Духновича, навпаки, привернуло його пристальну увагу.

О.Духнович все своє життя боровся за краще майбутнє свого народу. На підставі широких узагальнень про роль науки і освіти в суспільному житті він писав у листі до Я.Головацького: «Все русиньї жебраки, им не поможет ничто, кроме школы» [5].

Ця думка пронизує і п'єсу «Добродітель превышает богатство». Діти незаможних селян Василя Чесновижа і вдови Богумили акуратно відвідували школу, старанно вчилися, а одержавши освіту, знайшли свою долю: вони займають урядові посади, а один із них навіть засновує фабрику. Разом з тим, О.Духнович засуджує тих, хто нажив капітал нечесним шляхом. Чесно нажитий капітал він вважає законною винагородою за чесну працю. Це актуально і для нашого ринкового часу. А сільський хижак Федор много мав? Неграмотний і нечестивий, під впливом власного життя і моральних установ учителя Мудроглава перевиховується, перетворюється в чесну трудящу людину. Можливо, є тут елемент ідеалізації, але він ніяк не шкодить загальній концепції Духновича, його поглядам на животворну силу виховання й освіти. Така переможна сила виховання. Устами героя п'єси жебрака Богобоя О.Духнович не без захоплення вигукує: «О, какое то щастя для чоловіка школа! Як там дух, сердце и мысль просвітяться...О школа, школа, нравов стодоля!» [6].

І як депутат Презбурзького сейму, і як громадський діяч-просвітитель О.Духнович рішуче боровся за скасування кріпацтва, вважав його однією з форм brutального рабства, яке при-

нижує гідність людини, ставить її у жалюгідне становище. У статті «Состояніє Русинів в Угорщине» О.Духнович писав: «В истину Русиньї аж до новых часов все лише рабы».

Людинознавчі погляди О.Духновича яскраво виразились і в ідеї слов'янської єдності. Спираючись на моральне вдосконалення людей в боротьбі за своє щастя, О. Духнович шукав, крім освіти, й інші ефективні засоби визволення з рабства, з біди, піднесення людської гідності, національного самовизначення кожної людини, що живе у рідному краї. Великої ваги в цьому відношенні О.Духнович надавав об'єднанню всіх слов'янських народів, зокрема возз'єднанню слов'янства навколо Росії. Сама по собі ідея солідарності, розвитку культурних зв'язків між слов'янськими народами була демократичною, прогресивною.

Треба визнати, що у Духновича однією з основ морального виховання і вдосконалення людини було релігійне виховання. Це правда. Але правда і те, що він в окремих питаннях загальнофілософського характеру переходить з позиції атеїзму і ідеалізму на позиції пантеїзму (ототожнення Бога з природою, визнання природи як втілення божества), раціоналізму і сенсуалістичного матеріалізму (визнання відчуття як джерела пізнання дійсності).

О.Духнович ніколи не обходив проблеми людського щастя взагалі і особистого щастя зокрема. Віддаючи перевагу скромному трудовому способу життя людей як найморальнішому, прославляючи цей спосіб, Духнович, разом з тим, не закликав їх до аскетизму (християнська церква стверджує аскетизм як норму святості і богобоязні). Отець Духнович цього не робив. Він мав здорові народні погляди на життя і право кожної людини на особисте щастя.

У «Пісні о свободі», присвяченій особистим переживанням і глибоким роздумам, Духнович оплакує свою «участь молоду», але все марне, «все поздно, уже все трудно, вовек пленен буду».

Безшлюбність для О.Духновича – «широкая пустыня, в которой заточений человек блукается, всегда искаая что-то, да и того не находит, за чем пряжет».

У небагаточисленних віршах на любовну тематику О.Духнович дивиться на кохання як на прекрасне і благородне почуття. Не без заздрощів говорить про тих людей, які влаштували своє особисте життя, не матеріальне, не багате, а духовне; висловлює глибокий сум з приводу чернечої самотності. Найщасливіший є той, «у кого красива жонка есть роботна, тиха, незлобива».

«Жизнь наша состоит из удовольствия... Кой в жизни не удовольствовал, той не жил», - нагадує О.Духнович. Його чисельна

лірика сповнена туги за тим, що він, як духовна особа, втратив усе, що могло дати йому світське життя. Повнокровному людському життю він не міг віддатися, не міг у повній мірі відчутти земного людського щастя. Йому відмовлено у найбільшому – у праві любити жінку, одружитися, мати родину. Тому своє священницьке життя він вважає полонем, з якого звільнення бути не може. А людські бажання були все-таки великими («В дружбі жийме, вино пийме»). Перечитуючи поезії «Самотність», «Счастье жизни», «Песнь к любезной», «Конец», неважко визнати автобіографічність цих творів:

*О, уже ныне вижу,
Что без друга нет утех,
Что покоя не нахожу,
Во мне мерзость, во мне грех;
Як несчастный пленник выю,
Обрыдаю самотность,
Плачу, кричу, проклиная,
Убегшую мне свободу [7].*

Не бачить О.Духнович великої різниці між целібатом-священником і аскетизмом ченців, позбавлених свободи і щастя. «Дивишся, почему монах непокоен в монастыре, имея все нужное в жизни? Спросишь птички, почему она непокойна в клетке, хотя й Захаром (сахаром. – М.А.) питается», – питає Духнович.

І все ж не це головне в житті О.Духновича. Туга, смуток, невмерле почуття кохання, спогади про любиму дівчину – все це тільки епізоди, підсилювані іноді складнощами суспільного життя.

Хто, на думку Духновича, все ж таки хоч відносно щасливий, хто має хоча би маленьке задоволення від життя в Карпатському краї? Гостро критикуючи заможні класи і їх мораль, О.Духнович прославляє просте селянське невибагливе життя. «Истинное блаженство лишень у бедного находится земледельца, кой куском черного хлеба и студеною водицею доволен бывает». Отже, щастя не в багатстві.

*Довольствие само собой
И нужды не знает;
Покойное сердце, душа
Ничто не желает.
Покойнее живет мужик
В соломенной хате,
Нежели пышный вельможа
В мраморовой палате [8].*

У вірші «Счастье жизни» О.Духнович знову ж оспівує просте трудове життя селянина:

*Добре тому, добре,
Кто беды не знает,
Кто малым довольный,
Чуже не желает...
Добре тому, добре,
Кто на власном поле
Честно работает
Все по своей воле [9].*

Цей вірш цікавий у тому відношенні, що в ньому червоною ниткою проходить думка: людина сама король свого щастя, її щастя - у вільній праці («работает все по своей воле»).

Торкаючись антинародної природи буржуазної моралі, викриваючи її нелюдський характер, О.Духнович без всякого маскування, без приховування думок заявляє, що мораль пануючих класів і право відкрито спрямовані проти трудового народу, проти його прагнення до щастя, і захищають інтереси тільки заможних. І це не проста заява, а гостра критика і часом співзвучна з нашою сучасністю. «Нет человеку большего врага, как человек» – ось теза, яку О.Духнович, подібно до латинського афоризму «Гомо гомініс лупус ест», переніс на сучасне йому суспільство. Закони у цьому суспільстві повинні би служити загальному благу, але вони існують «только для слабых и неумных; ибо сильные повертают закон, поглумясь тому коль он не в их пользу бывает. – Они закон честуют натолько, натолько им полезен есть. А про законодателя нет закона»[10]. Тут «золото владеет законами, а для убогаго закон только карний остается справедливым» [11].

Паростки буржуазного ладу, що народжувався у Австро-Угорщині, давав про себе знати як про лад, що несе з собою космополітизм, розгортає денаціоналізацію корінного населення краю; але не політичними засобами, а через культуру. З цього приводу О.Духнович писав: «Цивілізація нашого времени есть: потеря природной свободы», тому що вона вносить у народ моральний розлад, зраду народних інтересів, інтересів «отчизнины». Впливає на поверхню таке явище, як ренегатство, відбувається процес відходу, відриву частини інтелігенції від свого роду. «Человек цивилизованный или как то кажется образованный, отдаляется своего рода, он прививается к чужине, он работает для чужого». Разом з тим цивілізація – це і прогрес, тому О.Духнович нагадує молоді, що коли русини залишаться при старих дідівських зви-

чаях, то «всегда будете там, где отцы наши морились». В ім'я захисту простого, бідного народу О.Духнович не шкодує гострих слів критики: «Бедному жебраку так дорога есть честь, как славящемуся богатырю».

О.Духнович власним життєвим прикладом довів, що гонитва за «изобилиями й излишествами» є «самою мучительной страстью», вона, на думку О.Духновича, «рождает недовольство» в суспільстві.

Після цього є логічним висновок О.Духновича про природний принцип у праві людини на рівність. «На жизнь й на хлеб каждому человеку равное есть право».

У питаннях права О.Духнович перебував під впливом правого позитивізму (перевага позитивних даних досвіду). Від якості законів, їх додержання залежить життя людей. О.Духнович каже, що саме від незадовільних законів або від порушення їх, всі біди, а, головним чином, людина позбавляється природного права на «життя» і на «хліб». У О.Духновича теорія позитивізму набуває виразного демократичного забарвлення, оскільки, на думку О.Духновича, і біднота має природне право на щастя на землі.

Відстоюючи природні права людей на щастя і усвідомлюючи неможливість реалізації цих прав у тодішньому суспільстві, О.Духнович бачить вихід у чесному служінні народові з боку інтелігенції, у перевихованні людей – і «владик» світу цього, і «рабів».

Бо головне призначення людини для О.Духновича полягає в служінні своєму народові. Справжнє щастя людини – в діяльності на благо свого народу. Така діяльність – і смисл життя, і невичерпне джерело духовного розвитку людини, її морального очищення, вдосконаленні людської особистості.

О.Духнович рішуче засуджує безідейну діяльність, діяльність без високих цілей, спрямовану на зодоволення тільки особистих егоїстичних інтересів. Чи не найціннішим у житті людей є той момент, коли окремих індивідів тісно пов'язує своє власне життя з життям всього народу і для народу, коли болі і радощі окремої особи співпадають з болями і радощами всього народу, коли життя особи і народу розвивається синхронно.

Кто для себя самого живет,

Сам совсем и умирает;

А кто человечеству живет,

Тот и по смерти жив будет [12].

Діяльність на благо свого народу – найблагородніше покликання, найцінніша якість людини. «Не для себя самого живет человек, но половину жизни нашей принадлежит отечеству, половину человечеству».

Такі погляди на мету життя людини були віддзеркаленням ідей народності, справжнього гуманізму, прийнятого почуттям любові до людей взагалі, до свого знедоленого народу зокрема.

Демократ, правдолюб, справжній гуманіст, щирий друг трудової людини і народних мас – такий у нашому уявленні О.Духнович.

Бажання щастя народу, спрямування подумок у бік соціальних і культурних запитів, пробудження національної свідомості своїх співвітчизників, прагнення виховати людей добропорядними, доброчесними, високоморальними – такі високі цілі духовного отця і будителя О.Духновича.

Чи все вдалося О.Духновичу? Чи виконав він свою місію захисника і будителя народу? Чи залишився він задоволений своєю працею? Мабуть, ні. І все ж, він рвався з усіх сил, щоб залишити по собі видимий слід на довгі історичні часи. Він запалив світильник розуму, дав людям життєдайного вогню, став великим будителем народу від віковичного сну.

Література:

1. Микитась В. А.В.Духнович // Советское Закарпатье. – 1958. – 22 июля.; Микитась В. О.В.Духнович. Літературно-критичний нарис. – Ужгород, 1959.
2. Науменко Ф., Ричалка М. Соціально-політичні, філософські, етичні основи педагогічної спадщини О.Духновича. В кн. «Олександр Духнович». Твори. – Т. 2. – Пряшів, 1967.
3. Духнович А. «Естественно-духовные рассуждения. Рассуждение XI. – С. 596-597.
4. Там же. – С. 594.
5. Листи О.Духновича до Я.Головацького. – С.41.
6. Духнович О. Добродітель превышает богатство. В кн. «Олександр Духнович». Твори. – Т. 1. – С. 611.
7. Духнович О. Твори. – Т. 1. – С.181.
8. Там же. – С. 314.
9. Там же. – С. 317.
10. О.Духнович. Твори. – Т. 2. – С.566.
11. Там же. – С. 581-582.
12. Духнович О. Твори. – Т. 1. – С. 548.

Секція 2
ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ
О. ДУХНОВИЧА

*В. Туряниця,
М. Вегеш*

Ах, колько то стихій бурних,
Колько молній і стріл бурних
Ізніс от врагов природних,
І от чужих, і от родних.
О.Духнович

**ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
О.В. ДУХНОВИЧА**

Про місце свого народження і походження, про свою родину і виховання О.В.Духнович сказав у вірші "Вручаніє". Він, зокрема, зазначає: "Я родився русином..., русин був мой отец, мати, Руська вся родина, Русини сестри і брати і широка дружина...". І далі продовжує:

*Я світ узріл под Бескидом,
Первий въздух руський ссал
І кормился руським хлібом,
Русин мене колисал.
Коль первий раз отворил рот,
Руське слово прорек,
На азбуці первий мой пот
З молодого чела тек.*

Ще лаконічніше він виклав свою автобіографію в іншому вірші – “Надгробное Ал. Духновича”:

*Тополя колыбель,
А Стакчин кормитель,
Ужгород учитель,
Пряшов мні погибель.
Іерей и учитель
И письмоводитель,
Да стихотворитель,
Учил добродитель
Позвал мя Спаситель
Во вічну обитель,
Успокойся, льститель
Мой бідный гонитель.*

24 квітня 1803 року в селі Тополя, що розкинулося під Бескидом на Східній Словаччині, в сім’ї парафіального священика благословився на світ хлопчик, якого назвали Олександром. Початкову освіту юнакові дали вдома батько Василь, дід і дядько по лінії матері – Іван та Дмитро. У 1813 р. батько віддає сина на навчання до Ужгорода – в “народну” школу з угорською мовою навчання. Після трирічного успішного навчання він вступає до Ужгородської гімназії, з 1821 р. навчається в Кошицях на “філософських курсах” (останні класи гімназій), а по закінченні їх іде на богословський курс Ужгородської семінарії. Піти шляхом батька обдарованого юнака заставляє важке сімейне матеріальне становище. 1828 р. О. Духнович одержує сан священика і починає працювати в пряшівській єпископській канцелярії письмоводителем (актуаром). Не міг витримувати знущання молодий священик з боку єпископа Тарковича, який і був тим “гонителем” Духновича.

“Мучитися однак молодому чоловікови в безконечність – було вже понад людські сили”, – зазначає в автобіографії О.В.Духнович. Через те восени 1830 р. він “...покинув місце тортури з ніким навіть не розпрощавшись... и обдертый и навіть босый прийшов до Ужгороду. Мукачівський єпископ повитав його радо, але до служби не міг прийняти так довго, доки пряшівський єпископ не звільнить Духновича, але пряшівський не хотів звільнити, отже Духнович знайшовся без місця и без хліба”. Згодом він в Ужгороді стає домашнім учителем.

Через три роки (1833 р.) на вимогу Тарковича Духнович повертається під загрозою позбутися духовного сану знову в єпископську канцелярію. Через рік його направляють священиком в

одне з найбільш необхідних сіл – Комлоші, а відтак у Біловежу – у село, де ще нестерпнішими були умови. У глибинці він побачив життя трудового народу, його болі й нестерпні муки, а також його мізерні радощі. Тут Духнович захопився фольклором, почав його записувати. А особисте знайомство у 1835 р. з Я. Головацьким дало поштовх до подальшої плідної роботи в збиранні народних скарбів. До речі, частина народних пісень, зібрана Духновичем у цей час, вміщена в збірнику Я. Головацького “Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (Москва, 1878 р.)

У 1838 р. О. В. Духновича переводять до Ужгорода, де він завідує нотаріальним відділом єпископської канцелярії. З 1844 р. і до кінця життя – 30 березня 1865 року – Олександр Васильович працював у Пряшеві. Тут його і поховано.

Період, в який жив і творив Олександр Васильович Духнович, був періодом посиленого розвитку національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях від угорських та австрійських властей, які нещадно і насильно проводили політику денационалізації місцевого населення. Це добре на собі відчув сам Духнович, навчаючись в Ужгородській “народній” школі і гімназії. Не володіючи угорською мовою, він зазнав багато знущань і принижень з боку шовіністично настроєних учителів – “свирепых тиранов” і учнів, почувався серед них, “как пташка в клетке”. В “Автобіографії” він зазначає: “...горе было бедному руському, его почесне имя было – русин-свиня, цундравый руській”.

Уся державна політика була спрямована на те, щоб убити в автохтонів краю почуття кровної спорідненості зі східними українцями, переконати їх, що вони є різновидністю угорського племені – “угроруси”. Це стосувалося й інших слов’янських народностей, які населяли край. Національно-визвольна боротьба набирає все ширшого розмаху. З приводу цього закономірного процесу Ф. Енгельс писав у роботі “Німеччина і панславизм”: “Друга група австрійських слов’ян складається з уламків різних народностей, які відокремилися в ході історії від основної маси своєї нації і головний центр яких знаходиться через це поза межами Австрії. Так, австрійські поляки тяжіють до російської Польщі..., русини – до інших малоросійських областей, що об’єдналися з Росією, а серби – до турецької Сербії”.

Привіт батком любов до свого народу і волелюбність, його настанови сину пам’ятати на свій рід, і в цей важкий буремний час залишилися у свідомості Духновича. Свою національну свідомість і приналежність до великої гілки слов’янського наро-

ду – українців, на відміну від більшості інтелігенції краю, що зрадила рідний народ, він виражає так:

*Я русин был, есмь и буду,
Я родился русином,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сином*

і далі:

*Руським потом я питан был.
Руським ішол расходом
В широкий світ, но не забыл
С своим знатися родом.*

Рішуче слово, сказане Олександром Васильовичем Духновичем на захист свого народу, зробило його ім'я дорогим для підкарпатських русинів.

О.В.Духнович добре усвідомлював, що в процесі відродження національної свідомості, крім передової частини інтелігенції, проїнятої ідеєю народності і патріотизму, повинні брати участь широкі верстви населення. Через те він і звернувся до своїх земляків із словами:

*Подкарпатськіє русини,
Оставьте глибокій сон!
Народный голос зовет вас
Не забудьте о своем!
Наш народ любимый
Да живет свободный!
От него да отдалится
Неприятелей буря.
Да согриет справедливость
Уж и руськое племя!
Желаніє руських вождь:
Руський да живет народ!
Просим Бога Вышняго
Да поддержит руського
И дасть віка лучшого!*

У іншому вірші (“Сплящая дитина”) він звертається до молоді із закликом віддати свої сили і працю на користь своїй батьківщині:

*О проснись, мой сыну,
К плодородной жизни
В счастливую годину
На славу отчизны.*

Бо, як заявляє Олександр Духнович у поезії “Возваніє”:

*Ожидати – нич не мати,
Так до праці, брат я – враз!
Ми заспали, занедбали,
Равноправность будить нас!..*

Пожвавлення в цей період культурно-освітнього життя ав-тохтонів краю радувало Будителя. “Я радів духом, – писав Духнович, – що наші забуті русини показали полум’я духовного життя, працював удень і вночі, боровся з перешкодами і ворогами...” (Див.: *И.С.Свенцицкий. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. – Т. II. – Львов, 1909 – Т.II. – С. 119*).

О.В.Духнович працював натхненно і багато. Він усвідомлював свій обов’язок перед рідним народом:

*Прото тобі, роде мой,
Кленуся живим Богом.
За печальний пот и труд твой
Повинуюся долгом.
I оддам ти, колько могу.*

Реалізувати своє кредо – служіння рідному народу – О.В.Духнович намагався сповна. В його особі ми маємо поєднання таланту поета, прозаїка, драматурга, журналіста, історика, фольклориста, політика, філософа, культурно-освітнього діяча і педагога-науковця.

Літературна спадщина письменника досить велика і різноманітна. Свої поезії друкував у різних періодичних виданнях Ужгорода, Львова, Будапешта, Відня. В них ішлося про визначні події в громадському та особистому житті. Як зазначає В.Микитась, “Духнович, як син свого часу, продовжив кращі традиції своїх земляків і разом з тим виступив у певній мірі новатором, “хоч він не був, за словами І.Сільвая, ...літератор європейської слави”. Однак з його творчістю пов’язані початки нової української літератури на Закарпатті” (Див.: *Історія української літератури. – Київ, 1964. – С. 285*).

На царині красного письменства О.В. Духнович залишив велику кількість віршів, дві драми, повість і ін. Він вважав, що “без літератури суцільний народ мертвий є”, і був переконаний: “Література народу духа подать годна есть”. Через те значний доробок його творів має яскраво виражений народно-патріотичний характер.

Щоб донести правдиве слово про свій народ широкій громадськості, Олександр Духнович звертається до публіцистики. Як журналіст, він виступає зі своїми кореспонденціями на шпальтах галицької, київської, віденської і будапештської періодики.

Мета його кореспонденцій, як зазначає сам дописувач, показати “бедственное состояние русинов в Угорщине”.

Добре знаючи історію рідного краю і прагнення свого народу, Олександр Васильович пише про працю з історії рідного народу, “сега забвенного и тьмою времени покрытого народа”. До цієї роботи його спонукало також і те, що його співвітчизники і сучасники писали дуже мало. Він пише, зокрема, такі роботи: “О народах крайнянських или карпатороссах угорських...”, “Истинная история карпатороссов...”, “Состояние русинов в Угорщине”, “Історія Пряшівської єпархії”, “Біографія Василя Поповича, єпископа мукачівського” та інші.

Найголовнішим здобутком у його творчій спадщині є педагогічні праці, положення яких і сьогодні мають актуальне значення. Духнович добре розумів, що денаціоналізаторам вигідно було підтримувати, за його словами, “темноту и невежество” русинів, що давало можливість ще більше їх гнобити. Через те він з великою енергією береться за просвітницьку діяльність серед свого народу: домагається відкриття шкіл з рідною мовою навчання, засновує літературні товариства, видає рідною мовою підручники для народних шкіл. Так, 1847 року він видає складений ним буквар – “Книжиця читальная для начинающих”. Поява букваря, написаного рідною мовою, була схвально зустрінута. Пізніше він перевидавався кілька разів. Однак угорські шовіністи в цьому вбачили виклик владі і заарештували Духновича. З цього приводу він пізніше зазначає: “27 квітня. Пам’ятний день, бо 1849 року, цього дня вихованцями мадьярськими за руське слово і любов до народу руського як злодій спійманий і між двома гарматами в супроводі 400 воїнів ведений був до Кошиць і там в темницю ув’язнений”. З цього часу і до кінця свого життя О.В.Духнович перебував під негласним наглядом поліції.

Але це не змогло зломити його духу. Він ще з більшим запалом розгорнув свою діяльність у галузі народної освіти. Про його плідотворність засвідчує й такий факт – виходять книги для шкіл: “Краткий землепис для молодых русинов”, “Хлеб души, или побожные молитвы и песни восточных православных христиан”, “Литургический катехизис”.

З метою підняття культурно-освітнього рівня серед населення видаються літературно-художні альманахи, календарі, засновується при літературному товаристві краєзнавчий музей, видаються книги. Духнович прагне заснувати друкарню в Ужгороді, але австрійські власті посилюють гоніння на автора проекту.

Знаменним роком для вітчизняної педагогіки став 1857 рік: О.В.Духнович видає перший в Україні підручник з педагогіки – “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских”. Це, як зазначає Б.Н.Мітюров, “перший систематичний виклад стрункої системи педагогічних поглядів, оснований на багатовіковому духовному досвіді українського народу”.

Потяг широких верств населення до навчання, освіти зумовив нестачу вчительських кадрів для народних шкіл. Зарадити у підготовці вчителів і мала його праця. З цього приводу Духнович зазначав: “...відчутна виявляється у нас потреба у здібних учителях, а найбільше у творах, що мають бути посібниками для їх удосконалення і освіти. Тому я взявся за труд видати педагогіку на користь наших сільських учителів..., яка, сподіваюсь, послужить кращим засобом для вивчення методів як треба поводитися з дітьми... Дасть Бог, що ця моя праця також скільки-небудь послужить як засіб до розвитку нашої народної освіти, якої ми так палко бажаємо” (*Церковная газета. – 1857. – № 28*).

Уся робота і життя О.В.Духновича засвідчили, що він прагнув віддати рідному народу все, що міг. Був він, за визначенням І.Я.Франка, людиною “...без сумніву доброї волі і немалих здібностей”.

В.Задорожний

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ І ГАЛИЧИНА

На задану тему писали чимало вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них – К.Студинський і В.Микитась, Ю.Бача і О.Рудловчак, Г.Божук і В.Пальок, Б.Чуловський і В.Фенич та інші [1]. Але сучасний розвиток нашого суспільного буття і наукового пізнання вимагає поглибленого вивчення усіх аспектів багатющої творчої спадщини і багатогранної діяльності О.Духновича, в тому числі його зв'язків із сучасним йому інтелектуальним світом Галичини. Дослідження названої проблеми зумовлене не тільки пізнавальними і науковими потребами, а й політичними умовами нашого сьогодення, оскільки “окремішні теоретики”, прикриваючись ім'ям і творчою спадщиною Будителя, замовчуючи основоположні його настанови, намагаються протиставити українців Закарпаття українцям Галичини, Буковини, Наддніпрянщини [2]. Саме О.Духновичу належить крилатий і понині дуже актуальний вислів-вірш: “Бо свої то за горами...”, оскільки “Русины угорские давнейшее с галицкими случены были” [3]. Будителю

тель вимагав об'єднання закарпатських русинів із галицькими, бо інакше і одні, і другі “в короткім часі життя своє народное зціла утратят...” [4]. До речі, на таку об'єднавчу концепцію надіялись і сподівались у якійсь мірі і соратники та послідовники Будителя Адольф Добрянський, Олександр Павлович, Іван Раковський, Віктор Добрянський, Микола Мигалич (Орел Татранський) та багато інших діячів краю другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Простежимо головні форми і моделі контактів і зв'язків О.Духновича з сучасною йому Галичиною, оскільки нинішні українофоби Закарпаття вбачають у галичанах “основне лихо” суспільно-політичного і соціально-економічного “недостату” нашого краю. Але творча спадщина і діяння Великого Будителя абсолютно заперечують потуги “тутошників”. На думку найавторитетнішого дослідника творчої спадщини Батька русинів Олени Рудловчак “О.Духнович, як зачинатель нової закарпатоукраїнської літератури, ще в 30-х роках (ХІХ ст. – В.З.), тобто на самому початку свого літературного шляху, підкреслював той факт, що в його “обудженні” велику роль зіграв літературний дух галицьких українців... За прикладом галицьких братів Духнович зразу ж заходився будити місцеві літературні сили...” [5]. Погляди його повністю збігались із народознавчими настановами “Руської трійці” – цієї першої громадської організації в суспільно-політичному русі і культурі України [6]. Принагідно наведемо співзвучну для Будителя думку про етнічну єдність українців як інтегральних частин єдиного народу одного із членів “Руської трійці” Івана Вагилевича: “Що нам прелюбе? Чи не святая Русь, наша дідина?! І ми єсмо руські діти!... Ми єсмо южнорусини... Оце ж ми всі – із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету – з братією нашою задніпровною складаємо одне суцество... Геть перегороди, бо не їм псувати суцество народу” [7]. За глибоким переконанням членів “Руської трійці”, традиції якої продовжував і розвивав по своєму О.Духнович, “...в Галичині, на Буковині і Закарпатті народ той же самий – руський” [8]. Саме діяльність і творча спадщина “Руської трійці”, поруч з іншими загальнослов'янськими гуманістичними засадами та ініціативами тих часів, сприяли формуванню літературних зацікавлень О.Духновича і визначили патріотичний напрям його творчості, всієї його подвижницької просвітницької праці [9]. У цьому контексті послідовності у просторовому і часовому вимірі наведемо зіставний фрагмент повторюваності та порівняльності. Співзвучність рядків

лідера "Руської трійці" М.Шашкевича у поезії "Руська мова" (1833 р.):

*Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова ей не мила? –*

із рядками О.Духновича з його вірша "Вручаніє" (1851 р.):

*Я русин бил, есьм і буду,
Я родився русином,
Чесний мій рід не забуду,
Останусь його сином, –*

обумовлене пошуком відповіді на актуальні проблеми свого часу, заклик-звернення до свого народу віднайти себе у своїй глибокій історії через мову і рід [10].

О. Духнович упродовж усього свого творчого життя підтримував тісні зв'язки із Галичиною, з її інтелектуальним світом. Про це і понині засвідчує "Фонд Олександра Духновича", що зберігається у відділі рукописів Наукової бібліотеки Національної академії наук України (колишній "Ossolinium". – В.З.) у Львові. Зв'язки Будителя із Галичиною проявлялися, відбувалися і розвивалися у різних формах – особисті контакти, листування і безпосередні творчі стосунки з громадськими, культурно-освітніми і церковно-релігійними діячами, публікація своїх творів у львівських виданнях, обмін літературою і книгопродукцією тощо.

Одним із важливих факторів у процесі становлення О.Духновича – письменника і церковно-освітнього діяча були його неодноразові поїздки до Галичини, які сприяли налагодженню прямих контактів із галицькою інтелігенцією. Весною 1838 р. відбулася перша подорож О.Духновича до Галичини. Молодий крилошанин у складі свити Василя Поповича супроводжував майбутнього єпископа на його хіротонію [11]. Тоді відбулися перші зустрічі й знайомства із визначними діячами Галичини. У Львові О.Духнович зав'язує творчі стосунки з Йосифом Левицьким, Іваном Головацьким, Денисом Зубрицьким, Антоном Могильницьким, ближче знайомиться з літературним рухом на західноукраїнських землях. Після цієї подорожі О.Духнович пише оду "Голос радості", адресовану Й.Левицькому (автору "Граматики руської або малоруської мови в Галичині"; 1834 р. – В.З.). Автор оди дає оцінку літературному руху в Галичині, радіє його позитивним процесам, із захопленням вітає вихід у світ альманаху "Русалка Дністровая", голос якого луною відбився у свідомості могутнього закарпатського Будителя. О.Духнович писав, що "ру-

салки дністрові його зі сну збудили” і просив засновника “Руської трійці” М.Шашкевича “провадити галицьку “Дністрову русалку” на Неву, на Волгу сиву” [12]. Будитель тоді стояв на позиціях об’єднання літературних зусиль з братами в Галичині.

У 1858 р. О.Духнович відвідує Галичину, перебуваючи у свиті пряшівського єпископа Йосифа Гаганця. 9 серпня 1858 р. місія Й.Гаганця прибула до Перемишля, де була зустрінута єпископом Федором Яхимовичем. Тоді ж було здійснено відвідини Добромиля, Лаврова, Дрогобича, Львова. Під час цієї поїздки О.Духнович зустрівся у Перемишлі з Юлієм Желіхівським і Яковом Досковським, а у Львові – з Яковом Головацьким, Богданом Дідицьким, Тарасієм Петриком, братами Хомінськими та іншими галицькими діячами. Отже, поїздки в Галичину уможливили О.Духновичу знайомство з головними галицькими діячами, з котрими листувався і з якими у значній мірі зв’язували його громадсько-політичні і літературні погляди та устремління. До галицьких діячів Духнович ставився з великою повагою, любов’ю і шанобою. Про зустрічі О.Духновича з галицькими інтелектуалами написав теплі рядки відомий громадський діяч того часу А.Могильницький:

*Видиш, як ся нині к серцю притисняєм,
Як ся торжественно веселим,
Хоть відділені не часто ся видаєм, –
Знає своє плем’я побратим [13].*

Складовою частиною всієї діяльності Будителя, цінним джерелом його світосприйняття дослідники-духновичознавці вважають листування О.Духновича з багатьма галицькими респондентами, до яких належали переважно науковці, літератори, громадські, церковні діячі тощо. Галицький епістолярій О.Духновича зберігається в уже згаданому фонді відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. У “Фонді О.Духновича” знаходиться 30 його листів до Я.Головацького, листи до Б.Дідицького, Ю.Желіхівського, Т.Петрика, д-ра Гинилевича. Одним із важливих джерел інформації про життєвий і творчий шлях письменника, його суспільно-громадську позицію як Будителя самосвідомості русинів краю вважаємо письмове спілкування О.Духновича із визначним діячем українського національного відродження першої половини ХІХ ст. Яковом Головацьким. На думку сучасних українських дослідників, ці зв’язки О.Духновича розвивалися під впливом ідей національного самоусвідомлення народів Західної Європи, навіяних революцією 1848–1849 рр. [14].

Вперше видання листів О.Духновича здійснив визначний український вчений Кирило Студинський у 1905 р., видавши у Львові книжку "Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62". Тут було видруковано 28 листів О.Духновича до Я.Головацького. Пізніше, у 1924 р. К.Студинський у науковій студії "Александр Духнович і Галичина" доповнив свою кореспонденцію ще кількома листами. В одному з них він конкретизував: "...доповнюю мої висновки перепискою Духновича, яку я вже раніше напечатав, та невеличкою скількистною незвісних досі листів до Як.Головацького, скопійованих мною ще в р.1912, котрі до студії долучаю" [15]. У 1927 р. листи О.Духновича до Я.Головацького були перевидані у Мукачеві з післямовою М.Демка, а у 1937 р. вийшли під назвою "Листування А.Духновича з Василіянами" за редакцією Г.Кінаха [16].

Листування О.Духновича з Я.Головацьким дозволяє нам глибше пізнати особистість Будителя, його репрезентацію як освітнього і церковного діяча, його ставлення до національних процесів і орієнтацій у західноукраїнських землях, у країнах слов'янського світу середини ХІХ століття [17]. У листі від 7 (19) травня 1853 р. О.Духнович писав до Я.Головацького: "Чехи утешают больную душу не мало своими созданиями, но и опечатаюсь, видя, что дальше, то темнейший мрак; наши бо не многих изъемиш и днесь посмеиваются из русского слова, и просто паче всех бедаков беднейший есть русский литератор... И если вы изволите любезнейший друг, пожалуйста, примите в змену на оставшийся счет мои книжечки, они можно у вас в великом свете разведутся и вы скорее получите ваших денег, как я тут, где царствует скупость как естественная так и душевная" [18]. У наступних листах О.Духновича міститься цінна інформація про суспільно-політичні процеси в Угорській Русі, про політику угорського уряду по відношенню до місцевого населення, про його соціальне і економічне становище, про стан народної освіти і культури в краї. Він критично оцінює діяння тодішнього духовенства, констатує його відірваність від народу, яке вірою і правдою служило існуючому режиму і допомагало властям у денаціоналізації, а точніше мадяризації карпатських русинів. О.Духнович у листах порушував актуальну проблему ролі інтелігенції в суспільному і духовному житті краю [19].

Листування О.Духновича з галицькими респондентами засвідчує його нестримне прагнення мати у своєму розпорядженні якнайновішу бібліотеку насаженої новими ідейними діяннями української, російської, інших слов'янських літератур. Він

постійно звертається до них з проханням надіслати відповідні видання. І такі просьби переважно задовольнялись, навіть з використанням обхідних шляхів, з метою уникнення перешкод з боку тодішньої влади. Обмін книжковою продукцією, виданою на Закарпатті та в Галичині, був одним із факторів, який сприяв взаєминам О.Духновича з галицькими діячами. З Галичини він отримував книги переважно через Я.Головацького. Як видно із листування між ними, О.Духнович надіслав в Галичину “Хлеб души”, “Азбуку народную”, “Сокращенную грамматику письменного русского языка”, “Литургический катехизис” та ін. У листі до Я.Головацького від 19 травня 1853 р. О.Духнович сповіщав, що вислав йому книги як світського, так і церковного змісту на суму 22 форинти 40 крейцарів, І.Гушалевицу 15 Молитовників і 5 Катехизисів [20].

Важливу роль у взаєминах О.Духновича з Галичиною відіграла інтенсивна співпраця з галицькими періодичними виданнями. На сторінках “Зорі Галицької”, “Галичо-русского Вісника”, “Слова”, “Галичанина” та інших галицьких видань закарпатський мислитель опублікував близько 30 статей на різноманітну тематику [21]. Серед них “Состояние русинов в Угорщине”, “Поздравление русинов на новый 1850 год”, “Краткий землепис для молодых русинов” та ін. У Галичині були видані друком такі твори О.Духновича: “Добродетель превышает богатство” (1850), “Литургический катехизис” (1854), “Народная педагогія” (1857), “Правила чина св.Василія Великого” (1858), а книга “Хліб души”, вперше видана у Львові в 1854 р., згодом перевидавалася в Перемишлі протягом 15 років шість разів із всезростаючим тиражем [22]. О.Духнович був членом літературно-видавничого та культурного товариства “Галицько-Руської Матиці”, заснованої у Львові 1848 року, налагодив тісні контакти з культурно-освітньою установою “Народний дім” у Львові. Останньому він передав чимало книг, виданих на Закарпатті, а також власні рукописні твори “дабы сохранялися там, ибо то о времени столетія, может служить ко истории наших Русинов” [23].

На завершення відзначимо, що в основі всієї діяльності О.Духновича лежала ідея пробудження самосвідомості народу, єднання русинів закарпатських з усім українським народом, впевненості, що “Карпати не розлучать вічно нас”. Тут напрошується такий зіставний символічний фрагмент: О.Духнович у просторовому і часовому вимірах сучасник великого Апостола правди і свободи Тараса Шевченка, який у славнозвісному “Заповіті” просив: “Як умру, то поховайте мене на могилі, Серед степу широкого, на Вкраїні

милій". А славний наш Будитель О.Духнович у своєму творі "Послідня моя піснь" заповідав: "На Бескиді в ріднім краю, В тім ісконно рустким раю, Де світ узрів, там лежати хочу, Вічно спочивати" [24]. Це висока і свята любов великих синів до отчого краю, до рідної землі-неньки.

Література:

1. Студинський К. Александр Духнович і Галичина // Науковий збірник товариства "Просвіта" за 1924 рік; О.В.Духнович і слов'янський світ. Матеріали наукової конференції 23-24 квітня 1993 року. - Ужгород, 1993.
2. Бача Юрій, Ковач Андрій, Штець Микола. Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини. - Пряшів - Київ, 1992; Мишанич Олекса. Політичне русинство: історія і сучасність. - Київ, 1999; Мишанич Олекса. "Енциклопедия Подкарпатської Русі" і що за нею? - Київ, 2002; Поп Дмитро. Русини як були у Х столітті, так і залишаються ними у ХХІ // Євро-міст. - 2003. - 22 лютого. - С.2.
3. Духнович Олександр. Состояньє Русинов в Угорщине // Зоря Галицка. - 1849. - 6 (18) квітня. - №31. - С.184.
4. Там же.
5. Рудловчак Олена. Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. - Словацьке Педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. - 1981. - С.66-67.
6. "Руська Трійця" в історії суспільно-політичного руху і культури України. - Київ: Наукова думка, 1987.
7. Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків. Твори. - К., 1982. - С.194-195.
8. "Руська Трійця" в історії суспільно-політичного руху і культури України. - С.93.
9. Там же. - С.128.
10. Там же. - С.213; Письменники Західної України 30-50-х років ХІХ ст. - Київ: Дніпро, 1965. - С.67-517.
11. Рудловчак Олена. Біля джерел сучасності... - С.21-22; Духнович Олександр. Твори. - Ужгород: Карпати, 1993. - С.9-10.
12. Духнович О.В. і слов'янський світ // Матеріали наукової конференції 23-24 квітня 1993 року. - Ужгород, 1993. - С.154-155.
13. Чуловський Б.С. О.Духнович у творчих зв'язках з Галичиною // Духнович О.В. і слов'янський світ... - С.154.
14. Фенич В. З історії листування О.Духновича із Я.Головацьким // Духнович О.В. і слов'янський світ. - С.157.
15. Студинській К. Александр Духнович і Галичина // Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді за рік 1924. Видає лит.-наук. одділ под ред. А.Волошина, В.Гаджеги, И.Панькевича, В.Бирчака. - Книгопечатня Ю.Фелдешія в Ужгороді, 1924. - С.28-94.
16. Духнович і слов'янський світ. - С.57.

17. Фенич В. Названа праця. – С.157.
18. Демко М. Письма А.Духновича к Я.Головацькому. – Мукачево, 1927. – С.4–5.
19. Мазурок О.С. Епістолярна спадщина О.Духновича як історичне джерело // Духнович О.В. і слов'янський світ. – С.149.
20. Духнович О.В. і слов'янський світ. – С.156.
21. Гранчак Іван, Данилюк Дмитро. Внесок учених Закарпаття ХІХ ст. в культурну спадщину українського народу // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина І. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С.359.
22. Там же.
23. Духнович О.В. і слов'янський світ. – С.156.
24. Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – К., 1965. – С.540–541.

В.Боднар

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ О.В.ДУХНОВИЧА

У складний час першої та на початку другої половини ХІХ ст. на Закарпатті розгортається загальнодемократичний рух, в основі якого лежало прагнення до національного самовизначення на засадах буржуазної демократії, ліквідації залишків феодалізму та кріпацтва. Висувається ряд діячів, які внесли значний вклад у розвиток суспільно-політичного та культурно-духовного життя народу. Серед них О.Павлович, А.Крालицький, О.Митрак, Ю.Ставровський-Попрадов, І.Сільвай, І.Раковський та ін. Серед цієї когорти чільне місце займає О.В.Духнович – поет, автор підручників, драматург, видавець збірників, календарів, організатор товариств тощо. Цей непересічний слов'янський діяч залишив глибокий слід на ниві історії, філософії. Але, вивчаючи і пропагуючи його спадщину, необхідно мати на увазі, що суспільно-політичні погляди пройшли певну еволюцію. Серед них як основні можна відмітити такі:

– О.Духнович ніде прямо не говорить про форми держави, не називає себе прихильником ні монархічної, ні республіканської форми правління, але виступав проти збереження “старих феодалських порядків”. Головне в політичному устрої було для нього, щоб його очолював моральний авторитет. Далі О.Духнович повторює думку Платона, що неподобства у державі мають місце через відсутність знань, мудрості у людей, які правлять, відстоював свободу розуму та дій, вимагав звільнення людини від покірливості сліпій долі. Щоб цього не було, вимагав, згідно вчення Конфуція, необхідності морального вдосконалення як загальний обов'язок;

– Будитель був, власне, прихильником конфедеративного типу державного устрою, а не федеративного, із вимогою висунення на керівні посади осіб корінної національності. У “Записці” від 1861 року пише: “Мы тогожде не желаем сепаратизма, и желаем конфедеративное дружество, но хотим и того, чтоб наша интеллигенция не токмо к церкви прикована была, но чтоб в русских округах и русские чиновники были”;

– не до кінця розуміючи суспільно-класову природу сучасного йому суспільства, О.Духнович ділить його на соціальні категорії, але за морально-психологічною ознакою, в залежності від їх “внутреннего состояния”. Перші дві категорії “благопочитаемые” і “мудрые”, тобто освічені, а про інші, за його визначенням – “нечестивые”, “дураки” і “безумные” – тобто неосвічені. Звичайно, це наслідок впливу ідей французьких і українських просвітників та вимога освіти населення, яка “поведе вперед всьому”. Він досить чітко пояснює, що “народ без просвещения не может называться народом, такой народ мертвый есть, в нем жизни нет, и легко пропадает, как пчели без матери”. Тому він настоює: “Дай сину твоему здоровый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность трудолюбия, доброе сердце, любовь к Богу и ближнему, дай ему добрую волю и уже дал еси ему богатство, которое ни червь не поедает, ни вор не подкапывает, которое и в беде и нашествии с ним на веки... Богатство крылья имеет и часто улетает”;

– О.Духнович різко критикує поведінку тієї частини інтелігенції та духовенства, яка не була зацікавлена у забезпеченні політичних прав народу, в покращанні його соціально-економічного життя, у підвищенні його освітнього і культурного рівня. Характеризуючи цю інтелігенцію, пише: “Они получили злодеяния мзду уже тем, что весь народ их ненавидит, а злобная совесть грызет их черное сердце”;

– для поліпшення життєвого рівня простого населення, відстоювання його інтересів вимагав обрання із їхнього середовища депутатів до парламенту. Виходив з того, що “близша мне сорочка, как гуня, хотя бо и моя сорочка грубая есть, но все она моя власна есть”. Він засуджує тих, котрі сприяли обранню депутатами ренегатів, які не допомагали народові, а навпаки – сприяли їх неосвіченості і відсталості. Головне – не дати змогу таким бути обраними до парламенту (наскільки актуальні його думки сьогодні!);

– Будитель відстоював принцип соціальної рівності, бо “не каждый равным способом сие употреблять может”. Щоб це впровадити у життя, інтуїтивно вимагав впровадження правової держави, де всі перед законом рівні. “Закон есть всеобщее благо, –

но тільки для слабих і нужних – що сильним повертають закон, поглумясь тому коль он не в их пользу бывает”. На півстоліття раніше від американського поета, публіциста-аболіціоніста Джеймса Расела Луелла, який відзначав, що тільки дурні і покійники ніколи не міняють своїх думок, О.Духнович вимагав, що закони повинні вчасно мінятися, пристосовуючись до життя: “Как путь хорошо строенный без поправки покажется, так и законы хотя как хороши, если временам не приспособляются, погубляются” тощо.

Діяльність Будителя, як бачимо, була спрямована на те, щоб русинсько-український люд “оставил глубокий сон”. Його заклик було: “Отечеству своему верным буди. Отечество бо есть тебе колыбель, оно будет и гробом твоим, кто отечество свое не почитает, той сирота есть, без отца и матери”. О.Духнович закликав вивчати історію краю, бо вона виховує в людях почуття пошани до своїх предків, до рідної землі: “Люби род свой не просто, что он славный, но для того, что он твой. Кто стыдится своего народа, той сам себя постыдится”.

Звичайно, зважаючи на ступінь соціального розвитку, О.Духнович проявляв певну непослідовність у ставленні до питання про літературну мову закарпатських українців, не чітко розмежовував поняття “народ”, “нація” тощо, не до кінця розібрався у справжній сутності російського царизму у придушенні угорської революції, остерігався народних повстань, революційних змін, суспільних порядків тощо.

Спадщина О.Духновича особливо актуальна і сьогодні, коли Україна розбудовує свою самостійну державність. Представники різних політичних течій оцінюють її неадекватно. Нам здається, що в основі суджень має бути спадщина Будителя і сприймати її потрібно діалектично. Головне, що він пробуджував народну національну свідомість, боровся за соціальне і національне визволення, розвиток освіти і культури краю.

В. Тарасюк

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ В ОЦІНЦІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

У 1929 році Ю.Яворський, подаючи бібліографію літератури про Олександра Духновича [1], з-поміж 40 праць, присвячених закарпатському “будителю”, називає також дві публікації Августина Волошина [1, 405-406]. Ідеться про видання “Поздравление Русинов. Памяти Духновича. 1803-1923”, у якому вміщено пра-

цю Волошина "Памяти Александра Духновича", та про статтю "А. Духнович як педагог", що побачила світ у газеті "Підкарпатська Русь" 1928 року.

Зауважмо, що названі праці Волошина були "помічені" в часописі, який стояв на москвофільських позиціях. Це був журнал товариства А. Духновича, погляди якого Волошин також далеко не поділяв. Отже, дослідження Волошина про Духновича справили на критику неабияке враження.

Справді, ці праці вирізняються як у творчій спадщині Волошина, так і серед тих, що вже присвячувалися постаті Духновича.

З одного боку, Волошин вважав Духновича однією з найвагоміших постатей в історії Закарпаття. З іншого, — як журналіст, історик, літературний критик, чимало дослідницької уваги присвятив відомим діячам краю. Наприклад, це засвідчують опубліковані в ряді періодичних видань його праці про Т. Масарика, В. Гаджегу, І. Фенцика, Є. Сильвая, А. Годинку та ряд ін.

Певні кроки в дослідженні життєдіяльності й творчості Волошина вже зроблені, про що свідчать праці Т. Беднаржової [2], О. Мишанича [3], М. Вегеша і П. Чучки [4, 412-454] та ін. Але сьогодні, на жаль, не все, що вийшло з-під пера Волошина, досліджене. Сказане чи не найбільше стосується його журналістської спадщини. Як слушно зауважує Ю. Туряниця, "плодотворно-розмаїта його [Волошина. — Авт.] педагогічна, наукова і видавнича діяльність вивчені поки слабо — численні праці, статті, п'єси, прозові твори й по сьогоднішній день не зібрані, не видані і не оцінені належним чином. Чекають на своє поглиблене вивчення розкидані в різних газетах, календарях, архівах замітки і статті А. Волошина про видатних культурно-політичних діячів і науковців Закарпаття..." [5, 120]. Цій меті, аби доповнити штрихи до творчого, зокрема журналістського портрета Волошина, сьогодні присвячуємо й ми свою увагу. Зокрема на прикладі зазначених вище праць розглянемо, яку оцінку А. Волошин давав О. Духновичу.

Дослідження "Памяти Александра Духновича", про яке згадувалося вище, вийшло й окремою брошурою товариства "Прогресу" [6]. Волошин її підготував до 120-річчя від дня народження закарпатського будителя. Ця праця є добрим зразком наукового, письменницького й журналістського таланту автора, його вмінням ґрунтовно заглибитися в суть вирішення поставленого творчого завдання.

Волошин пише про Духновича доступною для широкого кола читачів мовою, на багатому матеріалі. Зокрема використано автобіографію, статті, листування, художні твори Духновича і т. п. Дослідження має чітку, логічну побудову, про що свідчить і наявність у ньому підрозділів.

У вступі, який не має заголовка, Волошин камертоном задає ту висоту, з якої потрібно оцінювати життя і творчість О. Духновича. Це “пророк народних ідей”, один із найзаслуженіших у краї, бо “має головну заслугу в том, что свѣтло русько-народного сознания на Подкарпатю не загасло изовсѣм, что слѣд потомков колись славного руського народа не изчез” [6, 5]. Тож цілком природним Волошин вважає з нагоди 120-річчя віддати належне “батьку”, заповіт якого бачить “ведучою звѣздою для грядущих поколѣнь” [6, 6].

Спочатку Волошин подає молоді літа Духновича, відзначаючи хороше родинне виховання юнака. І хоч той рано став півсиротою в багатодітній сім’ї, але “в науках был прилѣжный и скоро выказав свой поетическій талант” [6, 7].

У наступних двох розділах (“Духнович в Пряшовской епископской резиденціи”, “Духнович на островѣ “Гелена” (в Бѣловѣжѣ)”) Волошин подає нелегке пастирське життя Духновича, який смиренно зносив життєві труднощі, “утѣхи глядав и найшов... во своих вѣршах” [6, 7], а також “собирав народнѣ пѣснѣ и оддавався ботаничным наукам...” [6, 9]. А як перейшов до Ужгорода на службу нотарем консисторії, то справжню “утѣху свою найшов он туй особливо у богатой епископской библиотекѣ, котру прилѣжно перестудіовав” [6, 10], що призвело до наміру заснувати першу для Підкарпаття друкарню. Волошин засвідчує, що Духнович здобув ґрунтовні знання з різних наук і, маючи схильність до творчої діяльності, жертвовно готував себе для подальшого життєвого шляху.

Так поступово читач довідується про весь життєвий шлях Духновича, котрий залишив цей світ, не доживши “до времен тяжких испытаній” [6, 17], коли почалося засилля угорської влади. Однак по собі Духнович залишив надію, що ідея народної свободи розвиватиметься й принесе краще майбутнє його землякам. Для цього потрібно брати приклад із самого Духновича, наслідувати будителя в прагненні активно працювати для потреб свого народу.

Свідченням цього є розділи, які стосуються таких позитивних людських рис Духновича, як побожність і патріотизм. Волошин називає Духновича вірним сином своєї церкви, котрий

виступав за духовний розвиток свого народу, був щирим руським патріотом, дбав за виховання дітей, а дорослих закликав до наполегливої повсякденної праці...

Доказом цього є вірші Духновича, а також написані ним підручники, місяцеслови, статті до численних газет. Для підтвердження сказаного Волошин наводить листування з Яковом Голубацьким. Духнович скаржитья своєму галицькому другові на мадяризацію краю, відсутність підтримки культури рідного народу з боку влади, на злиденне життя земляків. Він безкоштовно готовий викладати руську мову, аби лиш не згас вогонь рідної культури. Звідси "ясно представляєся нам его щира любов ко своєму народу, его самопосвята для народного д'їла" [6, 22], — робить висновок Волошин.

Переконатися в сказаному читачі мають змогу й на прикладі розділу, у якому автор аналізує мову Духновича. Волошин зазначає, що Духнович був одним із перших, хто впроваджував у підкарпато-руське письменство народну мову. Скажімо, драма "Доброд'їтель перевысшаєт богатство" написана саме "по простонародному выговору" [6, 24]. Це ж засвідчують книжки Духновича, видані прашівським літературним "Заведенієм". Краса мови в Духновича співзвучна з ритмом думок:

*Л'їтай, л'їтай, жаворонку,
В воздуху кружи,
Засп'ївай мн'ї и легенько
Щебечь по души!*

(П'їснь землед'їльця весною)" [6, 25].

У той же час Волошин визнає: твори Духновича перенасичені старослов'янізмами, латинізмами, гунґаризмами. Щоб справедливо оцінити заслуги письменника в мовному питанні, необхідно взяти до уваги щонайменше три важливі аспекти. По-перше, Духновича потрібно розглядати в контексті свого часу, адже він, пише Волошин, народився 120 років тому, а поезії і книжки писав 70-80 років тому. По-друге, сам Духнович констатував, що мова русинів-підгірян мала більше підстав зберегти церковнослов'янські форми, ніж за Карпатами. Зрештою, місцевим письменникам довелося більше боротися за розвиток мови, ніж це мало місце за межами Закарпаття. Тим більше, що руських шкіл у краї практично не було. Однак "Духнович и серед таких обставин еднако хот'їв розвивати народну литературу, хотя й знав, что много має за то и терп'їти" [6, 26].

Попри це знаходилися сили, які намагалися використати Духновича у своїх недалеких політичних інтересах і цим самим

роз'єднати русинів-українців з такими ж братами за Карпатами. Тому досить актуальним у контексті того часу постає розділ “Духнович и Галицка Русь та Славяне”.

Духнович був тісно пов'язаний із Галицькою Руссю. Він закликав до єдності в питаннях піднесення культури народу, вважав єдиними мову, віру, долю. Свідченням сказаного є поезія “Голос радості”, де зазначає:

Бо свои то за горами — не чужи:

Русь, единая, мысль одна з всѣх в души...

[6, 22].

У листуванні з Головацьким Духнович підкреслював, що в Галичині в нього найщиріші друзі. Йому ж притаманна й ідея всеслов'янської солідарності. Таким чином, розглядаючи життєвий шлях і творчу спадщину Духновича з різних позицій, Волошин підводить читача до кінцевих висновків у розділі “Значѣнье Духновича”.

На думку Волошина, хоч Духнович не сягнув висот класиків світової літератури, хоч його не можна поставити в один ряд із Шевченком, Пушкіним, Петефі, але це не применшує значення діяча в історії Підкарпаття. Навпаки, роль Духновича значно вагоміша для рідного краю навіть у порівнянні з видатнішими письменниками. Творча праця будителя припала на початок великого занепаду народного життя й слугувала орієнтиром для подальших місцевих діячів. Вірші поета — це “инйекції в часах майже смертельноѣ летаргіѣ” [6, 29]. Крім того, Духнович писав підручники, молитовники, був засновником першої поетичної школи підкарпатських українців-русинів, автором народного гімну й першої драми. Отож, “...так засѣяное ним сѣмя послѣ довгоѣ зими гнета единако сохранилося для весны одродженя” [6, 30].

У своїй творчості Волошин до постаті Духновича звертався неодноразово. Наприклад, у праці “Ко історії нашого новинарства” згадує про участь діяча в пресі [7, 33], вміщував про нього матеріали в місяцесловах [8, 247], а в газеті “Подкарпатська Русь” 1928 року вийшла згадана вище стаття “А. Духнович як педагог” [9, 65-67].

Названий часопис був органом “Педагогічного товариства”, тому не дивно, що автор матеріалу звертає свою увагу на Духновича саме як на педагога. А що Волошин теж був педагогом, журналістом, то написав працю як справжній професіонал.

Насамперед слід зазначити, що стаття вдало побудована. Автор логічно переходить від однієї позиції в характеристиці Духновича до іншої. Зокрема Волошин зазначає, що Духнович про-

славився не лише завдяки написаним віршам, які пройняті любов'ю до рідного народу, а й на ниві педагогічної літератури. "Вой школам бракувало книжок, а інтелігенція тільки пробуджувалася після впливу латинської культури, Духнович за обов'язок вважав зробити все те, чого потребувала народна освіта. Він писав і видавав підручники, фахово займався педагогічними студіями.

Волошин називає видання Духновича й дає їм високу оцінку. Чи йдеться про "Азбуку", чи про популярний молитовник "Хліб душі", чи про "Скорочену Граматику", однаковою мірою всі книжки цінні. Адже праці Духновича, що часто видавалися ним за власний кошт, витримані в патріотичному ключі, відповідають духовним запитам верховинського краю.

Духнович, підкреслює Волошин, працював не задля літературної слави чи заробітку, а в "пользу народа карпаторуського" [9, 67]. Особливо це було важливим перед сильним розвитком мадаризації в краї.

Аргументовно здійснюючи аналіз педагогічної, творчої, видавничої діяльності, Волошин завершує статтю закономірним висновком: "Уже из сего короткого нариса видно, що Александр Духнович був не лиш першим значітьшим поетом Подкарп. Русинов, но був ревным педагогічним писателем, котрый всю свою жизнь посвятил в добро своего народа, писал учебники, молитвенники, мѣсяцослови, статѣ [9, 67], чим неабияк підносил народну культуру. Діяльність Духновича на благо народу — це той "духовный корм, який сохранил нас од цѣлковитого вынародовленя" [8, 67].

Багаторазове представлення Духновича Волошином читачеві в ряді видань засвідчує неабияку обізнаність Волошина з історією Закарпаття, уміння автора в об'єктивному світлі подати її найвиразніших представників, кращих діячів, що повністю присвятили себе служінню справі народу. Названі праці Волошина стали вагомою даниною величі одного з найшанованіших закарпатських будителів.

Волошин твердо вірив, що земляки і в далекому майбутньому гідно шануватимуть Олександра Духновича. Це підтверджує й збірник праць до 200-річчя видатного закарпатського національно-культурного діяча.

Література:

1. Яворскій Ю.А. Къ библиографіи литературы объ А.В.Духновичѣ // Карпатскій свѣт. — 1929. — Ч.1. — С.404-407.
2. Беднаржова Т. Августин Волошин — державний діяч, педагог-мислитель. — Львів: Основа, 1995. — 248 с.

3. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. — Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2002. — 48 с.

4. Вегеш М., Чучка П. Августин Волошин — президент Карпатської України // Вегеш М.М., Делеган М.В., Довганич О.Д. та ін. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. — Ужгород: Карпати, 2002. — 709 с.

5. Туряниця Ю.Д. Августин Волошин про Антонія Годику // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. — Вип. 4. — Ужгород, 2000. — С.120-123.

6. Памяти Александра Духновича: Написав Августин Волошин. — Ужгород: Книгопечатня “Викторія”, 1923. — 31 с.

7. Волошин А. Спомини. Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. — Филадельфія, Па., ЗДА, вид-во “Карпатський Голос”, 1959. — 56 с.

8. Недзільській Е. Очерк карпаторусской литературы. — Ужгород: Типографія “Школьної допомоги”, 1932.

9. Волошин А. А.Духнович як педагог // Подкарпатська Русь. — 1928. — Ч.4. — Квітень. — С.65-67.

М. Мушинка

ЗБИРАННЯ ФОЛЬКЛОРУ ЗАКАРПАТТЯ: ВІД ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА ДО ІВАНА ПАНЬКЕВИЧА

Національне відродження — це і відродження історичної пам’яті, і формування літературної мови на народній основі. Тому всі, хто ставав на терени національного пробудження свого народу, збирали і популяризували фольклор — скарбницю народної мудрості, інформації про минуле та художнього світобачення.

Серед перших проявів фольклористичних зацікавлень у регіоні Карпат виокремлюються додаток до “Граматики слов’яно-руської” (Будин, 1830) Михайла Лучкая та “Русалка Дністровая” (Будин, 1837) Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького.

Незаперечно, що у 40-60-ті роки ХІХ століття на Закарпатті центральною постаттю будительського руху був Олександр Духнович. Залишив він помітний слід і в фольклористиці. Оскільки цей аспект діяльності закарпатського Будителя вивчено з достатньою повнотою і Оленою Рудловчак [1], і мною [2], зроблю наголос тільки на якості тогочасних записів фольклору.

Частину своїх записів усної народної творчості русинів (українців) Закарпаття і записи інших закарпатських фольклористів Олександр Духнович передав Якову Головацькому, який опублі-

кував їх у чотиритомному збірнику "Народные песни Галицкой и Угорской Руси", що вийшов друком у Москві у 1878 році. Я.Головацький опублікував лише десять пісень, записаних О. Духновичем (т.2, с. 560-571). Ця добірка дуже цінна, бо записано архаїчні пісні, які вже тоді виходили із вжитку і, за винятком однієї балади, пізніше не фіксувалися. Але записувач і видавець втручалися в тексти (виправляли і доповнювали), а застосування морфологічного принципу правописання перекручувало справжнє звучання чи не кожного слова. Крім того, записувач не навів жодних додаткових даних про пісні (час і місце запису, ім'я співака).

Автентичні публікації записів фольклору годі шукати на сторінках періодичних видань "Світ", "Карпат", "Листок" чи у "Хрестоматії" С. Сабова. Тільки завдячуючи фольклористичній діяльності Володимира Гнатюка, на Закарпатті утверджуються наукові принципи фіксації усної народної творчості і публікування фольклорних записів [3].

У 20-30-ті роки ХХ століття традиції В.Гнатюка у збиранні і публікуванні фольклору закарпатоукраїнців продовжив Іван Панькевич [4]. У своїй фольклористичній діяльності він широко застосовував фонограф. На питанні застосування Іваном Панькевичем звукової апаратури при дослідженні мови і фольклору закарпатських русинів-українців зупинимося детальніше.

Перші відомості про можливості звукового запису мови І. Панькевич міг здобути вже під час навчання у ІV польській гімназії у Львові (1898-1907) та Львівському університеті (1907-1909), коли він зав'язав стосунки із секретарем Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка Володимиром Гнатюком, який заохотив його до дослідження Закарпаття ("Угорської Русі") і записування народних пісень та демонологічних оповідань в його рідному селі Цеперові та близькій околиці. Саме тоді Етнографічна комісія НТШ почала ширше застосовувати фонограф при записуванні музичного фольклору. При Музеї НТШ у Львові в 1908 році було засновано архів фонографічних записів (за зразком аналогічних архівів Відня, Берліна та Парижа). Його завідуючим став добрий знайомий І. Панькевича - Філарет Колесса.

Ставши викладачем Віденської консульської академії (у 1912 році), І. Панькевич утримував тісні стосунки з фонографічним архівом Віденської академії наук. Ці стосунки поглибилися зокрема під час Першої світової війни, коли Відень та його околиця

стали осідком таборів військовополонених російської армії. І. Панькевич за дорученням фонографічного архіву Академії наук у Відні здійснив кілька експедицій до цих таборів з метою зафіксування звукового запису посередництвом живої мови і фольклору від російських полонених української національності.

Серед неопублікованих праць І. Панькевича в його рукописному архіві є і стаття *“Українські говори на грамофонових кружках”* з 1943 року, призначена для IV тому *“Наукового збірника Українського вільного університету в Празі”*, який однак через воєнне лихоліття не вийшов з друку. Як додаток до цієї статті, подано дев'ять зразків фонографічних записів 1914-1916 років.

Від кінця 1919 до 1939 року доля І. Панькевича була пов'язана із Закарпаттям. Приїхав він сюди з немалим досвідом та кож і у справі звукових записів діалектологічних та фольклористичних матеріалів, яку хотів тут далі розвивати й удосконалювати. Насамперед він відновив контакти з прихильниками цієї нової форми фіксації говіркових текстів у Львові – Володимиром Гнатюком та Філаретом Колесою. І надалі він утримував зв'язки з фонографічним архівом Академії наук у Відні.

У 1920 р. проф. Йозеф Хлумський заснував експериментальну лабораторію фонетики та фонографічний архів Карлового університету в Празі і став першим професором експериментальної фонетики цього університету. В 1928 р. Й. Хлумський опрацював проект на поширення сфери орієнтації фонографічного архіву *“на всі цікаві сторінки звукового життя слов'янського елементу в нашій державі: пісню і музику (народну й авторську); з літературної мови – вірші читані поетами, зразки театрального мистецтва, голоси видатних постатей політики, літератури, науки тощо”*[5].

Це питання мало обговорюватися на Першому з'їзді слов'янських філологів у Празі влітку 1929 року, до участі в якому було запрошено й Івана Панькевича. Йому, як спеціалісту з немалим досвідом, було доручено опрацювати основну доповідь на цю тему. Доповідь І. Панькевича *“Фонограф в службі лінгвістики”* викликала загальне зацікавлення. Про майбутнє нового методу фіксації живої мови І. Панькевич однозначно заявив: *“Фонограф може і буде служити лінгвістиці для збереження людської бесіди в данім часі”*[6].

Фонографічна комісія обрала кращих спеціалістів для реалізації своєї програми. За підібрання інформаторів та запис чеських говірок і фольклору відповідав проф. Богуслав Гавранек, словацьких – Карел Пліцка, а закарпатських – Іван Панькевич.

Іван Панькевич поставився до дорученого йому завдання дуже серйозно. Він намагався щоб у проекті були представлені всі українські говори Закарпаття: від підніжжя гір Високі Татри на Пряшівщині – до Говерли на закарпатській Гуцульщині (“від *Остурні - до Ясіня*”). На цій території він виділив п’ятнадцять регіональних та локальних говірок, з яких кожна мала бути репрезентована одним інформатором. Підбору інформаторів “людей з відповідним голосом і добрим виговором”, І. Панькевич присвятив цілі вакації. Ряд сіл він відвідав особисто, інших запросив письмово або посередництвом знайомих учителів. В середині жовтня 1929 року він спровадив до Праги чотирнадцятьох інформаторів — представників основних українських говірок Закарпаття: сімох із Пряшівщини та сімох із Закарпатської України. Записування відбувалося в Народному домі на Виноградах.

Горішню спиську говірку представляв Петро Салонь-Ляхів – дротар із Орябини Старолюбовнянського округу. Він розповів казку “*Роздільме ша по-кравевски*” та заспівав дві пісні: колискову, дрітарську та пісні на вечорницях. На жаль, пісні на грампластинку не потрапили. *Маковицький говір* представляв учень четвертого класу Ужгородської гімназії Андрій Мациця, уродженець села Никльова (нині Микулашова) Бардіївського округу. Він розповів повість про опришків. *Полудневоземплинську говірку* представляв дяк з Руської Поруби Іван Гога казкою та трьома піснями: собітковою, весільною та веснянкою. *Північноземплинська говірка* була представлена селянином із села Пихні Снинського округу Федором Сисаком, який у 50-х роках став православним священиком. Його розповідь була спрямована на побутову лексику свого села. *Валашківський говір*, який І. Панькевич вважав найбільш архаїчним (в навколишніх селах вже “вимершим”) і якому присвятив окрему монографічну працю [7], представляв селянин Юра Каланін-Сухий. Він розповів казку “Подорож до Сонця”. Його розповідь цінна й тим, що незадовго після запису село Валашківці було ліквідоване у зв’язку з побудовою на його території військового полігону. *Ублянська говірка*, завдяки працям норвезького лінгвіста Олафа Броха (1867-1961), стала відомою у цілому славістичному світі. Не обійшов її й І. Панькевич, запросивши у Прагу Юру Дарянина, який розповів легенду із циклу подорожей Христа зі св. Петром. Ужгородську говірку представив Павло Ковач із Невицького легендою з того ж циклу та двома піснями: баладою та колядкою. *Середньоукраїнську говірку* репрезентував учитель Федір Повхан із Великого Гайдоша (нині Гайдош) казкою про нездібного селянина, анекдотом

про циганина під шибеницею та трьома піснями: весільною, хрестильною та баладою. Говірку села *Великі Луки* представив *Дмитро Драга* казкою про незручного коваля. *Веречанський говір* (нинішня Волівеччина) репрезентував *Іван Дем'ян*. Він розповів казку про *Марка Богатого* та заспівав три пісні: весільну, хрестильну та чумацьку. *Іршавсько-боржавський говір* розповіддю про риболовлю представив *Симеон Попович з Імстичева*. *Нижньемамороську говірку* – *Михайло Біланич* з Пудплеші розповіддю про весільний обряд “заручини” та трьома піснями: колядкою, вівчарською та пияцькою. Говірку *Великого Бичкова* біля Ясіня репрезентував *Василь Йосипчук* казкою про опришків та трьома піснями: колядкою, веснянкою та пияцькою; *гуцульський говір* самого *Рахова - Юра Ворохта* розповіддю про весілля та трьома піснями: веснянкою, щедрівкою та віншівкою.

Накінець учасники міроприємства заспівали дві спільні пісні: “*Червена ружа трояка*” та “*Бодай ся когут зндив*”. Грамофонна пластинка з цими піснями в архіві незбереглася.

Як бачимо, у проекті були представлені всі регіони Закарпаття – від Гуцульщини на сході по Спиш на заході. Від чотирнадцятьох оповідачів та співаків (серед яких були прості селяни, робітник, ремісник, учитель і студент) були записані зразки живої мови і фольклору, які свідчать про високий ступінь їх обдарованості. Під час акції від закарпатських носіїв фольклору було записано сім казок, дві повісті, одну легенду, один анекдот, два народні оповідання, два описи весілля, дві балади, п'ять весільних пісень, дві хрестильні, чотири колядки, три веснянки, по одній собітковій, вівчарській, чумацькій та пияцькій піснях.

Із записів Закарпатської України та Пряшівщини було виготовлено одинадцять грамофонних пластинок, що стали майном фонографічного архіву ЧСАН в Празі.

Сам *І. Панькевич* про записування закарпатоукраїнських пісень на фонограф опублікував статтю на сторінках журналу “*Підкарпатська Русь*”[9]. В ній він подав коротку історію використання звукозаписувальної апаратури в мовознавстві та фольклористиці і розповів про хід записування у Празі зразків живої мови та фольклору із Закарпаття.

У тому ж 1929 році *І. Панькевич* провів дуже важливі експерименти над фонетикою закарпатоукраїнських говірок у фонетичній лабораторії Карлового університету, очолюваній проф. *Йосифом Хлумським*, а за його методою – і вдома на Закарпатті. Для експерименту він обрав шістьох людей з доброю артикуляцією з різних регіонів Закарпаття: *Михайла Турка* із

Золотарева на Мараморощині, Івана Брезу з Ярку біля Ужгорода, Івана Шлепецького із Шариського Буківця біля Стропкова на Пряшівщині (всі троє – його учні з Ужгородської гімназії), Івана Дем'яна, селянина з Вишніх Верецьких, Стольника, учня Ужгородської семінарії із Сольника та Олексу Борканюка із Ясіня, учня колишньої Мукачівської торговельної академії, який щойно повернувся із навчання в Харкові. Кожному з них він вклав у рот спеціальний прилад з експериментальною плівкою (папірцем) і попросив висловити одні і ті ж слова. При оцінці експерименту він міг зміряти площу дотику на язичку та піднебінні при артикуляції різних звуків. Результати цих експериментів він використав у своїй габілітаційній праці: "Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей" (Прага, 1938).

У 1934 році у Кошицях (Східна Словаччина) було засновано обласну студію Чехословацького радіо, яка транслювала передачі для Закарпатської України (Підкарпатської Русі). У зв'язку з тим в радіостудії виникла потреба мати власну фонотеку із зразків фольклору Закарпатської України. Фірма *Radiojournal* у Празі восени 1935 року вислала в Ужгород пересувну студію радіозапису (на автомашині), яка мала здійснити записи народних пісень та музики закарпатських українців.

Підбір співаків було знов доручено Івану Панькевичу, який і на цей раз бездоганно справився з цим завданням. Він спровадив до Ужгорода цілі співацькі групи із окружного містечка Рахова, Нересниці (Тячівщина) та Тур'я-Ракова (Перечинський округ), Імстичева (Іршавський округ), Вишніх Верецьких (Воловецький округ) (нині Верхні Ворота). Разом близько сорока чоловік. За період від 18 по 25 листопада 1935 року, за підрахунками самого І. Панькевича, на 38 металевих матрицях (19 грам-пластинках) від цих шістьох груп було записано 80 пісень та 40 музичних творів, разом 120 фольклорних зразків. Географічний розподіл радіозаписів 1935 року: Рахів – 25 (12 пісень + 13 музичних творів), Нересниця – 31 (17+14), Імстичево – 14 пісень, Вишні Верецьки (нині Верхні Ворота) – 27 (14+13), Волосянка – 16 пісень, Тур'я-Раково – 7 пісень (Панькевич І.: Пісні на фонограф, 1935. Рукопис. Архів автора).

Записи здійснювалися в ужгородському Жупному домі (нинішня Обласна галерея образотворчого мистецтва). На плечах І. Панькевича лежала вся відповідальність за успіх чи неуспіх звукових записів, бо самодіяльні співаки зовсім не були підготовлені до співу перед мікрофоном. Кожну пісню чи музичний твір потрібно було кілька разів випробувати, узгодити її мелоди-

ку, ритм, тембр, силу голосу, дотримувати точно встановлену віддаль від мікрофона тощо. Всі ці підготовчі роботи І. Панькевич виконував сам, не маючи жодних помічників, причому протягом цілого тижня поряд із записом фольклору він мав повне навантаження в школі, бо дирекція гімназії, в якій він працював, не дала йому відпустки. Отже Івану Панькевичу доводилось весь час бігати з гімназії до Жупного дому і назад, а ночами виправляти домашні завдання учнів та готуватися до уроків.

Та і при такому великому навантаженні він встиг написати листа доньці Марті, яка саме тоді вчилася на другому курсі філософського факультету Карлового університету в Празі. В листі від 20 листопада 1935 року він, між іншим, писав: *“Я сего тижня занятий цілий день кожного дня записами на грамофон пісень підкарпатських та музикальних мелодій. Записано вже 24 плит з трьох сіл: Рахова, Нересниці та Імстичева; на кожній плиті по 3-4 мелодії. До суботи вечер буде кінець, але ті три дні будуть найтяжші, бо не дуже їх (співаків. — М.М.) учителі приготували; вони й не дуже музикальні. При цім всім мушу учити, поправляти задачі, отже умучення велике”*[10].

У звукових записах 1935 року представлені майже всі жанри музичного фольклору: *колядки* (Рахів, Вишні Верецьки, Імстичево, Волосянка), *веснянки* (Рахів, Волосянка), *обжинкові* (Вишні Верецьки), *хрестильні побажання та весільні “ладканки”* (Рахів, Нересниця, Вишні Верецьки, Імстичево), *ліричні пісні та коломийки* (майже в усіх селах), *вівчарські, військові, п'яницькі та коліскові* (Імстичево, Вишні Верецьки).

Із народних танців представлено *хороводи, коломийки, гуцулку, тернувську, аркан, руський, волоський, ардилину, дуботанець, свадьб'яний марш та кучанку*. В записах інструментальної музики представлені *троїсті музики та сольні мелодії*, виконані на *трембіті, сопілці, флюярі, теленці, дрімбі* (Рахів, Вишні Верецьки) тощо.

Отже, це ціла антологія музичного фольклору Закарпаття виняткової художньої та документальної вартості.

Найстаршими співаками при записах 1935 року були: 89-річний *Іван Митрак* та 72-річна *Гафа Вагулич* – обоє з Волосянки. Крім них, до волосянської групи входили: *Марія Курай* (50-річна), *Марія Марусич* (49), *Анця Дуркот* (45), *Євка Дзяма* (38), *Марія Торола*, *Євка Торола* та *Анця Дзяма* (всі по 32), *Анна Галагурич* (29) та *Анця Цяп* (26). Фольклорну групу з Вишніх Верецьких становили: *Поляня Гафинець* (65-річна співачка-солістка), *Марія Сличкова* (30), *Анна Блатин* (29),

Михайло Своран (29) та Іван Лакатош. Супроводжувала їх "троїста музика" у складі: *Федір Дужар* (скрипка), *Михайло Козик* (бас) та *Михайло Пергович* (цимбали) – всі троє 25-річні. Дальша порівняно велика група співаків і співачок була із села *Імстичева*, очолювана дяком *Петром Світликом*. До її складу входили: *Марія Гораздова* (23-річна співачка-солістка), *Ержіка Зейкан* (18), *Гафія Зейкан* (17), *Оленка Приймич*, *Єлізавета Заводяк*, *Марія Копинець* (всі по 16), *Уляна Рошканюк* (14), *Іван Зейкан* (39), *Іван Поп* (38), *Мигаль Каспер* (26), *Іван Зейкан* (24), *Василь Зейкан* (23) та *Юрко Зейкан* (21).

Найміцнішим колективом була фольклорна група із *Рахова*. На жаль, її іменний склад не вдалося встановити. Знаємо лише музикантів цієї групи: *Михайло Канюс* (скрипка), *Микола Шемета* (цимбали), *Василь Годван* (трембіта та флуяра), *Іван Штефура* (сопілка та теленка), *Гафія Годван* (дримба) та *Михайло Райчинець* (сопілкар з Великого Бичкова). З *Нересниці* прибули до *Ужгорода* троїсті музики у складі: *Іван Микулинець* (скрипка), *Михайло Івасюк* (сопілка) та *Петро Гасинець* (гітара). З *Тур'я-Ракова* І. Панькевич занотував співачку-солістку *Марію Малеш-Богданку*. Хто були інші члени цієї групи – не знаємо. На одній із пластинок зафіксовано голос Івана Панькевича.

Фонографічні записи 1935 року кошицька радіостудія для Підкарпатської Русі часто передавала в ефір. На жаль радіофікація Закарпаття в той час була ще слабою, так що не багато простих людей мали змогу чути їх. Зате великим успіхом користувалися ці записи серед чехів.

7 березня 1937 року в день народження президента ЧСР *Томаша Гаріка Масарика* празький *Radiojurnal* в рамках улюбленої передачі "*Pejme pisen dokola*" на основі вище наведених звукозаписів влаштував величавий концерт, який передавався по центральному радіомовленні на всю Чехословаччину. В ньому виступили провідні солісти опери Національного театру в Празі: *Марія Тауберова*, *Штепанка Штепанова*, *Ян Константін*, *Зденек Отава*, *Броніслав Хорович* та інші, *Cesky revecky sbor* з органістом *Ярославом Войтеком* та празький оркестр *ФОК*. Аранжувальником музичного оформлення передачі був диригент Чехословацького радіо *Богуслав Тврдий* (1897-1946). Згідно з нотатками І. Панькевича в його записній книжці (писаними під час радіопередачі), в концерті були виконані пісні: "*На високій полонині*", "*Ци кінь біжить*", "*На тім боці Дунаю*", "*Ой на горі жита много*", "*Гей я п'ю, попиваю*", "*Люляй же мі, люляй*", "*Ой не ходи, Грицю*", "*В гаю зелененькім*", кілька коломийок та весня-

нок. З оригінальних музичних інструментів було використано сопілку, теленку, трембіту, пастуші дзвінки, а також звук дзвона ужгородського Кафедрального греко-католицького собору, який зафіксовано на одній з пластинок. Завдяки величезному успіху концерт було повторено на Великдень 1937 року.

Звукові записи 1929 та 1935 років І. Панькевич використав у цілому ряді своїх праць, головним чином, у другій частині своєї монографії "Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей" (Прага, 1938). Час від часу демонстрував їх і на лекціях та семінарах в університеті.

І фонографічний архів Чеської академії наук, і Радіожурнал подарували І. Панькевичу комплект пластинок, виготовлених з його допомогою. На жаль (а може на щастя), у Івана Панькевича не було власного грамофона, так що вони залишилися в його архіві дуже мало вживаними. Після смерті І. Панькевича його сім'я подарувала ці безцінні пластинки мені. Я їх часто використовував не лише у своїх лекціях в університеті, але й у радіопередачах, на наукових конференціях тощо.

Ці зразки мають характер документів доби. Вони відображають мову населення і його фольклорний репертуар 70-річної давності. У багатьох випадках вони є свідченням генераційних змін у мові людей даних поселень, головним чином, у лексиці та фонетиці. Це – дуже важливий фактор, оскільки мова закарпатських русинів-українців протягом останніх 70 років пройшла значним історичним розвитком як на території Закарпатської України (де абсорбувала загальноукраїнські елементи), так і на території Східної Словаччини (де підлягла значному впливові словацької мови).

Уже в 70-х роках їх мелодії на моє прохання (і кошти) розшифрував пряшівський етномузиколог Юрій Костюк (1912-1998). І я почав підготовчу роботу, аби видати книгою ці унікальні записи автентичного фольклору.

У фольклористиці, як і на інших ділянках науки, віддзеркалюються суспільно-політичні відносини і рівень науково-технічної бази, які активізують (а було, що й гальмували!) збирання і обнародування усної народної творчості. І Олександр Духнович, і Володимир Гнатюк, і Іван Панькевич були людьми свого часу. Їх об'єднує народолюбство, бажання якнайповніше і точніше зібрати і опублікувати пісенні і оповідальні скарби народу, але їх методологічні і методичні засади були різними, що й позначилося на якості записів і публікування. Хоч дуже легко у цьому процесі побачити взаємозв'язки. Мною виявлено рукопис статті Івана

Панькевича про Олександра Духновича [11]. Отже ініціатор запису фольклору на фонограф знав про зроблене у народознавстві закарпатським Будителем, шанував це, але йшов далі, враховуючи здобутки європейської фольклористики і технічні можливості свого часу.

Проблему видання фонографічних записів фольклору Закарпаття вирішено. Цим виданням унікальних записів живої мови найзахіднішої галузки українського народу окремою книжкою з додатком компакт-диска ми хочемо віддати честь і шану не лише видатному мовознавцеві і фольклористові Івану Панькевичу, але й простим людям із народу, які зберегли для нас частину своєї культури у звуковій формі.

Література:

1. Рудловчак О. До історії визчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в ХІХ та на початку ХХ ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – № 7. – Пряшів, 1976. – С. 337-386; Рудловчак О. Збірник західноукраїнських народних пісень Я. Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів // НЗ МУК. – № 9, кн. І. – Пряшів, 1980. – С. 83-133; Рудловчак О. Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50-60 років минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького // НЗ МУК. – № 11. – Пряшів, 1983. – С. 183-493.
2. Мушинка М. Народознавча діяльність Олександра Духновича // О.В. Духнович і слов'янський світ. – Ужгород, 1993. – С. 12-13.
3. Мушинка М. Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття // Записки НТШ. – Т. 190. – Париж – Мюнхен, 1975. – 116 с.; Мушинка М. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі. Автореферат на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук у формі наукової доповіді. – Київ: АНУ, 1992. – 33 с.
4. Мушинка М. Іван Панькевич і Закарпаття // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С. 151-175.
5. Fonografický archiv České akademie věd a umění. – Praha, 1935.
6. Панькевич І. Фонограф в службі лінгвістики. – Прага, 1929. – С. 1-2.
7. Панькевич І. Говір села Валашківець Земплинської жупи на Закарпатті // Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. 9. – С. 337-378.
8. Брех О. Угрорусское наречие села Убля. – СПб., 1899.
9. Панькевич І. Архів фонографічних записів живої бесіди і пісні в Чеської Республіці // Підкарпатська Русь. – Ужгород, 1929. – Р. 6. – Ч. 7. – С. 160-162.
10. Дольницька М., Мушинка М. Іван Панькевич у листуванні з сім'єю // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. Упорядник П. Федака. – Ужгород, 1992. – С. 75.

11. Мушинка М. Неопублікована стаття І. Панькевича про О. Духновича // Олександр Духнович: Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-літтю з дня смерті. – Пряшів, 1966. – С. 331-333.

В. Пагіря,
І. Шершун

МУКАЧЕВО В ДІЯЛЬНОСТІ ДУХНОВИЧА

Роль Мукачева, монастиря тут на Чернечій горі в діяльності О. Духновича не була предметом окремого наукового дослідження, за винятком статті В. Пагірі. В даному повідомленні поставлено мету висвітлити, до певної міри, дві поїздки Будителя в Мукачівський монастир, пророблену роботу тут.

У 1856 р. пряшівський єпископ Йосиф Гаганець зібрався відвідати Мукачівський монастир. У цій подорожі, яка відбулася між 15 і 30 вересня, взяв участь Олександр Духнович. Обидва духовні пастори ставили перед собою декілька завдань, які намагалися розв'язати. По-перше, зміцнити дружні відносини між духовним кліром Пряшівської і Мукачівської єпархій. Це диктувалось тим, що духовенство, їхні діти в ХІХ ст. все ще були соціальною групою, що могла користуватися перевагами вищої освіти в Австрійській імперії. Вища освіта на Закарпатті була на той час синонімом освіти богословської. І говорити про закарпатську інтелігенцію, на яку О. Духнович покладав надії в справі політичної боротьби за кращу долю свого народу, культурно-педагогічній, просвітницькій діяльності – значить говорити насамперед про духовенство.

Втім, не слід вважати кожного священика інтелігентом. Частину духовного кліру становили бідні селянські священики, котрі за своїм інтелектуальним рівнем ледве підіймалися над селянами. Але духовний клір, зосереджений в таких містах, як Ужгород, Пряшів, Мукачево, тобто в центрах церковної адміністрації, що мали заклади освіти, бібліотеки, архіви, мав змогу брати участь у політичному і культурному житті Закарпаття.

Інтелігенція, звичайно, з'явилася в містах Закарпаття насамперед у Мукачеві, де була заснована богословська школа, яка в 1744 р. перетворена на семінарію (в 1781 р. перенесена в Ужгород). Цей навчальний заклад випустив у Мукачеві багато священиків, які практично мали вищу освіту духовного профілю. Поступово розширювалася географія прийому молоді на навчання

– це Східна Словаччина, Прикарпатські райони Галичини, Північна Угорщина, Північна Трансільванія.

О.Духнович розглядав Мукачівську греко-католицьку єпархію, яка започаткувала свою діяльність у місті Мукачеві з адміністративним центром у монастирі, й духовну семінарію цього навчального закладу як таких, що розширювали зв'язки з духовними і культурними діячами Словаччини, Чехії, Галичини, з духовними і науковими діячами Відня, Риму, Острога, Києва, Чернівців та ін. Він добре був обізнаний з тим, що духовний клір Мукачева відзначився активністю в справі відокремлення Мукачівської єпархії від Ягерського єпископату і за канонізацію своєї єпархії (1771 р.) Краща частина духовного кліру міста, насамперед в монастирі, вірно служила справі розвитку науки, культури й освіти. Це складало основи культурно-національного відродження русинів (українців).

Интерес Духновича до Мукачева, його монастиря мав і іншу практичну мету: налаштувати місцевий духовний клір стати більш активним носієм, творцем русинської (української) національної свідомості, оскільки селянські маси на той час ще залишалися деморалізовані соціально-економічним гнітом. Національна свідомість є всепроникаючою дійсністю, і важко уявити, що в XIX ст. на Закарпатті вона була лише туманним поняттям, яке повільно набирало обрисів. Це не значить, що закарпатські русини не знали про існування етнічних відмінностей. Вони відчували велику прив'язаність до мови, звичаїв, традицій, в чому немала заслуга Мукачівського монастиря як тогочасного центру політичного і культурного життя. Будитель прикладав зусилля, щоб закарпатські русини “оставили глибокий сон” і пройнялися ідеями національної свідомості.

Слід також відмітити, що поряд з Ужгородом, Пряшевом Мукачево було містом, де серед кліру були особи європейсько-освіченими, на них величезний ідейний вплив справили французькі енциклопедисти та теоретики політичної революції, твори німецького філософа Йогана Гердера. Наслідком поширення ідей французької революції в серцях русинів, їх духовного кліру було загальне занепокоєння і зворушення, вимоги для себе національної свободи і політичних прав. У таких умовах О. Духнович знаходив спільників, яких немало було і в монастирі на Чернечій горі.

Для національного відродження русинів велике значення мали прагнення ряду священників, монахів монастиря до знань про минуле свого народу. Вони зверталися до мови і літератури ру-

синів – складових національної ідентичності. Протоігумен монастиря І. Базилович одним із перших звернувся до історії русинів. Його твори, зокрема з історії мукачівської єпархії (доведена до 1789 р.), були написані за звичаєм того часу – латинською мовою, проте читала їх закарпатська інтелігенція. Можна вважати, що Базилович, як і Духнович, став одним із будителів русинської національної свідомості.

Серед духовного кліру Мукачева Духнович зміг побачити таких, котрі позитивно впливали на політичне життя русинів Закарпаття, яке було із найвідсталіших куточків імперії Габсбургів, і внаслідок свого географічного розташування відіграло важливу роль у зв'язках західних і південних слов'ян (словаків, чехів, сербів, хорватів) із східними слов'янами. Особливий статус Мукачівської єпархії, до 1780 року з центром у Мукачеві – безпосереднє підпорядкування Ватикану, сприяло розвитку духовних і культурних зв'язків з Італією – важливим центром європейського гуманізму.

Єпископ Мукачівської єпархії Василь Попович, який високо цінував політичну, просвітницьку і наукову діяльність О. Духновича, подбав про урочисті зустрічі з пряшівськими посланцями. За свідченням О. Духновича “Умилительно было видеть наших Иерархов, дружески обращавшихся друг с другом. Клир обеих епархий в ту минуту был проникнут одною мыслию и одною душею и будто слылись в одну песню, дышущее бием одного сердца”.

На відправах у монастирі виступив дитячий хор із села Нове Давидково, яким керував місцевий священник Іван Куліман. Він спочатку працював священником в росвигівській церкві, яка мала тісні зв'язки з Мукачівським монастирем. У 1849 році очолив Новодавидківську єпархію, яка славилася просвітницькою діяльністю, започаткованою священником Орлаєм, батьком майбутнього закарпатського вченого Івана Орлая. Останній хоч був зайнятий справами в Росії і в Україні, ніколи не забував про своїх братів – закарпатських русинів.

Маючи добрі стосунки з духовним кліром монастиря, серед яких були і такі, що займалися і просвітницькою діяльністю, Куліман і сам займався цією гуманною справою. Його просвітницька діяльність співпадала з діяльністю закарпатського Будителя. Він запросив високих гостей у свою єпархію. Єпископ вагався, та О. Духнович умовив його, і вони поїхали 28 вересня 1856 року. Єпископ перед вірниками села висловив похвалу дитячому хору і його керівнику Куліману, закликав батьків по-

силати діточок до школи, дбати про освіту. О.Духнович у розмові з І. Куліманом поцікавився як обстоять справи освіти дітей в навколишніх з Н. Давидковом селах, висловив з цього приводу свої побажання. Місцевий священник тут же подбав про покращання навчання дітей у Ст. Давидкові, церква якого підпорядковувалась Новодавидківській єпархії. В цьому селі при церкві також був організований духовний хор з дорослих вірників, який існував упродовж багатьох десятиліть.

Ще з 1851 р. О. Духнович мав намір заснувати руську друкарню, де би можна було друкувати не тільки церковну літературу, але й підручники для шкіл та іншу світську літературу. Це не була нова ідея. Ще Мукачівський єпископ Й. Камеліса, пізніше М. Ольшавський намагалися зробити те саме. Всі намагання в напрямку створення слов'яно-руської друкарні розбивалися в опір Єгерського єпископату. Після отримання незалежності в Мукачівській єпархії, здавалось, що ліквідовано всі перешкоди, і таку друкарню можна буде відкрити в Мукачівському монастирі, залучивши до цієї справи тамтешній духовний клір. Будитель погодив питання з єпископом В.Поповичем, з яким раніше працював у Пряшівській капітулі. Залишилось погодити з єпископською капітулою в Ужгороді. Але тут задум не підтримали.

Навесні 1858 року єпископ Й. Гаганець і О.Духнович знову відвідали Мукачівський монастир. Поки ще не в'яяснено, з ким вони зустрічалися і яка в них була місія. Але відомо, що Духнович був троюрідним братом визначного політичного і культурного діяча Закарпаття А. Добрянського, який певний час проживав у Львові, товаришував з братом Адольфа – Віктором Добрянським. Брати вели боротьбу за надання прав поневоленим націям, зокрема русинам (українцям). Ще у "Поздоровлення русинів на новий 1850" О. Духнович оголосив своє національне кредо – національну єдність з русинами по ту сторону Карпат, єдність і в духовній сфері із східнослов'янськими братами. Зважаючи на це, можна припустити, що Духнович, перебуваючи вдруге в Мукачівському монастирі, намагався активізувати релігійні зв'язки духовного кліру Мукачева і зв'язки інтелігенції міста над Латорицею з духовним кліром, інтелігенцією Галичини.

Іншою метою приїзду Духновича в Мукачево, мабуть, була освітня діяльність. Будитель готувався у новий ідейний наступ тепер уже не тільки на духовний клір та інтелігенцію, а і особисто провести агітацію серед мас, зайнятися впорядкуванням шкільної справи.

Бажання О.Духновича заснувати літературне товариство, яке б видавало книги для народу і шкіл, здійснилося в 1862 році створенням Товариства св. Василя Великого в Ужгороді. Члени цього Товариства були представниками духовного кліру Мукачівського монастиря. Зокрема, активним діячем його був протоігумен монастиря А. Кралицький. Він вивчав політичну, культурно-освітню діяльність Духновича, вважав його своїм вчителем: “Духнович... кому из руських сынов неизвестное имя сіе? Имя мужа, который из вікового сна возбудил нас к діланію на родной мові руськой словесности”.

Під впливом ідей О.Духновича Кралицький став плідним і різнобічним письменником. Писав, як і його вчитель, проповіді, історичні нариси, літургійні пояснення, морально-повчальні розповіді і статті по сільському господарству, збирав плоди народної творчості – пісні, казки, приказки і ін.; і накінець, він відкрив декілька невідомих рукописних пам’яток руської літератури. Кралицький написав ряд наукових праць про творчий шлях Духновича. Так у 1865 році в “Місяцеслові на год 1866” (Ужгород, 1865) він помістив статтю “Олександр Васильович Духнович, крилошанин пряшевській”, в 1870 р. помістив статтю “А.В. Духнович” у временнику “Старопійского Института на 1871 год”, що виходив у Львові і ін. Мабуть, цікавою була стаття за 1892 р. “Мукачево, кореспонденція о рукописах А.В. Духновича”, надрукована в “Листку”, що видавався в Ужгороді.

Майже не висвітлені зв’язки О. Духновича з М.Лучкаєм, який родом з села В. Лучки поблизу Мукачева. Лучанська парохія рекомендувала Лучкає на навчання в духовну семінарію. Духнович міг дізнатися від Лучкає або чеської преси про Я.Головацького, видатної постаті західноукраїнського літературного руху, і його перебування в Ужгороді. Крім того, М.Лучкає у свій час їздив у Пряшів по справі відокремлення Пряшівської єпархії від Мукачівської. Він був близько знайомий з В. Поповичем. Дізнавшись про призначення його Мукачівським єпископом, Лучкає наприкінці 1837 року їздив у Пряшів особисто привітати його. Можливо, що в Пряшеві відбулася зустріч двох колишніх випускників Ужгородської духовної семінарії. В Мукачівському монастирі також могли розповідати Будителю про Лучкає. Адже в основі діяльності обох була школа, освіта. Заслугою Лучкає, як і Духновича, є те, що він постійно дбав про відкриття нових шкіл, про поліпшення підготовки вчителів, про навчання в школах, займався науковими дослідженнями.

Опублікованою роботою в 1830 р. М. Лучкая була "Грамматика слов'яно-руська". Питаннями історії русинів (українців), усіх слов'янських народів, історії церкви займалися обидва вчені. Лучкай написав п'яти томну "Історію карпатських русинів", Духнович – "Истинную историю карпаторосов или Угорських русинов". Латинською мовою писали обидва вчені. Але оскільки Лучкай (помер в 1843 р.) був за віком старшим, його творча діяльність не могла не вплинути на діяльність О. Духновича.

Мукачівський монастир цікавив О. Духновича не лише як вогнище культури і духовності закарпатських русинів, а і як науковий центр, з своєю багатою навчальною і науковою літературою, архівом. Будучи в монастирі, він мав змогу познайомитися з найбільшою на той час бібліотекою Закарпаття. Її основний фонд складав десятки тисяч книг на 17 мовах і велику кількість рукописів. Це книги богословського і церковного характеру, релігійна і світська література, яка характеризувала становище закарпатських земель у XVI-XVII ст., повісті, легенди, студентські вірші і література про національне відродження в Угорщині закарпатських русинів (1772-1831 рр.), вплив західної освіти на культурне життя Закарпаття, наукові дослідження закарпатських вчених І. Базиловича, В. Довговича, І. Чурговича, І. Кутки і ін.

Зберігалися в монастирі портрети Федора Корятовича, Дмитра Раца, який закінчив будівництво кам'яної споруди монастиря, дерев'яні підсвічники в стилі барокко з XVIII ст., в стилі ренесансу – XVII ст., дерев'яна чаша з XVI ст. і олов'яна того ж XVI ст., – дві ікони Спасителя і Богородиці з грецьким написом XVII ст. та багато інших реліквій.

У бібліотеці монастиря були рукописи Арсенія Коцака. Цей культурний і науковий діяч користувався пошаною в Духновича, оскільки він простудіював граматику латинською мовою, оволодівав грецькою і єврейською мовами, познайомився з угорською і німецькою мовами. І внаслідок цього написав "Граматику Руськую".

Як засвідчував архімандрит Мукачівського монастиря В. Пронін, на багатьох книгах, рукописах були замітки О. Духновича. Можна стверджувати, що він робив виписки. Крім того, Будитель подарував бібліотеці багато книг з своїм автографом. Але після передачі Мукачівського монастиря православної церкві бібліотека, архів деякий час зберігалися в порядку. Згодом за вказівкою органів державної влади вони були розкомплектовані. Частину їх екземплярів було передано в різні установи, а частину забрали чиновники.

Література:

1. Hodinka A.A. A munkacsi görög srertartasu püspökseg okmánytára.
2. История подкарпатской литературы.- Книгопечатня о.о. Василян в Унвари.-1942.
3. Из истории села Нового Давидкова. Записки Ивана Сильвая в метричной книги// Земледільський календар на год 1941.-Унвар- 1940.
4. Кондратович Ириней. Історія Подкарпатської Русі для народа – “УНІО.” – Ужгород, 1924.
5. Пагиря Василь. Духнович у Мукачеві// Новини Закарпаття.- 1992.- 23 квітня.

І. Хархаліс

НАРОДНА ОБРЯДОВІСТЬ У ДУХОВНІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Система народних звичаїв та обрядів – одна з стародавніх форм духовної культури. Її основу утворили норми життя і побуту людей ще первіснообщинного ладу, оснований на уяві про рід – уособлення живої та неживої природи, живих і мертвих членів роду. В українців карпатського регіону родинна обрядовість зі своїми специфічними особливостями має загальну східнослов'янську основу. Вона відображає три важливі моменти в житті сім'ї і суспільства: створення нової сім'ї, поповнення роду або фізичну втрату когось із рідних.

Звичаї та обряди існують у всіх народів і відзначаються великою різноманітністю. Це залежить, насамперед, від географічного положення, історичного розвитку, умов побуту і характеру того чи іншого народу, від його світогляду, переказів, вірувань, рівня розвитку культури тощо.

Творча спадщина О.Духновича неодмінно пов'язана з розвитком духовного життя рідного краю. Він був одним з тих мислителів, хто формував культуру кризи феодально-кріпосної системи, спрямовуючи переорієнтацію людських інтересів з проблем потойбічного буття на реальний світ і пов'язане з ним людське існування. Творчості Духновича було присвячено безліч праць культурно-освітнього та науково-педагогічного характеру. Однак проблема світогляду просвітителя, особливо його філософських поглядів, мало досліджена. Крім того, мало хто звертався до вивчення народної обрядовості. Але, разом з цим, розробка саме цих питань дає підставу робити висновки про його світоглядні орієнтації, і ще більше – про його культурно-просвітницьку діяльність як соціальний фактор.

Національне відродження викликало зацікавленість до народу, до його мови, культури, до усвідомлення його самобутності і національної індивідуальності в багатьох прогресивних на той час закарпатських мислителів. Це зумовлюється тим, що, розробляючи систему нових поглядів, вони відроджували насамперед народний світогляд. Вивчення побуту, записи народних звичаїв, пісень, казок і легенд допомагало краще пізнати ідеали і прагнення народу. Тому філософський аналіз фольклорних та етнографічних джерел дає можливість ідентифікувати даний народ до певної етнічної групи, формує його національну визначеність.

Дитинство і юність Духновича пов'язані з сільським життям, де формуються його зв'язки з рідним краєм, і ці враження залишились у його спогадах на все життя. Безпосередній контакт з народними масами збагатив життєвий досвід майбутнього громадського діяча, уможливив глибше заглянути в соціальну дійсність, у побут трудового народу, осмислити і зважити багато факторів, які причаїлись у свідомості, оживити спогади дитячих років, заглибитись у духовні та світоглядні проблеми народу. Соціальний фактор зумовив ідейний зміст його філософських поглядів. Дійсність виробила в нього потребу звернутись до джерел народної творчості, до фольклору, який на різних етапах свого творчого шляху Духнович використовував з різною силою.

На базі загальних тенденцій та особистих вражень виникла його етнографічна робота "О народах крайнянських ..." [4], де автор, спираючись на власні спостереження і уникаючи деталізованих етнографічних описів, дав достатньо повну народознавчу характеристику народної культури, побуту і стереотипів етнічної поведінки русинів-українців Західної частини долини р.Уж. В етнографічному нарисі яскраво виявляється соціальний мотив, що є визначальним щодо етнічної кореляції Закарпатського регіону.

Народна обрядовість, незважаючи на християнізацію, здебільшого зберегла архаїчні елементи, тобто елементи язичництва. Виникнення світогляду як суспільної форми самосвідомості було одним з перших актів культурного буття людини. Воно означало закріплення у формах духовно-практичного освоєння світу, виокремлення людини з світу природи й разом з тим обґрунтування створюваного соціального світу. Щоб виокремитися з навколишнього світу, щоб ствердити свою людську особистість, а разом з тим, щоб мати постійний зв'язок з усім існуючим, потрібен був посередник. Ним став міфічний світ та його духовне відтворення – міфологія.

Форми українських міфів мають одну характерну рису: вони дуже близькі до натуральних форм, що пояснюється добре розвиненим естетичним смаком, поетичністю та глибокими зв'язками людини з природою. У міфології не розмежовується природний і надприродний світ, вона байдужа до суперечностей, має невисокий рівень абстракції, їй притаманні чуттєво-конкретний характер, метафоричність, емоційність. Пояснити живучість міфів можна тим, що вони є відтворенням нашого життя. Саме у міфологічному світогляді з'являються зародки бачення суб'єктивно-об'єктивних відносин, поділу дійсності на предмет і знак, річ і слово, істоту і її образ, річ і її властивості, одиничне і загальне та ін. І, нарешті, мабуть, саме міфологія виховала філософську любов до мудрості, бо саме міфологічний світогляд був першою спробою осмислення світу.

Саме міфологія, як зазначав О.Духнович, вплинула на становлення світогляду неосвіченого на той час українського народу Закарпатського регіону: "...ныні найпоследніший народ остали, и ныни еше в глупосты и невіжестві жіют..."[4,57]. Це пояснює забобонність, яка відобразилась в обрядовості – вірування в "нічних страшилищ", упирів, "смерть ходячу", нечистих духів, відьмаків [4,73]. О.Духнович писав: "...от тих суеверних их освободити не есть возможность, хотяби всі філософи их удостоверяли, бо он больше віри подасть простому себе равному человеку, нежели самому Епископу..."[4,74]. Зібраний ним етнографічний матеріал служив для мислителя одним з аргументів для обґрунтування ідеї самопізнання, спираючись на яку він доводив необхідність ознайомлення з життям інших народів в інтересах власного суспільного прогресу.

Віра у можливість людського розуму була джерелом натхнення О.Духновича в культурно-просвітницькій діяльності. Тому, виступаючи проти забобонів, він говорив про гнітучий вплив їх на людину. Причину існування забобонів автор вбачає у темноті народу, у страхі перед невідомими силами природи: "...Народ сей ...есть яко здраваго тіла, тако ясного и здраваго ума, и понятія; ...но неучен есть писма, не знает права своя...Попове...,чтобы не просвітился народ, держати любят их в сліпоті и невіжестві..."[4,71]. Мислитель справедливо вважав, що тільки знання зможуть звільнити людей від духовної забитості. Проголошення розуму керівним принципом людського життя виражало раціоналістичну спрямованість філософських поглядів О.Духновича [8].

Релігія "зобов'язана" міфологічному світогляду передусім тим, що саме у лоні міфології зароджується ідея Бога та думки про характер протиставлення природного і надприродного. Міфологія виробляє ідею священності, що є основою для творення духовного єства людини і є своєрідним роз'ясненням релігійних обрядів, ритуалів. Ставши служителем церкви, Духнович звертається до проблем простого народу і крізь філософську призму намагається залучити духовенство до просвітницької діяльності, оскільки: "...попи их, токмо добытки глядающе, ничь не стараются о просвещении народа сего прекрасного..." [4,50].

Важливу роль в обрядовості відводиться хлібові. З давніх-давен хліб мав життєдайну семантику. У поховальних обрядах його клали біля голови покійника (Бойківщина) або за пазуху – маленький калачик ("пригістне") для душ померлих (Гуцульщина). У своїх дослідженнях О.Духнович також відводить цьому атрибуту вагоме місце. Він фіксує культ хліба на весіллях та побутових чи святкових гостинах. На весіллі наречену повертають на всі боки, кладуть хліба за пазуху, що повинно відігнати злих духів і сприяти щасливому подружньому життю. Щодо побутових чи святкових гостин, "...егда начинают гостину, то первий раз кушают хліба в соль умоченного..., и сия соль от опилства сохранит их..." [4,64]. У цьому контексті хліб виступає як оберіг. Хід обрядів, як зазначає О.Духнович, визначається певним станом людей, які є найбільш освіченими. "...Ворошки тут на все діло употребляются, и сия старья бабы суть Профессорами..." [4,75]. Без них нічого не починається і не закінчується. Це означає, що народ, не маючи певної основи знань, вірить у ворожок, які можуть керувати силами природи, наділені магічними знаннями і таким чином впливають на свідомість простих людей. Тому з метою подолання язичницьких стереотипів О.Духнович звертається до інтелігенції з проханням допомогти йому в розповсюдженні знань та просвітленні народу в питаннях світобачення.

З проблем виховання О.Духнович стояв на позиціях більшості діячів слов'янського відродження. Він вимагав, щоб культурне життя на Закарпатті відповідало живим потребам народу, щоб воно сприяло його національному і соціальному визволенню. Виявом народності мислитель вважав боротьбу за збереження своєї культури, мови, релігії, звичаїв та обрядів. Тому великого значення він надавав збиранню, запису та публікації усної народної творчості. Мислитель вважав фольклор важливим засобом вивчення "народного духу". "Найбільший скарб народності

завжди зберігається у переказах простого народу...”, – відзначав О.Духнович [9].

Отже, розглядаючи духовну спадщину О.Духновича, можемо простежити її зв'язок із становленням самопізнання нашого народу в умовах денаціоналізації, “мадяризації” тодішнього суспільства. Характеризуючи чимало інших звичаїв, які цілком заслуговують на відродження, О.Духнович коротко підсумовує в таких словах: “Нрави народа сего суть на исти прекраснии”[4,77]. Тому актуальність даної проблеми визначається саме становленням самопізнання народу з урахуванням певних проявів світогляду в обрядовості українців Закарпаття, збереженням традиційної культури в умовах формування молодої української держави.

Література:

1. Волошин Августин. Памяти А.Духновича. – Ужгород, 1923.
2. Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (к.ХVIII-1-ша пол. ХІХ ст.)//УЖДУ; Науково-дослідницький інститут Карпатознавства. - Ужгород, 1999.- 348 с.
3. Данилюк Д.Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах: З давніх часів до поч. ХХ ст.//УЖДУ. – Ужгород: Патент, 1997. – 289 с.
4. Духнович А.В.О народах крайнянских, или карпатороссах угорских, под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шариской столици живущих. –Пряшів, 1848. – Відділ рукописів, фонд Народного дому, справа 173.
5. Зубрицький Д. Наш А.Духнович. – Пряшів, 1923.
6. Каминський Й. В пам'ять А.Духновича 1803–1923. – Ужгород, 1923.
7. Каминський Й. Національне самопізнання нашого народу. – Ужгород, 1925.
8. Кашула И.Ю. Философская и общеполитическая мысль. Закарпатье сер.ХІХ в.– К., 1970.
9. Машталер А.В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Духновича. – К., 1965.
10. Микитась В.Л. О.Духнович. Літературно-критичний нарис. – Ужгород, 1958.
11. Нариси історії Закарпаття. Том І (З найдавніших часів до 1918 р.). – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. – 436 с.
12. Пагирия В.В. Я світ узрів під Бескидом...: Сторінки історії. – Ужгород: Карпати, 1993. – 227 с.
13. Ричалка М. О.Духнович. Педагог і освітній діяч. – Слов.вид. Пряшів, 1959.
14. Рудловчак О. Біля джерел сучасності. – Братислава, 1981.

А. Дудаш,
Н. Балаж,
Л. Кириленко,
Ю. Садварі

СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ У ТВОРЧОСТІ О.В.ДУХНОВИЧА

Відомо, що Олександрові Васильовичу Духновичу довелося жити і працювати за надзвичайно складних умов, особливо - для селян. У першій половині XIX ст. сільське господарство краю було відсталим, екстенсивним і малопродуктивним [4], а закарпатський селянин - бідним. Ось як згадував про це О.Духнович у 1848 році в праці „О народах крайнянських или карпатороссах угорських”: „... Убогий русин, неблагодарную ділающе землю, с недостатками борющийся і всегда голоден. ... Взимі бидла, т.е. воли і корова, овці, свині, куриці, пес і мачка тут бывають з людьми вкупі, чтобы в стайнях не померзли. ... Одежда русина есть худобна, ... нечасто вкушает м'яса или хліба... ” І далі продовжує, що: „Его все богатство состоит в 4 воліх, одной корові і 10-20 овцех или козах, в двох или трьох пняков пчел, і кто сіми владіет, уже богатым называется” [8, с.181-187].

Про важке життя народу у закарпатських селах О.Духнович згадує і в ряді інших своїх праць. Зокрема, у вірші „Жизнь русина” він наголошує: „... Два волика и коровка, кляча не кована, сколько овец, ягнятенька богатства му данна”[8, с.21-24].

Однак через погане ветеринарне обслуговування тварини часто хворіли і масово гинули. Тому розвиток тваринництва гальмувався, що призводило до голоду і хвороб людей. Так, на початку XIX століття людей косили епідемії тифу і дизентерії. Відомі приклади і пошесних хвороб тварин. Наприклад, у 1832, 1849, 1854, 1866 та інших роках на теренах Угорщини бушувала чума великої рогатої худоби [9, 10]. Результатом такого лиха було розорення селянських господарств.

Зрозуміло, що всього цього не міг не бачити або не знати про це О.Духнович. Про важку ситуацію у краї він з болем пише у вересні 1854 р. до Львова Я.Головацькому: „... Мы дуже бидуем, уже тепер наставаает голод и нужда у Русинов, и незадовго пустыми будут Бескиды, люди голодуют, скот сдыхает, на порядку беда така, какая еще не бывала”. І дійсно, на верховині були села „где вся скотина пропала” [2].

Дещо пізніше у „Місяцеслові на год 1857” О.Духнович вмістив свою статтю „О отчеті”, в якій детально розглянув сільськогоспо-

дарські проблеми краю та порушив питання піднесення економіки села на базі ширшого використання місцевих ресурсів, висловивши багато цінних думок і пропозицій з цих питань [7, с.125]. Цікаво, що на основі згаданої статті вчений мав намір скласти підручник „Господарство сельское”, подальша доля якого залишилась невідомою.

Олександр Духнович підмітив любов закарпатця до землі, його вміння господарювати на ній. Цікаво, що незважаючи на священницький сан, він і сам любив займатися сільським господарством, зокрема городництвом. У Біловезжі, де в 1833 році одержав парохію, Духнович глибоко вивчав природничі науки, цікавиться питанням сільського господарства з метою допомогти селянам раціоналізувати своє господарство [1]. І це не дивно, бо в юні роки він мав намір присвятити себе студіям землемірства, вивченню ботаніки, але підкорився волі матері, яка спонукала його до вивчення філософії та богословія [6, с.7-8].

У цій важкій ситуації, яка склалася у ХІХ ст. в Угорщині та на Закарпатті, яку описав О.Духнович, держава також була змушена вирішувати питання боротьби з хворобами тварин. Про це детально описано у книзі Б. Тормаї „Ветеринарний Закон” [10], яка побачила світ у 1889 році. У ній автор детально роз’яснює два „Ветеринарні Закони”, прийняті в Угорщині у 1874 і 1888 роках. Закони зобов’язували власників тварин більш серйозно ставитися до профілактики захворювань, особливо заразних, інформувати владу про їх появу. Другим Законом передбачалось запровадження рейдів – „Скотських пасів”, у ньому вже йшла мова і про необхідність проведення щеплення здорових тварин, дезінфекції приміщень, прибирання трупів тощо. Прийняття Законів стало значним поступом у справі забезпечення здорового стану людей і тварин.

Діяльність О.Духновича була спрямована і на розвиток освіти, адже, на його думку, пробудження і визволення народу можливе лише шляхом освіти. Про це в травні 1853 року він пише у листі до Я.Головацького: „... У нас читательство вельми слабое, грошей нет, а дорого все, и голод великий. Русины жебраки, им не поможет ничто, кроме школы” [6, с. 50-51]. Просвітитель сам створює у краї десятки народних шкіл на рідній мові навчання та з учителями з народу, дбає про освіту народу, яка повинна дати знання, необхідні для практичної діяльності.

Однак у нормативних документах того часу практично ще нічого не пишеться про створення у краї фахових господарських шкіл, в т.ч. й ветеринарних. Ветеринарною практикою в ті часи

займалися пастухи, знахарі, а також медичні фахівці, які мусили мати знання і з ветмедицини. Перших дипломованих ветеринарних фахівців почали готувати у Будапешті лише з 1787 року, а в наступні роки – і в ряді інших ветеринарних навчальних закладів Європи. Проте до лікаря у русинів було ще дуже обмежене ставлення. Про це згадує Ю.Жаткович у книзі „Етнографическій очерк угро-русских” (1895): „Казав ем, ож русин дуже рідко кличе доктора ид хворому, бо ото каже: „Як Буг дасть, так буде” или „Што му сужено, ото го не обыйде”. Но кедь худоба му ся поболіе, тогди не говорить сяк, но много раз на третое и на четвертое село иде, кедь знае, ож там такий чоловік є, котрий знае помочи худобі. Сяких знахарей майже у кождум селі мож найти и много ліпше знауть помогати худобі, як маржинські доктори, ид котрым ніякое довіріе не має и никогда не кличеться на них” [5]. Очевидно, така „недовіра” була зумовлена не рівнем кваліфікації ветеринарів, а потребою у значних коштах для надання тварині лікарської допомоги. А цього бідні селяни не могли собі дозволити.

Однак з часом поява масових хвороб тварин та нанесення ними великих збитків господарям змусила змінити погляд великих скотовласників і простих людей на роль ветеринарії. Та й керівники держави все частіше задумувалися над доцільністю підготовки ветфахівців. Так, наприклад, Б.Тормаї [10] підрахував, що у тогочасних господарствах щороку на кожних 100 голів худоби гинуло 8 голів. І це в роки, коли не було епізоотій. А ось у тих округах, де працював хоча б один ветеринар, ця цифра ставала вдвічі меншою.

Мрії О.Духновича про підготовку власних кадрів почали збуватися вже за часів чехословацького режиму (1919-1939 рр.), коли у краї почалася серйозна реорганізація освіти і створення фахових державних господарських шкіл. У 1921 році створено господарську школу в с. Домбоки Мукачівського округу. В 1929 році школу перевели до нової модерної будівлі у м. Мукачево, на базі якої з 1946 року почав працювати сільськогосподарський технікум. Основи сільськогосподарських знань наша молодь почала отримувати з 1924 року в державній школі верховинського та полонинського господарств. Цю школу було створено у с. Н.Верецьки (нині Н.Ворота Воловецького району) на базі ферми, організованої тут ще у 1903 році.

Дипломованих агрономів для господарств краю почали готувати на базі Мукачівського сільськогосподарського технікуму вже у 1946 році, тобто відразу після його створення. У 1949 році тех-

нікум одержав дозвіл на підготовку техніків-механіків, у 1951 році – зоотехніків, у 1960 році – бухгалтерів і в 1992 році – фермерів. Підготовка ветеринарних фахівців у краї почалася ще в 1947 році у Вилоцькій однорічній школі зооветкадрів, яка з 1950 по 1956 рік продовжувала працювати вже у Мукачеві. У 1959 році на базі сільськогосподарського технікуму було відкрито відділення ветмедицини, яке працює й по сьогодні, причому студенти одної з груп нині вчаться рідною для них угорською мовою. Варто відзначити, що за ці роки на відділенні для народного господарства підготовлено понад 2600 молодших спеціалістів, в тому числі майже 2200 фельдшерів ветмедицини та 400 зооветтехніків.

Поява нових шкіл вимагала нових сучасних підручників. У часи О.Духновича закарпатські русини такої літератури не мали. Виправити цей недолік взявся сам Просвітитель, який, до речі, книги для народу писав народною мовою. Водночас під впливом ідей О.Духновича у краї зростали й інші вчені, що займалися підготовкою книг, в т.ч. й на сільськогосподарську тематику. Так, у 1865 р. А.Репай публікує книгу „Народное хозяйство в пользу и в употребление земледельцев Русских”, у якій подає рекомендації щодо обробітку землі і ведення скотарства. У 1895 році побачила світ уже згадувана книга Ю.Жатковича „Етнографический очерк угро-русских” та інші, в яких висвітлюється питання ведення сільського господарства.

Проте пік видавничої діяльності припадав на 20-30-ті роки ХХ століття, коли у краї з'явилась серія книг для сільських господарів. У крайових видавництвах було видруковано такі книги: „Господарська читанка”, „Годівля домашніх звірят”, „Луговодство”, „Животноводство”, „Птицеводство”, „Хов свиней”, „Ветеринарний поради́к”, „Домашня аптека і ветеринарний зільник”, „Хімія земледільця” та інші. Багато з них написано або самим Є.Луговим, або за його безпосередньої участі. Однак з часом ці книги морально застаріли і про них забули. У роки незалежності України, коли у краї почали інтенсивніше розвиватися індивідуальні селянські господарства, знову виникла потреба у простій, доступній для сприйняття читачем, літературі. За цю нелегку справу взявся колектив, очолюваний одним з авторів цієї статті. Підготовлено кілька порадників і довідників з питань ветмедицини та загального тваринництва, останнім з яких є „Азбука ветеринарної медицини” [3].

Цікавою видалась і просвітницька робота О.Духновича, який піклувався не лише поширенням освіти, а й загальнокультур-

ним зростанням карпатського села та його мешканців. Вдячні послідовники продовжили справу Просвітителя. Так, священник Є.Фенцик з 1886 по 1903 рр. видає газету „Листок”, а з 1891 р. – й „Додаток” до неї, в яких розповідається про газдівство і медицину. З 1897 р. виходить газета „Наука” з додатком „Село”, які вів А.Волошин. Можливо, завдяки публікаціям у цих газетах ринництві краю, збільшити чисельність поголів'я тварин тощо.

Велику просвітницьку роботу серед краян у ХХ ст. виконували засновані товариства „Просвіта” (1920 р.) та „Общество им. А.Духновича” (1923 р.). У краї видавались календарі: „Рускій земледільскій календарь”, „Русскій народный календарь”, „Календар культурно-просвітительского общества им. А.Духновича”, журнали „Село”, „Карпатській світ” та інші, за допомогою яких поширювались знання, необхідні нашим краянам для успішного господарювання.

Таким чином, О.В.Духнович виявив добрі знання сільсько-господарських проблем Закарпаття. У багатьох працях він висловив чимало цінних думок і пропозицій, які не втратили свого значення і сьогодні.

Література:

1. Алмашій М.І. Хто ж він – О.Духнович? // Новини Закарпаття. – 1993. – 13 березня.
2. Данилюк Д. Видатний культурно-освітній і духовний діяч // Новини Закарпаття. – 2003. – 1 лютого.
3. Дудаш А.В. Азбука ветеринарної медицини. – Ужгород, 2002.
4. Кондратович И.М. Історія Подкарпатської Русі для народу. – Ужгород, 1924.
5. Мазурок О.Е., Ю.Жаткович. Етнографический очерк угро-руских // Новини Закарпаття. – 1993. – 16 жовтня.
6. Невідомий Олександр Духнович. – Ужгород, 1993.
7. Духнович Олександр. Твори / Упорядник О.М.Рудловчак. – Пряшів, 1968. – Т.1.
8. Духнович Олександр. Твори / Упорядник О.М.Рудловчак. – Ужгород, 1993.
9. Садварі Ю.Ю. та ін. Ветеринарна медицина Закарпаття на межі тисячоліть. – Ужгород, 2000.
10. Tormai B. Nádudvari uram az Allategészségügyi Törvényről. – Budapest, 1889. – 146 o.

“ДОМАШНІЙ ЛІКАР” У ПОГЛЯДАХ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Віддаючи належну данину великому Закарпатському будителю, визначному вченому, обдарованому поету, талановитому духовному діячеві, відзначаючи 200-річчя з дня народження Олександра Духновича, не можна обійти увагою його поглядів на збереження та зміцнення здоров'я людини.

Якраз з цих міркувань винятковий інтерес заслуговують питання про найдорогоцінніший скарб людини – її здоров'я.

Про це яскраво свідчать матеріали під заголовком: “Домашній лікар”, які підготував та опублікував О.Духнович у журналах “Місяцослов” на 1853, 1854 та 1857 роки.

Ми усвідомлюємо, що “Місяцослов” за 1853 рік був надрукований ще 150 років тому. І не випадково диву даємось тому, як погляди О.Духновича на збереження і зміцнення здоров'я співзвучні з сьогоденням. Наші горяни в давнину жили в скрутних умовах і за порадами при нездужанні в першу чергу йшли до духовних отців. Глибока обізнаність О.Духновича в цілющій силі природних засобів нас переконує в цьому. Можливо, це й допомогло О.Духновичу долати горе і ділити радість своїх краян.

З найдавніших часів людина пов'язана з природою, з лікарськими рослинами. Ще в сиву давнину люди спостерігали, що в багатьох рослинах приховані цілющі речовини і через це почали застосовувати їх для лікування різних захворювань. У багатьох древніх літописах Київської Русі є згадки про лікування рослинами деякими монастирськими лікарями-монахами. Лікування рослинами ґрунтувалось на уявленнях про чудодійну силу трав. Люди збирали рослини у певний час і день (на свято Івана Купала, при повному місяці тощо).

На сьогодні лікування лікарськими травами (фітотерапія) в теоретичній та практичній медицині законно зайняло належне йому місце.

О.Духнович наголошує на тому, що здоров'я людини є самий дорогоцінний скарб на світі, бо хворого не тішать навіть золоті хорони. Адже людина живе на світі і своє здоров'я має берегти, на це є воля Господня. Господь Бог сотворив людину, як міркує О.Дух-

нович, щоб вирощувати на землі плоди, як харч людині, але й вселив цілющу силу до трав, рослин, різних плодів, щоб ослаблене тіло лікувати, захворівших зцілити і дати нам ясний розум, щоби силу рослин пізнати.

Ось чому О.Духнович в "Домашньому лікареві" з сердечною люб'язністю дарує нам свої поради про цілющу лікувальну силу рослин.

Автор говорить про те, що в загородці біля хати в першу чергу треба посадити такі рослини, які є не тільки прикрасою городу, але й при потребі допоможуть оздоровитись. Це, зокрема, перераховуються такі рослини: чебрець, м'ята, шальвія, лаванда, меліса, рута, майоранка та інші.

Далі О.Духнович дає раду старанному господареві літом назбирати, насушити і зберігати в сухому місці такі рослини: квіти бузини, квіти ромашки, кмин, материнку, центурію, ялівець, квіти липи, папороть, мак сільський, квіти жита та інші. Всього перераховується 30 рослин, які потрібно мати кожній родині, щоби допомогти собі при найбільш частих захворюваннях.

Даючи характеристику лікувальним властивостям окремих рослин, автор також описує способи їх вживання для лікування захворювань.

Цікаво, що перед тим, як викласти відомості про кожен з 30 заготовлених для сім'ї рослин, подається збір рослин для лікування холери. Гадаємо, що це не випадково, бо в II половині XIX століття в Європі лютувала епідемія холери. Не залишилось осторонь і Підкарпаття. Підтвердженням цього є архівні матеріали – в 70-80 роках XIX сторіччя від холери помирали тисячі наших горян, і для боротьби з цією пошестю з Будапешта направили молодого лікаря Андрія Новака (родом з с.Руське Поле, що на Тячівщині), який, ризикуючи життям, успішно справився з нелегкою місією, і в подальшому протягом 50 років (1887-1927рр.) був директором Ужгородської обласної лікарні.

Для лікування холери О.Духнович рекомендує збір таких лікувальних рослин: чебрець, м'ята, шальвія, рута, ромашка, полинь, меліса. Ці зілля варять на воді або у вині. Відвар дають пити хворому, а також з нього прикладають компреси на черево або до місць сильних корчів. Витягає горючість і біль з костей, якщо ці рослини покласти на ліжко під простирадло.

У "Місяцослові" на 1854 рік О.Духнович в "Домашньому лікареві" описує вживання лікарських рослин при зубних болях, опіках, маститі, ревматизмі, кашлі, болях у горлі, перевтомі, при кровотечах.

Дозволимо собі зупинити увагу тільки на тих рекомендаціях автора, які й до сьогодні використовуються в народній медицині.

Наприклад, при ревматичних болях рекомендується нарвати в мішок свіжого листа берези і прикласти до болючих місць. Знімає біль, якщо березове листя накласти на ліжко, накрити простиралом і лягти на нього.

Також при ревматичних болях використовують рослину чебрець, яку настояти на горілці, або краще, виварити рослину в горілці і змащувати болючі місця. При запаленні горла добре зарекомендувало себе полоскання відваром рослин: квіти ромашки і бузини, листя меліси. Також прикладають до горла теплі висівки. При кашлі вживати чай з квіток липи, пити теплу воду з медом або з цукром.

При перевтомі, коли болять ноги від довгої ходьби, нарвати листя чорної вільхи, папороті і ноги змочити.

Наприклад, мешканці Альп перед тим як іти в гори, їдять часник, і через це легше дихають і не втомлюються.

У "Місяцослові" на 1857 рік даються поради про вживання плодів ялівця, як дорогоцінних домашніх ліків при набряках (водяниці).

Наварити ялівець, розчин остудити і пити замість води. Краще, якщо ялівець посмажити як каву, помолоти і пити як напій. При запаленні молочної залози прикладають компрес, на якому розмазаний корінь лопуха, зварений в солодкому молоці. Для стимуляції лактації хороший результат дає чай з кмину.

За останні десятиріччя минулого століття лікування лікарськими рослинами набуло широкого застосування у практичній медицині.

На сьогодні в народній медицині використовується понад 800 рослин, з них близько 200 видів затверджено для користування Державною фармакопеею [3,5,7].

Фітотерапія є складовою частиною комплексного лікування хворих з різними захворюваннями. Завдяки тонко збалансованому природою підбору окремих інгредієнтів, рослини, на відміну від багатьох продуктів хімічного виробництва, мають такі переваги, як "м'якість" лікувальної дії, поступове наростання максимального терапевтичного ефекту, незначна токсичність при широкому терапевтичному спектрі дії, наявність в одній рослині кількох речовин з різними взаємно підсилюючими властивостями.

Якщо сьогодні та чи інша рослина вважається лікарською, то це завдяки численним випробуванням у пошуках оптимальної дози, раціонального використання цієї рослини.

Природа Закарпаття багата на екологічно чисті унікальні рослини з лікувальними властивостями [1,2,6,7].

Можливо, завдяки працям таких ентузіастів і знатоків народної медицини, як О.Духнович та його багатьох послідовників, створились такі реальні передумови, що в 1992 році при Ужгородському національному університеті створено науково-дослідний інститут фітотерапії, до сьогодні єдиний в незалежній Україні.

Науково-дослідним інститутом фітотерапії (НДІ) УжНУ розроблено та одержано гігієнічний висновок головного санітарно-епідеміологічного Управління МОЗ України на харчову біологічно активну добавку "Фітосорб", призначену для прийому в якості детоксикатора організму, та на біологічно активні добавки – фіточай "Карпати", "Ехінофіт", "Кратефіт", виготовлених з екологічно чистих лікарських рослин Закарпаття.

У НДІ фітотерапії під керівництвом проф. О.М.Ганич вивчено хімічний склад, проведено експериментальні дослідження та клінічну апробацію більше ста лікарських рослин, які ростуть на Закарпатті, і розроблено на їх основі фітопродукти (фітодраже, фітохрусти, фітопечиво, фітожеле, фітокави, фіточай, фітододатки до харчових продуктів).

Апробовані фітотерапевтичні засоби добре себе зарекомендували в терапії постчорнобильських ефектів у ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від повені в Закарпатті в 1998, 2000 роках, для лікування вагітних (з урахуванням впливу лікарських рослин на плід) та профілактики акушерських кровотеч при залізодефіцитній анемії, цукровому діабеті та пізніх гестозах вагітних. Комплексна терапія гіпоксичних станів з включенням лікарських рослин добре зарекомендувала себе в акушерській клінічній практиці, збільшивши стійкість організму до гіпоксії та нормалізуючи обмін катехоламінів, а також сприяла підвищенню адаптаційної здатності симпатоадреналової системи.

Методика лікування, фітопродукти, розроблені Науково-дослідним інститутом фітотерапії, впроваджені в клінічну практику Обласного клінічного гастроентерологічного диспансеру та центральної клінічної міської лікарні (м.Ужгород), санаторіїв та санаторіїв-профілакторіїв об'єднання "Закарпаткурорт", цілодобових та денних стаціонарів дитячих клінічних лікарень Ватутінського та Жовтневого районів м.Києва, денних стаціонарів районних територіальних медичних об'єднань м.Києва, медико-санітарної частини комбінату "Прогрес" м.Ірпінь Київської об-

ласті, Куземенської дільничної лікарні Охтирського району Сумської області.

Головні напрямки діяльності НДІ фітотерапії УжНУ на перспективу:

- розробка фітопрепаратів для профілактики та лікування хворих з патологією внутрішніх органів, обумовленою впливом малих доз іонізуючого випромінювання;

- вивчення дії фітопрепаратів на імунологічний, вітамінний, гормональний статус та інші показники гомеостазу організму;

- розробка та виробництво нових фітопродуктів з високим сануючим впливом на гомеостаз людини, особливо при акушерській патології;

- виробництво екологічно чистої сировини з лікарських рослин та впровадження в практику технологій їх вирощування, випуск малими партіями розроблених фітопродуктів та фітопрепаратів;

- розробка комп'ютерних експертних систем діагностики, прогнозування та оптимальної фітотерапії.

Доробки НДІ фітотерапії висвітлені в 130 наукових працях, 4 докторських та 11 кандидатських дисертаціях, захищені 8 авторськими свідоцтвами та 5 патентами.

Тому маємо всі підстави наголосити на те, що здобутки Науково-дослідного інституту фітотерапії Ужгородського національного університету підтверджують прозорливі ідеї, перспективність та велику оздоровчу роль лікарських рослин, про що так яскраво написав великий о. Олександр Духнович.

Література:

1. Ганич О. Твоє здоров'я в твоїх руках. – Ужгород: Патент, 1996. – 403 с.
2. Ганич О., Білас Б. Екологія, природне харчування, здоров'я. – Ужгород: Патент, 2000. – 370 с.
3. Ганич О., Фатула М. Фітотерапія. Навч. посібник. – Ужгород: Патент, 1993. – 311 с.
4. Духнович О. Твори. – Т.3. – Пряшів, 1989. – С.171-180, 183-196, 221-226.
5. Кархут В.В. Ліки навколо нас. 4-е вид. – К.: Здоров'я, 2001. – С. 239.
6. Комендар В.І. Барвінок для майбутнього. – Ужгород: Карпати, 1987. – С. 160.
7. Мамчур Ф.І. Довідник з фітотерапії. 2-е вид. – К.: Здоров'я, 1991. – С. 260.
8. Ніколайчук В.І. Лядвенець (Lotush): біологія, генетика, екологія. – Ужгород, 2002. – С. 208.

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА О.ДУХНОВИЧА У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ 20–30-х РОКІВ ХХ ст.

Дослідники зазначають [1], що, починаючи з середини ХІХ ст., коли українське вчительство Галичини і Буковини тільки-но почало брати участь у розв'язанні культурно-освітніх і громадсько-суспільних питань, закарпатська інтелігенція, керована А.Добрянським, О.Духновичем, О.Павловичем, І.Раковським та іншими, розгортає активну діяльність за демократизацію суспільного життя. Основна увага була звернена на розвиток рідномовної школи, підготовку шкільних підручників, пропаганду "руського духу і руського слова". Найбільш потужними у розв'язанні зазначених завдань, як нам видається, були на той час дві сили:

- а) культурно-освітні товариства;
- б) преса.

Документальні джерела дають підстави стверджувати, що це добре усвідомлював О.Духнович, який, по-перше, організував діяльність товариства "Литературное заведение Пряшевское", що поряд з календарями і літературними альманахами видавало також підручники для народних шкіл рідною мовою [6, с.119]. По-друге, тодішнє педагогічне видання – віденський "Вьестник, по-временне письмо, посвящено политическому и нравственному образованию Русинов австрийской державы" (редактор І.Головацький), що було розраховане і на закарпатського читача, О.Духнович вважав посередником між австрійським урядом і народом, а основне його завдання вбачав у домаганні культурної автономії для русинів по обидва боки Карпат [2].

Найпершими послідовниками О.Духновича у царині педагогіки стали освітяни Закарпаття 20-30-рр. ХХ ст., оскільки зі зміною політичного устрою у краї (1919 р.) відбулися значні зміни у ставленні до освіти народу з боку влади. Іншими словами, провідні педагогічні ідеї О.Духновича, не впроваджені ним у практику тогочасної школи, стало можливим втілити в життя прогресивному підкарпаторуському вчительству, очолюваному А.Волошином. Взяти хоча б два важливі моменти, на яких ми зупинилися вище.

1. У 20-ті роки, вважаємо, починає розгортатися професійний учительський рух на Закарпатті, створюються педагогічні гуртки.

2. Зароджується поліфункціональна педагогічна преса, яку О.Духнович вважав дуже необхідною як для згуртування про-

гресивного вчителства, так і для освідомлення широкого загалу неосвіченого населення краю.

Саме тому найбільш багатогранно, як нам видається, можна відстежити процес спадкоємності між О.Духновичем та його послідовниками на основі аналізу україномовної педагогічної преси Закарпаття, зокрема таких часописів: "Підкарпатська Русь" (1923 – 1936 рр.), "Учитель" (1920 – 1936 рр.), "Учительський голос" (1930 – 1938 рр.), "Наша школа" (1935 – 1938 рр.), "Пчїлка" (1923 – 1932 рр.), "Наш рідний край" (1922 – 1938 рр.).

Вважаємо за доцільне розпочати аналіз педагогічної преси з висвітлення ставлення до спадщини О.Духновича провідника прогресивного закарпатоукраїнського вчителства 20-30-рр. А.Волошина. Промова останнього на урочистому зібранні Педагогічного товариства Підкарпатської Русі 24 квітня 1923 р. з нагоди 120-річчя О.Духновича [3] була видана окремою брошурою і неодноразово друкувалася у пресі. Без перебільшення можна сказати, що вона слугувала шкалою поціновування спадщини О.Духновича, на яку орієнтувалися прогресивні освітянські осередки та навіть і тодішній уряд.

Початок промови – умотивування її видання: "... написана праця з тою метою, щоб пізнали наші люди, чого в серці твоїм було много, най порозуміють, які ідеї гнали Тебе до невтомної праці, най учаться, як треба любити свою церкву і свій народ, як треба трудитися для своїх" [3, с.5]. Як бачимо, це найвища оцінка особистісних якостей, громадянської позиції, ставлення до релігії, до долі народу, що всебічно характеризують О.Духновича як людину, як свідомого громадянина, як самовідданого просвітника-педагога.

А.Волошин називає великого педагога пророком народних ідей, генієм народу, його батьком. Тому перша частина промови написана у формі безпосереднього звертання до О.Духновича як до найріднішої людини у формі "Ти", а не "Ви". У другій частині автор зосереджує увагу на найвагомїших здобутках О.Духновича у царині педагогіки і передусім називає підручник "Народная педагогія для училищ и учителей сельских" (1857 р.), цитуючи ті рядки, у яких, по суті, сформульовано концептуальні засади виховання, що з часів О.Духновича і до наших днів не втратили своєї актуальності: "Дай сыну твоему добрый нрав, дай ему науку, способность, трудолюбие, доброе сердце, любовь ко Богу и ближнему... и уже дал еси ему богатство". Дозволимо собі, з точки зору сучасності, прокоментувати наведену вище цитату. Без сум-

ніву можна стверджувати, що у ній виражено розуміння О.Духновичем теоретичних засад виховання, зокрема його мети, змісту та основних напрямків. На першому місці, як бачимо, формування “доброго нраву, доброго серця”, себто характеру, що є одним із завдань виховання. Не менш важливим є і розвиток здібностей. Окрім того, у цитаті відображені такі напрямки виховання:

- а) інтелектуальне (“дай ему науку”) виховання;
- б) трудове (“дай ему трудолюбие”) виховання;
- в) моральне (“дай ему добрый нрав и доброе сердце”) виховання;
- г) релігійне (“дай ему любовь ко Богу и ближнему”) виховання.

Перші три зазначені напрямки та ще фізичне і естетичне виховання є загальноприйнятими у педагогічній теорії як такі, що забезпечують гармонійний розвиток особистості. На жаль, останній напрямок, що був свого часу вилучений із змісту виховання радянською педагогікою, і досі залишається поза увагою вітчизняної педагогічної науки.

А.Волошин підкреслює ті педагогічні ідеї, що були спорідненими, на наш погляд, для О.Духновича і Г.Сковороди. На першому місці – ідея “сродної праці”. Доповідач аналізує тексти для читання із “Книжиці читальної,” які виховують у дітей любов і шану до праці, розуміння взаємодопомоги у праці, повагу до рідних і старших за віком людей. На другому місці – сквородинівська “філософія серця”, оскільки О.Духнович вважав, що щира поборність має своє коріння в серці, у людських почуттях. Як приклад, наводиться молитовник “Хліб душі”, у якому дуже вдало передано прагнення О.Духновича до того, щоб віруюча людина не тільки промовляла слова церковних обрядів, молитов, але осмислила їх, відчула глибину їх змісту і сприйняла крізь призму власних почуттів і переживань. Ці погляди вченого спонукають до проведення паралелей між “педагогікою серця” О.Духновича, Г.Сковороди, П.Юркевича та педагогікою співпраці, партнерства, толерантності, про які у сучасній вітчизняній педагогічній думці активно заговорили у 90-ті роки. На закінчення А.Волошин справедливо називає життя О.Духновича “самопосвятою народній справі”, за яку, на жаль, потерпав не лише від влади, що була ворожою і чужою, але й від “своїх”.

Продовженням висловленої оцінки спадку вченого є публікація А.Волошина “А.Духнович як педагог” у журналі “Підкарпатська Русь”, що був органом Педагогічного товариства Підкарпатської Русі (1928. – №4. – С.65 – 67). Автор статті називає

О.Духновича педагогом-письменником, який вважав літературу одним із основних засобів народної освіти і вклав багато праці у виховання народу посередництвом власних художніх творів. Це було надзвичайно важливо, оскільки на той час інтелігенція краю тільки починала переорієнтовуватися “з латинської культури до зорі народного життя”. Саме тому першим безцінним дарунком для народу, “дзеркалом гарячої любови Духновича до руських діточок і його глибокої побожності” назвав А.Волошин “Книжицю читальную для начинающих”. Пізніше до цього дарунка додалися “Мала Біблія з картинками”, “Кратка землепис”, “Катихизм литургічний”, “Хліб душі”. У 1853 р. вийшла “Сокращенна граматика”, видрукувана у Будапешті. Автор публікації стверджує, що цю граматику О.Духнович уклав “у напрямі народнім”, але І.Раковський, який робив прикінцеву коректуру, змінив “народні закінчення на форми тодішньої великоруської літературної мови, витвореної на основі церковнослов’янської”(с.66). Окремі з названих підручників О.Духнович видавав за власні кошти. Цікавим для педагога-дослідника є ще один факт, наведений А.Волошином у публікації. Він стверджує, що О.Духнович як педагог формувався під безпосереднім впливом відомого швейцарського вченого Г.Песталоцці. Ця схожість добре проглядається при співставленні двох художніх творів (О.Духнович “Добродетель превышает богатство” та Г.Песталоцці “Як Гертруда вчить своїх дітей”), які об’єднує така спільна ідея: народ звільниться від житейських негараздів і злиднів, “спричинених п’янством і легковажністю”, завдяки праці доброго наставника – священика і учителя. Результатом правильного виховання, з точки зору обидвох вчених, є “родинне щастя”, а основу родинного виховання повинні складати християнські цінності. Загалом, значення педагогічної творчості О.Духновича особливо важливе тому, що вона співпала у часі “із сильним розвитком мадяризації і надала нашому народу духовний корм, який сохранив нас од цілковитого винародовлення”(с.67).

Багатогранно і глибоко висвітлюється педагогічний та літературний спадок О.Духновича на сторінках фахового журналу “Учитель”, що був органом шкільної окружної управи. Спочатку виходив як додаток до “Урядового вісника” шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі, а на початку 1930 р. став самостійним педагогічним часописом. Редактором упродовж двох років був І.Панькевич, відтак його редагували працівники реферату Й.Пешина та Ю.Ревай.

120-літньому ювілею вченого присвячений №4 за 1923 р., який відкривається віршем-присвятою М.Підгірянки "Пам'яті Духновича" (с.77-78) та вміщує оглядову публікацію С.Бочека про життєвий шлях О.Духновича (с. 78-80). Автор статті, зокрема, ставить для себе і вчительства краю питання "ким був і є для нас ювілянт?" і дає на нього ґрунтовну відповідь. Проте важко погодитися з такою його словесною тирадою: "Адже ж він не був ані славним політиком, ані філософом, ані педагогом ..." (с.78). О.Духнович був чудовим педагогом. І не тільки тому, що був добре обізнаний із світовим педагогічним досвідом, а найяскравішим підтвердженням цього є його праця "Народная педагогія", що стала першим теоретико-методичним посібником для вчителя на західних землях тогочасної України. Уже одного цього прикладу достатньо, щоб сказати: він був видатним педагогом свого часу і не залишився в ньому.

У 1928 р. журнал відзначив 125-літній ювілей вченого. У № 4 за цей рік публікується стаття Ф.Агія "А.Духнович – поет" (с. 123-126), у якій, зокрема, зазначається: "Для русинів Підкарпатської Русі Духнович є стовпом літератури, він мав поетичний талант, але життєві лабіринти не дозволяли йому розвинути його до романтизму, через що його талант не сягнув тієї мистецької вершини, як, скажімо, Шевченко, Пушкін, Гете, Міцкевич" (с.123). Автор апелює до творчості О.Духновича "як громадського діяча, як письменника по темам науковим і як поета" (с.123) і подає аналіз поезій, де відзначає таку їх характерну рису, як психологізм, яка іншими дослідниками не виокремлена.

Варто зазначити, що цей номер журналу мав, окрім української, чеську та угорську частини. У чеській частині вміщена стаття шкільного референта Й. Шімека, з якою він виступив на торжествах з нагоди ювілею О. Духновича (Josef Simek. Alexander Duchnovič // Учитель. – 1928. – № 4. – С.126-127), де стверджує: "Ale dilo Duchnovicovo se podarilo. Povstal národ, který až vichrice jazyková prejde, splní to, v co Duchnovič doulal. Af čas ten nastane brso", тобто справа Духновича не вмерла.

В угорській частині цього номера відзначається ювілей журналу "Jo Barátom" (с.169-172), вміщена публікація про педагогічну концепцію швейцарського вченого Г.Песталоцці (Joannovics Aurél. Pestalozzi Henrik. – С.156-163), однак О.Духнович не згадується.

У 1929 р. Чехо-Словацька республіка святкувала 10 років незалежності. У зв'язку з цим працівник шкільного реферату Ю.Ревай під псевдонімом Юревін публікує в "Учителі" звіт про

розвиток шкільництва на Закарпатті, де відзначає беззаперечну значущість постаті О.Духновича для правдивого народного воскресіння у 20-ті роки: "Сі гімни (вірші О.Духновича. – Авт.) – голос радості національної – з'єднали на самих початках руських вождів до співпраці и були заступниками наших тісніших організаційних зв'язків (Юревін. Наше руське шкільництво в десятім році самостійности ЧСР // Учитель. – 1929. – № 3-4. – С.94-103).

Таким чином, у фаховому виданні, окрім високого поцінування суто педагогічних та літературно-педагогічних здобутків О.Духновича, підкреслено значення його громадської діяльності, яка, беззаперечно, відіграла певну позитивну роль у культурно-освітньому поступі Закарпатті у 20-30-ті рр. ХХ ст.

До фахових видань відносимо ще два часописи – "Учительський голос" і "Наша школа." Редактором першого названого часопису з 1930 по 1937 рік був управитель учителів з м.Мукачева О.Полянський, у 1937-1938рр. – відомий педагог і письменник А.Ворон. Перший номер побачив світ у друкарні Мора Грінштайна в Мукачеві. Названий другим часопис також друкувався в Мукачеві і редагував його тамтешній учитель І.Васько. Обидва журнали, на жаль, оминули увагою постать О.Духновича. Останній, можливо, тому, що був епізодом у друкованому світі краю (усього чотири неповних роки видання), а перший – невідомо з яких причин, швидше всього, через неоднозначність сприйняття постаті О.Духновича, полеміка навколо якої особливо розгорнулася у 1931 р., уже через рік після виходу першого номера журналу "Учительський голос." Відомий чеський письменник І.Ольбрахт у газеті "Літературні новіни" опублікував статтю про Підкарпатську Русь, у якій відзначав, що "українська мова і культура на Підкарпатській Русі швидко промощує собі дорогу". Окрім того, він стверджував, що Духнович і Павлович писали російською мовою. Журнал "Пчілка" у рубриці "Бібліографія" вмістив редакційну відповідь на "помилкове" твердження І.Ольбрахта стосовно української мови, оскільки "Підкарпаття заселено українським народом, а промощувати собі дорогу може тільки чужа культура... Невірні твердження автора й про те, що Духнович і Павлович писали російською мовою. Що в їх мові було багато церковнослов'янських слів, то це ще зовсім не значить, що мова їх російська..." [5]. Розпочата дискусія мала тривале продовження й у інших періодичних виданнях.

Найбільш широкою за обсягом була інформація про життя і діяльність О.Духновича у дитячих педагогічних виданнях

“Пчілка” і “Наш рідний край”, редакторами яких були прогресивні педагоги краю А.Волошин та О.Маркуш. У 1923 р. журнал “Пчілка” не відзначав ювілей О.Духновича, оскільки на той час був суто природничим виданням. Але у наступному 1924 р. публікується стаття А.Ворона “Александр Духнович”, де у цікавій формі звернення до дітей доступно розкривається життєвий шлях педагога. Автор також коментує значення строфи “оставте глибокий сон” таким чином: “Історія стверджує, що у роки життя Духновича руський народ на Підкарпатській Русі не був таким вільним, яким є тепер. Не можна було вчитися рідною мовою, руський народ страдав під гнітом угорських панів. Духнович се бачив і почав про се писати, щоб люди почули його і стали на захист своєї мови і своєї “руськості”[4]. Стаття закінчується оригінальною формою заклику до дітей: “...отже, діточки, Духнович любив свій народ дуже. За нього готовий був померти. Треба усім нам любити свій народ, свою мову і пам’ятати Духновича” (с.69).

У цьому ж номері у рубриці “Из поезій Духновича” (с.70) журнал видрукував вірші “Пісня народна” і “Руський марш” О.Духновича, проілюстровані його портретом.

Окрім того, журнал рекламує продукцію видавництва “Промісвіта”, де в 1928 р. побачили світ такі твори педагога: “Автобіографія О.Духновича” на дев’ятнадцяти сторінках, п’еса “Добродетель превышает богатство” та книжечка поезій.

У 1929 р. “Пчілка” нагадала своїм читачам про О.Духновича коротенькою врізкою у №8 такого змісту: “Пам’ятний день 24.06.1803. Народився Олександр Духнович” (с.221).

№ 8 журналу “Наш рідний край” у 1928 р. вийшов як ювілейний, вмістивши передруки з окремо виданих про О.Духновича брошур таких авторів:

- а) А.Волошин “Пам’яті Александра Духновича ” (с.233-235);
- б) О.Маркуш “Пам’яті батька Духновича” (с.230-233);
- в) Ф.Тіхий “Поезії Александра Духновича” (с.236).

На змісті зазначеної статті А.Волошина ми вже зупинялися вище. О.Маркуш наголошує на активній громадянській позиції Духновича, стверджує, що Духновичів гімн був рішучим і сміливим на той час, тому що “марні є панство, ласка верхности, сила мадяризації” (с.232). Завершується стаття “настановами редактора – учителя О.Маркуша дітям через посередництво коротеньких цитат з дитячих поезій О.Духновича, з-поміж яких наводимо як приклад патріотичного виховання таку: “А чужини стережіться, чуже в вас не устоится” (с.233).

Третій названий нами автор Ф.Тіхий, управитель чехословацької школи в Мукачеві, голова Спілки чехословацького учительства на Закарпатті, відзначає заслуги О.Духновича як письменника, зокрема письменника-педагога, називає його засновником першої поетичної школи у краї, зупиняється на аналізі глибокого пізнавального змісту його творів. "Подібної літературної статі поки що немає... Тому і заслуговує у свого народу найцінніше ім'я – батько", – підкреслює на завершення автор публікації.

Варто підкреслити, що редакційна стаття цього номера взята із читанки В.Бірчака (с.227-230), де подано біографічні дані про О.Духновича: сім'я, виховання, здобуття освіти, професійна діяльність, арешт і останні дні життя. Окрім того, читач мав змогу ознайомитись з віршем відомого закарпатоукраїнського поета, педагога Ю.Боршоша-Кум'ятського "Борець за долю народу" (с.225-226), написаним у Хусті в 1928 р. Представлені у дитячих педагогічних часописах матеріали про О.Духновича мали глибоке пізнавальне та виховне значення.

Таким чином, у педагогічній пресі Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. виражено ставлення прогресивної освітянської інтелігенції Закарпаття до О.Духновича як до визначного педагога свого часу і свого народу.

Література:

- 1.Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях // Автореферат дис. канд. пед. наук.-К.: В надзагол.: Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1995.– 24 с.
- 2.Въестник, повременне письмо, посвященно политическому и нравственному образованию Русинов австрийской державы. – 1850. – № 14.
- 3.Волошин А. Пам'яті Александра Духновича. – Ужгород, 1923. – 30 с.
- 4.Ворон А. Александр Духнович // Пчілка.–1924. – № 5. – С.68–69.
- 5.Пчілка.–1931. – № 3. – С.85–86.
- 6.Свенцицкий Н. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.– Львов, 1909.–Т.2.– 212 с.

В. Росул

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ У НАШІЙ СУЧАСНОСТІ

За 200 років від дня народження та майже за 140 років від дня смерті Олександра Духновича його то високо підносили, називаючи „отцом словесности та зачинателем народности нашей” (Орел Татранський), який „мовою та хистом своїх творів доганяє

і російських класиків" (Іван Раковський); пророком і другим Мойсеєм – твердили інші, та мали його ні за що. Його творчість – „се макулатура, не література, се іронія і безприкладна в яким небудь другім народі гіпокризія" (Іван Созанський).

Доказом того, що справді йшлося про дуже складну постать, якій довелося жити й працювати в дуже складних умовах, є й висновок Івана Франка, який в своєму баченні зумів оцінити в Духновичу „людину без сумніву доброї волі і немалих здібностей, проте невлічимо заплутану в язикові та політичній доктрині". Але якщо сказати правду, то остаточної оцінки життю і творчості цього видатного діяча нашого життя минулого століття ми практично не дали і до сьогодні.

Дуже багато було зроблено для висвітлення життя і творчості Духновича після 1945 року, хоч то був час, який явно дуже не сприяв об'єктивній оцінці „попа", „ідеаліста", навіть „буржуазного діяча" тощо.

Зокрема, на початку 60-х років – з нагоди 160-річчя з дня народження О. Духновича та 100-річчя з дня його смерті – вченими України та українцями Чехословаччини була пророблена дуже велика робота по дослідженню та правильному висвітленню його наукових праць.

Було проведено міжнародну наукову конференцію до 100-річчя з дня його смерті, видало „Вибране" Олександра Духновича (Пряшів, 1963), кілька наукових монографій саме про нього, було започатковано видання зібраних творів Духновича тощо.

Багато було зроблено для правильного розуміння та саме популяризації Духновича на Україні. Духнович згадується у загальноукраїнських енциклопедіях, у наукових монографіях про західноукраїнську літературу та в інших популярних наукових працях про розвиток української літератури та культури.

Однак далі, протягом майже 35 років, знову впав рівень як вивчення життя українського населення Чехії та Словаччини, так і саме культурно-національне життя цього населення.

За цей час виросло нове покоління, яке майже нічого не чуло і не знало про цього заслуженого діяча нашого минулого.

Тому з нагоди 200-річчя з дня народження Олександра Духновича ми змушені продовжувати уточнювати, вивчати, поглиблювати й далі розвивати те, що вже наукою було доведено, та одночасно повторювати основні відомості про цього вченого, патріота рідного краю, людини-демократа, видатного педагога, активного культурно-освітнього діяча, організатора нашого шкільного життя, літературного та видавничого життя, письменника й духовного діяча.

Революція 1848 року в ряді країн Європи розбудила також культурно-національне життя Закарпаття. Починають виходити перші руські газети, книжки, виникають школи, отже актуальним стало також питання літературної мови.

Проблеми з літературною мовою мав тоді практично кожний закарпатець і західноукраїнський автор, бо, як писав К.Студинський, представники всіх напрямків і прихильники писати по-великоруськи - виховані вдома під впливом польської чи мадярської мови, в церкві – серед церковнослов'янщини, а в школі – серед німецької чи мадярської мови, вони мимоволі не раз вносили до своїх творів чужі слова, звороти й стиль. Тому їхня мова часто була лише поволокою, яка прикривала всякі чужі для народної мови слова і звороти.

Проблеми з літературною мовою мав також і Духнович, хоч саме він мав ясний і демократичний погляд на це питання і висловив його з самого початку однозначно: „Я стараюся о мові карпато- ілі бескидо-русской, народами (русинами) в Галичині й Угорщині употребляемой. Мова она мені видить быти начально-пророднича, она еше в своєй невинности і першой простоті под горами сохранена, словенско-русского языка чистоту задержует”.

У наступних статтях Духнович уточнює своє розуміння „карпато-бескидо-русської мови”, радить очищати її від слів чужих (полонізмів, мадяризмів, германізмів), від вузьких провінціалізмів (від слів, які вживаються тільки в кількох селах одної околиці), бо „інакше на кожних десять сіл особої граматички потрібно буде”.

Від такої позиції Духнович не відходить навіть пізніше, коли частина тогочасних авторів радить повернутися до уживання церковнослов'янської мови як літературної мови закарпатських та галицьких русинів-українців.

Після поразки революції в Угорщині та після розчарування русинів в австрійській політиці політичні представники русинів звернули свої очі на царську Росію і саме від неї сподівалися допомоги чи навіть визволення. Складовою частиною того сподівання була й політика прийняття російської літературної мови як літературної мови галицьких та закарпатських русинів-українців. Ця тенденція охопила тоді всі слов'янські народи.

Правда, серед інтелігенції слов'янських народів переважала думка прийняти російську літературну мову як міжслов'янську літературну мову і вживати її поряд із своєю літературною мовою, в той час як серед галицьких та закарпатських інтелігентів переважала думка прийняти російську літературну мову як свою.

Цікавим є вірш, надрукований в журналі „Руський народний календар” за 1933 рік, автор Лев Гомолицький (Прага)

О.В.Духнович

*Когда отец Духновича скончался,
был погребен и в вечном растворялся,
ребенка дед поцеловав признал,
и так ему торжественно сказал:
„Я стар уже и потому сегодня
хочу тебе изустно передать
что ради славы имени Господня
мне дед велел потомку завещать”.
Ребенку в сердце те слова запали,
А так как он был сын земли своей,
И от ея не отличал детей,
Детей своих, - через год из дали,
Мы слышим все еще его завет.*

З тих пір, як О.Духнович став славним, проходить цілий вік історії Закарпаття і все повторюється, і буде повторюватись, і пророчеські слова були сказані А.І.Тавловичем:

*„От Попрада аж до Тисы
Под Бескидом горы, леса
Духновича поминают”.*

Російська пропаганда робила все можливе для поширення й перемоги тієї тенденції – агітувала окремих закарпатських інтелігентів, висилала їм російські книжки, гроші, переробляла статті або навіть цілі книжки окремих українських та закарпатських письменників чи поетів на російську літературну мову. Так зробили й з Духновичем, коли він уклав граматику народної мови закарпатських русинів-українців, а Іван Раковський та Михайло Войтковський переробили її і видали як граматику російської літературної мови.

У такій ситуації слід звернути увагу на дві важливі обставини. Коли б Духнович однозначно повністю перейшов на позицію російської літературної мови для закарпатських та галицьких русинів-українців, то він би виразно про це, на нашу думку, написав. На прикладі інших кореспондентів ми бачимо, що для професійних поглядів були в той час двері редакції повністю відкриті. Однак такий активний дописувач та діяч, як Духнович не написав з цього приводу протягом кількох років жодної статті.

Отже постать Олександра Духновича постає перед нами як людина-демократ, яка від самого початку революційних подій стала на правильний шлях розуміння нашої історії як частки

історії всього народу, на правильний шлях розв'язання тогочасних головних проблем галицьких та закарпатських русинів-українців, який вів тоді через об'єднання та співпрацю всіх австрійських українців, на правильний шлях творення літератури саме для народу, народною мовою галицьких та закарпатських русинів-українців. У цьому питанні він не був до кінця послідовним, бо повсюди довкола нього панувала політика москвофільства, яка не сприяла розвиткові українського народу та його культури, проте навіть в тому складному часі Духнович був виразним представником демократичних намагань народу та його інтелігенції.

Є люди, яких за життя підносять до небес, а після смерті за ними „ані пес не забреше”. Праця інших справжнього визнання досягає тільки під кінець життя чи лише після смерті.

Сьогодні вже ніби й нема таких, хто б не визнавав у багатогранному житті і невтомній праці Духновича позитивного начала. Скоріше навпаки, виходячи з великої його популярності серед народу, до нього голосяться, ним прикриваються навіть ті, хто його ніколи сумлінно не читав, а значить не розумів і не може по-справжньому оцінити об'єктивно доведених наукою його поглядів.

Як борець за розвиток народного шкільництва, Духнович був теж упродовж усього життя прогресивним демократичним діячем. Він до подробиць розробив як систему організації шкільництва, так і систему навчання й виховання дітей не тільки в школі, а й в родині, та загалом поза школою. Його теорія навчання і виховання побудована на активній участі учнів у навчальному процесі, свідомій цілеспрямованій діяльності учителів, вихователів та батьків у навчально-виховному процесі, розумінні неперехідного значення освіти та виховання молодого покоління для народу в цілому.

Духнович сам звертається до батьків, до самих дітей, учителів та священників, проводить велику організаторську роботу, агітує, використовує всі свої можливості для розвитку освіти.

„Тут потрібно, - пише він, - щирі мати волю, щоб кожен дітей маючий хотів їх просвіщати, щоб священники сіє завдання усиловно виконували, щоб собі за перший обов'язок своєї служби взяли освіту, но не тільки так нелегко, но серцем і душою”, а дяки „службу науки не так з обов'язку, як любові кінчили”.

А до вчителів, як до основної фігури навчально-виховного процесу, особливо вимогливе, тепле слово: „Ви есте соль, Ви есте просвітителі народа, Вам отдают родітелі дражайшее свое сокровище, ведіте ягнята вам вручені на паству точну і храніте їх от

хіщення волков... будете просвітителі народу, просвіщаючи во пер-
вых самих себе, не взирайте на лихую мзду, бо великую убогий
народ не може вам дати еще нині, дате ви їм средствія к іменію,
і они тогда воздадут коль не вам, то дітям вашим, нині вже во
мзду да буде вам сердечное утішеніє, что ви на славу Бога воздви-
гаєте народ”.

Кращі його твори: поетичні, прозаїчні, драматичні, разом із
літературними спробами його сучасників, яких він заохочував,
організовував друкування їх творів, були чи не єдиним друкова-
ним словом для народу – літературним, патріотичним, релігій-
ним, виховним та розважальним, – що в той час могли потрапити
в руки учня чи дорослого читача.

Написані зрозумілою народів мовою, його художні твори
розкривали значною мірою народне життя, трактували це життя
з народних позицій, були спрямовані на захист народу, утвер-
дження його моралі, етики і естетики.

Олександр Духнович окреслює розгорнуту декларацію свого
патріотизму, щирої любові до рідної землі, рідного народу. Руси-
нами були його отець-мати, руськая вся родина, русини сестри і
брати, рід руський – великий і славний, приятний світові, духові і
силою славний:

*„Я русин был, есьм і буду,
Я родился русином,
Чесный мой род не забуду,
Останусь его сыном”.*

Олександр Духнович нехай не зовсім послідовний, хай навіть
„невліченно заплутаний”, застається до сьогодні великим, і – хо-
чемо чи не хочемо – ми змушені опиратися саме на нього. Ми
вміємо написати кращого вірша чи глибшу наукову розвідку,
виробили на терені історичного Закарпаття чистішу літературну
мову, глибше, точніше навчилися визначати суть того чи іншого
явища, проте ніхто з нас не виявив такого глибокого розуміння
широкого спектру участі у боротьбі за народні маси, такої вели-
чезної і безкорисливої діяльності на користь народу, такої лю-
бові до народу і жертвенності собою, своїм особистим.

*Люби род свой не протю,
что он славный,
но для того, что он твой.*

(О.В.Духнович. „Дело от безделия”)

Він вірив у талант свого народу і особливу надію покладав на
молодь, якій необхідно створити умови для здобуття освіти. Лише

великий життєвий досвід і мудрість будителя і просвітителя могли дати підставу для такого висновку: „Дай си́ну твоему здоровый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность трудолюбия, доброе сердце, любовь к Богу и ближнему, дай ему добрую волю, и уже дал еси ему богатство, которое ни червь не поедает, ни вор не подкопывает, которое и в беде и несчастии остается с ним на века. Богатство крылья имеет и часто улетает”.

„Дети – суть произростание будущего рода, они суть распускающиеся почки общества человеческого; в них также скрывается главная надежда будущности... й просто попечение о детях – есть попечение о будущности”. Кінцевою метою національного виховання вважав розвиток дитини, яка живе суспільними інтересами, прагне до істини і правди, добра і людяності, поєднує інтереси всього людства з інтересами свого народу і своїми особистими.

Відкинувши абстрактний ідеал виховання дитини, Олександр Духнович першим у Закарпатті висунув ідею виховання нової людини – людини-громадянина, гуманіста і патріота, здатного поліпшити своє власне і суспільне життя, готового пожертвувати в ім'я кращого майбутнього.

З метою надання практичної допомоги молоді у здобутті освіти О.Духнович доклав багато зусиль до створення товариства Івана Крестителя в 1862 році. У цьому статуті товариства, зокрема, відзначалося, що: „Цель общества вспомогати скудных, но вместе честных и трудолюбивых русских учеников гимназиальных, особенно же снабжать их по возможности столом и обихатом (гуртожитком).

Вся його творчість пройнята глибоким патріотизмом, старанням якнайбільше зробити для народу і Вітчизни.

Девізом О.Духновича було: „Отечеству своему верным буду. Отечество бо есть тебе колыбель, оно будет и гробом твоим, кто отечество своя не почитает, той сирота есть, без отца, без матери”.

Будитель закликав вивчати історію рідного краю, бо вона виховує в молоді почуття пошани до своїх предків, любов до рідної землі і національну гідність. Як заповіт звучать його слова до вчителя: „Чтобы в детях народолюбия возлюбил и в сердцах их заскепил любовь к своей народности ибо человек без народности подобен есть скитающемуся волку, которому всякий лес отечеством есть”.

Як і кожна видатна особа, О.В.Духнович привернув до себе увагу наукового світу. Дослідники оцінювали різні аспекти діяльності Будителя. Найперше відгукнулися його співвітчизники. Уже в 1865 році на сторінках часопису „Золота грамота” писалося:

„Кому из русских сынов неизвестное его имя? Вот черты мужа того, который из векового сна возбудил закарпатську братию к деланию на родимой ниве русской словесности. Имя же тое не эпоху делает в литературе угорских Русинів, но правду сказать, есть основателем всей молодой еще словесности русской за Карпатами”.

А в некролозі ця ж газета назвала О.В.Духновича „вірним сином руського народа и рачительним Батьком синов Руси”.

Другий співвітчизник О.В.Духновича І.А.Сільвай дав більш врівноважену оцінку: „Духнович не был гений, поет високих дарований, или литератор европейской славы, он был только скромный „будильник”. Нужен был календарь – Духнович составил и издал календарь. Оказалась потребность в школьных учебниках – Духнович написал и издал на собственные издержки: буквар, грамматику, землепись, народную педагогию и прочие, не упоминал же о том, что он принимал самое живое участие в тогдашних Галицько-Русских современных изданиях, как сотрудник и корреспондент очень прилежный”.

Не міг обминути цієї постаті й І.Франко, один з кращих знавців закарпатського письменства, історик літератури Закарпаття. Як уже згадувалося, він відмічав, що це „чоловік без сумніву доброї волі і не малих здібностей, але невлічимо заплутаний у язикові та політичній доктрині, він ніколи не задав собі праці роздивитися ближче, які книжки родніше читали б його земляки, і відхрещувався від думок про потребу заведення народної мови в письменстві”.

Дійсно, О.В.Духнович не мав чіткої позиції у мовному питанні. У цьому він сам зізнався: „а мнение наше такое; что народный наш язык в союзе с библиотечным или церковнословянским языком есть; мы желаем к нему приблизиться и нашу народность на нем образовати”.

У цьому він вбачав надійний захист від онімечення закарпатських русинів з боку австрійського уряду, який поставив собі за мету – „вирвати мову із вуст слов'ян, затьмарити їх історію і перетворити їх у німців”. Причому національне гноблення народів імперії здійснювалося на основі поперемінного задоволення деяких інтересів окремо кожного з них, що вело до онімечення всіх їх разом.

Неоднозначно оцінювали діяльність Будителя дослідники і в 20-30-х роках ХХ століття, як і в наш час. Однак, всіх їх об'єднує висока позитивна оцінка діяльності Духновича в цілому.

Як історик, О.В.Духнович виніс із минулого уроки з тим, щоб вказати народові дорогу до кращого життя. Він нагадував: „Ужасная есть древняя русского народа история, показующая, як народ той непереманно делился на партии, боролся сам собой, истребляя родину, а наконец ізчез в темном мраці, оставляя мало недуженых потомков, несчастную гибель народа своего вещающих”.

О.В.Духнович з болем спостерігав за суперечками в середовищі інтелігенції, за групуванням її в різні політичні партії. Це відвертало увагу від вирішення питань соціально-економічного і культурно-освітнього життя. Тому своєрідним заповітом для нащадків звучать слова: „Мир вам, братья! Токмо бо любовь и согласие могут двигнути упавшее домовство, токмо согласием и любовью и согласие могут двигнути упавшее домоводство; токмо согласием растет милое дело, раздором же и наибольшее разрушается. Вручаю вам, братья, любовь, вы помиститесь все в лонах не малого народа, только будьте смиренны и мирные меж собою”.

Багатогранна діяльність О.В.Духновича як вченого, культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча на ниві розвитку освіти, науки й культури, захисту національних інтересів народу були своєрідним ковтком свіжого повітря в задушливій атмосфері денационалізаторської політики австрійських властей в середині ХІХ століття. Завдяки таким постатям, як О.В.Духнович, Закарпаття не стало на узбіччі, а йшло шляхом розвитку європейської цивілізації.

Література:

1. Духнович О. Добродетель превышает боготство. – Ужгород: Просвіта, 1923.
2. Русский народный календар общества імені О.Духновича за № 105. – Ужгород, 1931.
3. Демко Михаил. Письма О.Духновича к Я.Головацькому. – Мукачево, 1927.
4. Русский народный календар общества імені О.Духновича за № 110. – Ужгород, 1932.
5. Бача Ю. Олександр Духнович у нашій сучасності // Закарпатська правда. – 1993. – Травень.
6. Жупанин С.І. Народна педагогіка О.Духновича. – Рідна школа, 1992. – № 9. – 10.
7. Євтух М. Народна педагогіка О.Духновича. – Освіта України, 1999. – № 15 – 16.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ О.ДУХНОВИЧА В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Олександр Духнович є однією з найбільш досліджуваних постатей в історії Закарпаття. Йому присвячено понад півтори тисячі наукових публікацій (монографій, брошур, окремих статей), проте загального огляду цього величезного доробку ще не існує. Наш начерк розглядаємо як першу скромну спробу охопити єдиним поглядом усе різноманіття літератури про будителя [1].

Перші статті про Духновича виходили ще за його життя. Ширші біографічні дані подали його некрологи. Одним з перших біографів будителя стає А.Крालицький. 1871 р. виходять аж три біонариси А.Барвінського, Н.Попова та М.Гербеля. 1886 р. львівська газета "Діло" публікує спогади В.Чернецького про О.Духновича. 1888 р. в Одесі виходить книжка П.Феєрчака "Очерк літературного движения угорских русских", де шість сторінок присвячено Духновичу. 1889 і 1892 р. опубліковано біонариси про Духновича в закарпатській газеті "Листок".

До постаті нашого будителя звертався й І.Франко. 1902 р. він згадує Духновича у статті "Угорская Русь" для словника Брокгауза-Ефрона, а 1906 р. публікує статтю "Стара Русь", на десяти сторінках якої тричі фігурує О.Духнович.

В ужгородському Місяцеслові на 1907 р. подано статтю М.Мейгеша "Кто был Духнович". 1908 р. у Львові виходить біонарис про Духновича, написаний І.Созанським, і його ж окрема стаття "Поетична творчість О.Духновича" в Записках НТШ. Ця стаття започаткувала вивчення окремих напрямків Духновичевої творчості. Наступною публікацією подібного характеру стала стаття 1914 р. Ф.Арістова "А.В.Духнович как историк", опублікована в журналі "Русский архив". 1915 р. в газеті "Американский русский вестник" вийшло ряд статей про Духновича - Василевича, М.Ганчина, М.Пачути та інших.

1922 р. Ф.Тіхий подає велику передмову до своєї публікації віршів Духновича. 1923 р. у Пряшеві перевидається біонарис Д.Зубрицького про О.Духновича. У цей ювілейний рік (120 років від народження) виходить ціла серія публікацій, найціннішою з яких є 30-сторінкова брошура А.Волошина "Памяти Александра Духновича". Тоді ж вийшов цілий збірник "В память Александра Духновича". Побачили світ газетно-календарні статті А.Га-

гатка, І.Панькевича, Д.Віндаса, І.Крайцара. Того року в Ужгороді утворилося товариство ім.Духновича, яке почало активну пропаганду творчості свого патрона.

1924 р. О.Духнович уперше потрапляє на сторінки підручника. Це "Учебник истории Подкарпатской Руси" В.І.Феделеша, де будителю присвячено дві сторінки. Тоді ж виходить біографічна стаття А.Ворона, а в Науковому збірнику "Просвіти" – величезне дослідження К.Студинського "А.Духнович і Галичина". 1925 р. виходить стаття І.П'єщака "Духнович як педагог".

Особливо багато статей виходить до 125-річного ювілею будителя, який відзначався 1928 р. Ф.Агій характеризує Духновича як поета. Тоді ж в газеті "Карпатский край" виходить великий нарис М.Бескида про Духновича, статті Г.Геровського, І.Глеби, А.Крука, Є.Недзельського, А.Поповича, Н.Цимболиця, Н.Шкирпана. Чимало публікацій здійснили тоді представники українського народовського табору – А.Волошин, В.Бирчак, О.Маркуш, а також чеські дослідники - Ф.Тіхий, Й.Шимек.

1929 р. вийшли "Очерки карпаторусской литературы" П.Федора з окремим розділом про О.Духновича. Його негайно прорецензував І.Панькевич. Публікації тридцятих років в основному розвивають думки, вже висловлені у двадцятих. З оригінальних публікацій відзначимо статтю М.Лелекача в оунівському журналі "Пробоем", дві статті 1935 р. В.Гаджеги та І.Панькевича, присвячені генеалогії Духновича, розвідку 1937 р. Є.Грицака "Мова О.Духновича". Тоді ж постать будителя достойно представлено у фундаментальних працях В.Бирчака "Літературні стремління Підкарпатської Руси" (1937), Ф.Тіхого "Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі" (1938) та Є.Недзельського "Угросский театр" (1941).

У радянських публікаціях починається формування нової концепції життя і творчості О.Духновича, що засвідчує вже стаття В.Касарди у "Закарпатській правді" 1946 р. А 1953 р. в Ужгородському університеті виконано першу дисертацію про будителя – "Писатель-просветитель Закарпатья середины XIX ст. Александр Духнович" І.Борисова. Їй передувала ціла серія статей цього дослідника. Громадсько-політичну діяльність О.Духновича досліджувала у ті роки І.Мельникова, його зв'язки з галичанами та росіянами – Ю.Качій, П.Лінтур.

У хрущовську добу вивчалася переважно педагогічна діяльність Духновича, котрій присвятили дослідження А.Гончаренко, А.Ігнат, Ф.Науменко, О.Машталер, М.П'явко, О.Хічій. Тоді ж до постаті Духновича активно звертається нове покоління гу-

манітаріїв на Пряшівщині – А.Шлепецький, І.Седлак, Л.Гараксим, О.Рудловчак, Ю.Бача. Зокрема, 1959 р. у Пряшеві виходить осяжна монографія (488 сторінок) М.Ричалки “О.В.Духнович – педагог і освітній діяч”. Услід за нею у Львові виходить монографія Ф.Науменка “Основи педагогіки О.В.Духновича” (1964), а в Києві – “Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича” О.Машталера (1966). Літературну творчість Духновича вивчає в Ужгороді Т.Чумак, мову Духновича – Г.Шелюто.

У середині 1960-х робляться перші спроби з написання культурної історії Закарпаття доби Духновича, актуалізації її – це книжки І.Вишневського “Традиції та сучасність” (1963) та В.Микитася “Давня література Закарпаття” (1968).

Усе більше публікацій про Духновича з’являються в пряшівському журналі “Дукля” та газеті “Нове життя” – це статті Ю.Дацка, С.Добоша, В.Копчака, А.Ковача.

У ювілейний 1965 рік відбулося дві Духновичевські конференції. Ужгородський університет провів конференцію “Літературна та педагогічна спадщина О.Духновича” (опубліковано її тези), а в Пряшеві пройшла конференція більш широкої тематики “Олександр Духнович (1865 - 1965)”, з якої опубліковано спершу тези, а потім і збірник з повним текстом доповідей. Загалом того року вийшло понад 120 публікацій.

З 1966 р. з’являються публікації І.Кашули про філософські погляди Духновича.

Переломним для всього духновичезнавства стає 1968 р. Символічно, що саме в період “празької весни” виходить у Чехословаччині перший том зібрання творів головного будителя закарпатських українців доби “весни народів”. Він відкривається написаною О.Рудловчак 140-сторінковою біографією Духновича, яка й понині лишається найгрунтовнішою з усіх подібних досліджень. Натомість в період маланчуківщини вивчення Духновича помітно загальмувалося. Якщо 1970-1971 рр. написано аж три дисертації про Духновича (І.Кашули, В.Микитася, М.Ковача), то в наступне десятиліття – жодної. Про відновлення інтересу до Духновича можна говорити з 1979 р., і то переважно на Пряшівщині. 1979 р. завершено і першу зарубіжну дисертацію по Духновичу – Юліани Драничак “Духнович і карпаторуський національно-культурний рух”, виконану в Нью-Йоркському університеті в Бінгамтоні. В Ужгороді ж вісімдесяті позначені хіба що цікавими публікаціями Я.Штернберга і В.Падяка з оригінальними коментарями до літературних творів Духновича.

Лише 1990 р. в Ужгороді відбулася конференція до 125-річчя від дня смерті О.Духновича. У жовтні 1990 р. тут же відбулася конференція "Інтелігенція Закарпаття в ХІХ ст. і розвиток гуманітарних наук у контексті міжслов'янських взаємозв'язків", де більшість доповідей теж торкалися О.Духновича. Того ж року у Новому Саді (Югославія) відбувся симпозіум, присвячений Духновичу. 1990-1992 рр. О.Рудловчак опублікувала в газеті "Дружно вперед" оригінальну серію нарисів: "Десять зупинок на життєвому шляху будителя" – про десять сіл і міст, в яких жив і творив О.Духнович.

1991 р. постать Духновича постійно фігурувала в наукових доповідях, прочитаних на установчій (відроджувальній) конференції крайового товариства "Просвіта". 1992 р. про Духновича йдеться на цілому ряді ужгородських конференцій – присвячених І.Панькевичу, Ю.Венеліну-Гуці, суспільно-політичним відносинам на Закарпатті в 20-30 р. ХХ ст. Життя і діяльність Духновича жваво обговорювалися і на перших карпатознавчих конференціях, організованих університетом (котрі потім стали традиційними) – "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (серпень 1991) та "Культура Українських Карпат" (вересень 1993).

23-24 квітня 1993 р. на базі Ужгородського університету проведено конференцію до 190-річчя О.Духновича "О.В.Духнович і слов'янський світ", видано її тези. 21-22 травня того ж року у словацькому місті Сніна відбулася конференція "Олександр Духнович і наша сучасність", на ній прийнято рішення про підготовку "Літопису життя О.Духновича", "Словника мови О.Духновича", про перевидання його чотиритомника в Україні, проте жоден з цих пунктів ще не реалізовано. З'явилося тоді і ряд окремих проблемних публікацій, зокрема стаття В.Задорожного і В.Керецмана "Олександр Духнович: портрет на фоні епохи". В цілому рік став рекордним з кількості публікацій – близько 250.

1994 р. окремий розділ присвячено Духновичу у монографії Л.Баботи про закарпатоукраїнську прозу [2]. 1995 р. бібліографи університетської бібліотеки в Ужгороді підготували покажчик літератури "Олександр Духнович". На сьогодні це найповніший довідник про нього, своєрідна енциклопедія духновичезнавства. Зараз готується друге, розширене видання довідника, котре облікує ще кількасот публікацій, що з'явилися з того часу.

З публікацій останніх років відзначимо дві монографії Д.Данилюка – "Історія Закарпаття в біографіях і портретах" та "Історична наука на Закарпатті"[3]. Цілий ряд біонарисів про Духно-

вичача опублікував мукачівський краєзнавець В. Пагіря, чий дорожок вже перевершив 60 книжок і брошур.

1995 р. з'явився біонарис про Духновича у збірнику В. Качана "Українське народознавство в іменах" (Львів, 1995), а В. Орос проблемною статтею знов підняв питання про мову Духновича. Того ж року І. Сенько опублікував у журналі "Рідний край", а 1996 р. у збірці своїх статей розвідку "Чиї гуси дражнить русин: Етнічна ментальність О. Духновича". Пізніше ним видрукувано нарис "Будитель Олександр Духнович"[4]. 1996 р. у збірнику статей П. Федаки подано матеріали про спадщину Духновича в діяльності товариства "Просвіта"[5]. 1997 р. кілька ґрунтовних публікацій про "Книжицю читальную" зробили О. Горячко та М. Алмашій. 1998 р. у Науковому збірнику Свидницького музею вийшла стаття С. Гостиняка про мемуарні твори Духновича. Тоді ж у Дрогобичі вийшов збірник "Бойки" зі статтею П. Зборовського про образ Духновича в музиці. 1998 р. Л. Повх, а 1999-2000 рр. - В. Густі видрукували статті про педагогічну спадщину О. Духновича.

Фігурує О. Духнович і в найрозкішнішому з сучасних українських біодовідників – "Золотій книзі української еліти"[6]. У ювілейний же 2003 р. провідна обласна газета "Новини Закарпаття" започаткувала серію публікацій про Духновича, відкриті статтями Д. Данилюка і М. Делегана.

Література:

1. Повний бібліографічний опис оглянутих публікацій до 1995 р. див.: Олександр Духнович (1803 - 1865). Бібліографічний покажчик. - Ужгород, 1995. Публікації ж за 1996 – 2001 р. частково опубліковано у наступному виданні: Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2003 рік. - Ужгород, 2002. - С. 77-80.
2. Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX ст. - Братислава – Пряшів, 1994. - С. 78-88.
3. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. - Ужгород, 1997. - С. 138 – 155; Данилюк Д. Д. Історична наука на Закарпатті. - Ужгород, 1999. - С. 144-156.
4. Сенько І. Ментальність русинів-українців. - Ужгород, 1996; Сенько І. Земля з іменем. - Ужгород, 1998. - С. 54-60.
5. Федака П. Пам'ять рідної землі. - Ужгород, 1996. - С. 246-251.
6. Золота книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах у 6 томах. - Т. 1. - К.: Євроімідж, 2001.

Секція 3

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА
ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
У СПАДЩИНІ
О. ДУХНОВИЧА

І. Сабадош

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
МОВИ ТВОРІВ О.ДУХНОВИЧА

Мова творів О.В.Духновича здавна привертає увагу дослідників, однак ґрунтовно вивчається тільки в другій половині ХХ ст. Одним з перших про неї висловився І.Франко, який писав, що Духнович був “чоловік без сумніву доброї волі і не малих здібностей, але невлічимо заплутаний у язові та політичні доктрини” [29, 384]. Піонерами в дослідженні цікавого для нас питання були Ф.Арістов, В.Бірчак, Ф.Тіхий, К.Студинський та ін., у працях яких, крім іншого, йдеться також про творчість О.Духновича, мову його творів і його погляди на те, якою повинна бути літературна мова в закарпатських, чи, за тогочасною термінологією, підкарпатських русинів. Так, у Ф.Арістова є цікаве свідчення про те, що надрукована 1853 р. в Будапешті “Сокращенная грамматика русского языка” О.Духновича була написана місцевим діалектом, але русофіли В.М.Войнович та І.І.Раковський, яким автор на-діслав працю для публікації, “изменили первоначальный язык грамматики на общерусский лад и в таком виде выпустили ее в свет” [1, 3].

На думку В.Бірчака, мова творів О.Духновича – “це сумішка мови української, церковнослов’янської та російської”, а сам він уважав, як і М.Лучкай, що в основу літературної мови слід по-

класти не живу народну, за його висловом, “безиравственную, простую служанку, безазбучную, валяющуюся по корчмам и по вольным домам”, а “библическую”, церковнослов’янську мову, хоча його сучасники М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький, М.Устиянович та ін. в Галичині вже зробили рішучий крок до творення літературної мови на народній основі [3, 103—104].

На відміну від В.Бірчака, Ф.Тіхий намагається простежити погляди О.Духновича на літературну мову в Закарпатті в їх еволюції. Так, спочатку Духнович обстоює використання розмовної мови, бо вона зберегла чистоту “языка словенско-русского” і близька до церковнослов’янської мови. Згодом висловлюється за те, що основою літературної мови повинна стати церковнослов’янська, а з живої народної мови треба брати тільки те, що відповідне духові цієї основи. Ще пізніше він не вимагає повністю користуватися старослов’янською граматиною, однак бажає, щоб підкарпатурські письменники не відмовлялися від неї цілком, а використовували її досконалість. У першій половині 50-х років Духнович сповідує ідеї загальноросійської єдності, в тому числі й мовну, а 1856 року назвав народну мову наведеними нами в попередньому абзаці зневажливими словами. За Ф.Тіхим, “перші твори Духнович писав лемківським діалектом”, такими є, зокрема, віршики для дітей зі збірки “Книжица читальная для начинающих” (Будапешт, 1847, 1851, 1852), простою народною мовою характеризується також п’еса “Добродѣтель превышаетъ богатство” [28, 62-63].

Тіхий одним із перших спробував оцінити мову Духновича, аналізуючи лексику його конкретних творів. Уважаючи вірш “Вручаніє...” (“Я русинъ былъ, есмь и буду”) найвидатнішим твором “не лише Духновича, але й всього підкарпатурського письменства”, стверджує, що основою цього твору є “підкарпатурське розмовне мовлення”, “старослов’янізми практично відсутні”, “небагато є й елементів, запозичених з літературної російської мови” [28, 63—64]. У вірші “Тоска на гробѣ милой” старослов’янізми зовсім відсутні, зате чимало русизмів, богемізмів і лемківських діалектизмів [28, 65—66]. У віршах русофільського періоду творчості поета “Роза”, “Dies illa, dies irae!”, “На похоронѣ матери” дуже багато русизмів, помітні елементи церковнослов’янські і майже зовсім відсутні південнолемківські діалектизми чи взагалі українські слова, а в другому вірші багато авторських неологізмів (*исчезилась, повражиться* та ін.) [28, 66—67]. Деякі “вірші першого періоду творчості, коли у функції літературної мови використовувалась розмовна мова, Духнович згодом пере-

робляв, пристосовуючи їх до російської літературної мови” [28, 67—68]. Ф.Тіхий аналізує мову прозового твору Духновича “Пам’ять Щавника”, у якому чимало русизмів, старослов’янізмів, наявних і в російській мові, а також лемківських діалектизмів та богемізмів, зустрічаються й деякі авторські неологізми [28, 68—70]. Тіхий вважає, що “основна заслуга Духновича в історії літературної мови на Підкарпатській Русі полягає в тому, що йому вдалося осучаснити літературну мову”. І хоча в теоретичному плані Духнович ратував “за церковнослов’янську основу літературної мови, але на практиці він її цілковито відкинув”. Що ж до помітного використання елементів російської мови в останній період творчості, то це, на погляд Ф.Тіхого, було пов’язане з бажанням Духновича “задовольнити потреби й смаки підкарпаторуського міщанства, що в той час симпатизувало ідеям літературної спільності з найбільшим слов’янським народом”. Дуже важливим видається висновок Тіхого про те, що “наукове вивчення мови Духновича – важливе завдання”, бо без його розв’язання “не можна зрозуміти розвитку мови підкарпаторуської літератури в другій половині XIX ст. та, врешті, й сьогодишній її стан”, на який “і сьогодні покликаються обидва напрями – український і російський” [28, 71]. Ці слова Тіхого певною мірою актуальні й у наш час.

У післявоєнний період питаннями мови Духновича продовжують займатися літературознавці, які, вивчаючи творчу спадщину письменника, не могли не звернути уваги на її мовний бік, але робили це принагідно, побіжно, не вдаючись до детального аналізу мовної тканини твору. Особливий інтерес викликають спостереження таких літературознавців, що різною мірою торкалися творчості О.Духновича, як О.Рудловчак [24, 66—67, 152—159,], Ю.Бача [2, 11—13], В.Микитась [18, 30—35, 71, 80—81, 88, 94], Ю.Тамаш [27, 6—7], Д.Латяк [15] та ін.

Характерною ознакою післявоєнного студіювання творчої спадщини Духновича є прилучення до цього процесу всезростаючої кількості мовознавців, які докладно вивчають не тільки і не стільки погляди цього письменника на літературну мову, але й мову його творів на всіх рівнях – фонетичному, орфоепічному, морфологічному, синтаксичному, лексичному та ін. Докладно зупинився на характеристиці мови творів О.Духновича з погляду вимови, морфології і синтаксису Г.А.Шелюто, русист (див. [32]), який у той же час був добре обізнаний з українською діалектологією.

Проаналізувавши поетичні твори О.Духновича, Г.А.Шелюто дійшов висновку, що письменник створив два різновиди літературної мови: 1) книжний стиль оди, "високих" філософських і релігійно-дидактичних жанрів, який характеризується насиченістю "церковнослов'янізмами й елементами російської лексики" і 2) народнорозмовний стиль, в якому відображена "усна закарпатська народна поезія". Однак, як уважає дослідник, незважаючи на певні відмінності між цими стилями, значну кількість чужомовних запозичень, мова всіх творів О.Духновича одна – українська "і за своїм звучанням, і за граматичною своєрідністю" [34, 45]. І висновок цей не голослівний, а базується на докладному аналізі великої кількості фактів. На думку Шелюта, вимова слів творів Духновича базується на поєднанні загальноукраїнських рис і особливостей південнолемківського та ужанських говірок закарпатського говору, на території яких зростав і працював письменник. Незважаючи на те, що Духновичу нелегко було передати за допомогою російської графіки всі нюанси української вимови, а до того ж слід також мати на увазі, що тексти творів поета нерідко спотворювалися політичними спекулянтами, все-таки, за глибоким переконанням Шелюта, "у багатьох творах Духновича звучить жива українська мова" [там само]. До цієї думки він дійшов у результаті ґрунтовного аналізу рим Духновича. У такий спосіб дослідник доводить, що на місці давнього Ъ звучить і (напр., смѢх, тѢло, утѢха, смѢло та ін. звучать, як с'м'іх, т'іло, ут'іха, с'м'іло та ін., про що свідчать рими утихъ – смѢхъ, съ тиха – утѢха, свѣтило – тѢло, свѣтило – смѢло та ін.; при цьому слід пам'ятати, що в південнолемківському діалекті збереглося давнє розрізнення ы та и(і), тобто рефлексі давніх Ъ та и(і) звучать однаково), на місці етимологічних о, е в новозакритих складах у віршах Духновича, як і в українській літературній мові, вимовляється здебільшого і, що підтверджується римами щиръ – горъ, миръ – горъ. Подібно до вокалізму консонантизм Духновичевих творів також цілком український, напр., звук г у переважній більшості слів звучить, як фрикативний, про це свідчать рими лугъ – духъ, духъ – вокругъ, духъ – недугъ та ін.; африката ц, що стверділа в російській літературній мові, у творах Духновича, як і в українській літературній мові, вимовляється м'яко в суфіксах -иця, -ець, напр.: птиця, хлопець тощо. Охарактеризувавши й інші риси вокалізму та консонантизму і широко проілюструвавши їх прикладами з текстів Духновича, Шелюто робить переконливий загальний висновок: "вимова Духновича не дає ніяких підстав говорити про "великоруську осно-

ву” мови його творів”, бо це “місцеве українське мовлення, що відбиває складну специфіку лемківського і бойківського діалектів” [34, 45-49].

З такою ж докладністю характеризує Г.А.Шелюто морфологічні ознаки творів Духновича. Проаналізувавши велику кількість мовних фактів, дослідник цілком обґрунтовано заявляє, що “основу граматичної будови творів Духновича становлять форми, властиві і в наш час національній українській літературній мові, і форми, поширені в закарпатських та деяких інших південно-західних українських діалектах” [33, 47]. І далі спиняється на морфологічних ознаках, специфічно українських і відсутніх у російській літературній мові, щедро ілюструючи їх з творів Духновича [33, 47—50]. Крім загальноукраїнських морфологічних ознак, у творах Духновича чимало особливостей, характерних для південнолемківських та закарпатських говірок української мови [33, 50—52]. За спостереженнями А.Г.Шелюта, кількість запозичених (переважно з російської мови) морфологічних форм у Духновича незначна і вживаються вони в основному зі стилістичною метою у високому стилі, загалом же дослідник переконаний, що “мова Духновича за граматичною будовою є українською” [33, 53]. Окремі морфологічні явища у творах Духновича дослідили В.І.Орос [20], О.Д.Брошняк [4].

Специфіка синтаксису письменника, як уважає А.Г.Шелюто, зумовлена використанням можливостей церковнослов'янської і російської мов, необхідних для книжної мови і відсутніх у місцевій народнорозмовній мові. Тому письменникові довелося синтезувати “у своїх творах народнорозмовні і книжні запозичені елементи” [35, 57—58]. Але цей синтез характерний переважно для “високих” жанрів, а “в творах з народнорозмовною основою” “український синтаксис, у якому помітно виділяються загальноукраїнські національні особливості і риси закарпатські, діалектні” [35, 58], про що свідчать наведені дослідником синтаксичні ознаки [35, 58—59].

На післявоєнний період припадає також поява ґрунтовних досліджень лексики творів Духновича, це, зокрема, праці Й.О.Дзендзелівського, П.М.Лизанця та ін. Й.О.Дзендзелівський уперше детально проаналізував лексику драми “Добродѣтель превышаетъ богатство” та лексичні словакізми творів Духновича. Зазначена драма оцінюється критикою як один з найвизначніших творів письменника. Більш докладному вивченню мовознавцем піддана з погляду сучасної української літературної мови діалектна лексика, яка в драмі становить, за його підрахунками,

близько 300 слів. Усі діалектизми вчений поділив на 4 групи: 1) діалектизми, характерні для південнолемківських та всіх чи майже всіх говірок на території сучасної Закарпатської обл.; 2) поширені в південнолемківських та говірках західної частини Закарпатської обл.; 3) наявні тільки в південнолемківських говірках; 4) відомі лише в говірках центральної та східної частини Закарпатської обл. Найбільшою є перша група (приблизно 140 слів), дещо меншою – друга (близько 110 слів), близько 30 одиниць складає третя і всього 4 – четверта. Проаналізувавши весь матеріал, Дзендзелівський дійшов таких висновків. Основою лексики творів Духновича є слова, вживані в південнолемківських і закарпатських говірках. При цьому письменник намагався уникати вузьколокальних діалектизмів і добирав такі, що поширені на всій чи більшій частині Закарпаття (в межах колишньої Підкарпатської Русі), а також загальноновживані українські слова, яких у драмі помітна кількість, нерідко в нього поряд із закарпатськими діалектизмами паралельно вживаються загальноукраїнські слова, напр.: *яр* і *весна*, *ту* і *тут*, *гварити* і *говорити*, *збойник* і *розбойник*, *начеряти* і *начерпати* [12, 163-164, 168]. Проте в цій драмі є і чимало церковнослов'янізмів та росіянізмів, але угорських запозичень небагато. На думку Дзендзелівського, “є підстави вважати, що Духнович своєю мовно-літературною практикою по суті справи створював руську (українську) закарпатську літературну мову на народній основі чи закарпатський варіант нової української літературної мови”, але не був послідовним, бо “не зумів порвати з старими традиціями – з старою українською книжною мовою та з старослов'янською” [12, 169]. В іншій праці Дзендзелівський подає перелік понад 30 словакізмів, які він виявив у творах Духновича, напр.: *быдля* “теля”, *вшытко* “все”, *кедь* “коли, якщо”, *плаца* “плата” та ін. За незначними винятками це регіоналізми, що не виходять за межі південнолемківських говірок [11, 49–51].

Мадяризмам у творах Духновича присвятив спеціальну розвідку П.М.Лизанець, який виділяє 5 тематичних груп цієї лексики: слова, пов'язані з побутом (*погар*, *роваш*, *рядна* та ін.), із суспільно-економічним устроєм (*газда*, *немеш*, *шолтис*), з рисами людини (*босорканя* “відьма”, *коргельов* “гультяй” і т.п.), з військовою повинністю (*гонвед*, *катуна* і под.), та назви рослин і тварин (*поприка*, *мачка* тощо) [16, 52-54]. За спостереженнями дослідника, Духнович хоч і володів угорською мовою, однак “дуже обмежено використовує в своїх творах мадяризми”, причому головним чином у творах, писаних живою розмовною мовою [16, 55].

Лексику поетичних творів досліджував П.П.Бунганич. Об'єктами його аналізу стали 4 так звані російські вірші ("Пѣнь о слободѣ", "Ода Васілію Поповичу...", "Стихи (Satyra) на взятіє Варны", "Ода на Тріумфъ Ніколаа Царя Россіи...") та вірш "Вручаніє..." Скрупульозний аналіз лексики перших чотирьох творів показав, що в них український елемент переважає, в п'ятому українські слова становлять аж 80 %, а російські і церковнослов'янські слова – 14,1 %. Отже, підсумовує дослідник, "Духнович писав свої вірші переважно по-українському, проте не літературною українською мовою. Ні він, ні його сучасники не мали в повному своєму розпорядженні жодної східнослов'янської літературної мови" [5, 172-178]. Бунганич, як і Лизанець [17, 51], різко заперечує тим авторам, які вважають мову Духновича штучною. На його думку, на її формування впливало середовище, в якому він виховувався і працював, тому не дивно, що на українську основу його мови (переважно говіркової) впливали угорська, латинська та німецька мови під час його навчання в гімназії, церковнослов'янська – при його богословських студіях, російська – при читанні ним російської художньої літератури. У ранніх віршах Духновича переважають елементи рідних говірок, у середині свого життя письменник дотримувався тих же принципів, послідовно їх реалізуючи. "Наприкінці свого життєвого шляху він марно старається писати вірші російською мовою, і виходять не російські вірші, а українські, але переповнені русизмами та деякими іншими запозиченнями" [5, 179—180].

У післявоєнний період досліджується також мова нехудожніх творів О.Духновича, зокрема букварів і посібників для вчителів та ін. Докладно охарактеризувавши словниковий склад, фонетичні та морфологічні особливості "Букваря", М.М.Штець робить висновок, що мова його українська народна, напр., у словниковому складі міститься понад 90 % українських загальнонародних і діалектних слів. Приблизно такою ж мовою написана і "Книжниця читальная для начинающихъ" [38, 185-189]. Проте в посібниках для вчителів, у наукових, публіцистичних та деяких художніх текстах, які автор адресував освіченим людям, він використовує іншу мову, що є сумішшю "лексичних, фонетичних, граматичних елементів книжної російської, церковнослов'янської і народної мови. Суміш ця відома під назвою "язичія". Нею написана, за спостереженнями дослідника, "Народная педагогія". М. Штець частіше йменує її "літературною" мовою", або "карпаторуською" мовою" [38, 190]. Загалом же він не підтримує поглядів тих дослідників, які всіляко підкреслювали негативне ставлення Дух-

новича до народної мови. Насправді в умовах денационалізації закарпатських українців Духнович усіляко відстоював їх національні права, вважаючи, проте, що для простого народу слід писати народною, а для освічених людей – літературною мовою, якою написані, зокрема, наукові, публіцистичні твори, посібники для вчителів та деякі художні твори. Звинувачувати Духновича в тому, що він не писав загальнонародною українською мовою, вважає дослідник, безпідставно, бо “у період життя і творчості Духновича нова українська літературна мова в Наддніпрянській Україні ще лише створювалась”, “значно більший вплив” на нього мала “Русалка Дністрова” (1837 р.)”, під впливом якої він “поєднає елементи народної і старої книжної мови”. Тому, підсумовує М.Штець, “вживання цієї штучної мови замість латинської чи церковнослов’янської було кроком уперед на шляху демократизації мови” [38, 189-190]. Правда, з приводу того, чи писав Духнович українською літературною мовою, більш радикально висловилася, проаналізувавши мову “Книжиці читальної для починаючих”, В.І.Статєєва, яка слушно звернула увагу на те, що ця праця, видана 1847 року, стала “першим рідномовним букварем не лише на Закарпатті, а й на всій Україні”, як першим на сході України “Граматка” П.Куліша (1857 р.). Ці видання дослідниця вважає виявом “значною мірою вже унормованої нової української літературної мови, з тією тільки різницею, що в О.Духновича це мова закарпатської, а в П.Куліша – східноукраїнської редакції” [25, 79].

Ряд питань, що стосуються різних аспектів мови творів О.Духновича, порушують К.Й.Галас [10], Б.К.Галас [8; 9], А.М.Галас [7], В.І.Добош [13], Н.Ф.Венжинович [6], В.І.Лавер [14], Ю.Муличак [19], С. С.Панько [21], Ю.Рамач [22], Т.М.Розумик [23], М.І.Сюсько [26], П.П.Чучка [30; 31] та ін.

Отже, на сьогодні лінгвісти виконали помітну роботу з вивчення мови творів О.Духновича, але, на мій погляд, це тільки початок. Хто би і як би не оцінював зроблене цією неординарною постаттю, проте одне є цілком безсумнівне: Духнович назавжди зайняв важливу нішу в історії української літератури, а отже, й історії української літературної мови. Тому завдання мовознавців – докладно й ретельно дослідити мову всіх без винятків творів цього письменника: художніх, наукових, педагогічних, публіцистичних та ін. Після виходу кількатомного видання його творів (незабаром вийде й 4-й том), яке охоплює практично всю його творчу спадщину, виконання цього завдання цілком реальне. На часі створення ґрунтовної монографії про мову творів Духнови-

ча на всіх рівнях: орфоепічному, граматичному, лексичному, фразеологічному і т.д. Я погоджуюся з М.М.Штецем, що рівень такої праці значно підвищився б, якби була видана також хрестоматія матеріалів з історії української мови на Закарпатті [36, 330]. З цими завданнями дуже тісно, на мій погляд, пов'язане створення словника мови творів письменника. Після цього, гадаю, ми могли б максимально наблизитися до такого стану речей, коли можна буде мати об'єктивне уявлення про справжню роль Духновича в історії і української літератури, і української літературної мови.

Література:

1. Аристов Ф.Ф. Хронологический перечень напечатанных произведений А.В.Духновича.—Ужгород, 1928.—8 с.
2. Бача Ю.А. "...А на батька пам'ятайте...": Про життєвий і творчий шлях Олександра Духновича // Духнович О. Твори.—Ужгород, 1993.—С.5—16.
3. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси.—2-е вид., доп.—Ужгород, 1937.—190 с.
4. Брошняк О.Д. Структурно-семантична характеристика особливостей відзайменникових прислівників у творчості О.В.Духновича // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.81—82.
5. Бунганич П.П. Мовний різновид віршованої творчості О.В.Духновича та сучасні йому засоби мовного спілкування // Олександр Духнович: Зб. матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865—1965).—Пряшів, 1965.—С.170—183.
6. Венжинович Н. Лексика народних ремесел у прозових творах О.В.Духновича // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяч. 125-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1990.—С.46—47.
7. Галас А.М. Період як одна з особливостей синтаксичної організації мови О.Духновича // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.83—84.
8. Галас Б.К. Лексика з творів О.Духновича на фоні відомостей загальноукраїнських словників // Там само.—С.63—64.
9. Галас Б. Мовна практика О.Духновича і процеси формування нової української літературної мови // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1990.—С.48—50.
10. Галас К. Навколо спадщини О.Духновича // Там само.—С.16—17.
11. Дзензелівський Й.О. Лексичні словакізми у творах О.Духновича // Літературна та педагогічна спадщина О.Духновича: Тези доп. та повід. до наук. сесії, присвяч. 100-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1965.—С.49—51.
12. Дзензелівський Й.О. Спостереження над складом лексики драми О.Духновича "Добродѣтель превышает богатство" // Олександр Дух-

- нович: 36. матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865—1965).—Пряшів, 1965.—С.151—169.
13. Добош В.І. Деякі лексико-граматичні особливості мови О.В.Духновича // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.83—84.
14. Лавер В.І. Усталені вирази та їх функції у п'єсі О.Духновича "Добродитель превышает богатство" // Там само.—С.71—72.
15. Латак Д. Александер Духнович и югославянски руснаци // Studia Ruthenica. 2: Александер Духнович и русинске питане.—Нови Сад, 1990.—С.50—63.
16. Лизанець П.М. Лексичні мадяризи в художніх творах О.Духновича // Літературна та педагогічна спадщина О.Духновича: Тези доповід. до наук. сесії, присвяч. 100-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1965.—С.51—55.
17. Лизанець П.М. Ще раз про мову творів О.Духновича // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1990.—С.51—52.
18. Микитась В.Л. О.В.Духнович: Літ.-крит. нарис.—Ужгород, 1959.
19. Муличак Ю. Штрихи до мовностилістичних засобів драматичних творів О.Духновича // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.75—76.
20. Орос В.І. Аналіз займенникових форм п'єси О.Духновича "Добродитель превышает богатство" // Там само.—С.67—68.
21. Панько С.С. "Язык простолудиновъ" чи "простонароднословное сокровище"? // Там само.—С.77—78.
22. Рамач Ю. Язык А.Духновича // Studia Ruthenica. 2: Александер Духнович и русинске питане.—Нови Сад, 1990—1991.—С.13—17.
23. Розумик Т. Олександр Духнович про культуру поведінки і мовний етикет // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1990.—С.55—56.
24. Рудловчак О. Олександр Духнович. Життя і діяльність // Духнович О. Твори в 4 т.—Пряшів, 1968.—Т.1.—С.15—168.
25. Статеева В.І. Перші букварі українською мовою О.Духновича та П.Куліша (зіставний аналіз) // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.79—80.
26. Сюсько М.І. О.Духнович і українська мова // Там само.—С.59—60.
27. Тамаш Ю. Духнович, Шевченко, Костельник // Studia Ruthenica. 2: Александер Духнович и русинске питане.—Нови Сад, 1990—1991.—С.5—12.
28. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Пер. з чес. та післямова Л.Белея, М.Сюська.—Ужгород, 1996.—226 с.
29. Франко І. Стара Русь. III // Літературно-науковий вісник.—Львів, 1906.—Т.35.—Кн.9.—С.382—392.
30. Чучка П.П. О.Духнович і назва міста Ужгород // О.В.Духнович і Слов'янський світ.—Ужгород, 1993.—С.85—86.

31. Чучка П.П. Олександр Духнович і Україна // Тези доп. наук.-практ. конф., присв.125-річчю з дня смерті О.Духновича.—Ужгород, 1990.—С.18-19.

32. Шелюто Г.А. Русское ударение: (Пособ. для студ.).—Ужгород, 1962.—Ч.І.—272 с.

33. Шелюто Г.А. Язык А.В. Духновича: (Морфология) // Доп. та повід. Ужгород. держ. ун-ту: Серія філолог.—Ужгород, 1960.—№ 5.—С.46-53.

34. Шелюто Г.А. Язык А.В.Духновича: (Произношение) // Доп. та повід. Ужгород. держ. ун-ту: Серія філолог.—Ужгород, 1959.—№ 4.—С.44—49.

35. Шелюто Г.А. Язык А.В.Духновича: (Синтаксис) // Доп. та повід. Ужгород. держ. ун-ту: Серія філолог.—Ужгород, 1961.—№ 7.—С.57—59.

36. Штець М.М. До питання про дослідження мови О.Духновича // Олександр Духнович: Зб. матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865—1965).—Пряшів, 1965.—С.328—330.

37. Штець М.М. О.Духнович і сучасні намагання кодифікації т.зв. “русинської” літературної мови // О.В.Духнович і Слов’янський світ.—Ужгород, 1993.—С.65—66.

38. Штець М.М. Мова “Букваря” та інших посібників О.В.Духновича // Олександр Духнович: Зб. матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865—1965).—Пряшів, 1965.—С.184—191.

В. Барчан

ПОЕТИЧНА КОСМОЛОГІЯ О. ДУХНОВИЧА

Споконвічне прагнення людини пізнати таємниці Всесвіту породжувало різні його картини та моделі. Проте Всесвіт і до сьогодні залишається непізнаним, а претензії природничих наук на якнайбільшу повноту, універсальність в опануванні світобудови, на думку вчених, у черговий раз виявляються міфом. “Таким чином, - відзначає І.Зварич, - наукова істина заслуговує на довіру тільки як щабель спроможності людини сьогодення описати модель Всесвіту відповідно до рівня розвитку її цивілізації. Це уможлиблює висновок, що всі однозначні заяви теоретичних наук про кінченість і всеосяжність створених нами моделей Всесвіту є тільки одномоментними констатаціями пунктів безкінечного процесу пізнання і містять відносну спроможність наукових форм мислення наближуватись до Абсолюту” [1,5].

Осягнення фізичного і метафізичного буття можливе як через логічно вибудовані наукові істини, так і через багатозначні

художні моделі, оскільки "всі прояви людського духу є істинними" [1,5]. Артур Шопенгауер головним у мистецтві вважав його пізнавальну суть. "Навіть виражена в туманній формі, вона спрямована на те, щоб схопити сутність речей, з'єднатися з нею через почуття піднесеного" [2,28].

У словесному мистецтві, як і в людській свідомості всіх світових культур, знаходила своє відображення типова модель космологічного горизонтального (пізнаний та непізнаний світ) та вертикального (небесний, земний та підземний світ) вимірах. Головною структуротворчою ідеєю космічної моделі при цьому завжди була ідея світової єдності. У її світлі гостро актуалізувалася антропологічні проблеми, "які в літературі отримують реалізацію в найтонших і в ледь вловимих чи вкрай виразних формах, висвітлюючи природу людини, її осмислення та пошуки свого призначення в світі, пов'язаного з постійним вирішенням вічного питання про сенс життя" [1,6].

Одним із аспектів художнього уявлення про космос у словесній творчості є релігійно-філософський, репрезентований, зокрема, і в поезії О.Духновича. Поетична космологія О.Духновича не була предметом спеціального вивчення, хоча окремі питання філософських основ світобачення митця та його художнього втілення розглядалися в працях Д.Поповича ("А.Духнович як поет природи")³, М.Сірого "Духнович як релігійний поет"⁴, І.Кашули ("Філософські погляди О.В.Духновича")⁵.

Оскільки у праці І.Кашули філософські погляди О.Духновича розглядаються через призму соціально-етичної проблематики, в контексті якої "вихідним пунктом його теоретичних роздумів була особа людини в її щільному зв'язку з суспільством" [5,13], цікавим, на наш погляд, є й художнє втілення екзистенційної проблематики в поезії митця. В окремих творах домінують мотиви утвердження Бога як творця Світу, панування його єдиної волі над усім суцям, єдності людини з Космосом і її покори перед великим Творцем; мотив непізнаності таїни Божої сили і страху людини перед нею; ототожнення Бога з вічністю і усвідомлення людиною тимчасовості свого земного буття, мотив вічності всесвіту і космічного часу.

Модель Всесвіту Духновича обумовлена перш за все його релігійним світоглядом. У центрі космічної будови, як бачимо в поезії "Рассужденіє о Бозі створителі" – єдина сила – Бог, він же Творець всього суцього у його фізичному та метафізичному виявах. Усі процеси космічного буття є проявом Божої волі і сили:

*Се твоєю чудесною
Текут времена силою,
Твоя воля все творит
И промисл животворит [6, 239].*

Боготворче начало поет вбачає у будь-якому творчому процесі живої природи, людського життя, художній творчості:

*Сильное дуновение
Живит всяко творение,
Дело твоё дивное
Есть Боже и сильное [6,239].*

Божественна сила доступна людському сприйняттю через її об'єктивацію в емпіричному світі, здатному впливати на органи чуття людини. Як торжество боготворчого начала сприймає людина те, що "земля явит" – навколишню природу, яка вносить лад, гармонію, або, навпаки, хаос, дисгармонію у її душу. Наслідок божественного впливу вбачає вона і в усталеному світопорядку, що виявляється у циклічному русі – зміні дня і ночі ("Тебе во дни познаем, И в нощи величаем").

Бог у поетичній концепції світобудови О.Духновича є виявом не лише сили і волі, але й краси. Духовне, мисляче начало, що асоціюється з Богом, творить красу, втілену в образі прекрасної дійсності і явлену людині в різних своїх проявах. Захоплена магичною силою незбагненої таємничості і досконалої краси, звертає людина свій погляд у бездонні небеса до сонця, місяця, зірок. Її душу переповнює відчуття високої естетики боготворчих діянь, величі пануючого над усім Духа. Поетичні рефлексії О.Духновича про красу ґрунтуються на філософській основі. Незбагненною залишається суть краси небесних світил чи зоряного неба, що збуджує високу естетику почувань. В осмисленні цього феномена поет співзвучний із давньогрецьким розумінням краси "як предмета безпристрасного безкорисного і безвольного споглядання" [7, 35], із концепцією Гете ("Утешение в слезах"): "Звёзд желать нельзя, можно радоваться их красоте" [7, 648], із вченням, згідно з яким "суттєвий зміст краси становлять ідеї (вічні типи речей) як предметні вираження (об'єктивації) світової волі" [7, 36].

Естетичне відчуття, як бачимо в поезії Духновича, небесні світила викликають не своєю матеріальною сутністю, а метафізичною субстанцією, якою є світло.

*Ранна заря, и блеск слонца
Есть ясность твоего лица,*

.....

*Твоя заря осіняєт,
Когда світлий день блистаєт,
Блеск твоей багряници
Есть во златой денници [6, 239].*

Світло в поетично-філософському мисленні Духновича є надматеріальним ідеальним чинником, а краса, за висловом М.Соловйова, - це "перетворення матерії через втілення в ній іншого, надматеріального начала" [7, 38]. Отже, відчуття прекрасного створюється в ліричного героя поезій на основі "прекрасних зорових явищ в природі" [6, 39] - просвітленої матеріальної субстанції.

Окрім вияву величності Творця в торжествуючій субстанції світла, митець відчуває присутність Бога і в русі неорганічної краси природи, життя якої асоціюється із естетично вираженою стихійною свободою. Красою вічного руху оповиті в Духновича "тіньний зміст краси цих природних явищ посилюється величчю руху, безмежним свавіллям, поривністю до незбагненої абсолютної свободи, якої позбавлена людина. Вона захоплюється силою природної стихії, відчуває мізерність своїх фізичних можливостей перед нею, але й розуміє її безсилля і неспроможність порушити створену Богом єдність світобудови.

Естетику митець бачить не лише в русі, але й у статичності неорганічної природи. Величчю, недосяжністю, безмежжям полонять людину "горы, скалы, долины", відчуття краси яких підсилюється безгомінням, опущеним із небесної просторіні.

Краса природи у самосвідомості людини асоціюється з діяльністю космічного начала, а релігійне світовідчуття її співвідноситься з Богом:

*Вся натура показует
Что ей Створитель панует.
Все природы торжество
Славит его существо [5, 240].*

Основними ознаками духовного космічного начала, що постає в поезіях Духновича під іменами Бог, Творець, Він, є високий розум, мудрість і могутність. Все у світобудові створене і функціонує за законами вищого розуму. Цю думку увиразнює Духнович у поезії "Піснь Богу всемогутному" рядом риторичних запитань:

*Кто сотворил Небо, землю,
Кто слонце в лучах златих?
Кто содержит путь Планетов
Во кругах силно своих?*

Кто ими владієт мудро,

И животворит кто их? [5, 241]

Гносеологічні аспекти проблеми світобудови вирішуються Духновичем з точки зору релігійних світоглядних засад: творчим і будівничим началом є Дух і сила Божа. Для поетичного утвердження своїх переконань митець спочатку наводить приклади неопанованих явищ природи і їх взаємозв'язку із буттям людини: як з малого зерняти виростає високий дуб або як пташина, "в воздухах паряща", висиджує з яйця інше пташеня.

Маленькое зерно в земли

Сильним чудом пукает,

Прорастает, и многоплодно

Всё живое питает [6,242].

Перелічивши цілий ряд так і не пояснених наукою таємниць природи, митець вдається до діалога з уявним філософом, як уособленням конкретно-наукового вирішення гносеологічних проблем на основі раціонального мислення:

Нині високого ума

Філософ мні скажи

Кто ділаєт, кто оживит

Яйце мало? – покажи [6, 243].

Поставленим запитанням, на яке ніхто ще не дав вичерпної відповіді, митець утверджує об'єктивну закономірність існування, крім базованих на абсолютизованому розумінні наукових і інших способів пізнання істини, розкриття таємниць космічного світоустрою. Духнович торкається не нової вже проблеми пізнавальних можливостей розуму і віри. Він ніби повертає людську свідомість до того часу, коли "раціоналізм як такий спочатку мав на меті не заперечення чи знищення богів...". Зокрема, "раціоналізм Платона був спрямований не на заперечення богів та божественного начала, а навпаки – він був спрямований на систематизацію людських відносин з богами" [1, 26 – 27]. На основі релігійних світоглядних принципів поет відстоює правомірність віри в розумне, могутнє космічне начало:

... природы Отец сія

Силою возвигаєт [6,242].

У вірші "Мисль о Бозі" спостерігаємо розширення поетичного осмислення Духновичем екзистенційних проблем. За допомогою прийому протиставлення поет відтворює відвічне почуття тривоги, неспокою земної людини в процесі усвідомлення свого місця у світовому безмежжі. Щоб пізнати себе, вона шукає єдності зі світом і з покорою сприймає істину про те, що людина, як і вся природа, підпорядкована єдиному началу.

*Богу вся повинуються,
Небо, ціла природа,
А мні що ино явиться? [6, 260].*

Людина усвідомлює вічність творця всесвіту і тимчасовість свого земного життя ("Бог сам в собі безконечний, Я родилася и умру"), обмеженість своїх можливостей як земного божого створіння, наділеного за первородний гріх хворобами, жалем, тужбою, страхом причетності до зла.

*Что же я бідный и страстен
Пред тобою? – нищ, убог,
Я и сам собой не властен,
Ти мні сила, Ти мні Бог! [6, 261].*

Як бачимо, О.Духнович показує, що в людській свідомості структура Всесвіту становить видимий і невидимий, пізнаний і непізнаний світ, який сприймається людиною в єдності, частиною його вона відчуває себе.

Від початків існування мислячу людину хвилювало питання про її внутрішній світ і світ поза нею. "Тому пошуки вічності в художньому мисленні постійні, вони виражаються в осмисленні співвідношення вічного і тимчасового, небесного і земного, духовного і матеріального" [1,41]. В цьому руслі розгортається й поетична думка О.Духновича у вірші "Вічність".

*Где вселенни межа послідня,
И предѣл непреходимый,
Котраго и мисль негодна
Понячь, ни превосходимый
Ум, - где тілесное вещество
Перестанет, и все существо;
Там неизмірна глубина,
Все праздность, пуста пучина,
И бездна безконечна [6, 266].*

Як уважний обсерватор навколишнього світу Духнович вдивляється у безконечний всесвітній простір, відчуває його німоту повсюдну, у безжиттєвості – життя безперервне, у темряві – поєднання світла й мороку. Він непізнаний людським розумом, гостра думка в ньому "як іскра гнеть пропадаєт". Цей простір у Духновича є місцем реалізації буття і однією з форм часу. Як і час, простір народжується вічністю:

*Сіє ми ВІЧНОСТЬ називаєм,
Неизмірне существо,
Без начала ціль узнаваем*

*Безъестественно естество,
Что было, есть, будет без творца,
Начала незная, ни конца [6, 266].*

Філософські категорії простору і часу в художньому мисленні Духновича взаємозв'язані. Поет називає різні форми реального буття ("всіх существъ сборище; Что лишь живо", "все сокровище", "міриади неісчисленні Различних народних племен"), які існують у просторі певний час і займають певне місце. Художня думка митця в образній мові передає філософські розмірковування про те, що саме форма "стає місцем і точкою відліку часу буття. Наявність місця – це наявність об'єкту буття, тобто часового існування вічності. Факти буття – як точка організації простору та відліку часу набувають статусу події. Вони стають основою історії, зав'язкою великого сюжету життя" [1, 43]. Духнович підкреслює вічний рух цієї історії в просторі і часі: все з'являється і пропадає, "Як счез солом'яний пламень, Як в глибину бросен камень" [6, 268], все має "вида круглаго кольца, Без преимущества и конца". Отже, чи є час у Вічності, представленій Духновичем в образі цариці "всіх времен преславної", у якої "времена – Сини и дщери"? Поетично-образного вираження набуває думка митця-філософа про те, що "вічна праматерія з можливістю реалізації всього суцього часу як такого не має: вона – вічність. Видимий, чуттєвий світ – це її прояв і можлива організація прояву" [1, 42-43].

*Время им все настоящее,
Им прошедше и будущее
Неискусно, хоть години
Текут бігом, но сидини
Никогда им прибудут [6, 269].*

Отже, художня думка Духновича відтворює його філософське розуміння таємниці вічності. Звідси – сприйняття поетом людського життя як "краткого теченія круг". Смерть – не кінець життя, а перехід в "об'ятій матерних лон", "непрерывный сон, Сладости весь исполнен".

Як бачимо, художня модель космосу в поезіях О. Духновича вибудовується на основі його релігійно-філософського світогляду.

Духнович-теолог позбавлений містицизму. Його поетична космологія, рефлексії на екзистенціальні теми розгортаються в душі філософської думки ХІХ століття.

Література:

1. Зварич Ігор. Міф у генезі художнього мислення. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – 235 с.
2. Шопенгауер Артур. Избранные произведения/Сост., авт.вступ.-ст.и примеч. И.С.Нарский. – М.: Просвещение, 1992. – 479 с.
3. Попович Д. А.Духнович, як поет природи // В пам'ять Александра Духновича. 1803 – 1923. Книжки "Русина", ч.8. – Ужгород, 1923. – 46 с.
4. Сірий М. Духнович як релігійний поет // В пам'ять Александра Духновича. 1803 – 1923. Книжки "Русина", ч.8. – Ужгород, 1923. – С.23 – 28.
5. Кашула І.Ю. Філософські погляди О.В.Духновича // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича. – Ужгород, 1990. – С.13-15.
6. Духнович Олександр. Твори: В 4-х т. – Т.1. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1968. – 790 с.
7. Соловьев В.С. Философия искусства и литературная критика. – М.: Искусство, 1991. – 701 с.

Л. Голомб

РЕЛІГІЙНІ ЗАСАДИ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ О.ДУХНОВИЧА

Релігійна лірика як один із найдавніших пластів української поезії тільки в останні десятиліття стає предметом поглибленої уваги літературознавців. Починаючи з 90-х років у нас з'являються антології релігійної поезії [2], праці В.Антофійчука, І.Бетко, Т.Салиги, В.Сулими та багатьох інших дослідників, у яких предметно аналізується специфіка художньо-образного вираження релігійної свідомості нації, простежується її вплив на розвиток національного письменства. У літературознавчій думці утверджується переконаність у тому, що «релігійність як світогляд, а поетичність як засада людської натури, як категорія психологічна – це наша праоснова, це фундамент нашого духовного розвитку, це материк, з якого починається українське поетичне слово. Єдність релігійності й поетичності є якраз тим, що формувало, що різьбило наше художнє слово протягом століть» [8, 7-8]. І, безумовно, в системному вивченні релігійних основ поетичної культури нації як безпосереднього вияву її ментальності, її архетипних праджерел свою значну роль відіграють не тільки ключові, знакові постаті, а й менш помітні, проте характерні імена, без

уваги до яких загальна картина літературного процесу завжди буде схематизованою й неповною. В цьому плані ми не можемо прийняти позицію Ореста Зілинського, котрий, справедливо вказуючи на необхідність розглядати поетичний доробок О.Духновича в контексті загальноукраїнського літературного руху 30-60-х років ХІХ ст., наголошує тільки на відставанні закарпатського будителя від тенденцій романтизму, які стали в українській літературі означеного періоду провідними. Дослідник твердить: «... якщо поет відстає навіть за пересічним рівнем регіональної літератури (йдеться про літературний рух у Галичині. - Л.Г.), його історичне значення в рамках літературного комплексу, до якого він сам себе заділяє, мінімальне, і його творчість можна вважати тільки умовно, в межах вузько регіонального процесу, прогресивним явищем» [7, 49]. Як бачимо, О.Зілинський фактично знімає саме питання про вклад О.Духновича в загальноукраїнське письменство. При цьому він приєднується до висновку О.Рудловчак про переважання в творчості поета класицистичних та сентименталістських стильових засад і появу елементів романтизму в його творах останніх років життя. Зауважимо, однак, що літературний розвиток значною мірою детермінується законом стильового синкретизму, відсутністю «правильного» чергування літературних напрямів і шкіл, а зрештою не в останню чергу й тим, що в руслі органічного для себе стилю кожен митець здатний сказати своє, нехай і не голосне, слово в літературі, заповнюючи певну прогалину в розвитку національної естетичної свідомості. О.Рудловчак, В.Микитась, інші дослідники часів регламентованого марксистського літературознавства не мали можливості аналізувати творчість О.Духновича як релігійного поета, і це сприяло забуттю великої частини його спадщини, а отже, й спотворенню та збідненню знань про визначного митця. Досить згадати той факт, що в жодній з укладених останніми роками антологій української релігійної лірики немає віршів О.Духновича, хоча в них представлені твори багатьох значно менш відомих авторів [див. 2].

Релігійні світоглядні засади творчості О.Духновича незаперечні, а просвітницькі інтенції його культурної діяльності сприяли посиленню прагнення поширювати християнські погляди серед населення краю, адже будитель щиро бажав, аби, за висловом А.Волошина, його «народ любимий» залишався завжди побожним, бо від християнської цивілізації «ожидає лучшу будучність для русинів» [3, 17]. А внутрішнім, особистим імпульсом творчості О.Духновича як поета релігійного вважаємо те, що

мова молитви, інтимного звернення до Бога була в моменти емоційно-творчого хвилювання найбільш природною мовою його душі.

М.Сірий у статті «Духнович як релігійний поет» (1923 р.) слушно пов'язував релігійність будителя з його філософськими поглядами, розумінням категорій простору і часу, з етичними принципами християнства. Саме цей дослідник у своїй невеличкій за розміром статті здійснив спробу простежити, хоч і пунктирно, в найзагальніших рисах, місце О.Духновича в контексті розвитку української й навіть світової релігійної поезії. Нагадуючи етапи, які пройшла духовна лірика, починаючи від давніх Китаю, Індії, Аравії, Юдеї, Греції через середньовічну християнську поезію до містицизму та звільнення від нього в новіші часи, критик висловив думку, що українська релігійна поезія в своїх епічних та ліричних віршах на честь Христа, Богородиці, святих, про смерть та позагробне життя не відійшла від реальності, не витворила містицизму, «а все стояла на наївнім народнім реалізмі. Тому й О.Духнович як рідний син своєї землиці не є в релігійній поезії містиком, але як поет ХІХ в. ставить релігійні проблеми з чисто філософічного становища» [9, 24-25].

Вказана дослідником риса чи не найповніше виявляє себе у вірші «Вічність», який можна віднести до чистих зразків філософської лірики. Предметом філософського розмислу тут є категорія часу – без початку й кінця («Сіє ми Вічність називаєм»), «пространство без міри, без числ», безперервність руху світів у просторі. Своєю беземоційністю, розмисловістю, холодною пишномовністю вірш нагадує класицистичні оди й належить до тих зразків творчості О.Духновича, в яких М.Сірий справедливо вбачав «релігійно-рефлексійну» прикмету, що відрізняє поета від інших слов'янських будителів, дещо віддаляє його від народного світовідчуження й зближує з літературним класицизмом [9, 28].

Більш характерними для стилю О.Духновича є зразки філософсько-медитативної лірики, в яких із достатньою повнотою виражає себе авторська індивідуальність і переважає емоційне сприйняття краси світу, створеного Вищим Розумом. Серед цих творів виділяється поезія «Рассужденіє о Бозі-створителі», в якій можна бачити художньо виражену релігійну концепцію О.Духновича. Жанрова дефініція «рассужденіє» в заголовку вказує на медитативний характер вірша, але підвищена емоційність тону, захват гармонією й доцільністю світобудови, що втілює Божий промисел, надає йому рис урочистої похвальної пісні, в кінці якої з'являються інтонації молитви. Порівняно з «Вічністю» автор

віддає тут перевагу чуттєво-образному відтворенню краси всього суцього, що зумовлює емоційну піднесеність і схвильований тон ліричного викладу. Ми бачимо ясність ранньої зорі та блиск сонця, в яких пізнаємо обличчя Творця, відчуваємо могутні сили ночі, громів, глибоких вод, милуємося красою квітів.

*Тінистий ліс, бурні волни
Суть твоїх величесте полни,
Гори, скали, долини
Являють твоя сили [4, 240].*

Та головне те, що все побачене й відчуте «Гласить Божую любов». Всемогутність Творця, незбагненність його діянь, незмірність великої любові наповнює душу поета священним трепетом. Застосовуючи риторичний прийом висхідної градації, автор вдається до посилення тонів величання («Бога поет всякий глас...») та молитовних благань:

*О помилуй нас, отче,
Вседержителю, Творче [4, 240].*

Органічним продовженням «Рассужденія...» є «Піснь Богу всемогутному». Обидва вірші можна розглядати як поетичний диптих на славу Творця. Посилення емоційної схвильованості, що намітилося вже в «Рассужденії...», підказує авторові, не позбавленому точності генологічного мислення, інше жанрове визначення твору. Це справді пісня, яка, хоч і містить елементи медитативності, роздуми про Божу премудрість, прийоми доказу, переконування «безбожних», суперечку з уявним опонентом-філософом, усе ж за своєю емоційно-настроєвою домінантою є пісенним величальним твором. Автор підпорядковує величання Господа всю досить багату палітру своїх образних засобів та риторичних прийомів. Зачин поезії звучить урочисто, святково, піднесено:

*Создавшего небо, землю
Творця днесь воспой мой дух.
Возвісти Його премудрість
Весь мир і небесний круг [4, 240].*

Автор поезії намагається охопити зором якомога ширші горизонти всесвіту, з'єднати в один акорд усі звуки, що переповнюють землю й небеса, возносячи славу Творцю:

*Все хвалу Йому возносить,
Я лі один умолчу?
Ні, – к пресвітлому Престолу
Духом, серцем возлечу [4, 241].*

Порив людського духу до єднання з Богом передається через просторові уявлення космічного безмежжя, динаміку стрімкого руху вгору, до пресвітлого олтаря.

Вдалою є у вірші побудова цілого ряду строф у формі риторичних запитань із анафоричними структурами, що підсилюють ідею Бога-Творця: «Кто сотворив Небо, Землю?... Кого ними владіє мудро?... Кого являє нам долини?... Кого творить бистри потоки?..» [4, 241].

Зображення креативної діяльності Вседержителя здійснюється також через звернення поета до архетипів води і землі, їх природної взаємодії, що в легендах усіх народів із найдавніших часів уособлювало творчі начала світобудови:

*Дождем, росою хто кропить
Сухую траву, поля?
Боже, силою твоєю
Обновляється земля!* [4, 241].

Звертається автор поезії і до відомого євангельського мотиву сіяння й проростання зерна, що сходить «многоплодно», до тези про присутність Бога у всьому, що відбувається в докiллі і в людському серці. Тож і кінцівка «Пісні...», як і «Рассужденія...», виливається в молитву, що стає природним завершенням схвилюваних апеляцій до Бога.

За висновками сучасних дослідників, молитва як літературний жанр є відгалуженням медитативної лірики, що зазнала впливу двох різновидів культурного тексту – сакрального й художнього [1, 118]. Обидві частини ліричного диптиха О.Духновича поєднують у собі роздум («рассужденіє») із славословієм, захопленим співом («піснею»), який набуває ознак сакралізованого молитовного тексту. Суб'єкт мовлення, ліричний герой поета, щирим серцем обіцяючи не згубити з пам'яті величних діл Творця, благає:

*Токмо Ти мисль мою, Творче,
К Тебi iсправ, оживи,
Токмо подай милость Твою
Серцю, душі і крові.
Хоть язык мій не возможе
Повідати сил Твоїх,
Не отверзи мой дух і мисль,
Помни токи слез моїх* [4, 244].

І.Бетко виділяє в жанрі молитви три типи: найпростіший, що містить прагматичне прохання; молитву «про допомогу в моральних та інтелектуальних ускладненнях, а також у духовному зростанні. Третій тип становлять молитви без прохань, суть яких у роздумах про Божественну досконалість, у благоговінні перед Богом, а також у прагненні злитися з Ним» [1, 117]. Наведені

вище слова з «Пісні...» належать до другого типу молитви, в якій усвідомлення людської недосконалості поєднується з пристрасним бажанням духовних осягнень, причому поет згадує серед них не тільки моральні чесноти, але й творчі можливості людини, здатність «повідати» про велич Господа словом, піснею.

Жанрові особливості літературної молитви другого типу виразно представлені і в медитації «Мисль о Бозі», що складається з двох частин: звернення до «бідного смертного» із заохоченням до молитви («Воспой хвалу Всевишньому / Душею, серцем, умом...») і самої молитви, послідовно побудованої на контрастах Божої сили й людської слабкості. Нагромадження контрастних рядів образів містить у собі як логічне, раціонально доказове, так і чуттєво-емоційне обґрунтування й завершується, як майже завжди в О.Духновича, ліричним пуантом – благанням Божого милосердя.

На релігійних засадах виростає й національно-патріотична лірики О.Духновича. Будитель народної самосвідомості пильно дбав про духовне виховання суспільності, особливо дітей, молодих соколят. Він укладав для них книжки, підручники, здійснив кілька видань молитовника «Хліб душі», в якому вмістив переспіви відомих у народі молитв і власні зразки цього жанру.

У поезії «Жизнь русина» О.Духнович створив ідеальну постать богобоязливого, з «благим серцем» верховинця, що живе в бідності, але не бажає й не чинить нікому зла. Використавши суб'єктну форму «автор-оповідач», поет неначе збоку споглядає добре знане йому життя свого героя: воно скупе на радощі, сповнене тяжкої праці, зате осяяне спокоєм і Божою ласкою, за припорошення якої й возносить Господу свою молитву автор-оповідач:

*Помилуй, ласкавий Творче,
Русина бідного [5, 24].*

Своєрідну образну конкретизацію життя цього героя О.Духнович дає в «Пісні земледільця весною». Цей популярний твір закарпатського будителя являє собою зразок так званої «рольової лірики», що, згідно із законами жанру, моделює художню свідомість не автора, а персонажа. Улюблений герой поета – «земледілець» – постає перед нами в найбільш відповідній і радісній для себе ситуації – під час праці на весняному полі, на тлі чудової карпатської природи, коли все навколо переповнене світлом, веселим співом жайворонка, теплим подихом пробудженої до життя землі. По суті твір являє собою молитву у формі пісні. За класифікацією І.Бетко, це найпростіший тип молитви: хлібороба

передусім турбує врожай його ниви, думка про щедроти землі, яку він засіває зерном. У такій молитві, здавалось би, зовсім не обов'язкова «участь» жайворонка з його весняним співом, благання Божої благодаті могло бути висловлене й безпосередньо. Однак задум поета інший, що стає зрозумілим тільки в кінці вірша. Буяння сил природи, спів жайворонка не просто творять настроєве тло, але несуть у собі глибоку думку, вияв філософії трудівника-хлібороба: той, хто достойно, в чесній праці, в молитві прожив свій земний вік, вправі сподіватися на вічне життя по смерті. В цьому й сенс проведеного у вірші паралелізму між людиною і пташкою. Їх обох у свій час прийме земля:

*Мене жде там лучша роля,
З тебе ні сліда.*

*Дух мой, як ядро зерняти,
Здере земну пліснь
І там будет проживати,*

Где безсмертна жизнь [5, 42].

Думка про безсмертя душі, виражена в «Пісні...», втілює й авторську позицію, власну філософію поета, яка зливається з філософією й світовідчуванням його простого героя. За спостереженням М.Сірого, «Смерть, по думці Духновича, не є перерванням життя, але його продовженням в щось кращого. Позагробне життя – то «сладкий сон живоносний» («Вічність»). Тому і погляд поета на життя є чисто оптимістичний. Він не попадає в розпуку перед незрозумілими загадками – все для нього є ясно – і на життя дивиться реально, так як оно єсть, із всіма єго болями і радощами. Він і вміє веселитися і плакати, гніватися і любити, жартувати і в смутку тужити. Але ніколи не переступає він границі вищої Божої етики» [9, 27].

Осмислюючи долю краян-«земледільців», Духнович постає передусім поетом-суспільником, громадянином. Він прагне втілити в слові не стільки окреме, скільки загальне, спільне в долі і помислах краян, безумовно, йдучи попереду них, освітлюючи натхненною думкою шлях у майбутнє. Так, у великому циклі віршів «Поздравленіє», знову вдаючись до звичного прийому завершення твору молитвою, поет приєднує свій індивідуальний авторський голос до єдиного багатоголосого «ми»:

*Услиши молитву нашу,
Помни слезні токи,
Благослови наші гори,
Долини, потоки!*

*Подай, Боже, русинові,
Чтоби ся розвила
Утаснная будуцность,
Чтоби засвітила!.. [5, 31].*

Звісно, тут маємо не відображення реального стану думки «бідного русина», а поетичний прийом, за допомогою якого автор прищеплює землякам свідоме почуття патріотизму, турботу про своє майбутнє, вміння цінувати красу, навчає їх молитви без прагматичного прохання – молитви вдячності за життя й величання Божої премудрості.

Як зразок такої молитви, створеної самим Духновичем, виділяється серед його віршів лірична мініатюра «Піснь о страсти Ісуса», що звеличує подвиг жертвності найбільшого людинолюбця в історії людської цивілізації:

*Скончал єси теченіє,
Спасе і Боже мой!
Про людське спасеніє
Положив живот твой.
Тяжесть смерті ізволивий,
Креста муки претерпівий,
О Боже мой,
О Спасе мой... [6, 1].*

Рядки цієї вишуканої пісні-молитви вириваються з найінтимніших глибин людського серця, сповненого справжньої християнської любові й благоговіння. З огляду на особливості світогляду О.Духновича вірш має не тільки загальнолюдське гуманістичне звучання, але й патріотичний підтекст, утвердження ідеї жертвності заради рідного краю.

Релігійні засади світогляду О.Духновича надали його поезіям певної концептуальності, цілісності, оптимістичного забарвлення. В них виразно виявляється авторське «я» поета, що свідчить про його мистецький хист і власний, оригінальний тип світовідчуження, близький до романтичного.

Закарпатський будитель зробив свій цінний внесок у розвиток таких жанрів релігійної лірики, як філософська медитація, пісня, поетична молитва. Самобутність цих творів дає підстави для суттєвих уточнень щодо належного їм місця не в регіональному, а в загальноукраїнському літературному контексті середини ХІХ ст.

Література:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ - початку ХХ століття. - Зелена Гура-Київ, 1999.
2. Богославень: Духовна поезія західноукраїнських авторів / Упор. Б.Мельничук та М.Ониськів. - Тернопіль, 1994; «Святі чуття, закладені в молитву...» Антологія української молитви (У 2 кн.) / Упор. В.Антофійчук. - Чернівці, 1996; Слово благовісту. Українська релігійна поезія / Упор. Т.Салига. - Львів, 1999.
3. Волошин А. Памяти Александра Духновича. - Ужгород, 1923.
4. Духнович О. Твори: У 4 т. - Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшові, 1968. - Т.1.
5. Духнович О. Твори / Упор. О.Рудловчак. Вступна стаття Ю.Бачі. - Ужгород, 1993.
6. Духнович О. «Любіть мене і після смерті» (Добірка і примітки І.Сенька) // Ужгородський університет. - 1993. - №8-9.
7. Зілинський О. Поетичний світ Олександра Духновича // Дукля. - 1969. - №3.
8. Салига Т. Молимося, Боже єдиний // Слово благовісту. Українська релігійна поезія. - Львів, 1999.
9. Сірий М. Духнович як релігійний поет // В пам'ять Олександра Духновича 1803-1923. - Ужгород, 1923.

О. Барчан

ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ О. ДУХНОВИЧА В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ ЗАКАРПАТТЯ

З ім'ям Олександра Духновича пов'язаний розвиток духовної культури Закарпаття. Як зазначає Юрій Бача, Духнович "постає перед нами не тільки як поет, прозаїк, драматург, педагог, історик, мовознавець, фольклорист, етнограф, а також як будівничий, борець за права й потреби свого народу, який робив усе, що міг, для досягнення цієї мети, активно, самовіддано працював у всіх названих сферах духовного життя народу, закладав підвалини, основи, фундамент для прийдешніх літератури, педагогіки, історії, музейної та театральної справи, фольклористики та етнографії тощо" [4 ,14].

Постать О.Духновича в сучасних наукових дослідженнях неоднозначна. Це пов'язано з поглядами вчених на його світоглядну позицію, яка формувалася у складних суспільно-історичних обставинах Закарпаття ХІХ ст. Перебуваючи у складі Угорщини, населення тодішнього Закарпаття терпіло значний політичний тиск з боку пануючого уряду, "мадяри не визнавали існування в Угорщині інших народів, крім мадярського, виступаючи

проти будь-яких домагань т. зв. недержавних меншин"[4,10]. Живучи та працюючи в умовах національного гніту, Олександр Духнович, як зазначає науковець Г.Павленко, "стояв у витоків руху культурно-національного відродження русинів у середині XIX ст." [6, 69-70]. На думку Ю.Вачі, він незаперечно був "перш за все будителем, тобто визначним культурно-освітнім діячем закарпатоукраїнського населення в Карпатах... активно працював майже у всіх сферах духовного життя народу і — як будитель — у багатьох з них досягав помітних зрушень"[4, 14-15].

Діяльність Олександра Духновича на ниві закарпатської культури мала вплив на формування творчої інтелігенції краю як XIX, так і XX століття. Не винятком був і відомий закарпатський журналіст та письменник Василь Гренджа-Донський. На місце та роль О.Духновича у творчості В. Гренджі-Донського вказували такі дослідники, як Є. Пеленський, Ф. Коваль, М. Мольнар, В.Поп, Н. Ференц та інші. Заслуговує на увагу стаття М. Вегеша та Л. Горват "Олександр Духнович у публіцистиці Василя Гренджі-Донського"[2 ,44], в якій автори простежують погляди та оцінки Василя Гренджі-Донського як журналіста на роль О. Духновича в суспільному та культурному розвитку краю. "Василь Гренджа-Донський, — зазначають автори, — працюючи редактором різних газет і журналів, багато зробив для пропаганди творів Духновича..., він завжди залишався для нього будителем закарпатських українців і ворогом для панівних класів..." [2 ,46].

О.Духнович своїм патріотизмом, громадянською позицією був близький Гренджі-Донському. На це, зокрема, вказує дослідник Ю.Балега у праці "Сини свого народу. Традиції О.Духновича в творчості В.Гренджі-Донського" [8, 437]. Автор статті наголошує на спільності патріотичних і національно-визвольних мотивів у літературній спадщині обох визначних діячів. "Обидва патріоти, — зазначає науковець, — вважали закарпатських русинів частиною великого українського народу, а руську мову — мовою українською, для них слова "русин" і "руський" були синонімами слів "українець" і "український"[8, 437]. Водночас подібними були й життєві цілі О. Духновича та В. Гренджі-Донського: перший боровся за національне визволення від угорського панування, другий — від чехословацького.

Тема Олександр Духнович у публіцистиці Василя Гренджі-Донського й досі недостатньо вивчена, вона потребує більш глибокого та ширшого осмислення.

Василь Гренджа-Донський, як свідчать такі його публікації, як “Як я зачав писати” [7, 404], “Дальший розвиток української літератури в УРСР” [9, 298], “Велика буря з нічого” [7, 155] та інші в цілому позитивно оцінював ідеї Духновича, втілені у сфері культурних перетворень. Він називає Духновича “нашим підкарпатськоруським славним поетом”, “нашим будителем”, “духовним великаном”.

Як відомо, педагогічна діяльність О. Духновича була важливою і плідною сферою його багатогранної діяльності. Будучи прогресивним демократичним діячем на ниві освіти, він заснував 71 школу, кілька разів значним тиражем видав “Книжицю читальную” та інші видання для дітей, “Народную педагогію...” для вчителів, в якій, за словами Ю.Бачі, “на найдемократичніших та найпрогресивніших принципах тодішньої європейської педагогічної думки розглянув десятки педагогічних та методичних питань, серед них і такі, що їх визначні педагоги почали розробляти значно пізніше.” [4, 13]. Цю думку підтримали й науковці В.Гомоннай та В.Росул, які відзначали, що О.Духнович є одним із перших професійних вчених педагогів в Україні [3, 3]. На визначній ролі О. Духновича у розвитку освіти на Закарпатті наголошував і В. Гренджа-Донський у статті “Дальший розвиток української літератури в УРСР” [9, 298]. Він згадує: “Наш будитель Александр Духнович в минулому сторіччі лишив по собі добрі сліди. Всі ми, що ходили до українських церковних шкіл... вчилися із букваря Духновича. Досі зарився в мою пам’ять віршик Духновича в тому букварі:

*Мамко, мамко, куп мені книжку,
тинту, папір і табличку,
бо я іду до школи
учитися поволи...”* [7, 404].

Оглядаючи діяльність Олександра Духновича в контексті становлення національної свідомості та патріотичного піднесення закарпатських русинів, Василь Гренджа-Донський відводить значне місце творчості цього культурного діяча. Він наголошує на благодетельному та дійовому впливі національно-творчих ідей Духновича, задекларованих у його громадянській ліриці. Відомо, що поезією “Я русин був, есьм і буду...” поет торкнувся сокровених почуттів кожного русина, простими дохідливими, зрозумілими кожному поетичними образами, розкрив почуття людини до рідної землі, отчого краю. Разом із тим, ця поезія збуджувала приспані почуття національної та людської гідності. Духнович висловив те, що носив у своєму серці кожен русин. Але заслуга

митця ще й в тому, що він не лише пробудив ці почуття у людських душах, але й дав можливість кожному відчутти право гордитися своєю належністю до руського народу. Саме завдяки цьому, названа поезія стала загальнонародною піснюю, гімном. Цю думку увиразнює Гренджа-Донський, згадуючи як національно-свідома інтелігенція краю прищеплювала почуття національної свідомості та людської гідності молодим русинам, навчаючи їх вірша Духновича “Я русин був, есьм і буду...”. Як згадує Гренджа-Донський у статті “Як я зачав писати” [7, 404], учитель Стайко вивчав із церковним хором цей вірш, “підібравши його під якусь мелодію” [7, 404]. Ця поезія стала для самого автора життєвим кредо, а для його народу — гімном. У ньому, як зазначає Ю. Бача, “Олександр Духнович окреслює розгорнуту декларацію свого патріотизму, щирої любові до рідної землі, рідного народу...”. Його мотиви в тогочасній поезії були “великою громадянською відвагою” [4, 16].

Благотворний вплив О. Духновича на духовність народу для Василя Гренджі-Донського є незаперечним. Відводячи важливу роль у формуванні духовності суспільства друкованому слову, художній літературі, митцям, Гренджа-Донський-журналіст високо оцінював журнал для дітей “Пчілка”, який видавався на Закарпатті протягом 1923-1973рр. У спогадах “50-тилітній ювілей “Пчілки” він вказує на надзвичайно важливу роль цього дитячого часопису, який після “змадяризованих шкіл з мадяризованою абеткою” навчав молоде покоління “нового вже своєю рідною мовою... Це була і читанка для дітей. І підручник для вчителів, і журнал для батьків” [7, 246]. Аналізуючи зміст та матеріали журналу, Гренджа-Донський відзначає ідейно-наснажені публікації, присвячені письменникам Закарпаття та всеукраїнським митцям. Серед них немало місця відводилося і творчості Олександра Духновича та його сучасників. Публіцист вбачав у цьому високу виховну місію зазначеного часопису, а його діяльність визначав як “шляхетну”, спрямовану на “піднесення естетичного смаку, соціального й національного виховання нашого народу” [7, 247].

Діяльність О. Духновича В. Гренджа-Донський розглядає у широкому літературному контексті. Першу половину XIX ст. він називає добою Духновича, яка, на його думку для української літератури по 1945 рік була певною традицією [7, 298]. Цю традицію автор вбачає у національно-патріотичній спрямованості художнього слова, яку підніс сам будитель О. Духнович. Писаний народною мовою, його “Буквар” був для учнів українських церков-

них шкіл початку ХХ ст. не лише підручником, за яким вчилися, але й своєрідним утвердженням національної перемоги над “зло-вісним законом графа Аппоні з року 1907, яким в старій Мадярщині зруйновано шкільництво національних меншин, між ними і наше” [9, 298].

В.Гренджа-Донський, об’єктивно оцінюючи місце О.Духновича в літературі свого часу, підкреслюючи його вплив на літературний процес краю, вказував на неоднозначність цього процесу, і на таке негативне явище в ньому, як епігонство. У статті “Дальший розвиток української літератури в УРСР” [9, 298] публіцист зазначає: “...дальші його літературні епігони — з невеликими виїмками — вже на такій висоті як автор Букваря, не були, а навіть більшість із них була більш на шкоду, як на користь українській літературі. Не дармо великий каменярь Іван Франко здеклясифікував їх на “звичайну дрять, від якої чути запах гнилечі на десятки миль...” [9, 298].

Із букварем Духновича, з його ідеєю народної мови асоціюється у В. Гренджі-Донського ідея національно-патріотичного виховання молоді, прищеплення їй любові до мови. “Літературу, — зазначає публіцист, — треба починати від дитинства, головно від школи. Але коли не буде наших шкіл — не буде ані літератури, ба, ще більше — не буде ані народу! Бо народ — це ж мова, це традиція. Десятки і сотки генерацій на протязі тисячоліття в чужій неволі зберігали рідну мову, рідну пісню. Але може прийти одна бездарна генерація, яка кине ввесь цей всенародний скарб: прийме іншу мову, іншу культуру і тоді — пропав народ! Занапастив те, що діди і прадіди віками зберігали й обороняли. Своє забуде, залишить, а чужого вповні не здобуде, щоб був на належній висоті. А нам іде про те, щоб наш народ став культурним. Досягти такої високої освіти може лиш посередництвом йому найближчої, отже рідної, мови. Про це і висококультурні керівники не один раз говорили і говорять...” [9, 298].

Дослідники справедливо відзначають, що постать О.Духновича — неоднозначна, складна. Це призводило до різних суперечок навколо цієї неординарної особистості. Як відзначає Ю.Бача, “рахуючись із фактами визнання великого позитивного значення життя й творчості Олександра Духновича для збереження самого існування закарпатоукраїнського населення та розвитку його культурно-національного життя, вони теж голосять до нього й прикривають свою антиукраїнську, а тим і антинародну діяльність його іменем і його популярністю серед народу, проте не рахуються зі справжніми його поглядами, а приписують йому своє (не)розуміння його поглядів, як їм це потрібно

для виправдання своїх сучасних та короткочасних антинародних політичних програм” [12, 11].

За правдиве розуміння О. Духновича, його ролі в національно-духовному становленні народу виступав і В. Гренджа-Донський. Він, за словами дослідника М. Вегеша, “не погоджувався зі своїми політичними противниками, які намагалися зробити з Духновича ... “русского” поета”[2, 46]. У публікації “Велика буря з нічого”[7, 155] В. Гренджа-Донський, аналізує значиму подію, яка сталася в Ужгороді — відкриття української гімназії товариством Василіян, члени якого стали жертвою проросійських діячів. Відверто критикуючи позицію антиукраїнських чиновників, публіцист із гордістю заявляє, що “Чин св. Василя Великого не зійшов із дороги давніх духовних великанів Бачинського, Духновича, Кралицького, яких ви (представники “москвофільської” течії — О.Б.) певно розпинали б за їх українство, бо ж вони були більш розумними, зрячими й чистими людьми, як нинішні претенденти на провідників”[7, 155]. Ставлення В.Гренджі-Донського до прихильників антиукраїнського русофільського “Общества імені Духновича” було однозначним: “Москвофіли не мають за собою ані крихти наукової правди, оперують лише брехнею і тримаються лише несвідомістю нашого населення і підтримкою деяких чеських політичних партій і кругів”[7, 177]. З такими тенденційно настроєними опонентами полемізував В. Гренджа-Донський у публікаціях “З москвофілами не може бути порозумяння!” [7, 177], “Із смітника “Общество ім. Духновича” [7, 14], “День Русской Культури” в Ужгороді” [7, 140] та ін.

Як бачимо, Василь Гренджа-Донський високо цінував внесок Олександра Духновича у розвиток духовної культури Закарпаття і пропагував ідеї Будителя на сторінках часописів “Українське слово”, “Подкарпатське пчолярство”, “Дукля”, “Вільне слово”, “Свобода”.

Василь Гренджа-Донський вважав, що Олександр Духнович — це визначна доба в українській закарпатській культурі. Він — справжній патріот, “поет-бунтівник”[10, 96], великий освітянин, який “читати навчає своїх гречкосіїв” та навіть “книги узяв-ся писати для них”[10, 96].

Література:

1. Бача Ю. Олександр Духнович у нашій сучасності // Срібна Земля. — 1993. — 29 червня (№ 24). — с. 11
2. Вегеш М.М., Горват Л.В. Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність В.Гренджі-Донського (1897 — 1974). — Ужгород, 2000. — 106 с.

3. Гомоннай В. В., Росул В. В. Культурно-освітні діячі Закарпаття. Навчальний посібник. — Ужгород, 1996. — 32 с.
4. Духнович Олександр. Твори. — Ужгород: Карпати, 1993. — 250 с.
5. О. В. Духнович і Слов'янський світ / програма наукової конференції 23-24 квітня 1993 року. — Ужгород: Патент, 1993. — 196 с.
6. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. — Ужгород, 1999. — 196 с.
7. Твори Василя Гренджі-Донського. — Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1989. — Т. IX. — 502 с.
8. Твори Василя Гренджі-Донського. — Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. — Т. XI. — 596 с.
9. Твори Василя Гренджі-Донського. — Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1988. — Т. X. — 518 с.
10. Твори Василя Гренджі-Донського. — Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. — Т. I. — 456 с.
11. Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1897-1974) (16 грудня 1994 року, м. Ужгород). — Ужгород, 1995. — 79 с.
12. Бача Ю. Олександр Духнович у нашій сучасності // Срібна Земля. — 1993. — 29 червня. — С.11

Н. Ференц

ТВОРЧИСТЬ О.ДУХНОВИЧА В ОЦІНЦІ ЖУРНАЛУ “НАША ЗЕМЛЯ”

Постать О.Духновича привертала увагу багатьох учених, митців і культурно-освітніх діячів. Не оминув її своєю увагою і журнал “Наша земля” (1927-1928). Його редактор В.Гренджа-Донський згадував, що вчився з Букваря Олександра Духновича і на все життя запам’ятав віршик з нього:

*Мамко, мамко, куп ми книжку,
тинту, папір і табличку,
бо я іду до школи
учитися поволи [9,405].*

А ще - дяко-вчителя Станка, який знав багато світських пісень і співав “Я русин був, есьм і буду”, “підібравши його під якусь мелодію”.

Для В.Гренджі-Донського О.Духнович - славний підкарпатський поет (“А.Духнович о пчолах”), будитель, що “лишив по собі добрі сліди” (“Дальший розвиток української літератури в ЧСР”), “духовний великан”, якого поряд з Бачинським, Кралицьким русофіли розпинають за українство (“Велика буря з нічого”).

У вірші "Арестованя Духновича" В.Гренджа-Донський змальовує найдраматичнішу історію в житті будителя – арешт поета угорськими гонведами Л.Кошута. Він називав Духновича поетом-бунтівником, ворогом угорських панів, захисником прав простих трудівників, батьком народу. Акцентував увагу на просвітницькій діяльності О.Духновича, який "Читати навчає своїх гречкосіїв. Ще й книги узявся писати для них" [3, 96] і неодмінно "Уб'є стоголову зміюку прокляту. І вилами кине на сміття, на гній" [3, 97].

В.Гренджа-Донський критично ставився до літературних епігонів О.Духновича, які, за незначними винятками, уже не були на такій висоті, до того ж, "більшість з них була більш на шкоду, як на користь українській літературі" [5, 298]. Він гостро реагував на антиукраїнські виступи "Общества ім. О.Духновича", яке, прикриваючись іменем будителя, проводило антиукраїнську політику. Це "общество" видало брошуру "україножера" І.Лаппа "Происхождение украинской идеологии новѣйшаго времени", у якій, як відзначає В.Гренджа-Донський, національний рух сорокамільйонного народу представлений як діяльність маленької партійки, а українська мова іменується "провінціяльним діалектом Южной Росії?!" "На такі напади на український нарід, - заявляв В.Гренджа-Донський, - може собі дозволити тільки спаралізований, гнилий мозок московської царської чорносотенщини, бо серйозні, розумні москалі інакше думають. Адже найвищий форум російської науки, що вище стоїть від нещасного, маленького Лаппа, - Петроградська Академія Наук узнала, що є український нарід, і є цілком окремішня українська жива мова... На велике щастя України, оту гнилу московську чорносотенщину вигнали за кордон, хай там здихає, бо інакше ссала б і далі кров українського народу і стояла б на перешкоді нашого національного відродження... Сліпа вона, не бачить, що там розвивається рідна культура, не хоче знати, що там щоденники виходять на півмільйона примірників денно. Вона тільки молотить старі фрази, деградує велику українську ідею до одиниць" [7, 13].

В.Гренджа-Донський з обуренням писав про намагання І.Лаппа зробити з національного генія українського народу Т.Шевченка прихильника царської Росії, а безпідставні заяви "ненавистю проточеного україножера" спростовує цитатами з таких творів поета, як "До Основ'яненка", "Катерина", "Розрита могила".

Оскільки антиукраїнські сили краю взяли на озброєння помилкові судження О.Духновича, журнал "Наша земля" часто акцентував увагу насамперед на його помилках, нерідко замовчу-

ючи ту титанічну роботу, яку здійснював будитель для розвитку культури, науки і освіти.

Автором більшості статей про О.Духновича був Августин Крук (псевдонім Антона Дівнича). У статті “Будуймо на порожні! (Думки про підкарпатську літературу)” Августин Крук писав, що О.Духнович “іронією долі став прапорним мужем і народовців, і русофілів”. Народ, на думку критика, не розуміє творів О.Духновича, і коли б не два вірші “Я русин был” і “Подкарпатські Русини”, “що стали гімнами, тоді й він, як і всі інші поети та письменники, попав би в забуття” [11, 15]. До речі, Августин Крук вважає, що вірш “Я русин был” має перш за все історичне значення, “але з боку літературного... не видержить критики з погляду поетичної ритміки (не кажучи вже про мову)” [11, 15]. Не має “великої літературної вартості” і драма “Добродѣтель превысшает богатство”, бо вона примітивно побудована і неценічна.

Особливої критики, на думку автора статті, заслуговує ставлення О.Духновича до нашої мови. Він, за словами Августина Крука, вилаяв “найбільший наш скарб, нашу народну мову”, назвавши її “безправною, простою служанкою, безазбучною: валяющоюся по корчмам и по вольним домам” [11,15]. Критик цитує вірш О.Духновича “Мѣсяц”:

*Тѣнное ты ночи свѣтило,
Славно воздушное тѣло,
Чувствительных сердец друг,
Славный твой вид, славный круг!
По лазурном ты плаваешь
Воздухѣ, ты озаряешь,
запутанные думы,
Ты просвѣщаешь умы.
Коѣ зрѣють и во мнѣ,
В душевной то глубинѣ.*

Під ним вміщує простий, мелодійний віршик чотирнадцятирічної Марійки Вурсти, видрукований у журналі “Пчїлка” (рік VI / 4). Прочитуємо лише дві його строфи:

*Тихо всюди вѣтер вѣе,
Снігом замѣтає,
Мѣсяць срібний всмѣхаєся,
З вѣтром розмовляє.
О ти вѣтре, ти филиастый,
Вѣєш и гуляєш,
Стежки нашѣ і дороги
Снѣгом замѣтаєш [11,15].*

Августин Крук уникає коментарів, порівняти цитовані твори і зробити відповідний висновок пропонує читачам.

Стаття Августина Крука "Будуймо на порожні! (Думки про підкарпатську літературу)" викликала негативну реакцію газети "Свобода", про що свідчить наступна публікація автора "Чудасія. Кличуть чеську поліцію до літературної дискусії". Її автор зауважує, що "Свобода", "яка всюди маніфестує своє народництво", відстоює народну мову, побачила образу "народнього пієтизму", але не відчула образи "того пієтизму тим, що Духнович вилаяв нашу народну мову майже проституткою". Августин Крук підкреслює, що не заперечує історичних заслуг Духновича, але не його вина, "що зіставлення вірша О.Духновича й 14-літньої поетеси, з погляду чистоти мови, а через те й мелодійности вірша, виходить не на користь О.Духновича" [13, 2].

Оскільки "Свобода" погрожувала Августину Круку як емігранту, він вважав за необхідне наголосити, що українські емігранти на Підкарпатській Русі не були чужинцями. "Напевно, коли б хтось із нас, закарпатських українців, поїхав до Львова, Чернівців чи Харкова й там забирав голос в національно-культурній дискусії, то як би гостро не поборювали його думку, ніхто й не забалакав би про його державну приналежність й не назвав би емігрантом, бо українець у всіх кутках української землі є в себе дома" [13, 3].

24 квітня 1928 року виповнилося 125 років з дня народження О.Духновича. Як свідчить хроніка журналу "Святкування ювілею Духновича", з ініціативи хустської просвітньої ради ця дата широко відзначалася в школах, але свято Шевченка було зустрінуто "з холодом, як не з ворожістю". "Це ще один доказ того, - констатував журнал, - що влада підпирає "русинський провансалізм", щоби відділити нас від українського пня, щоби мати менший опір чехізації" [16,15].

З нагоди ювілею О.Духновича квітневий номер "Нашої землі" (1928) вмістив на перших своїх сторінках статтю Августина Крука "Александр Духнович". На її початку автор подає окремі деталі біографії будителя, говорить про заслуги перед культурою і освітою, підкреслює, що О.Духнович працював над викоріненням неписьменності серед українського населення Закарпаття. Його "Книжиця читальная для начинающих" (1847) "своїм багатим змістом перевищила навіть усі галицькі букварі, розійшлася в чотирьох накладах" (сам автор роздав безплатно 2000 примірників). До речі, за цю книжку О.Духновича переслідували, він був заарештований, як уже відзначалося, угорськими повстанцями Л.Кошута.

Із статті Августина Крука дізнаємося, що О.Духнович заснував "Пряшевське літературне заведеніє", яке займалося видавничою діяльністю, постійно підтримував зв'язки з Галичиною і в статті "Состояніє Русиновъ въ Угорщинѣ", надрукованій у "Зорі Галицькій" (1843, ч.31), писав про необхідність адміністративної злуки Угорської Русі з галицькими русинами. До речі, це була перша публікація закарпатця в галицькій періодиці.

Великою заслугою О.Духновича Августин Крук вважав те, що він спричинився до "здержання розгону мадяризації", але водночас дорікає йому, що "заплутався безвихідно в питанні літературної мови", "наплутав стільки, що сам обернув у нівець всю свою працю, сам став сіяти зневіру, та врешті підпав під вплив мадяризації" [10.1]. Так, під час дискусії про літературну мову, яка розпочалася в 1849 році, О.Духнович писав:

"Я стараюся о мовѣ карпато или бескидоруской, народами в Галичинѣ и Угорщинѣ употребляемой, котра є ще без украшеній, якъ просто худобна невинна дѣвочка", але задержала ще чистоту "словено-русского языка", "ближайша къ старой словенской матери". Він закликав прикрасити "любезну заступницю красними квѣтами, пестрими косицями, бервинковими вѣточками", але остерігатися, "чтобъ в самомъ оукрашеніи не безобразити и не испортити, что легко статися може, естли народную и простоважную лѣпоту ей чуждыми, иностранными барвами, пожиченими и взаємъ бранными оукрашеніями оздобляти прегрѣшиме, бо уже тогда красота ей перемѣнится, и як прекрасная бывшая, но напрасно оспами посквернена, рапава, и просто ужасна намъ покажется" [10, 1-2]. Народна мова, за словами О.Духновича, має "множество драгоценныхъ бисерей", але їх слід "мало отъ ржи очистити".

Ці роздуми-рекомедації О.Духновича були надруковані у віденському "Вѣстнику для Русиновъ Австрийской Державы". Але згодом у статті "О словесномъ Русиновъ совокупленіи", яка з'явилася у цьому ж 1850 році, О.Духнович ратує за мертву церковнослов'янську мову, закликаючи її прибирати "квітами з народньої мови", вживати замість ще "що, что", "быти" замість "бути". Августин Крук робить висновок, що О.Духнович "відступив від домагання народної мови". А в 1852 році після появи поеми А.Могильницького "Скит Манявській" та перекладу Хома'якова "Єрмак" на народну мову він у "Зорі Галицькій" (1852, ч.39) назвав А.Могильницького "ужасним фістерлінгом" (назадником, чорнодушником. - Н.Ф.). "Отже, від 1852 р., - відзначає Августин Крук, - зачинає Духнович соромитися "простої" мови, пропагує мову "салонську", в "Зорі Галицькій" (1853, ч.32) вітає

слабі видання, написані російською мовою. У 1853 р. у Будапешті з'явилася його "Сокращённая грамати́ка письменнаго русскаго языка", написана народною мовою, але за його "мовчазною згодою" була перероблена на російську граматику.

Августин Крук відзначає, що перехід "Зорі Галицької" і віденського "Вѣстника" на народну мову викликали у О.Духновича лють. Народну мову, яку в 1850 році він величає "простою худобною невинною" дівчиною, у 1856 називає безправною, простою служанкою, безазбучною, "валяющоюся по корчмам и по вольнымъ домамъ".

Ця характеристика викликала обурення в автора ювілейної статті про О.Духновича. "Такої зневаги народної мови, рідної мови, - писав він, - не зустрінемо ніде в жодного народу... Це одно повинно вистарчити цілковито, щоби кожний, хто дійсно шанує свою мову, а тим і свою національність, витер із своєї пам'яті ім'я Духновича!" [10, 2]. О.Духнович, підкреслює Августин Крук, користувався російською мовою, якої не знав, вона була чужою для закарпатської інтелігенції.

Августин Крук, поділяючи думку І.Франка, який у статті "Стара Русь" писав: "Духнович чоловік без сумніву доброї волі й не малих здібностей, але невлічимо запутаний у язикові й політичні доктрини", відзначає, що по вбогих угро-руських селах ще у XVII - XVIII ст. був звичай брати до хати на повне утримання писаря для переписування старих книг-співаників, збірок повістей, притч, зміст і форма яких були ближчі від тієї літератури, "якою так любувався Духнович".

Августин Крук згадував, що О.Духнович, починаючи з 1849 року нарікав на "азіатських погань", закликав прилучити Закарпаття до Галичини, за що був переслідуваний, але з часом перестав противитися злу, покорився мадяризації. Нарікаючи, що в Угорщині "руская народность не существуетъ болѣе", мадяризм "возторжествовалъ, послѣдняя искра народнаго духа погасла", О.Духнович не забував укотре вилаяти народну мову.

У статті, надрукованій у віденському "Вѣстнику" (1863, ч.11), О.Духнович критикував народницькі часописи "Вечерниці", "Мета", які надрукували твори Шевченка, Костомарова, Куліша, Марка Вовчка, Стороженка, Федьковича і водночас хвалив повість Дідицького "Отецъ Игнатій из Соломянки", Гребінки "Чайковський", закарпатські альманахи, написані "истинно по руски": "Простите братья, не оскорбляю никого, но сказати долженъ я правду, что въ тѣхъ вашихъ украинскихъ повѣстяхъ нѣтъ добраго вкуса, нынѣшня ваша белетристика управлена только для корчмы, Гри-

цеви и Ивановы, щоб посміявся, нареготался, але не образовался... Не понимаю, какимъ способомъ такъ наразъ измѣнитися могла чиста мова на Оукраинскую, та чей Галичина не на Оукраинѣ; в Галичинѣ, на колько мнѣ извѣстно, не такій діялектъ... , тай для чего должна Галичина стремѣти до Оукраины?. Задачею было бы Оукраину пробудити, щобъ она взяла подлинную правопись и русскую научилась (!) граматику... . Не понимаю... яка то притягательная сила несетъ Галичъ до Оукраины" (10, 3-4).

Августин Крук так щедро цитує уривки із статей О.Духновича, щоб переконати читачів журналу у вузькоглядності будителя і засудити його прагнення "диктувати свої погляди не тільки Галичині, але навіть Україні". На його думку, зневажливе ставлення О.Духновича до народної мови знівечило його добрі наміри в справі піднесення освіти серед народу, довело інтелігенцію до зневіри і підготувало ґрунт для мадяризації. До того ж, О.Духнович, за словами критика, "став прапорним мужем з одного боку "русинства" (і як такого каже його торжественно святкувати чехізаторський шкільний реферат), а з другого боку явно го русофільства під проводом общества під його іменем" [10, 4].

Августин Крук докоряє народовцям, що вихваляють твори О.Духновича, захоплюються його народною мовою. Критик називає любов О.Духновича платонічною, голослівною, бо спершу він говорив про красу народної мови, а пізніше нападав на цю мову, тому не варто нам "бити поклони перед людиною, що так безмірно образила нашу святість: нашу народну мову... Мусимо зовсім відкинути висуваного навіть при допомозі чехізаторів на перший план "генія" й "великана", бо його висувається на те, щоб його тінь заслонювала нам гарні краєвиди українських ланів і степів із довгою низкою заслужених людей, із живою гарною мовою, великою літературою" [10, 4].

Кінцівка цієї значною мірою однобокої ювілейної статті звучить гостро сатирично і водночас заклично, агітаційно: "За нечувані зневаги нашої "простонародньої" мови, за зневаги народної літератури, за пропагування "салонної", чужої нам російської мови - ми сьогодні кінчаємо на все з Духновичем, відступаємо його "салонам" його теперішних наслідників, яким також наша мова, наша народна маса в гунях і сіраках "смердять". Духнович повним правом належить до сих русотяпських "салонів", що своїм фанатичним заперечуванням права на самостійність нашої мови помагають - як колись Духнович - денационалізувати нас чехізаторам. Духновичем поширена пісня "Я русин был" сьогодні для нас просто шкідливо, бо чеським імперіялістам того тільки й треба, щоб ми не почували себе українцями" [10, 4].

Ознайомившись із ювілейною статтею Н.А.Бескида "Духнович", надрукованій у першому номері літературно-громадського журналу "Общества имени Александра Духновича" "Карпатській Свѣтъ", 1928), уже згадуваний Августин Крук заперечує думку автора, що Духнович "Геній въ буквальному смислѣ слова", що пробудив національне почуття і самосвідомість і тим врятував народ від смерті. Він цитує лист О.Духновича від 6.06.1853 р. до Я.Головацького, у якому той повідомляє, що закарпатці дуже змадярщилися, все руське їм здається простим. Вдома священики з жінками і дітьми "по мадярски мондикають". В іншому листі О.Духнович скаржиться, що тут ніякого слова не чути, крім мадярського. З цього Августин Крук робить категоричний висновок, що О.Духнович не пробудив національне почуття і самосвідомість, бо салони, для яких він писав і працював, змадяризувалися. А народ врятував себе від національної смерті тому, що дуже мало знав про "геніальність" Духновича та про його напади на мову того народу. Народ держався тої зневажуваної Духновичем своєї "простої мови та держався старих літературних пам'ятників на рідній мові" [12, 9].

Побажання Н.Бескида, щоб інтелігенція й народ пішли шляхом, накресленим О.Духновичем, може, на думку Августина Крука, стосуватися лише русофільської інтелігенції, бо ця "дорога до русотяпства довела інтелігенцію в обійми мадяризації" і "коли цей експеримент повторити, то він покінчиться чехізацією" [12, 9]. На щастя, народ, зауважує Августин Крук, "тою дорогою за русотяпською інтелігенцією не йде".

Більш стримані і аргументовні оцінки допущених О.Духновичем помилок у ставленні до української мови знаходимо в працях сучасних дослідників О.Рудловчак і Ю.Бачі. О.Рудловчак слушно відзначає, що погляди О.Духновича "не завжди являли собою об'єктивну істину". Причиною помилок були умови, у яких О.Духнович жив і працював, передусім гніт, що, за її словами, деформував все живе, що потрапляло в його пазурі, відірваність від вогника рідної культури (чи української, чи російської), ті провінціальні окупи, які все глибше запускалися в його організм, і перш за все та історична суперечливість, яку викликали помилки буржуазної угорської революції 1848-1849 років, її заперечливе ставлення до питання національностей країни, внаслідок чого найреакційніша в даний час цісарська влада могла обвести себе ореолом спасителя національностей, що спричинилось до гострих ускладнень саме на закарпатоукраїнському ґрунті [14, 98].

О.Духнович вважав, що необхідно об'єднувати різні українські говірки Угорщини, не підіймаючи жодну на ступінь літературної мови. Об'єднуючою основою він, як і багато його сучасників, вважав, зауважує О.Рудловчак, церковнослов'янську, з якої радив випустити архаїчні елементи та форми, збагативши словами, зворотами та формами живої мови. Що стосується української літературної мови, яка на той час сформувалася і відрізнялася від місцевих діалектів, то О.Духнович, за спостереженням О.Рудловчак, сприймав її "як діалект, піднесений на ступінь писемної мови, як смішення престонародного с польским" і як засіб роз'єднання малоруського етносу, тому з такою пристрасстю виступав проти введення її в практику" [14, 101]. Стоячи на позиціях русофільства, О.Духнович "вбачав в українській літературній мові тенденцію відриву від російської спільності і культури, сепаратистську установку, і це ще більше гнало його на протестні виступи проти мовної орієнтації. Бо для нього єдність з російським народом була питанням життя і смерті" [14, 102]. О.Духнович пристодушню вірив, що Росія допоможе закарпатцям вирватися з неволі.

Надто критичний пафос публікацій Авгутина Крука можна пояснити тогочасним суспільно-політичним і культурно-освітнім становищем на Закарпатті. Журнал "Наша земля" вважав своїм першочерговим завданням в умовах соціального і національного гніту організувати народ на боротьбу проти денационалізації, утвердження національної й культурної єдності з "великим українським народом".

Література:

1. Бача Ю. Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. - Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1961.
2. Бача Ю. Олександр Духнович. Видання ж. "Веселка для потреб основних шкіл". Додаток до г. Нове життя. - 1993. - № 14.
3. Гренджа-Донський В. Арестованя А.Духновича // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1990. - Т.І.
4. Гренджа-Донський В. Велика буря з нічого // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1989. - Т.ІХ.
5. Гренджа-Донський В. Дальший розвиток української літератури в ЧСР // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1988. - Т.Х.
6. Гренджа-Донський В. А.Духнович о пчолах // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1989. - Т.ІХ.
7. Гренджа-Донський В. Із смітника "Общества ім.Духновича" // Наша земля. - 1927. - Ч. 6.
8. Гренджа-Донський В. Матеріальна і духовна культура селян во-лівської Верховини кінцем XIX і початком XX століття // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1989. - Т.ІХ.

9. Гренджа-Донський В. Як я зачав писати // Твори Василя Гренджі-Донського. - Вашингтон, 1989. - Т.ІХ.
10. Крук А. Александр Духнович // Наша земля - 1928. - Ч. 4.
11. Крук А. Будуймо на порожні! Думки про підкарпатську літературу // Наша земля - 1928. - Ч.1.
12. Крук А. Новий журнал // Наша земля - 1928. - Ч. 4.
13. Крук А. Чудасія. Кличуть чеську поліцію до літературної дискусії // Наша земля - 1928. - Ч. 2.
14. Рудловчак О. Невтомний оратай закарпатського журналістського поля // О.Духнович. Твори: В 4-х т. Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1989. - Т.3.
15. Святкування ювілею Духновича // Наша земля - 1928. - Ч. 3.

Н. Вигодованець

ЖАНР ЛІТЕРАТУРНОЇ ПІСНІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ДОВГОВИЧА ТА ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Барокові поети в Україні широко практикували літературно-пісенні жанри. Талановитіші з-поміж них, уже у контексті пізніших романтичних настроїв, стилізувалися під народну пісню чи органічно засвоювали її неповторну національну сутність.

Різними шляхами йшли до власної, в дусі народнопісенної, творчої практики В. Довгович та О. Духнович, однак питання типологічно порівняльних підходів до їх осмислення актуалізується кількома чинниками і в т. ч. найголовнішим – нагальністю відповіді на значно ширше питання, яким все-таки був літературний процес в Закарпатті на середину ХІХ ст. з погляду особливостей поезики найвизначніших його презентантів. Епоха романтизму, в яку на цей час уже вступив європейський світ, зобов'язувала до “відтворення життя у формі самого життя”, а теорія піднесеності у мистецтві І. Канта та уявлення Й. Фіхте про свободу митця, який панує над дійсністю стають провідними у творчості. Барокова чи то вже романтична іронія настроює на критичне ставлення до дійсності, породжує бажання його видозміни.

В. Довгович та О. Духнович творять літературну пісню, що, зокрема, “належачи до лірики наспівного типу, характеризується “мелодійним фразуванням” (Жирмунський) віршових рядків, яке досягається за допомогою різних, але функціонально узгоджених фігур поетичної мови на всіх структурних рівнях (звуковому, ритмічному, синтаксичному, композиційному та строфічному) і яке орієнтоване на створення підвищеного емоційного настрою усього твору. У ролі носія цього настрою виступає ліричний ге-

рой, тобто персоніфікований суб'єкт виконання пісні, національний, соціальний, віковий і т. д. діапазон якого – надзвичайно широкий [9, 411].

Мовний дискурс літературнопісенної спадщини обох поетів підтверджує їх інтенціональні, як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях поривання до руськості. Так, уже поезії першого циклу “Поємати Василя Довговича...” творяться також і рідною для поета мовою, а у 1832 році, упорядковуючи збірник поезій, він, як їх автор, взагалі сумнівався у доцільності тодішніх своїх латино- та угорськомовних творів: “У Сигеті автор, натхнений директором і за його допомогою написав багато латинських і угорських віршів, починаючи з першого класу. Одначе, яку користь вони могли принести хлопцеві, не знаю” [10, 77].

В. Довгович, на відміну від О. Духновича, не декларував своєї прив'язаності до якоїсь певної мови. Він керувався принципом естетичних вимірів тексту, хоча до мовного питання взагалі байдужим не був: “Писав трьома відомими мовами, а саме: латинською, угорською і руською – пробував навіть по-німецьки і, якщо треба було писати якою-небудь із згаданих мов, кожною користувався з однаковою легкістю. Його (автора – Н. В.) віршам характерна легкість, якщо ж вона відсутня, то він не визнавав жодного вірша за поезію” [10, 70].

Рідномовні твори В. Довговича, які він озаголовлював піснями, сповнені естетизованих переживань суб'єкта, який веде виклад “від самого себе, не замінюючи себе іншим” (Арістотель). Він творить нову, порівняно з угро-латинською “духовну дійсність, розбудовану за законами краси”, з “особливою інтимною атмосферою” та “витонченим емоційним станом, тобто ліризмом” [див.: 4, 403].

Побут поета останнього періоду творчості посприяв його пильнішому, ніж дотепер, поглядові на соціальне та духовне життя простолюду, а поезію 176-ту він навіть називає “Піснею марамороського народу, початок якої чув, а решту я доповнив”. В. Довгович вільно поводить із фольклорним текстом т. зв. сороміцького смислу, закільцьованого сюжетно. Перший і останній куплети тут звучать так: “Чортова жена – не моя, / Пропила би уж и коня, / Чорт ей хоче – тай не я, / Бо п'яниця свѣтовая”, – і: “Побій, Царю, стару бабу, / Возми, Боже, от мя бѣду / Я хоть як бѣдно пробуду – / Лем на смѣх людем не буду” [10, 141–142].

Смутком і співчуттям, а водночас докором у нерозумі ліричного персонажа пройнята пісня “178. Баба пѣпашка на мотив: “Біля Тиси є колиба”. Одинока бабуся у старій, немащеній, “он до

чорта закуреній” кучі, що безперервно “п’їпу соплат” не може не викликати осуду також і в читача. Зрозумілою, таким чином, стає етична поетова настанова:

*Гой, бабо, ледвы кл’їнаш,
Гой, бабо, ледвы кл’їнаш!
Ище соб’ї б’їды п’їнаш* [10, 143].

Серед пісень циклу “У Довгому” вміщено також кілька творів фривольного, легшого змісту, які О. Зілинський небезпідставно назве “анакреонтськими іграшками в низькому стилі” [7, 45]. Можливо, дослідник має на увазі поезію “182. Бідкання над рештками вина в бочці на мелодію: “Вода – вода, немає такої води” чи “177. “Пісня–похвала одній сільській молодиці на мелодію: “Авжеж, в нас так вітають – ку!”. Однак уже у 175-тій “Застольній пісні на мотив: “Пий, Лоці, поки маєш дяку” мотив людської долі, сирітства все-таки є кульмінаційним: “Мало щастя ту на св’їтці – / Б’їда в зим’ї, б’їда в л’їт’ї / Сирота людем” [10, 141].

Наявні у рідномовній поезії В. Довговича також і еротичні ремінісценції, легковажно і просторічно занижені, які сором’язливо, із зрозумілих причин, переважно оминаються дослідниками, бо пильність до натуралістично оголених деталей, яку практикує тут поет цілком у дусі “низового бароко”, справді, апелює більше до нервів, ніж до серця чи розуму. І все ж Василь Довгович у своїй творчості був найперше мараморошцем, любив свій народ, його мову. І саме рідномовна народна стихія стала дискурсом і паролем (Бюїссанс), завдяки яким у “Поематі...” розкрилися дві протилежні авторські грані – презентанта ідеального і дійсного, романсу і гіркої іронії долі, де гравець водночас стає іграшкою [див.: 6, 602]. Високу традиційну для барокового стилю тему Душі і Тіла поет розгортає аж до знижувальної самоіронії та гротеску; він відважно руйнує ідеальний, бажаний образ автора, бо саме ті прикмети, “які моральність та релігія називають нахабними, грубіянськими, непристойними, підривними, безсоромними і блюзнірськими, займають важливе місце у літературі, хоча часто вони можуть досягнути вираження завдяки незвичним способам дислокації” [9, 128].

Зумисне обраною “демонічною модуляцією” (Фрай Нартроп) Василь Довгович творить містифікацію людини природної, Іграшки, а також і Гравця, що обрав народну музичну стихію за життєве благо і смисл:

*Дурень бем я журитися,
Та й деколи не впитися,
Кой и тому час* [10, 141].

Як відомо, однозначні дефініції найменш надійні, коли йдеться про митців Бароко. Та у авторському дискурсі зрілого Довговича надто вже виразно проступає власне закарпатоукраїнський варіант. За бароковими дефініціями, це карнавалізм, містифікація, гра, а за неоміфологічними – це вияв народного океану, де творець – крапля океанічної води, в якій особистість, подібно до неї, зберігає тожсамість у кожній своїй клітині.

В. Довгович був наратором і актором власного буття. Він бачив і відчував себе зсередини, причому, те бачення вело його не донизу, а по висхідній. У такій своїй вільній грі поет вчасно перестав “удавати”, бо його “вдавання” так і не поспіло перетворитися на “другу натуру”. Він “випростався” і перейшов до свого власного, природного прямоходіння” [1, 2], бо ж “в етнічній ментальності першорядне місце посідає відношення особи до мови, етносу, представником якого вона себе вважає” [11, 48–49].

Неоднозначним історико-літературним явищем постає перед дослідником також і поезія Олександра Духновича, однак це не може применшувати її історико-літературної вартості. Більше того, українська національна поезія в умовах бездержавності систематично піддавалась тенденційно заниженим і категоричним оцінкам. Так, зокрема, сприймаємо тезу, що О. Духнович “у політичному і мовному питаннях стояв на позиціях москвофільства й частково – народовства” [12, 128]. Таке визначення не легко збагнути, а, крім того, до таких чи подібних роздвоєних чи почетверених ідентифікацій митців нам було не звикати. У такий спосіб оцінювався Григорій Сковорода, негативним представником греко-католицького кліру в Закарпатті презентувався Василь Довгович і т. п.

У той же час поезії О. Духновича, як і Григорія Сковороди чи Василя Довговича, властива самозречена жертвовність ліричного персонажа в ім'я утвердження гуманістичних ідеалів в Україні їх часу. Ідеться, зрозуміло, про т. зв. перехідну добу, коли процес національного самоутвердження народу, без якого вони себе не мислили, брутально блокувався пануючими над ним імперіями. “Всюди нападсть, всюди лови... / А зозуля, хитра птица, / Погульная бездільница, / Виброшаєт птеня моє, / Несет в гніздо яйце своє”, – підсумовує Олександр Духнович.

У одній із кореспонденцій до Я. Головацького поет інформує про стан важкої втоми, не так фізичної, як душевної: “Наша кореспонденція перестала потому, что я нездоров тілесно, но всего больший недуг духовный, непокой души і сердца, что наши русини без духа, без сознания самих себе крутятся по сторонам чужим, а

свого отвергаются ..., – і я обвинен всім ділом, но я не отрекаюсь, бо сміло заступал і заступаю свою руськую народность, а за то мене ненавидят” [6, 229].

О. Духнович був поетом-ліриком, його душевна рівновага чи неспокій перебували у безпосередній залежності від того, які враження чи імпульси йшли від зовнішнього світу. Стан суспільних реалій гнітив його, тож, зрозуміло, що у фольклорі поет віднаходив натхнення. “Цілий ряд його віршів, – констатує М. Мушинка, – означено назвою “пісня”, і “вони ще за життя О. Духновича ставали піснями” [10, 13]. Подібно до того, як це було із В.Довговичем, музика дуже багато важила в житті О. Духновича. В його живій увазі до народнопісенних джерел, як пише С.Арпа, переконує нас хоча б добірка записаних ним текстів, поданих десь на початку 60-х років для публікації Я. Головацьким у збірнику “Песни Галицкой и Угорской Руси”, що з’явився згодом, у 1878 р., в Москві [2, 55].

Значно нижчої думки про цю добірку О. Зілинський: “Істотним показником відношення Духновича до народної культури є його пісенна збірка, надрукована в зібранні Я. Головацького. Частина пісень цієї збірки походить з пісенникового репертуару, що побутував у попівських сім’ях; тексти балад – окремі редакції народних балад, проткані книжними елементами й псевдоідеологічними додатками; в народній традиції вони не мають своїх відповідників. Нічого специфічно народного, на зразок балад, зібраних для Головацького Павловичем, у цьому ансамблі немає” [7, 45].

У цьому конкретному випадку знову стикаємося із тим, про що писав Ю. Бача: “За життя та ось уже майже 130 років, відколи його тіло пішло в небуття, Духновича то високо підносили (називали “отцом словесности та зачинателем народности нашої” – Орел Татранський, тобто Микола Мигалич; “мовою і хистом своїх творів доганяє і російських класиків” – Іван Раковський; пророк, другий Мойсей – твердилося це і подібне), то мали за ніщо (“се макулатура, не література..., се іронія і безприкладна в яким-небудь другім народі гіпокризія” – Іван Созанський)” [3, 5].

О. Зілинський дошукувався у поетичному світі О. Духновича романтичного дискурсу. Він писав: “Проблема цінності Духновича як поета є проблема його відношення до найвпливовішого літературного руху його часу – романтизму. Вже від початку тридцятих років романтичний рух, народжений на декілька десятиліть раніше, глибоко заторкнув культурне життя обох головних віток українського народу – наддніпрянської й галицької, змінив характер і напрям літературного життя, дав новий зміст

ідеї національної свідомості” [7, 43]. Зіставляючи поезію О. Духновича не тільки із аналогічною у спадщині представників “Руської трійці”, але також із творчістю М. Устияновича чи І. Гушавича “досить близька до естетики й поетики чільного подібності поета дошашкевичівського періоду, – на два роки старшого Йосифа Левицького, з яким Духнович явно симпатизував” [7, 46] і який був вихований “на зразок бляшаного класицизму” [7, 46] і ського літературного середовища, девізом якого було: “ми старого не міняєм, нового не хочем” [там само].

Пісні О. Духновича справляють враження таких, що виконані у відповідності із вимогами барокових поетик, коли гра слів ставала визначальною у творенні концепту. Показовим тут може бути хоча б “Надгробное Олександра Духновича”, де читаємо: “Тополя – колибель, / Стакчин – кормитель, / Ужгород – учитель, / Пряшов – мні погибель. / Єрей і учитель / І письменоводитель, / Да стихотворитель, / Учив добродитель. / Позвал м’я Спаситель / Во вічну обитель, / Успокойся, льстител, / Мой бідний гонитель” [6, 69].

Пізньюбарокова чи класицистична поетична традиція мала безпосередній вплив на формування Духновича-поета. Очевидно, зазнав він також і певного впливу творчості Василя Довговича, як слушно твердить Олена Рудловчак [див.: 5, 65]. Це, останнє зокрема, без особливих зусиль можна простежити на початкових строфах “Пісні простонародної”: “Ой гаю мні, гаю, / По зеленом гаю / Я собі гуляю, Як рибка в Дунаю... / Цвіточки збираю, / Бервінок зриваю, / Зелений бервінок, / І уплету вінок...”, – які своїм настроєвим малюнком близькі до поезії “186. Лучкай – зБляр и пчолярь – безжонний” [10, 146]:

Кертик собЪ сЪю

И сам поливаю;

Фіалки лелЪю

И зБля, что знаю.

Тото все цвितет минЪ

У самой зеленинЪ!

Пчол ми брынят рои

Понад кертук летя;

Тото самЪ мой! –

Ци не щаслив я?.. [12, 146].

Народна пісня та народний дотеп зазнають під пером О. Духновича приблизно таких же переробок, як і в творчості В. Довго-

вича [порівн.: “Епітафію славного пияка” чи “Прощання з м’ясницями” та “П’яниця і його корчажниця”, “Чом я музикант і тепер”]. Зрозуміло, що ці речі можна ідентифікувати, як “повчання, просичене моралізаторством”, чи як “безтурботну гру, і дуже рідко спрямовану до інтенсивного особистого самовиразу, до знайдення неповторного у власній душі” [див.: 7, 44]. Однак це був би осучаснений погляд. Певну естетичну приналежність пісенні твори О. Духновича все-таки мають. Це чи не єдиний жанр у його поезії, який більш-менш послідовно презентує поетову вірність пізньобароковій чи ранньоромантичній анакреонтиці, “пронизаній світлим настроєм, радісним світовідчуттям, незрідка вільнодумними ідеями” [9, 22].

Легке, виконане в дусі барокового карнавалізму, дійство нагадує собою, зокрема, його “Пісня простонародна”, своєрідний дівочий хор, сповнений залицяння до юнака. Твір має анафористичну структуру. Тут дев’ять разів попарно повторюються “пісенні” партії дівчат та відповідь-відмова хлопця:

*Прийди ти до нас,
Хоть на малий час,
Хочеш вечер, хочеш рано,
Хоч убрано, хоч подрано,
 Прийди ти до нас!
Не пойду до вас,
Ні на малий час,
Ані вечер, ані рано,
Ні убрано, ні подрано
Не пойду до вас [6, 52].*

Жодні цінності, а це: “сметанки”, “стеранки”, “пироги о три роги”, “з медом каші”, “добра горілка, вина, пива і медувки”, “грушки”, “оріхи”, “сливок і яблук два міхи”, – не можуть принадлежати гостя. Тільки “красна Оленка, чорнобрива і біленька” спокусила його, і він відразу готовий, хоч і сто раз, і не те, що іти, а летіти” [див.: 6, 53–53]. У іншій поезії, теж озаголовленій “Піснь простонародна” уже вередує дівчина. Жоден із парубків, а їх дівчина перебирає одного за іншим, аж більше 20-ти, не влаштовує її, бо “Іван.., як циган”, “Панько не багатий”, “Данько пелехатий”, “Михайло все гнівливий”, “Стефан дуже лінивий”... Перебравши таким чином усіх, відомих їй претендентів, дівчина цілком у дусі барокового концептизму зрештою приходиться до висновку, що “не есть в чем вибирати”; “Ітак, кто первий прийдет, / То мні мужем і будет”.

Цей твір характеризується такою високою якістю літературно-пісенного твору, як жанрова пам'ять її автора. Психологічно точний характер ліричного персонажа тут витримано послідовно і до кінця твору.

Натомість, поезія "Прощаніє з м'ясницями 1852" грішить відсутністю такої авторської пам'яті. За структурою він також близький до барокового карнавального дійства. Починається твір більше в бурлескотравестійному, ніж ліричному ключі:

*Уж минули м'ясниченки,
В цілом селі тихо,
Гуслі, баци заніміли
І циганам лихо;
А неборак пан староста
На грудях захрипнув,
Лежит бідак у кочергах,
Бо ще днесь не хлипнув [6, 50].*

У цій частині твору переважає добродушний гумор, добре знання окремих життєвих реалій. На цьому тлі автор творить збірний ліричний персонаж – дівчат, яких оминули своєю увагою сватачі, і вже не глузує, а журливо співпереживає: "Дівчатка тяжко взди-хають, / Минула їх воля, / Полинула і надежда, / То несносна доля!" і, зрештою, заспокоює їх: "Не журтєся за м'яснички, / Прийдут єще другі" [6, 51].

Пісенні поезії О. Духновича написані на матеріалі селянського народного побуту, однак у них все-таки переважає замилювання чуттєвістю, замість того "розладу між ідеалом та дійсністю", що тільки в романтизмі набуває "неабиякої гостроти та напруження" і "складає суть так званого романтичного досвіду" [9, 498]. Нестандартність ситуації полягає в тому, що, живучи в добу Романтизму, О. Духнович переважно "наслідував природу" всупереч бажаній, як для його часу, творчій активності митця, спрямованій на видозміну реального світу.

Отже, творчий перегук О. Духновича з В. Довговичем у жанрі літературно-пісенної лірики засвідчує, що закарпатоукраїнська поезія, створена на народній основі, була одним із чинників національної самоідентифікації їх авторів, чий талант розвивався у вкрай несприятливих обставинах; і, по-друге, літературна пісня у Закарпатті першої половини ХІХ ст. зіграла винятково прогресивну роль, демократизуючи поезію та наближаючи її до реального життя, природності і простоти.

Література:

1. Аверінцев Сергій. Надії і тривоги// Людина і світ. – 2001. – № 4.
2. Арпа С. С. Олександр Духнович і музика// Духнович О. В. і слов'янський світ. – Ужгород, 1993.
3. Бача Ю. "... А на батька пам'ятайте..." / Про життєвий і творчий шлях Олександра Духновича// Духнович Олександр. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993.
4. Гром'як Р. Т., Ковалів І. Ю. та ін. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997.
5. Духнович Олександр. Твори: В 4-х т. – Пряшів, 1968. – Т. 1.
6. Духнович Олександр. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993.
7. Зілинський Орест. Поетичний світ Олександра Духновича. – Дукля. – 1969. – № 3.
8. Зубрицька Марія. Термінологічний словник// Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001.
10. Мушинка М. Невідома стаття Ореста Зілинського про Олександра Духновича// Духнович О. В. і слов'янський світ. – Ужгород, 1993.
11. Нартроп Фрай. Архетичний аналіз: теорія мітів// Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996.
12. Поємата Василя Довговича...// Вигодованець Н. Василь Довгович: людина Бароко. – Ужгород, 2000.
13. Сенько Іван. Ментальність русинів-українців. – Ужгород, 1996.
14. Українська літературна енциклопедія: В 5-ти т. – Київ, 1990. – Т. 2.

І. Сенько

БУДИТЕЛЬСТВО: СИМВОЛІКА І ЇЇ ЗМІСТ

Будительська діяльність Олександра Духновича розглядається то як локальне явище (книга Андрія Шлепецького "Закарпатські будителі та наша сучасність" (Пряшів, 1957), у якій подано біографічні нариси Адольфа Добрянського, Олександра Духновича, Івана Раковського, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Юлія Ставровського-Попрадова, Івана Сільвая, Євгена Фенцика), то у контексті європейського просвітництва (кандидатські дисертації "Письменник-просвітитель Закарпаття середини ХІХ ст. Олександр Духнович" (1953) І.К.Борисова, "Просвітницька діяльність і педагогічні погляди О.В.Духновича" (1965) О.В.Машталера), то в контексті національного відродження слов'янських народів у ХІХ столітті в складі трьох імперій –

Османської, Габсбурзької і Російської (стаття в "Українській літературній енциклопедії" (т.1, К., 1988) Василя Микитася "Будителі").

Наголос на будителстві в оцінці культурно-просвітницької діяльності Олександра Духновича зроблено ще за його життя: у 1862 році в журналі "Галичина" було опубліковано послання "Батькові Духновичу", у якому Олександр Павлович звертається до автора "Книжиці читальної" і молитовника "Хліб душі" із словами подяки і надії:

*Ти будил нас всіх ко жизни,
Вскормил людей для отчизни.*

Павлович натякав на адресовані йому слова Будителя у "Воззванні" (1856):

*Ожидати – нич не мати,
Так до праці, братя, враз,
Ми заспали, занедбали,
Равноправность будит нас.*

У "Словнику української мови" (т.1, К., 1970) слово "будити" зафіксовано у двох значеннях: 1) "переривати, припиняти чий-небудь сон, примушувати прокинутися", 2) "спонукати до діяльності". І в першому, і в другому випадках дії має передувати спання того, кого треба розбудити.

Фізіологічний сон – необхідність, аби відпочити, набратися сил. Як у вірші Й.-В. Гете "Гірські вершини". Та прислів'я повчають: спання не дасть коня, а з лежі нема одежі; дай сну волю – проспиш щастя і долю; із курми треба лягати спати, а з когутами вставати, тогди й добро будеш мати.

Сон асоціюється з ніччю, а ніч – із привіллям злих сил: вночі панують сови та сичі; чорт не спить, але людей зводить; чорт вночі воює, та і вдень не дармує. Та кожен знає закономірність: сонце встане, то й ранок настане.

Так формувалася символіка: ніч і темрява – царство злих сил, сон – тимчасове забуття; зоря, ранок, сонце, пробудження – символ життєдайного світла, діяльності, надії.

Ця символіка широко використовується у Святому Письмі. Апостол Іван у Першому соборному посланні повчає: "Бог є світло, і немає в Нім жодної темряви!" І далі, закликаючи християн любити ближнього свого, пояснює: "Хто ж ненавидить брата свого, пробуває той у темряві й ходить у темряві, і не знає, куди він іде, бо темрява очі йому осліпила" (1 Ів, 2: 8 – 11). Апостол Павло у Посланні до римлян, закликаючи їх виконувати заповіді Бога, сказав: "І це тому, що знаєте час, що пора нам уже пробудитися від сну. Ніч минула, а день наблизився, тож відкиньмо вчинки темряви й зодягнімось у зброю світла" (Рим, 13: 11-12).

Йдеться про духовне пробудження. Омертвіння душі, гріховні діла людини апостол Іван ототожнює зі смертю: “Ми знаємо, що ми перейшли від смерти в життя, бо любимо братів. А хто брата не любить, пробуває той в смерті” (1 Ів, 3: 14).

Від того, які явища дійсності ототожнювалися із ніччю, залежало спонукання пробудитися.

Рукописну збірку “Син Русі”, яку готував до друку Маркіян Шашкевич у 1833 році, відкриває вірш “До синів Русі”, автор якого, заховавшись під криптонімом О.Г., закликав:

*Час сон довгий покинути,
Котрий тяжить нам повіки,
Час вже стати – світ глянути, -
Досить спання через віки! [1]*

Сам Маркіян Шашкевич у “Слові до читателів руського язика” (1833), використовуючи фонетичний правопис (як чуємо, так пишемо, як бачимо, так читаємо) та християнську символіку, спонукав русинів Габсбурзької імперії до національного відродження:

*Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє, -
Разом к світлу, други жваві! [2]*

Тарас Шевченко ніч ототожнює із соціальним і національним гнітом, а спання – із байдужістю “рабів німих”, тому на сторожі біля них він поставив Слово. У вірші “Минають дні, минають ночі” (1845) він сказав із гиркотою:

*Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати,
І спати на волі –
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого ...*

Щоб прискорити приближення світлого дня волі, він закликав до рішучих дій:

*А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить;
Та добре вигострить сокиру –
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду божого страшного!*

(“Я не нездужаю, нівроку...”, 1859)

Павло Грабовський зі сторінок збірки "Пролісок" (1894)
віршем "До школи" будив дівчату:
*Ну, прокидайтеся, діти:
Ранок – до книжки пора!*

А Леся Українка зі сторінок збірки "На крилах пісень" (1893)
віршем "Досвітні огні" будила людей праці – і фізичної, і інтелектуальної:

*Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли,
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.*

Отже, будителство – явище не тільки закарпатське, але всеукраїнське, складова частина національного відродження, по-мітною віхою якого була діяльність "Руської трійці". Хоч є ще одна помітна постать біля витоків українського відродження – Іван Котляревський.

Духнович знав просвітницьку діяльність "Руської трійці". У "Поздравленії русинов на новий год 1852", розповівши про асиміляційний тиск на русинів Маковиці, Бескиду, Верховини ("Слово наше і бесіду старалися стерти, чтобы нам, еше живущим, в народі померти"), він схвально відгукнувся про просвітницьку діяльність галичан:

*На Бескиді темная ноч
Вічно перебувала,
Хотяй уже за Бескидом
Зоренька світала.*

Далі, натякаючи на "Русалку Дністровую" (Будин, 1837), він говорить про муз-русалок закарпатських, які "по скалах ридали", русинові "голоса не дали":

*Русалки его по Угу,
Латюрці і Тисі
Занімили по берегах,
По тінистом лісі.*

Михайло Лучкай час національного пробудження русинів Закарпаття датує XVIII століттям. У передмові до "Граматики слов'яно-руської" (Будин, 1830) він писав: "Невже не було тут талантів, чи може тут панував глибокий сон, коли в цілому світі наполегливо розвивалася література? Таке твердження було б далеким від правди, бо гордився народ та духовенство й будуть пишатися потомки єпископом-реставратором Бачинським, красномовним Олексієм Ількевичем, дотепним Іоанном Пастелієм,

видатним єпископом Григорієм Тарковичем, другим Мефодієм, Михайлом Табаковичем, людиною надзвичайної старанності і щасливої пам'яті"[3].

Духнович знав своїх попередників, у публіцистиці і історичних творах згадує Бачинського, Базиловича, Тарковича, Орлая та інших діячів культури краю. Знав він і своїх сучасників - активних учасників просвітництва у Галичині - Івана і Якова Головацьких, Богдана Дідицького, Дениса Зубрицького, Івана Гушалеви́ча ... Та історичні обставини і його москвофільські погляди роблять мало ймовірним те, про що сказав Василь Гренджа-Донський у вірші "Арестованя О.Духновича". Думаючи про соборність українських земель, Гренджа-Донський зблизив двох яскравих представників національного відродження - Духнович читає Шевченків "Кобзар":

*Поет се не чує, бо пише легенду ...
Побачив посланців, "Кобзаря" сховав,
Сховав го, як свого, під ту реверенду,
Щоб ніхто між ними за нього й не знав. [4]*

Погляди Духновича і Шевченка на шляхи і кінцеву мету будительської діяльності багато в чому не співпадали. Шевченко закликав "кайдани порвати" і "вражою злою кров'ю волю окропити" ("Заповіт"). Духнович не виступав проти суспільного ладу, він намагався пробудити в русинах Габсбурзької імперії дух національної гордості. Для нього національне відродження - це перш за все усвідомлення етносом своєї самотності. Етнозберігаючими складниками він вважав: 1) мову (усну і письмову), 2) релігію (для русинів - східного обряду), 3) збереження етнографічних особливостей, 4) самоусвідомлення людини представником того чи іншого народу, що важко зробити, коли для цього немає відповідних умов (законодавчих, економічних). Оцінюючи ці умови у першій половині ХІХ ст. для русинів Угорщини, він резюмував: "Тії при розложенном способі присилуванії або закопати таланти свої, або змалярщитись, або до чужини перейти і там, як Орлай, пак Балудянський і многі інші в царстві Велико-руском найвищії гордості степені заняти" [5]. Тому вітав політичні реформи 1848 року в Австрійській імперії, висловлював подяку імператору Францу Йосифу:

<i>Молодий, но остроумний</i>	<i>Чтобы каждый свою мову,</i>
<i>Разсудил праведно,</i>	<i>Свой язык говорил.</i>
<i>Аби каждый Его вірний</i>	<i>Чтоб по своей народности</i>
<i>Чувствовал народно.</i>	<i>Читал, писал, творил.</i>

[с.151-152]

Тож будительство Духновича краще співставляти з просвітницькою діяльністю Пантелеймона Куліша, який свою першу поетичну збірку "Досвітки" (1862) відкрив "будительським" віршем. Почувши голос серця, що "скоро світ буде, прокинуться люди", поет проголошує:

*Ой ударю ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії. [6]*

Для Куліша пробудитися – відродитися славі України ("Ой встань, славо, устань рано, вийди, славо, із туману") і щоб вільно "рідне слово лилося".

Публікації Духновича у тогочасних періодичних виданнях дають відповідь, кого і з якою метою він будив. У статті-заклику до 600 тисяч карпатських русинів він у 1862 році сказав про це: "Мы ожили, но таки без жизни, мы одушевились, но все еще без духа, и просто нарочно вознамерили оживотворить жизнь нашу народную, одушевить духа и данную нам все милостивые равноправность для того употребить, чтобы истинно народом карпато-росским и называться достойны были" (с.354, "Покорное воззвание"). У "Вістнику" (1863, №6) спонукав земляків: "Но берімеся і ми до діла, честуйме наше письмо і народность і церков, а легко уступятся нам всі перепони" (с.336).

Те, що хотів зробити і не зміг зробити Михайло Лучкай (при зустрічі у серпні 1839 року із Яковом Головацьким він "нарікав на байдужість і незацікавленість земляків, серед яких хотів збудити любов до рідної мови", скаргувався, що "хотів вивести літературу з ганебної летаргії", "мав намір видавати часопис", але "не було можливості" [7]), історичні умови дозволили здійснити Олександрові Духновичу. "Я радовался духом, что наши забвенніи русини показали пламєнь духовной жизни, - занотував Духнович у 1861 році, - трудился ночью і днем, боролся с перепонами і врагами". А далі перераховує зроблене: видав "Книжицю для начинающих", молитвенничок "Хліб душі", альманах-місяцеслов, створив "Літературное заведеніє", домігся викладання руської мови у Пряшівській гімназії [8].

При характеристиці такої діяльності Духнович часто послуговується словом "просвіщеніє": "Доброзванное тоє содружество о том старатися будет, чтобы оставленному народу рускому понятію его прилежныи подавало книжочки и так задушенную силу народа возбуждало, ему потребнейшого просвіщенія легкіи способы подавало" (с.241; "Вістник", 1850, №14); "Одна Орябинска

громада доселе, благодатію просвіщенія озарена, понимает политическія жизни вагу, чувствует благого просвіщенія сладости” (с.247; “Вістник”, 1850, №43); “Братья, еще раз молю вас, не отчайте, но спішіть постепенно в науках, в просвіщеніи, и сама собою укажется вам дорога лучшей будущности” (с. 281; “Вістник”, 1852, №68).

Дослідники його творчості знаходять в ній ідеї просвітительства. Августин Волошин звернув увагу на те, що п'єса Духновича “Добродітель превышает богатство” (Перемишль, 1850) має багато спільного із “Лінгардом і Гертрудою” Песталоцці [9]. У заклику Духновича: “Братя, не перепонит нам убогство, только волю и добрый разум в едно спойме и увидиме, что догониме других народов с помощью Всемогущаго” (с.254; “Вістник”, 1850, №84), – легко розпізнати слова Канта: “Май мужність користуватися своїм розумом! – це і є лозунг Просвітительства” [10]. Закарпатський Будитель радів проголошенню демократичних засад суспільного життя, коли “не род і фамилія, но заслуги оціняються” (с.258; “Вістник”, 1850, №88), повчав, як і Д.Фонвізін у “Недоростку”, словами філософа Платона, що людина, якщо “недовольно или зле воспитается, скоту подобна” (с. 255).

Та якщо європейські просвітителі виступали проти монархічного ладу, були вільнодумцями, Духнович був монархістом, захисником свобод руської християнської віри. У “Зорі Галицькій” (1849, №31) він засудив революційний виступ Кошута, схвально відгукнувся про діяльність руських священиків, які “в союзку з селянами руськими” зберегли віру і народність руську, висловив сподівання, що “весь народ угорсько-руський под начальством готов что день за Царя своего выступати” (с.236-237).

Тих, хто займався просвітницькою діяльністю, Духнович величав просвітителями, народолюбцями: “Всечестных Редакторов почитаю яко приліжних просвітителей нашего народа, которы, не искаая властных пользы, трудятся про общее добро, поднимают бідную родину от твердаго сна и забвенія” (с. 291; “Зоря Галицькая”, 1853, №33); “Слава достойнішим священникам, не токмо званієм, но и внутренним чувством Русинам и истинным Народолюбцам” (с. 278; “Вістник”, 1852, №24).

Об'єктом просвітницької діяльності було в основному селянство, тому у розмові з ним Духнович використовував зрозумілу символіку. Звертаючись до читачів “Вістника” у 1851 році, закликав: “Русини! усилюйтеся воздати благодать за благодать і покажіте ділом, покажіте мужескою храбростію, покажіте жертвам, что посеяно сімя народного возвишенія не могло в лучшую зем-

лю впасти; благодарственно пильнуйте возраст сімене, поливайте его искренною сердца, чувств і сил ваших росю, чтоб оно возросло і возвратило сіявшему его" (с.262).

Образ Сівача – із притчі Христа (Мт, 13: 3-23; Мр, 4: 3-8, 14-20; Лк, 8: 5-8, 11-15). Тому символіку цієї притчі зустрічаємо у творчості багатьох поетів.

У "Пісні земледільця – весною" Духнович просить жайворонка своїм співом прославляти велич Бога і просити у нього благодаті:

*Пой, молись, – а я посію
Здорове зерно.
Черно-землею накрию –
Не згинет оно!*

*А як буйно нам повсходить
І в дородний час
Щедро поле Бог зародит,
Поділимся враз.*

Образна система твору – весна, нива, сівач, зерно, урожай – асоціюється і з турботою про хліб повсякденний, і з думою про хліб для душі. Себе Духнович іменував "літературним земледільцем в Угорщині", улітку 1861 року з сумом констатував, що на літературній ниві без помічників "тупо оре заржавий плуг", тому він звертається до молодих плугатарів:

*Станем spolu работати,
Родну ниву обрабляти,
Так напруженна сила
Дасть нам богато жнива.*

У вірші "Радуйтеся, соколята" (1863) цей ряд символів доповнено ще одним – символом гнізда-дому:

*Стройте гніздо для потомков,
Для будущих синов, внуков,
Сійте богато сім'я,
Чтоб задержалось плем'я.*

Поетикою притчі про Сівача Духнович скористався і в кореспонденції у "Вістнику" (1852, №24), коли висловлював подяку тим селянам, які підтримали ідеї просвітництва: "Слава честному народу русскому, просвіщенія жаждущему, который своими силами школы основал і сім'я будущности посіял до благой землі" (с.278).

Про поєднання праці на селянській ниві і на ниві просвітництва сказав і Олександр Павлович. У вірші "Коломийка" ("Хоть руснаки голі, босі, но хлопи як буки") він бачить земляків дбайливими господарями як у полі, так і в справі розбудови шкільництва:

*Будуть орати, сіяти, обрабляти поле –
А не будет наше племя голодне і голе.*

*Будут орати, сіяти, ниву обрабляти,
Будут школи будувати, діти просвіщати [11].*

Шевченко, використовуючи образну систему притчі про Сіва-ча, спочатку хотів засіяти ниву “волею ясною”, а потім уже про-сив:

*Та посійся не словами,
А розумом, ниво!*

(“Не нарікаю я на бога ...”, 1860)

Звертаючись до Долі, яка наставляла його: “Учися, серденько, колись З нас будуть люди”, – пояснює, що при соціальному і на-ціональному поневоленні одна освіченість не врятує народ:

*А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде?*

(“Доля”, 1858)

Великий Кобзар потерпав від того, що українську ниву

*Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива! [12]*

Він боявся, що

*Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять ... [13]*

Щоб цього не сталося, пильним вартовим було його слово. У жовтні 1860 року, за кілька місяців до смерті, писав:

Орю

*Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово ...*

Якщо Духнович і Павлович бачили свою ниву вузькою сму-гою під Бескидом (“Даст Бог, будут просвіщени Бескидські сторо-ни”), то нива Шевченка простяглася на всю Україну. Прикметно, що такою бачив свою ниву і Михайло Старицький:

*Гей ти, ниво, – в тебе гону
Од Карпату аж до Дону!*

(“Нива”, 1877)

Коли Старицький запропонував свій вірш до друку у збірці “З давнього зшитку” (1883), цензор відхилив його з таким моти-вуванням: “Тут автор розуміє Україну, забиту горем і политу кров’ю, яка докоряє своїм дітям за те, що вони мирно спали в той час, коли чужі руки мордували її та засівали реп’яхом” [14]. Автор, вірячи, що його просвітницька праця не пропаде марно, звертається до однодумців із закликом:

*Гайда ж в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то діти, внуки –
А таки діждуться жнива [15].*

А будили і сіяли "розумне, добре, вічне" (Некрасов) ті освічені люди, "апостоли правди і науки" (Шевченко), котрі не втратили зв'язків із своїм знедоленим родом, із своїм пригнобленим народом, поетичні натури з чуйним серцем, готові безкорисно працювати на ниві просвітництва. Іван Сільвай у 1875 році сказав про автора крилатих слів "Я русин был, есм і буду": "Духнович не был гений, поэт высоких дарований или литератор европейской славы, он был только скромный будильник. Нужен был календарь – Духнович составил, и издал на собственные издержки буквар, грамматику, землесь, народную педагогию и проч." [16].

Будительською сприймається і діяльність "Руської трійці". Коли у 1937 році в селі Ясені на Прикарпатті відкрили пам'ятник авторам "Русалки Дністрової", то зробили на ньому промовистий напис: "Пробудителям Галицької землі – М.Шашкевичеві, Я.Головацькому та І.Вагилевичу в століття "Русалки Дністрової" [17].

Закарпатський педагог і письменник Олександр Маркуш, знайомлячи краян із біографією Тараса Шевченка, у дитячому журналі "Наш рідний край" (1926, №7) писав: "10. III минуло 65 років, що помер сей найбільший поет русинів, сей будитель, котрий так много боровся і терпів за волю свого народу. Тіло його лежить над ревучим Дніпром, але ім'я його живе всюди між русинами" [18].

Вони в одному ряду – Олександр Духнович, Маркіян Шашкевич, Тарас Шевченко, бо будили русинів-українців зі сну, сіяли зерна національної свідомості. Перелік імен у цьому ряду легко продовжити: Михайло Лучкай, автор "Граматики слов'яно-руської" та "Історії карпатських русинів"; Пантелеймон Куліш, який "духом незлобним, умом благородним культурі спасенній служив"; Олександр Павлович, який сам себе спонукав до просвітницької діяльності ("Настояще время спяще, - буди из сна вот ты, Дух мой!"); Михайло Драгоманов, 30-річну політико-громадську працю якого Панас Мирний вважав будительською ("По всюди ти розніс величне слово, своїх братів з тяжкого сну будив"); Августин Волошин, якого Олександр Маркуш привітав як Будителя, бо "неутомимо трудився, аби силою руської букви освідомити і будити наш народ" (Наш рідний край, 1924, №8); Микола Вороний, який на святі відкриття пам'ятника Івану Котля-

ревському в Полтаві у 1903 році картав земляків за пасивність у справі національного відродження ("Годі-ж спати! Прокиньтесь! Ви спали сто літ! Мабуть, виспались добре, нетяги!"); Іван Франко і Леся Українка, Зореслав і Василь Гренджа-Донський, Юрій Федькович і Сидір Воробкевич ... Останній у "Руській пісні" (1879) закликав:

*Розсіваймо між народом
Від степів аж до Карпат
Сім'я світла, і любімся
Як рідного брата брат [19].*

Посіяне ними зійшло національним пробудженням, привело до ідеї соборності українських земель і її реалізації на рівні державності.

Література:

1. Шалата М. "Перші будителі народного духу в Галичині" // Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори. – К.: Дніпро, 1982. – С.7.
2. Там саме. – С.25.
3. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. – К.: Наукова думка, 1989. – С.49.
4. Гренджа-Донський В. Твори. – Т. 1. – Вашингтон, 1981. – С. 72.
5. Духнович О. Твори. – Т.3. – Братіслава-Пряшів, 1989. – С. 236.
6. Куліш П. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т.І. – С.32.
7. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.// Подорожі в Українські Карпати: Збірник. – Львів: Каменярь, 1993. – С. 89.
8. Духнович О. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993. – С.236–237.
9. Волошин А. О.Духнович як педагог // Підкарпатська Русь. – Річн. 5. – Ужгород, 1928. – С.66.
10. Цит.: Краснобаев Б.И. Русская культура второй половины XVII – начала XIX в. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1983. – С.173.
11. Павлович О. Избранные произведения. – Пряшев, 1955. – С. 304.
12. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 6 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Т.І. – С.329.
13. Там саме. – Т.2. – С. 10.
14. Див.: Старицький М. Поетичні твори. Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1987. – С.534.
15. Там саме. – С.51.
16. Сильвай И.А. Избранные произведения. – Братіслава, 1957. – С.349.
17. Див.: Петраш О. "Руська трійця" (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький). – К.: Дніпро, 1972. – С. 147.

18. Маркуш О. Наш рідний край. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002. – С. 53.
19. Воробкевич С. Твори. – Ужгород: Карпати, 1986. – С. 157.

В. Поп

СВОГО РОДУ ВІРНИЙ СИН

Олександр Васильович Духнович (1803-1865) – найвидатніша постать в історії духовних змагань русинів-українців Закарпаття та Східної Словаччини ХІХ століття. Він відомий як просвітитель, письменник, педагог, культурно-освітній діяч. Його спадщина є етапним явищем у складному культурно-літературному русі.

Осмислення життя-звитяг О.Духновича переконує в благородності творчого пориву, вчить і в найскладніші часи, долаючи земне тяжіння, жити духовно високим, яке не підвладне часові, нетлінне. Доля і діяльність його злиті з рідним краєм. Народившись 24 квітня 1803р. у верховинському селі Тополя, що “під Бескидом” (як з гордістю освідчувався), Гуменського округу Східно-Словацького краю, був він найстаршим серед шести дітей у сім’ї незаможного сільського священика. А коли в 13 років зостався напівсиротою (помер батько), став він, власне, вигнанцем долі. Початкову освіту здобув у Старині та Клокочові. Жадоба до знань, природна обдарованість ведуть його до міської школи, а там – до гімназії (1817-1823; навчання велось угорською мовою) та духовної семінарії (1823-1827), студії в яких закінчує в Ужгороді. Тут він розпочинає і свою педагогічну діяльність (1830-1832), сюди й пізніше повернеться як нотаріус епархіального управління (1838-1844).

Душевно чутливий, не зазнавав він ласки часто й від епархіальних властей, боляче переживав арешт і тортури поліції та воєнщини під час революції в 1848 році. За культурно-освітню діяльність, заклики до слов’янського єднання його звинувачують як “руського пропагатора”. Та де б не був Духнович потім – чи духівником у селах Комлоші (Хмельник) і Біловежі (1832-1838), чи працівником, а з 1843р. каноніком Пряшівської єпархії (1827-1830; 1843-1865) – усюди цілковито віддавався служінню народу, жив його болями і втіхами. “Я радуюсь из сердца, - писав він, - что наши забытые русины ожили духовно. Я трудился день и ночь и боролся с многими препятствиями: терпел муки битвы и много беды за народ, чтобы он жил и счастливым был”. У Пряшеві й помер 30 березня 1865 року.

Доба, якій належить О.Духнович і в контексті якої слід розглядати його діяльність, була невблаганно жорстокою. Угорська Русь (тоді офіційна назва Закарпаття), як і отча його Пряшівська Русь, стали фактично колоніями Австро-Угорщини, яка грабувала природні ресурси околиць, насаджувала політику на винародження "русинів". З прийняттям у 1844 році закону "про націоналізацію" уряд послідовно здійснював організовану мадяризацію руського етносу. І Духнович мужньо стає на прю словом і ділом, мобілізувавши фізичні і духовні сили, організаторський талант на лицарський захист народу. Він наполегливо всіляко утверджує в ньому національне самоусвідомлення. Мужньо кидає у вічі шовіністичним правителям пронесене крізь усе життя горде переконання: "Я русин был, есм и буду...". Поет разом із діячами просвітництва вірив у життєдайність ідеї слов'янської єдності – надійної опори і захисту одноплемінників ("Русский марш"). По-сучасному звучить проповідувана ним ідея мирного співжиття народів на основі принципу загальногуманістичної християнської моралі. Вірив у мобілізуючий, духовно очищаючий і наснажуючий вплив друкованого слова. І брався за цю каторжну роботу. Вважав бо за головне, щоб врятуватись від тиранії удушення, треба виховувати в краян любов до своєї землі, мови, звичаїв, силою рук і розуму творити свій добробут. Обстоювані ним у вірші "Счастіє жизни" цінності людського буття актуальні й сьогодні. Поет підкреслював, що важливо привнести свою працю в розбудову життя, але водночас не тільки за рахунок яких благ проіснувати, а й чим, якою духовною опорою жити.

Людина великого таланту, дивовижного працелюбства, гарячих патріотичних почуттів, Олександр Духнович гідно розвивав просвітительські традиції й своїх регіональних попередників, які були з кривим народом, не дизертируючи від труднощів, не шукаючи ні слави, ні затишку – традиції вчених, письменників, просвітителів-патріотів: Андрія Бачинського, Іоанікія Базилевича, Михайла Андрелли, Василя Довговича, Михайла Лучкая. Одержимий цими високими традиціями (хоч ними не замикає свої джерела та овиди), О.Духнович завзято розгортає свою різнобічну за формою, але споріднену за духом діяльність.

Стає зрозумілішим, чому енергію розуму і серця О.Духнович цілеспрямовано віддає народній освіті, яка була найбільш занедбаною ділянкою і яка, за його поняттями, повинна була відіграти визначальну роль у національно-духовному відродженні народу. Головним завданням цієї роботи вважає формування освічених, морально зрілих, емоційно розвинутих, національно

свідомих і активних громадян – патріотів, відповідальних за долю краю і його нащадків. Цьому О.Духнович зосереджено підпорядковує усі сфери своєї діяльності, в тому числі й літературну. Він видає “Книжицю читалную для начинающих” (1847), шкільні посібники, підручники (навіть учнівські правила у віршах), статті на педагогічні теми, організовує шкільні бібліотеки, готує для вчителів підручник з педагогіки “Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских” (Львів, 1857). Всілякими шляхами дбає про пробудження в народі потреби в освіті, в формуванні патріотичних почуттів, національної гідності. В статтях, літературних творах і в практичних заходах обстоює і впроваджує передові педагогічні ідеї, заґрунтовані і на гуманістичній, перепсихологічній концепції, принципи єдності навчання і виховання, школи і батьків, емоційного і раціонального, морального і етичного, фізичного і розумового розвитку дітей як особистостей. Педагогічні ідеї Духновича є вінцем його наукових здобутків, а водночас помітним набутком усієї європейської педагогічної думки XIX століття. Це утверджують у своїх працях М.Ричалка, Ф.Науменко, А.Машталер, А.Бондар, Ю.Бача та ін.

Національно-патріотичному пробудженню народу, піднесенню його гідності і честі слугувала й велика культурно-освітня робота: видання О.Духновичем альманахів та календарів, організація літературних сил навколо заснованої ним письменницької спілки – “Пряшевского литературного заведения” (1849-1853), яка сприяла творчій активізації митців слова, їх єднанню з представниками інших літератур, збиранню фольклору та виданню творів рідною мовою. Аналогічні оновлюючі процеси відбувалися в цей час, до речі, і в Галичині (“Руська трійця”).

Цим широким завданням була підпорядкована й наукова та публіцистична діяльність О.Духновича. Вагому сторінку складають, крім педагогічних, його праці в галузі історії, фольклору, етнографії, філології, філософії, в яких виявляє свої передові погляди, орієнтацію на широкі традиції, цікавиться питаннями народознавства і славістики. Освоєння великої кількості джерел з різних галузей наук (тут слугувало знання багатьох іноземних мов), його прогресивний світогляд, широка ерудиція допомагали О.Духновичу висловлювати цікаві і сміливі судження з тих чи інших питань, робити вагомі висновки, узагальнення.

О.Духновича займають проблеми історії Закарпаття, зв'язку його культури зі слов'янськими країнами. І тут домінують просвітительські ідеї, водночас прагне аргументовано викласти свої судження, в яких він потрапляє часом під вплив ідей “моск-

вофільства". Так, орієнтація на нього у боротьбі за національне самоусвідомлення русинів Закарпаття не стала оптимально правильним шляхом вирішення питання. Вона вносила (інерція діє певною мірою й сьогодні) плутанину в історичну правомірність і справедливість. Вразливими є його погляди (виявлені в окремих теоретичних міркуваннях і при написанні творів) і в мовному питанні, про що свого часу застерігав І.Франко: "Духнович, чоловік без сумніву доброї волі і не малих здібностей, але невлічимо заплутаний у мовні та політичні доктрини".

Літературна творчість була справою усього життя Олександра Духновича. Через неї він трансформував свої настрої, почуття, переживання, погляди на світ, минуле і вічне, на добро і зло, красиве і потворне. В його естетичній концепції виступає на перший план не розважальне, забавне, а суспільно значиме, призначене для потреб народу, його духовного піднесення. Він її реалізував у міру свого таланту, розуміння завдань. Можливо, мовна роздвоєність (значну частину писав "язичієм"), нестабільність (а то й хибність) поглядів щодо літературної мови і її співвідношеності з народною і спричинилися до послаблення потенціалу багатьох його творів, їх художньої своєрідності.

Олександр Духнович працював у жанрах поезії, прози, драматургії. Його багатогранна літературна діяльність пов'язана з рухом провідних літературно-естетичних течій, жанрово-стильових тенденцій письменства першої половини ХІХ століття. У творах вловлюємо відлуння класицизму, дух новітніх принципів письма, естетичних – сентименталізму, романтизму і не в останню чергу реалізму, звернення до тем минулого і особливо своєї сучасності, до матеріалу з життя краян, та й інших народів.

Розмаїтою на мотиви, жанрово-стильові особливості є поезія О.Духновича, якою захоплюється ще з 20-х років, пишучи спочатку здебільшого угорською, потім латинською та "язичієм" (суміш різних лексичних нашарувань), яке відчутне у багатьох його творах. Правда, в розробці тем з життя народу дедалі владою в 40-і роки стає стихія народної мови, хоч на початку 50-х років знову змінюється рецидивом "язичія", яке ослаблює ідейно-художню вартість поезії.

Виразною є орієнтація О.Духновича передусім на традиції російської, української та словацької літератур, а також народно-поетичних джерел. Це відчувається як у гуманістичному пафосі творів, у демократизації їх змісту, в поезиці, так і в жанрово-тематичних відгалуженнях (патріотична, інтимна, пейзажна лірика, загадки, логогрифи, ода, послання, панегірик, поезії-алегорії,

елегійні вірші). Окреслюється й основна проблематика – суспільно-громадянська, морально-етична, духовна, медитативна.

Найвідчутнішими в його поезії є суспільно-патріотичні мотиви, освідчення ліричного героя в любові до свого народу, у вірності його традиціям, а водночас засудження ренегатства держави націоналізаторської та асиміляторської політики австро-угорських правителів (“Вручаніє”, (“Я русин был, есм и буду...” - вірш ще при житті автора став гімном закарпатських русинів), “Любов милой и Отечества”, “Отечество”, “Поздравленіє русинов”, “Русскій марш” та ін.). Являють інтерес поезії, в яких висловлюється ідея єднання Закарпаття з братами на Схід Карпат (“Сирота в заточені”, “Голос радости”). Вирази “Я русин был, есм и буду...”, “Бо свои то за горами не чужи”, “Сильна наша Слава-мати”, “Дух великий держить нас” - художньо наче закодовують громадянсько-патріотичну, серцевинну ідею усієї творчості О.Духновича, як і його побратимів.

Апелювали до совісті молоді орієнтуватись на заповіти предків та батьків, підтримувати морально-духовні ідеали народу, бути вірними “синами-соколами”, відчуваючи відповідальність за майбутнє, такі вірші, як “Послідная моя піснь”, “Радуйтеся, соколята”, “Возваніє”. В названих поезіях, звернених до проблем життя народу, до його суспільних потреб, відчуваємо органічність народнопоетичних мотивів і народної мови, пафос утвердження духовної сили любові до рідної землі. Це надає творам емоційності, підносить їх естетичну силу.

Високою емоційністю насліджені також написані в народно-пісенному ключі (тут слово “пісня” і в заголовку) поезії “Піснь земледілця весною”, “Радость весны”, “Піснь протонародна”, “Піснь народна”, “Жизнь русина”, в центрі яких поетизація людини-трудівника. Тут утверджується дух народного оптимізму, єдність людини і природи, пріоритет духовного, краса і снага вічності людського буття. Сюди прилягає духовна лірика поета – роздуми про буття людини, про її моральну сокровенність, в узагальненнях тут виразно проступає повчальне (“О чести”, “Вічність”, “Способы щастія”, “Солнце”, “Місяц”, “Мысль о началі весны”), а також пейзажна та інтимна лірика.

Принадна частина спадщини О.Духновича – твори для дітей: вірші, загадки, логогрифи. Вони художньо своєрідні, образно багаті, дотепні і повчальні. Вони розвивають мислення, винахідливість і допитливість малюків, виховують благородні риси їх моралі, збагачують емоційний світ. Не випадково О.Духновича називають серед перших дитячих письменників України.

Поетична спадщина О.Духновича (при всіх її слабкостях) є етапною в літературному процесі Закарпаття. Написані угорською та латинською мовами, його твори перекладені на сучасну українську та російську. Ряд поезій автора покладені на музику, зазвучали в інтерпретаціях іноземними мовами.

Добре виявив себе О.Духнович і як прозаїк. Серед найпомітніших творів – етюд про красу природи “Память Щавника”, а також повість “Милен и Любица” (1851), де показано зворушливе кохання юних селян, які вчаровують одне одного високими душевними якостями. З цією повістю зв’язані початки сентименталізму на Закарпатті.

Олександр Духновичу належать і перші помітні драматичні твори в письменстві Закарпаття – драма “Добродетель превышает богатство” (1850) та комедія “Головний тарабанщик” (1852), які явили відгомін класицизму. В них автор відгукнувся на проблеми своєї сучасності. У першій із них відчутні соціальні мотиви. Автор зі співчуттям показує тяжку долю простих селян, яких розорюють улесливі і бездушні корчмарі. Письменник порушує морально-етичні питання, поетизуючи людську доброту, порядність, турботу про формування духовності молодого покоління. Завдяки вагомій проблематиці, напруженому конфлікту, колоритності персонажів п’єса упродовж століть одержала добре сценічне життя.

Сатирично-викривальні тенденції зазвучали по-особливому гостро в комедії “Головний тарабанщик”, де драматург засуджує чиновничество і ренегатство різноликого панства, його кар’єризм і чванькуватість, а також у його “Басни противо стыдящихся своей народности” (написана прозою), в якій затавровано духовну ницість перевертнів, зрадників, котрі презирливо ставляться до рідного народу. У ряді інших прозових байок – своєрідних варіацій на сюжети Езопа – сатирично-іронічне жало разить негативні людські риси – лінощі, бездумність, лицемірство, чванство, підступність. Прилучаються сюди і гумористично-сатиричні вірші “Храм любви”, “О придворной жизни”, “Фалшивому другу”, “Надгробное вепрю”, “Критик”, “Ненасытимое”, “Что бывало, - есть и ныне”. Суспільно-викривальний пафос сатири О.Духновича був відмітним у літературі краю.

Літературні традиції та культурно-освітні і педагогічні ідеї О.Духновича розвивали й молодші його побратими - О.Павлович, Є.Фенцик, А.Крालицький, І.Сільвай, О.Митрак, а в ХХ столітті – О.Маркуш, Л.Дем’ян, В.Гренджа-Донський, Ю.Боршош-Кум’ятський, А.Карабелеш, Ф.Потушняк та ін. Олександр Дух-

нович справді є тим світильником, який і сьогодні просвічує шляхи суспільно-літературного поступу.

Постать Олександра Духновича увіковічена в пам'ятниках у Пряшеві, в селах Тополя, Стацин у Східній Словаччині, в Ужгороді, Хусті, в селах Колочаві, Полянні в Закарпатті, у назвах вулиць міст і сіл. В його рідному селі є меморіальний музей. Образ Будителя опоетизовано в художніх творах багатьох письменників минулого і сучасного, зокрема О.Павловича, В.Гренджі-Донського, Ю.Боршоша-Кум'ятського, Марійки Підгірянки, Д.Варкова, М.Рішка, В.Фединишинця та багатьох інших. Проситься створення бодай навчально-документального фільму про його життєвий і творчий подвиг. Чекає на ґрунтовніше дослідження наукова та літературна діяльність О.Духновича, її своєрідність у контексті традицій та новаторства, у зв'язках зі слов'янським світом. Він належить до тих святинь, які заслуговують якомога повніше входити у духовний світ нових і нових поколінь.

В жорстоких умовах Австро-Угорщини О.Духнович по суті зіграв на Закарпатті ту ж патріотично-відродженську, імунітивно-зберігаючу роль, що й М.Шашкевич зі своєю "Гуською трійцею" в Галичині. Він і нині з нами. Він потрібен нам. Не спекулятивно по-політиканськи. А по високому рахунку Пам'яті, Мудрості, Честі. Тому кожне прилучення до спадщини О.Духновича є відповідальною і важливою справою.

Є бібліографічний довідник "Олександр Духнович", в якому узагальнено зроблене досі по вивченню його життя і діяльності. Він став помітним і вдячним внеском у наукове поцінування спадщини Будителя. Тут у різних проекціях простежуються шляхи і форми освоєння творчої діяльності Духновича. Це ще одне підтвердження, що постать О.Духновича півтора століття в полі зору дослідників різних регіонів, ідейно-культурних напрямків, водночас і підтвердження його видатної ролі у культурно-літературному русі Закарпаття. У вивченні і популяризації набутку О.Духновича окреслюється чотири головних етапи: друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст., 20-і роки ХХ ст. і після Другої світової війни – 60-і і 90-і роки. Як видно, найбільша інтенсивність уваги зв'язана з ювілейними віхами вченого і письменника, відповідно до яких активізувалася дослідницька робота, здійснювалися видання книг, проводилися наукові конференції. Певно, найбільш помітних успіхів по виявленню і систематизації матеріалів, осмисленню життя діяльності О.Духновича домоглися дослідники, які присвятили йому окремі книги.

Серед них із 20-х років ХХ ст. Ф.Тіхий, К.Студинський, Ф.Арістов, Н.Бескид, М.Демко, з повоєнного періоду М.Ричалка, О.Рудловчак, Ю.Бача, В.Микитась, А.Шлепецький, Ф.Науменко, А.Машталер, І.Вишневецький, Д.Данилюк.

Після Другої світової війни найбільш науково результативними виявилися дві Міжнародні наукові конференції: "Олександр Духнович: Життя і творчість" (Пряшів, 1965) та "Олександр Духнович і слов'янський світ" (Ужгород, 1993), видані матеріали яких засвідчують зростаючий інтерес до постаті О.Духновича з боку вчених як різних регіонів України, так і зарубіжних країн. Найціннішим набутком є підготовлений на наукових засадах переважно східнославацькими вченими чотиритомник праць та художніх творів Олександра Духновича (три томи з'явилися друком у 1967-1988 роках).

Участь у дослідженні набутку О.Духновича науковців зі Словаччини, Чехії, Росії, Угорщини, Югославії, Америки та ін. країн додає нові штрихи, нові аспекти і підходи в оцінках, у тлумаченні окремих сторін і фактів його діяльності. Наявні і сьогодні окремі полемічні моменти в працях дослідників є поштовхом до нових студій, вивіренних на наукових засадах концепцій творчості й діяльності О.Духновича, визначення його місця і ролі в науковому, літературному і культурно-освітньому процесі. Як підкреслив лауреат Шевченківської премії, завідуючий відділом Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН України Олекса Мишанич, проведена в 1993р. в Ужгородському університеті наукова конференція "завершила перший круг ґрунтовного дослідження спадщини Олександра Духновича". Водночас вона, як і Міжнародна наукова конференція в Снині (Словаччина, 1993), накреслила шляхи дальшого інтенсивного і широкого вивчення багатогранного набутку Будителя.

Багатогранна діяльність Олександра Духновича відіграла важливу роль в культурно-літературному житті Закарпаття, Пряшівщини, Бачванщини, у національно-духовній незнищенності краян, у боротьбі проти денаціоналізаторських та асиміляторських змагань іноземних правителів. Будучи органічною часткою загальноукраїнського культурно-літературного руху, його спадщина є певним внеском у загальнослов'янський контекст. Вона і сьогодні зберігає пізнавальне та виховне, а певною мірою й наукове та естетичне значення.

ЮРІЙ ШКРОБИНЕЦЬ –
ІНТЕРПРЕТАТОР І ПЕРЕКЛАДАЧ ПОЕЗІЙ
О.В.ДУХНОВИЧА НА СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ МОВУ

*Смерті весь не скорює: не западе
в імлю частка краща моя...*

Горацій

Юрій Шкробинець – відомий український поет, перекладач і публіцист удостоєний премії ім. М. Рильського за переклади угорської класичної і сучасної поезії (1983) та угорської міжнародної премії ім. Габора Бетлена (1990) за вагомий внесок у співробітництво і взаєморозуміння між народами Угорщини та центральної Європи.

Загадка його таланту, як і творчості, довго бентежитиме дослідників. Доброзичливе обличчя, некваплива розмірена хода, спокійний, розважливий і досить емоційний стиль розповіді, самовіддана краща з високим почуттям обов'язку і відповідальністю викликали захоплення при зустрічі з ним. Він – загадка, до кінця ще не розгадана. Впадають у вічі три складові його загадки-таланту: безмежна працьовитість, врівноваженість духу і комунікабельність з притаманним тільки йому менталітетом. Співрозмовником був цікавим: говорив легко, невимушено, логічно, з дотепним гумором, з природною мудрістю. Його працьовитість вражає, де домінували тільки йому підвладні закони: “треба” і “можу”. Хто зна, у скільки томів вмістилося б усе написане ним як поетом, перекладачем і публіцистом, бо залишилося дуже і дуже багато неопублікованого. Як він сам зізнається: “Я розгубив себе по рядках чужих” (газ. “Ужгород” від 18 грудня 1999 р.).

Жив надією, що життя повернеться на краще, а тому до життя ставився по-філософськи, ба, навіть тоді, коли в останні роки жив на мізерну пенсію, коли в кишені не було гроша на чашку кави...

Народився 12 листопада 1928 р. в м. Хусті, учився в Будапештській гімназії ім. Йозефа Етвеша (1939–1944), по війні закінчив Хустську середню школу № 1, а також філологічний факультет (українське відділення) Ужгородського державного університету. Пропрацювавши чотири роки викладачем української

мови та літератури в Хустському медичному училищі, 17 літ віддав роботі в редакції обласної газети "Закарпатська правда", а з 1971 р. на творчій роботі (між тим у 1976-1982 рр. завідував літературною частиною українського музично-драматичного театру в Ужгороді).

Як поет Ю. Шкробинець заявив про себе в студентські роки, хоч писати вірші почав ще в 1942 р., навчаючись у гімназії в Будапешті. І перший його вірш "Пташечко, лети до Хуста!"... Поезії різних літ увійшли до циклу "Тихий трепет ріки й руки" (ж. Тиса, 1974, №1-2), а саме: "Блузка жовтава" (1945), "Метелик" (1955), "Крала з паляницею" (1977), "Може, в Лету не кане ім'я" (1980), "Доки серце – мов те озерце" (1987), "Пам'яттю Тиса тече" (1988), "Я – Федеріко Фелліні" (1993). Такого ж характеру й добірка віршів Ю. Шкробинця в антології різномовної поезії України "На нашій, на своїй землі" (Київ, 1996), де вміщено вірші, писані угорською й ним же перекладені українською мовою ("Тюльпани, тюльпани", "Уявномерлий", "Десять весен, десять осеней", "Самоомана", "Потрібний, мов корінь", "Колесо щастя").

Працюючи над циклом "Сонети пам'яті", Ю.Шкробинець присвятив їх відомим закарпатським митцям Ю.Гойді, М.Томчанію, С.Паньку ("Дукля", 1978), Л.Дем'яну, Ф.Манайлові, П.Лінтуру (там же, 1979) та іншим.

У 1979 р. Ю. Шкробинець мав щасливу нагоду на запрошення уродженця Ужгорода, відомого письменника і перекладача Алмоша Чонгара, який живе в Берліні, вперше в житті відвідати батьківщину Гете, Шіллера і Гайне. Під глибоким враженням від цієї подорожі він написав великий цикл "Берлінські сонети", з яких лише частину було опубліковано в "Закарпатській правді" (3 липня 1980 р.).

Широкого розголосу набув вірш Ю.Шкробинця "Кобзар до Ужгорода йде", вперше опублікований 12 травня 1988 року у "Літературній Україні" і відтоді друкований понад десять разів. Цей твір став своєрідним заспівом до здійснення давньої мрії закарпатців – спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Ужгороді.

Але, на жаль, сталося так, що в день відкриття пам'ятника Кобзарю в Ужгороді, йому не було надано слова. Він мав намір лише прочитати вірш-відповідь: "Кобзар у древнім Ужгороді".

Солідний збірник українських поезій Ю.Шкробинця, як і збірник його поезій, зокрема не публікованих, писаних угорською, чекає на свого видавця. Давно назріла й потреба видати збірник статей і досліджень Ю. Шкробинця щодо питання хуждожнього перекладу та українсько-угорських літературних взаємин.

Як перекладач з угорської на українську Ю. Шкробинець дебютував "Національною піснею " Шандора Петефі ("Закарпатська правда" 21 березня 1948 р.). Його багатолітня праця над перекладами угорської літератури увінчалась окремими виданнями поем "Апостол" (1968) та "Витязь Янош" (1972) Ш. Петефі, балад і поеми "Голді" Я. Араня, антології поезій XVII–XX ст. "Угорська арфа" (1971), романів і повістей Ж. Моріца, Ф. Карінті, Д. Ійеша, К. Бігарі, Б. Берти, збірки угорських прислів'їв і приказок.

Опублікувавши книжку "Таємниця скляної гори" (1974), Ю. Шкробинець зробив доступними для українського читача закарпатські казки в записах М. Фінцицького (1842–1916), які дійшли до нас лише в угорськомовному перекладі самого збирача.

Звичайно, Ю. Шкробинець не міг оминати у своїй творчості невмирущу поезію Олександра Духновича. Його полонила багатогранність таланту Олександра Духновича. Своїми перекладами та інтерпретаціями Юрій Шкробинець дав можливість широкому загалу читачів прилучитися до творчої спадщини Олександра Духновича.

Багато зробив Ю. Шкробинець і як перекладач творів угорськомовних поетів і прозаїків Закарпаття Л. Балли, В. Ковача, Б. Салаї, К. Балли, М. Фюзеші, Є. Фінти, Г. Фодора, Б. Балога, Й. Желіцькі.

Талант Ю. Шкробинця як поета-перекладача вже вкотре щедро розкрився в інтерпретаціях українською мовою поезії Олександра Духновича (1803–1856), Юлія Ставровського-Попрадова, Олександра Павловича, Василя Довговича, Феодосія Злоцького та інших.

Українського читача Ю. Шкробинець ознайомив із багатьма віршами чеських, словацьких, осетинських, грузинських, білоруських і комі поетів.

Ю. Шкробинець перекладає з української на угорську. Його перу належить 14-й за чергою угорськомовний переклад "Заповіту" Т. Г. Шевченка (1948) та інших його творів ("Мені однаково", "Розрита могила", "Садок вишневий коло хати", "І мертвим, і живим..."). Він ознайомив угорського читача з творами Івана Франка ("Вічний революціонер", "Каменярі", пролог до поеми "Мойсей"), Лесі Українки ("На роковини", "Хотіла б я піснею стати", "Як дитиною бувало" та ін.), Павла Тичини ("На майдані", "Гаї шумлять", "Арфами, арфами", "О люба Інно"), Максима Рильського ("Слово про рідну матір", "Пам'ятник", "З моїх думок", "Поцілунок"), Євгена Маланюка ("Мадярські пісні", "Земна Мадонна", "Шевченко", "Беатріче"), Ліни Костенко ("Давидові

псалми”), Василя Гренджі-Донського (“Моя пісня”, “На Верховині”, “Могила пророка”) та інші. Ці переклади друкувалися в обласній газеті “Карпаті і газ со” та в календарях видавництва “Карпати”.

У календарі названого видавництва на 1993 рік були вперше – у перекладах Ю. Шкробинця – опубліковані угорською мовою славетні гімни “Ще не вмерла Україна” Павла Чубинського та “Боже великий, єдиний...” О. Кониського.

Звернення Ю. Шкробинця до Йогана Вольфганга Гете, на перший погляд, може здатися несподіваним або й випадковим. Насправді ж тут спрацювала прив’язаність перекладача до класики, бажання вийти на ширші обрії європейського письменства. Про це свідчить і його захоплення новою цариною поезії: маючи спочатку намір перекласти до ювілею великого Німця – 250-річчя від дня народження Йогана Вольфганга Гете – 28 серпня 1999 року кілька віршів, він не міг зупинитися на півсотні. Але краще наведемо з цього приводу уривок зі статті “Страждання і радощі полоненого” із книги Ю. Шкробинця “Скарбошукач” (Ужгород, 1993).

“... Тоді пан Федір Куля, ніби на продовження наших давніх і приятних розмов на теми літературних пошуків, обережно закидає: чи не взявся б я перекласти кілька віршів для задуманого ним видання? Він забезпечить мене підрядником... Я погоджуюся на два-три вірші. Подумки вже й напрошується перший твір “Лісовий цар”...

Звичайно, остаточні варіанти рядків народжуються не відразу. Вони формуються з дня на день, до них я повертаюся й за тиждень і за місяць... Але початок є. Мене захоплено... Ще не в полон, але в магічне коло впливу... А тоді п. Куля каже: “А може ще перекладете?... Місце у збірочці приготовлено... .” Так, нечаче йдеться про місце в раю... Насправді йдеться про нові муки творчості, про пекло, яке не лякає, а водночас і манить своїми стражданнями у пошуках слова і своїми витоками від знайденого... Аж тут і геній Гете озивається: “Спробуй! Візьми!... Я – з тобою.” І я беруся... Ось так за рядком рядок, за віршем вірш. Незчуєшся – і ти вже в полоні Генія...”. Серед цих віршів – “Нічна пісня подорожнього”, “Лісовий цар” (цю баладу він назвав по-своєму: “Цар Лісовик”), “Природа і мистецтво”, “Скарбошукач”, “Міньйона”, “Зіставлення”, “Моїй матері”, “Прощання”. Ці вірші, перекладені Ю. Шкробинцем, увійшли до збірки Ф. Кулі “Закарпатська Гетеніана” (Ужгород, 1999).

Ми не зчулися у часі, на одному подиху, десь за півроку Ю. Шкробинцем було перекладено 80 поезій Й. В. Гете, які увійшли до його збірки “Скарбошукач” (Ужгород, 1999).

Збірка "Скарбошукач" Ю. Шкробинця – перше на Закарпатті видання поезій Гете окремою книжкою в перекладах одного поета. Це була остання його книжка, яка стала раритетом, мала великий резонанс, а відтак написано на збірку більше десяти рецензій та відгуків.

Колишній посол Німеччини в Україні Ебергардт Гайкен у листі до Ю. Шкробинця писав: "Ви зробили прекрасну та цінну добірку до ювілею Гете. Я та мої співвітчизники насолоджувалися чудовою українською мовою" ("НЗ" від 5 лютого 2000 р.).

У передньому слові до збірки Ю. Шкробинець десь за рік до кончини напише такі віщі слова: "Хочеться вірити, що нова збірка моїх перекладів – цього разу з німецької, а до того ж із Гете, стане тією книжкою, яка надасть мені ще більше права на смерть, а отже на життя. Муки творчості не оцінити й не переповісти. Їх не можна винагородити ніякими грішми, яких у нас нині часом і на хліб не вистачає... Я вдячний Господу Богу за те, що на мою долю випало здійснити свій задум, виниклий спонтанно, але не без Волі Божої. Дякую за півроку полону в "тенетах" генія, за змогу прислужитися рідному письменству й німецькому, бо, як писав Іван Франко, переклади чужомовних літератур лягають у підвалини власного письменства. Хочеться, щоб моя праця бодай піщинкою впала у фундамент нашої культури, щоб мої страждання, власне, творчі муки не були марними, а втіхи читача були більші, ніж мої під час роботи над цією книжкою. Най буде так!"

Ю.Шкробинець – один із тих перекладачів, які відчували дух епохи Гете, гармонію і суперечливість природи і життя, впіймали гетевську "прекрасну мить" як у художньому, так і в мовному аспектах, намагаючись зберегти гетевський розмір вірша, що є одним із важливих принципів художнього перекладу. Переборюючи магію попередніх перекладачів, він знайшов свою домінуючу, свій шлях до високої і чистої поезії, взяв собі за кредо слова Гете: "Мужність май моїм шляхом не йти!"

Перекладаючи Гете, Ю.Шкробинець пішов справді своїм – тільки йому підвладним – шляхом, віддаючи себе сповна, щоб не зрадити самого себе як громадянина й митця, добре усвідомлюючи, що в цій поезії природа співає голосом Гете, що Гете був і залишається поетом, співзвучним нашій епосі.

В останні роки життя він відчував не тільки матеріальну скруту, але й дефіцит у спілкуванні. У його душі снували спомини про відмову йому в конкурсі на здобуття обласної премії в

галузі перекладу ім. Федора Потушняка, мотивували тим, що: "Ви перекладаєте з іноземних мов на рідну, а в положенні записано, що премія присуджується тим, хто перекладає з рідної на іноземну" (1). За таких умов і сам Федір Михайлович Потушняк не удостоївся б, власне, премії, бо перекладав з іноземних мов на рідні. Своім кривдникам Юрій Васильович відповідав просто, по-християнськи: "Бог їм суддя!". Хай не буде нескромністю сказати про Юрія Васильовича Шкробинця словами Михайла Грушевського, якими він характеризував свого вчителя латиніста А.Якшича: "Він робив враження людини незвичайно ясної, м'якої, доброї вдачі, мудрого епікурійця... не захопленого кар'єрою, ні скупістю, ні амбіцією. Держався він дуже гідно, не шукав прихильності начальства, не добивався популярності, але вона сама йшла до нього".

Ми впевнені, що визнання таланту Юрія Шкробинця, як і "краща частка" його великої поетичної спадщини, набуде визнання.

Для увіковічнення пам'яті Юрія Шкробинця варто би в Ужгородському національному університеті встановити іменну стипендію ім. Ю.Шкробинця для молодих студентів-перекладачів, як і обласну щорічну премію ім. Ю.Шкробинця в галузі перекладу і перекладознавства, а до 75-річчя від дня народження видати бодай бібліографічний покажчик його праць.

Адже реноме Юрія Шкробинця як поета, перекладача і публіциста високого гатунку.

Г. Шумицька

ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ О.В.ДУХНОВИЧА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Зміни в навчальних програмах з української літератури та впровадження нових технологій у навчальний процес дозволяють сьогодні й вчителю, й учням сприймати художню літературу не просто як один із найголовніших предметів середньої школи, але, передусім, як мистецтво слова, що несе потужний заряд позитивної, життєствердної енергії. Учителю відводиться роль консультанта, організатора роботи учнів, який має право самостійно спланувати роботу і розглянути твори письменників, що, на його думку, недоцільно вилучені чи вивчаються оглядово. У зв'язку з цим необхідно наголосити на важливості вивчення у школі літе-

ратури рідного краю, оскільки саме вона максимально наближена до читача певного регіону за характером вибору героя, специфічним колоритом, своєрідною лексикою, емоційним настроєм [1, 247]. Регіональна література дозволяє найефективніше засвоїти історію свого народу, пізнати самого себе, а це вже крок до вироблення почуття власної гідності й самопошани.

Галицький педагог Юліян Дзерович писав, що „плекання почування самопошани – це найпростіша дорога до довершеності, бо той тільки змагає наблизитись до найсовершеннішого ества, хто свідомий своєї високої людської достоїнності” [2, 49]. Його „Педагогіка”, видана у Львові 1937 року, була названа Іваном Огієнком „нашим соборним національним добром”, оскільки вона розкриває, яким чином можна виховати людину з „моральним характером” (термін Ю.Дзеровича), здатну побудувати демократичну державу. Закарпатська земля має свого талановитого сина, котрий „був педагогом не тільки австрійських русинів, але й усього українського народу, європейського світу” [3, 13] і котрий теж вважав формування високоморальної особистості серцевиною виховання:

*Не світло багатство,
Но честь свою храни,
Лєсть, гріх і коварство
Із серця отжени... [4, 81].*

На превеликий жаль, сучасні школярі небагато знають про літературну спадщину свого великого земляка – Олександра Духновича. У кращому випадку, це перша строфа із „Вручанія”:

*Я русин был, єсьм і буду,
Я родился Русином,
Чесний мой род не забуду,
Останусь єго сином [4, 18].*

Той факт, що юні громадяни незалежної Української держави початку ХХІ сторіччя знають той гімн протесту, „те рішуче слово, яке прорекла зранена Підкарпатська Русь за ціле ХІХ століття устами Духновича” [5, 98], є, безсумнівно, позитивним і навіть до певної міри символічним. Однак, крім чудових поезій, перу Духновича належать гарні загадки, логогрифи, афоризми, прислів'я, байки, прозові твори, зокрема повість „Мілен і Любиця. Ідільская повість от древніх Русинов времен”, що започаткувала сентименталізм в українській прозі Закарпаття, а також драматичні твори. Це, до речі, той мінімум, який, згідно з правилами про екзамени на атестат зрілості, мали знати учні старших класів (5-8) гімназій та учительських семінарій на Закарпатті у ХІХ і першій

половині ХХ століття [6, 85-86]. З цим літературним багатством вчитель-словесник може познайомити й учнів сучасної середньої школи, адже „великі люди минулого, а таким, безперечно, Духнович у всеукраїнському вимірі був, жили і творили не для того, аби ми з нагоди ювілеїв пригадали їх, а для того, щоб, осягнувши і зрозумівши їхнє життя і творчість, з такою ж заповзятістю, безкорисливістю та свідомістю продовжували працювати над вирішенням сучасних проблем свого народу й людства” [3, 16]. Відзначимо, що цінним здобутком на сучасному етапі є навчальний посібник „Верховиночка” С.Жупанина, який дасть можливість закарпатським школярам ознайомитися з біографією та окремими творами О.Духновича й інших літераторів краю [7]. Книга щойно вийшла друком. Вона є першою частиною двотомного хрестоматійного видання, створеного на основі авторської програми професора С.Жупанина „Література рідного краю” для 5-9 класів загальноосвітньої школи.

Гадаємо, що у старших класах (10-11) доцільно розглядати драму О.Духновича з сільського життя „Добродітель превишаєт богатство”, яка, на відміну від іншої п’єси – „Головний тарабанщик”, написана народнорозмовною мовою. Цінність її полягає, насамперед, у тому, що у ній автор показав, як зауважує В.Бирчак, „богатство народної мови, яку навчився на селі безпосередньо від народа, яку опанував і якою умів висказати свої думки. Отсею драмою найліпше доказав Духнович, що ... народня мова спосібна статися письменницькою” [5, 105-106]. Зауважимо, що лексичний склад драми досліджував професор Й.О.Дзендзелівський. Він робить висновок, що основою твору є закарпатські говори, засвідчується тут і значна кількість старослов’янізмів та русизмів [8, 168]. Учений зауважує також, що Духнович запроваджував загальноновживані українські слова, орієнтуючись певним чином на практику сучасних йому незакарпатських письменників, зокрема галицьких [8, 169].

Завданням учителя є повідомити учням, що цим твором відкривається світська драматургія на Закарпатті, оскільки до того часу існували тільки п’єси на релігійні чи церковні теми [9, 125]. Драма була написана в 1850 р. і в тому ж році вийшла в Перемишлі друком. Як свідчать тогочасні кореспонденції закарпатських дописувачів у пресі, одразу ж набула популярності. При написанні п’єси митець орієнтувався на творчість російських драматургів В.В.Капніста (українець за походженням, переклав на російську мову „Слово о полку Ігоревім”, у коментарі підкреслив українське походження і українські особливості твору) та

Д.І.Фонвізіна [9, 126]. Віршована п'єса з аналогічним сюжетом („Senk palenceni“, 1844) є у словацького письменника Яна Андращика, приятеля Духновича. Вона написана частково шариськими, частково українськими діалектами Східної Словаччини [10, 79].

„Добродітель перевишає багатство” – це просвітительсько-реалістична драма, дійові особи якої чітко поділяються на негативних (багатий селянин Многомав, його дружина Олена, що має багато спільних рис з образом Простакової з „Недоросля” Фонвізіна, син Федорцьо, сусід Лестобрат, корчмар Чмуль, „ворожіля” Незохаб) і позитивних (селянин Чесножив, селянка-вдова Богумила, їхні діти, учитель і дяк Мудроглав, жебрак Богобой). Драматург називає героїв такими іменами, які вказують на основну рису їхнього характеру. Це традиція класицизму. За традицією пішов Духнович і у розвитку сюжету п'єси: головний персонаж, потрапивши у біду, починає розуміти свої помилки, перероджується і стає „позитивним” – добродітель перемагає. Проте митець відступає від закону „трьох єдностей” (дії, часу й місця), який вживався класицистами.

Після такого вступу перед старшокласниками варто поставити ряд проблемних запитань:

– Який конфлікт лежить в основі п'єси? (Соціально-побутовий конфлікт між селянами, пов'язаний із злодійством).

– У що вірить головний персонаж п'єси – Федор Многомав? (У всевладдя грошей, за допомогою яких сподівається забезпечити синові сите, безтурботне майбутнє).

– Яким є ваше ставлення до виховання молодого людини в умовах вседозволеності?

– Кого звинуватить Федорцьо у своїх нещастях в кінці п'єси? (Заарештований Федорцьо у всьому звинувачує власну матір: „Ви мене оттягли од школи.., ви мене за сваволю і безчесність не покарали.., я з вами по корчмах ходив, бився, вадився, скаредно лаяв, кривдив, шкоди чинив, а ви мене захищали.., звалили, мені бодрості додавали...Прочто я тепер злодій! О, мамо, мамо, ти мою участь заложила.., ти, мамо, причина мого нещастя”).

– У чому полягає справжнє багатство людини, на думку Чесножива, Мудроглава і Богобоя? (Найбільше багатство людини – це „серце добре і богобойное, чиста совість, добрий розум і честь”).

– На чій стороні автор? (Автор повністю на стороні бідних людей. Слід зауважити, що це було новим явищем у літературному житті Закарпаття).

– Яким є ставлення автора до тогочасного суду, присяжних, суддів? (*Письменник тонко і гостро іронізує над ними*).

– Від чого залежить майбутнє людини, на думку автора? (*Від навчання та виховання*).

– Чи можна тільки шляхом освіти ліквідувати соціальну нерівність?

– Чи показано у п'есі шляхи покращення сільського життя? (*Слабо*).

– Отже, яка тема п'еси? (*Боротьба за школу та освіту*).

– Чи однаково вдало виведені в п'есі негативні та позитивні герої? (*Ні. Якщо негативні персонажі виведені досить переконливо, на основі життєвого досвіду, то позитивні є лише носіями певних позитивних рис характеру. Це схеми, створені в уяві автора, люди, яких він би хотів бачити у житті*).

Після такого аналізу вчитель повинен підвести учнів до розуміння того, що Духнович звертається до нас у драмі устами священика і педагога. Його ідеал – це людина освічена, а тому особливу увагу у п'есі він приділяє пропаганді шкільної освіти. Виразник просвітительських поглядів автора Богобой переконує краян: „Так тепер, діточки, ви не стидітеся вашого племене, нашого чесного рода, спомагайтеся, спомагайте і сродників ваших. ... Увидите, же бідні русини двигнуться і з допомогою Створителя росцвінуть, як богатая нива по благой росі” [4,140]. Заклик Духновича залишається актуальним і понині.

Література:

1. Ходанич П.М. Проблема формування змісту підручника літератури рідного краю // Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород, 2003. – С.246-249.
2. Пастушенко Н. Погляд на виховні можливості літератури крізь призму педагогіки Юліяна Дзеровича // Дивослово. – 1999. – №12. – С.48-51.
3. Бача Ю. „... а на батька пам'ятайте...”: Про життєвий і творчий шлях Олександра Духновича // Олександр Духнович: Твори. – Ужгород, 1993. – С.5-16.
4. Духнович О. Твори / Упорядкування та підготовка текстів О.М.Рудловчак. – Ужгород, 1993. – 254 с.
5. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. – Факс. вид. – Ужгород, 1993. – 200 с.
6. Ігнат А.М. Творчість О.Духновича в шкільних підручниках Закарпаття ХІХ і першої половини ХХ ст. // Літературна та педагогічна спадщина Олександра Духновича: Тези доповідей та повідомлення до

- наукової сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті О.Духновича. – Ужгород, 1965. – С.42-45.
7. Жупанин С.І. Верховиночка. Література рідного краю: Навч. посібник. У 2-х книгах. – Кн.1. – К., 2003. – 176 с.
8. Дзендзелівський Й.О. Спостереження над складом лексики драми О.Духновича „Добродітель превyšаєт богатство” // Олександр Духнович: Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965). – Пряшів, 1965. – С.151-169.
9. Бача Ю. З історії української літератури Закарпаття та Чехословаччини. – Пряшів, 1998. – 277 с.
10. Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття. – Братислава, 1994. – 250 с.

А. Альбрехт

МОВНІ ТРАДИЦІЇ О.В.ДУХНОВИЧА У ТВОРАХ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 40-90-х РОКІВ ХХ ст.

Етапи становлення літературної мови кожного народу з усією своєрідністю відображаються в писемних пам'ятках та творах найкращих представників літератури й письменства. При цьому час і події кожної історичної доби вносять свої корективи і залишають у мові свій слід. Відповідно, мовотворчість кожного письменника варто розглядати в контексті епохи, в якій він жив і творив.

Літературні і мовні пошуки О.Духновича відбувалися в умовах, коли Закарпаття перебувало під владою Австро-Угорщини, яка провадила політику денаціоналізації українського населення, коли придушували будь-які спроби слов'янської ініціативи. За літературну мову в той час (ХІХ ст.) і аж до 40-х рр. ХХ ст. тут правило т.з. “язичіє” - “тип нашої письменної мови, у якому своєрідно амальгамувались елементи українські (фонетика, лексика, фразеологія, словотвір, морфологія, синтаксис), церковнослов'янські (лексика, словотвір, морфологія) та, безперечно, російські” [2, 2-3] та місцевий різновид української літературної мови, “який, однак, у зв'язку з багатьма причинами не посів помітного місця у процесі становлення загальноукраїнської літературної мови” [6, 59]. Та навіть у таких складних умовах, орієнтуючись на досвід галичан, які видали збірник “Русалка Дністрова” (1837) живою народною українською мовою (південно-західний діалект), “О.Духнович своєю мовно-літературною практикою по суті справи створював руську (українську) закарпатську літературну мову на

народній основі чи закарпатський варіант нової української літературної мови” [3, 169]. Однак, як цілком слушно зауважує Й.О.Дзендзелівський, “у створенні закарпатського варіанта нової української мови О.Духнович не був послідовним такою мірою, як на Наддніпрянщині І.П.Котляревський чи на Наддністріянині упорядники “Русалки Дністрової”; він не зумів повністю порвати з старими традиціями – з старою українською книжною мовою та з старослов’янською” [3, 169].

У його творах наявні народномовні ознаки, оперті на живі місцеві шариські та ужанські говірки, виправдані бажанням автора “...дбати про те, щоб занедбаному народу русинському видавати доступні його розумінню книжечки...” [5, 51]. Однак, пишучи твори для народу, О.Духнович не просто копіював місцеву говірку, він цілком свідомо, старанно і вдумливо працював над словником своїх творів.

Виходячи з основи народної мови, Будитель вибирав “для письменності з протонародної мови все, що є в ній кращого і характеру мови відповідного” [1, 52]. Принцип цей, як хорошу традицію, підхопили й зберегли усі наступні покоління письменників Закарпаття.

Зауважимо, що Закарпаття – своєрідний у діалектному відношенні регіон України. Багатовікова відірваність краю від решти україномовної території сприяла збереженню тут специфічної діалектної лексики, архаїчних форм у галузі морфології та словотвору тощо. Ізоглоси значної кількості діалектизмів не виходять за межі Закарпаття, тому становлять значний інтерес для дослідників у встановленні діалектної основи лексичного складу мови творів письменника. У творах О.Духновича, що стали предметом нашого дослідження [4], кількість регіональних діалектних слів досить обмежена, серед них: *вояк* “воїн, солдат” [Духн., 74, 113]; *гварити* “говорити” [Духн., 114]; *дашто* “що-небудь, щось, дещо” [Духн., 115]; *вдячно* “радо, з охотою” [Духн., 113]; *жентиця* “сироватка з овечого молока” [Духн., 52]; *няньо* “батько” [Духн., 114]; *пішник* “стежка” [Духн., 121]; *справовати* “робити, чинити” [Духн., 72]; *ся справовати* “поводитися” [Духн., 52] та інші. Письменник у своїх творах, зокрема тих, які писав для народу, свідомо уникав вузьколокальних діалектизмів, замінюючи їх широковживаними українськими словами. Іноді, очевидно, вагаючись у виборі слів, допускав паралельне вживання загальноукраїнського й діалектного слова: *фалаток* – *кусок* [Духн., 113]; *ярь* – *весна* [Духн., 122]; *косиці* – *цвіточки* [Духн., 122]; *пінязі* – *гроші* [Духн., 122].

Наступники О.Духновича – закарпатські автори із когорти письменників ХХ ст., – зокрема В. Гренджа-Донський, Ф.Потушняк, Ю.Станинець, М.Томчаній, І.Чендей, – багатство регіоналізмів використовують для відтворення специфіки господарювання населення карпатського регіону, відтворення характеру його побуту тощо. Наприклад: *пустара* “непридатна для хліборобства земля” [Чендей, I, 383]; *довганя* “довга сорочка” [Стан., 194]; *уйош* “піджак із грубого домотканого полотна чи вовни” [Потуш., 121]; *дзяма* “юшка, м’ясний відвар; гуляш” [Гр.-Дон., 350]; *леквар* “варення із слив; повидло” [Томч., 500].

Засвоївши уроки літературної творчості у свого вчителя, закарпатоукраїнські письменники докладають чимало зусиль, щоб поєднати у своїх творах загальноукраїнське, нормативне і місцеве, народнорозмовне. У художніх текстах Ю.Станинця, М.Томчанія, І.Чендея спостерігаємо цікавий прийом використання паралельних назв тієї самої реалії (написання через дефіс): одне слово – закарпатський регіоналізм, а інше – загальноукраїнське слово. Наприклад: *плат-фартух* [Стан., 194], *клебаня-капелюх* [Стан., 194], *здобити-прикрашувати* [Стан., 222]; *лазиво-драбина* [Томч., 443], *перстенар-ганчірник* [Томч., 538], *трепати-тіпати* [Томч., 578], *бочкори-постоли* [Томч., 582]; *подина-галявина* [Чендей, I, 112], *ложки-цинянки* [Чендей, II, 194], *вулик-кішниця* [Чендей, I, 455]. Такий прийом, на нашу думку, дозволяє словам органічно вливатися до лексичного складу мови і сприяє процесу нагромадження і семантичному збагаченню виражальних ресурсів мови.

Усі дослідники вбачають найбільшу цінність спадщини О.Духновича саме у використанні багатств народної мови. Це було особливо важливо для національного і духовного відродження закарпатських українців. Однак незначні відхилення від єдиних норм у бік локальних особливостей не зближували створювану ним руську (українську) закарпатську літературну мову з українською літературною мовою, але, очевидно, їх слід розцінювати (в окремих випадках) як один із можливих засобів вироблення нових норм літературної мови. Намір цей не приніс бажаних результатів, але не залишився поза увагою дослідників мови. Він став предметом мовознавчих студій у галузі вивчення фонетичних і морфологічних особливостей говорів карпатського регіону. Сучасні закарпатські письменники теж використовують народнорозмовну стихію у своїх художніх творах, проте вона, мабуть, виконує більше художньо-естетичну функцію, ніж функцію апробації можливих літературних норм. З-поміж народномовних оз-

нак, винесених на суд читача О.Духновичем і його наступниками, варті уваги такі, як:

1) уживання задньорядного [ы]: *был* [Духн., 18]; *первый* [Духн., 18];

2) збереження етимологічного [о]: *богато* [Духн., 37], *богатство* [Духн., 124], *горячий* [Стан., 169; Маркуш, 268];

3) позначення асимілятивного оглушення дзвінких перед наступним глухим: *што* [Духн., 73, 76], *дохтор* [Стан., 162], *прахтика* [Чендей, I, 331];

4) явище афери: *коль 'го* [Духн., 84], *бийте 'го* [Духн., 114], *хто му* [Духн., 133], *д'горі* [Стан., 19], *все'дно* [Кешеля, 8], *най'го* [Кешеля, 13];

5) явище апокопи: *власног' роду* [Духн., 37], *задар* [Потуш., 208], *мо'* [Кешеля, 30];

6) уживання форм наз. відм. мн. іменників чол. роду з флексією *-ове*, перенесеної з колишніх *-й-* основ: *панове* (їх) [Духн., 181], *дохторове* [Чендей, II, 413], *людкове* [Томч., 254];

7) уживання форм ор. відм. однини іменників жін. роду з флексією *-ов*, *-ев*, що виникла з *-ою*, *-ею* внаслідок втрати інтервокального [й] і переходу кінцевого [у] в [ў]: *кочергов* [Духн., 115], *палицев* [Чендей, I, 561];

8) наявність енклітичних форм займенників *мя* (мене) [Духн., 19], *м'я* (мене) [Духн., 69], *ня* (мене) [Стан., 119; Потуш., 46; Томч., 422], *тя* (тебе) [Духн., 19, 112; Стан., 21, 156], *си* (собі) [Духн., 50, 178], *ти* (тобі) [Духн., 53] *ми* (мені) [Духн., 112] і інших діалектних форм займенника: *єго* (його) [Духн., 41], *єй* (її) [Духн., 51], *му* (йому) [Духн., 83], *ю* (її) [Духн., 113], *сю* (цю) [Стан., 88];

9) наявність так званих злитих форм минулого часу складеного типу, що являють собою поєднання основної складової частини перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, zdeформованому вигляді: *плакалисьме* [Духн., 26], *воспоем* [Духн., 31], *молила'м* [Духн., 112], *доброго єсьте* [Духн., 113]; *волила-м* [Томч., 503], *наняли-сьте* [Стан., 189];

10) препозитивне і постпозитивне вживання частки *ся*; частка *ся* (*сь*) інколи стоїть на значній віддалі від дієслова, до якого належить, і щільно примикає до інших частин мови – займенників, прислівників і інших. Через це у письменників Закарпаття зустрічаємо такі написання: *які-сь говорила* [Томч., 587], *що-сь прийшла* [Стан., 36], *весело ся проходить* [Духн., 49], *кто любить ся* [Духн., 71], *серце ся радує* [Духн., 73], *натягнется обок мене* [Духн., 83], *так ся мало стати* [Томч., 628].

Отже, як бачимо, слово О.Духновича, його твори, пройняті місцевими мовними елементами в лексиці і граматичних формах, таки розбудили закарпатських українців. Аналіз мови його творів свідчить, що він свідомо писав твори, призначені для простого народу по-народному, а наукові розвідки, посібники для учителів – “літературною” мовою. Діяльність О.Духновича справила значний вплив і на подальший мовно-літературний процес на Закарпатті. Використовуючи у своїх творах для простолюду елементи місцевої говірки, він вважав за потрібне уникати засилля у творах слів іншомовного походження, яких у закарпатських говорах з відомих причин засвідчується досить значна кількість. Як зазначає Ю.Бача, “Духнович прагнув виробити на основі народної мови Закарпаття та Галичини літературну мову для вжитку на усіх західноукраїнських землях і детально обґрунтовував своє прагнення та мотивував свої позиції...” [1, 69].

Сучасні письменники Закарпаття продовжують утверджувати ідеї О.Духновича. Карпатоукраїнська лексика, окремі мовні елементи закарпатських говорів отримують у творах закарпатських письменників нове життя. Чимало західноукраїнських регіоналізмів, помічених у творах О.Духновича, через твори М.Томчанія, І.Чендея, Ю.Гойди отримали прописку у загальнонаціональному словнику: *гвер* [СУМ, II, 44], *вербник* [СУМ, I, 326], *відпродаж* [СУМ, I, 624], *держання* [СУМ, II, 249], *дровник* [СУМ, II, 420] тощо.

Традиції О.Духновича у вживанні лексичних засобів, словотворчих конструкцій, які міцно спираються на рідну говірку, знайшли своє продовження у творах сучасників. Зазвичай такі фонетичні та морфологічні елементи місцевого характеру, не порушуючи в цілому літературно-нормативної структури висловлення, характеризують мовця як представника певного соціально-діалектного середовища і створюють особливий, місцевий мовний колорит. У сучасних художніх текстах діалектні риси більшою мірою присутні у мові персонажів. Мова ж автора максимально узгоджена з нормами кодифікованої мови.

Література:

1. Бача Ю. З історії української літератури Закарпаття та Чехословаччини. – Пряшів, 1998. – 277 с.
2. Галас К. Чи перекладав себе на російську Духнович? // Закарпатська правда. – 1990. – 1 вересня. – С. 3-4.
3. Дзендзелівський Й.О. Спостереження над складом лексики драми О.Духновича “Добродѣтель превышает богатство” // О.Духнович: Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965) – Пряшів, 1965. – С. 151-169.

4. Духнович О. Твори. - Ужгород, 1993. - 254 с.
5. Лизанець П.М. Ще раз про мову творів О.Духновича // О.Духнович: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича. - Ужгород, 1990. - С. 51-52.
6. Сюсько М.І. О.Духнович і українська мова // О.В.Духнович і слов'янський світ: Програма наукової конференції 23-24 квітня 1993 р. - Ужгород, 1993., - С. 59-60.

Скорочення:

1. Гр.-Дон. - Гренджа-Донський В. Твори. - Ужгород, 1991. - 490 с.
2. Духи. - Духнович О. Твори. - Ужгород, 1993. - 254 с.
3. Кешеля - Кешеля Д. Колиска сонця: Оповідання, повість. - Ужгород, 1982. - 128 с.
4. Маркуш - Маркуш О. Гомін Тиси: Оповідання. Повісті. - К., 1991. - 414 с.
5. Потуш. - Потушняк Ф. Твори: Роман, оповідання, поезії в прозі. - К., 1980. - 495 с.
6. Стан. - Станинець Ю. Юра Чорний: Повість, оповідання. - Ужгород, 1991. - 256 с.
7. СУМ - Словник української мови: В 11 т. - К., 1970-1980.
8. Томч. - Томчаній М. Жменяки: Трилогія. - К., 1974. - 754 с.
9. Чендей - Чендей І. Вибрані твори: В 2-х т. - К., 1982.

В. Фединишинець

ПАТРІОТИЧНИЙ МАГНЕТИЗМ АЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

Несподіване, може, поєднання фізичного поняття з іменем культурно-освітнього діяча і письменника, вченого, – але законмірне. Є щось тут з поля магії. Ім'я перебувало під негласною забороною, принаймні. Вважалось недоцільним при озвученні імен крайової класики. Навіть обпльовувалося це ім'я нерадивими земляками [1] і холодними чужинцями [2], витравлялося зі свідомості поколінь, – а воно жило і пережило століття лихоліть чужинецького закрою. Ім'я це вижило. Два сторіччя – достатньо для переконання. І не тому притягувало, як магніт, що було під забороною радянського режиму, отчий край не знав до окупації 1944-го року, яка тривала принаймні до 1991 р., способу поклонятися через оборону. Країни завжди честували Александра Духновича, можливо, не завжди знаючи, за що. Прості люди, співаючи “Я русин был, есм і буду” чи “Подкарпатськіє русини, оставте глубокий сон”, не усвідомлювали, що це їхні гімни, але співали їх

натхненно, колись відкрито. Як і тепер, часом потаємно, як за комуно-радянського режиму, але співали. І хвилювалися. Співаючи, сяяли очима. Магія пісні передавалася гурту, ішла від серця до серця.

Отут і перша ознака магнетизму імені Александра Духновича, що сто років означалося двома зачатковими літерами "А.Д." і розумілося, що це Александр Духнович. Може, слова "дух" як компонент прізвища і діє на краян. А може, і суфікс "ович" як що, як правило, присутній у прізвищах білих горватів, нащадками яких і є нинішні руснаки, русини чи рутени (до останніх двох означень прикладається і географічне "карпато").

Я був приємно здивований, коли недавно вичитав, що вище названі два гімни вже й не гімнами означаються, а ... молитвами [3].

По-моєму, вищої оцінки творів класика крайової літератури, високого класика, - і бути не може. Тож чому, - не можу зрозуміти, - за два сторіччя не лише так туго йшло вивчення творчості Будителя, а й, як на нині, про нього написаний лише один роман [4] і ... одна поема [5], але ціла вервечка окремих поетичних творів, малоформатних, серед яких вирізняється майстерністю лише вірш майстра Петра Скунця [6] та ще десь давніше славнозвісної Марійки Підгірянки... Бо інше - політичні загальники. Щодо новаторства роману, написаного Азм Грішним, розходиться не стану, це доволі сповна освітлено в післямові до видання [7], а також рецензентами Ігорем Керчою та Юліусом Баб'яком [8], одне речення мовлю про прозову спробу Юрія Бачі, прашівського літературознавця і публіциста. Він написав чи то повість, чи то вервечку оповідок, яку невдало назвав "Олекса". Ряд пов'язаних епізодів начеб оповідають про Будителя. Але ім'я Олекса до Александра Духновича не йде, надто фамільярне. Воно скоріше асоціюється з комуністичним діячем просовіцького напрямку - Олексою Борканюком ... Принаймні читаючи Бачові фрагменти, мені це ім'я заважало сприймати оповідь, якщо вона була й про Духновича.

Александр Духнович не виняток у європейському Ренесансі. Він цілком у слов'янському контексті, як і Тарас Шевченко для українців, Адам Міцкевич для поляків, Христо Ботев для болгар, Шандор Петефі для угорців (я вже торкаю регіон Карпатської Підкови, Дунайської низини). Як Коллар для чехів і словаків... Можна називати пізніших відродженців і румун чи сербів, чи хорватів, а річ завжди іде про особу, яка гуртує націю, зачинає певний етап письменства, слугує віхою на шляху відродження -

дуже часто і з додатком "нео", бо спроби багатьох поневолених народів (словаки це чи русини, ба навіть українці часів Мало-росії) відродити свою культуру, мову й літературу мали дві-три значущі потуги на віддалі кількох десятиріч. І слов'янське Відродження діялося пізніше власне європейського, зачатого романо-германськими народами.

Ще один парадокс Александра Духновича. Літературознавці будуть писати, повторюючи один одного, що в Будителя чимало недосконалого в поетиці (знову ж таки це промосковські чи про-соціалістичні науковці типу Юрія Балеги), сумніватися, що автором гімну "Подкарпатські русини, оставте глубокий сон" є саме Александр Духнович [9], а народ того й не чує. Він співає і любить автора і не сумнівається, що ним є "А. Д."

Так чи інакше, а Александр Духнович є геніальним поетом. Двох невмирущих творів, – якби лише два і були, – цілком достатньо для життя у віках.

Шкода, що Александр Духнович еволюціонував до російської мови, бо твори, написані народною мовою, були дуже близькі до витворення норми літературної русинської мови, і нині наша література, наш народ стояв би на іншому, вищому етапі свого розвою. Зараз би вигранювали правопис своєї рідної, материнської мови. Але чи можна звинувачувати наших будителів, що вони заблукали? Напевно, ні.

Карпато-русинські будителі зробили в тогочасі серйозний крок до утворення своєї прекрасної (і на думку Людовіта Штура) русинської мови. Вони витворили потужний пласт літератури, продовженої за демократичного часу милої Першої Республіки чехів і словаків, в якій жили й русини.

Александр Духнович – автор однієї з перших європейських педагогік, блискучий дитячий письменник. Лише один байкарський твір – як вовка вчили азбуки. До речі, наче рядовий твір, бо надрукований в гурті інших. Вовка вчать А, Б, В, Г, Д, а він усе за своє: Агнець, Баран, Козел... Інакше не запам'ятовує. Який це сильний твір для дитячого сприйняття! Я його ставлю вище геніальних коротких оповідань для дітей-малят геніального Льва Толстого, що написав цілий том подібних.

А ще Александр Духнович – журналіст, організатор не лише освітньої справи, а й творець літературної спілки (пряшівського літературного "заведення"), прообразу нинішньої спілки письменників – за сторіччя до появи оної на теренах України, бо в СРСР вона творилася ще пізніше, ніж на власне Україні).

Але Александр Духнович – це більше, ніж письменник. Більше, ніж педагог. Більше, ніж журналіст. Більше, зрештою, ніж звичайний богослов. Більше, ніж вчений.

Александр Духнович – це символ нашого народу. Завдяки йому русини не зникли в пітьмі віків. Завдяки йому русини не лише протрималися сто років, вони з'явилися на карті сучасної України як повноправний народ. Найкульгавий перепис населення кінця 2001-го року фіксує лише тисяч тридцять русинів (руснаків, рутенів, бойків, гуцулів, лемків, верховинців, горян, долинян та низку підозначень головного поняття) при реальному числі понад вісімсот тисяч, як можна здогадуватися, відштовхуючись від цифри 500 тисяч перепису за Чехо-Словаччини). Це значить, що наш народ не поголовно “баранинський”.

Александр Духнович – це брила, знак, який означає межу мого краю від Сходу і до Заходу. Цю брилу сторіччя байлували зрушити, та не зрушили.

Коли я натхненно писав роман “Отець Духнович”, акцентував не лише на творенні Будителем шедевр “Я русин был, есм і буду”, а й будував фундамент оповіді на чіткій світоглядній основі про геніальність Будителя при всій складності самої дефініції поняття “геніальний”, “геніальність” чи просто “геній”. Бо ще ніхто не придумав аксіоми для цього означення. Ясно лише одне: виняткові здібності, винятковий резонанс. А саме це і наявне в Будителевій постаті. Він альфа і омега наша.

Крім того, застосувавши потік свідомості як стильовий прийом романної оповіді, я відмежовувався навіть від майбутніх спроб малоздібних письменників традиційно описати постать Будителя. Чи навіть витворити біографічний роман у стилі франкомовних шістдесятників. Я не міг відати про фривольність Юрія Бачі як оповідача, недоцільним заземленням імені у невластивому варіанті.

Александр Духнович – цоколь русинської самосвідомості. Це філософ нашої нації, гуманіст, виїмковий письменник, енергетика творів якого передається вже два сторіччя від покоління до покоління. Це елітна постать попри всю її природну заземленість реального буття в конкретному часі і просторі тогочасної Австро-Угорщини.

За два сторіччя постать генія не потребувала романтики і навіть не романтизувалася за останні два десятиріччя вільнішого слова за Української соборності. Йде лише копітке вивчення спадщини, яка ще й досі не видана. Та зусилля Івана Мацинського, Олени Микити-Рудловчак та гурту пряхівських літературознавців і поокремих ужгородських (то філологічні кафедри УжНУ тут вихідні) незабаром завершаться виходом 4-го тому Єдиного на нині Чотиритомника. І це лише стане першим мовби чорно-

вим етапом текстологічної роботи. Бо творча спадщина "А.Д." надто складна. Та й ці чотири томи потребували сорока років невтомної праці, правда, лише кількох зацікавлених осіб, може, навіть єдиної потужної літератки Олени Рудловчакової.

Не думав, напевно, Александр Духнович, що заживе двісті років. Та жити йому ще не одних двісті. Бо він – більше, ніж сто національних інститутів. Він не символ, а символ символів. Я не дивуюся, що безсилами перед постаттю Александра Духновича є і серйозні дослідні інституції, як НАН України, що зараховує його в українські письменники ХІХ століття, вперто вписуючи в так званий контекст української літератури, коли він один раз невідразно вжив географічне поняття "Україна", а по-українському ніколи не писав, на території України не народився, не жив і не вмер... Це парадокс, який має своє пояснення в безсиллі науки говорити правду хоча б для самої себе. Однак, не приховую, приємно бачити поезії Александра Духновича в антології української поезії чи видіти його прописаним в Українській Педагогіці. Від цього він не менший, а більший. Нерідко одна постать може належати двом і трьом культурам. Але з Александром Духновичем це не той випадок.

Щодо моїх особистих намірів довкола постаті Александра Духновича. Я не певен, що на романі "Отець Духнович" і поемі "Будитель. Летидуб" зупинюся. Певно, стукає в серце драма "Молитва Будителя" (назва умовна), кіносценарій. Поки що хотілося б реалізувати видання роману, поеми, статей та есеїв під єдиною назвою "Духновичина" з нагоди 200-річчя з Календаря ЮНЕСКО. Статті та есеї розташую тут у третій частині видання у зворотньо-хронологічному порядку.

Колись я мав намір після "символічного" роману "Отець Духнович" написати й детально-біографічний твір про Будителя. Потому вирішив, що це не моя парафія. Це зробить хтось із молодших, "дотошніших". Правда, я не певен, що такий твір конче треба писати. Може б, скоріше, наукову біографію. Але крім Олени Рудловчак цю роботу нікому сьогодні зробити. Непересічну підготовку з творчості нашого Будителя має американка карпатського кореня проф.Елайн Русінко, яка переклала драму нашого класика англійською мовою і, зрештою, написала дослідження історії карпато-русинської літератури до 1944-го трагічного року (а після й аж досі писатиме нове дослідження, наскільки знаю) [10].

Я ще бачу у своїй творчості коротку емоційну біографію для дітей нижчих класів народної школи, в тому числі й недільної

(на карпато-рутенським язукy), крім розділу підручника з краєвої літератури.
Драму замислив – сюжетну – як творення шедеврy. Психологічну монодраму. Як найліпший спосіб саморозкриття перед глядачем.

Кіносценарій же – низанка біографічних штрихів на емоційній основі. Спосіб кадрування я вже успішно застосував у романі “Отець Духнович”. Це зримо і пам’ятливо.

Гадаю, що зараз, із відзначенням 200-річчя Александра Духновича наша наука й письменство перебуває лише на другому етапі осмислення цієї ключової постаті. Другим етапом вважаю п’ятдесят повоєнних років як у Європі, на материнській землі, так і в Америці. Перший же етап переносу в часи Першої Масарикової Республіки. Бо кінцеві десятиріччя ХІХ сторіччя та перше десятиріччя ХХ віку були лише підготовчим часом до першого ж етапу. Отже, на часі ІІІ-й етап. Він лише настає. Поза всяким сумнівом виявиться пліднішим за попередні два або просто новим щаблем. Це ж закономірно. Грунт підготовлений. Неовідродження постукало у двері Карпатського Краю, що б не сказати Рутенії-Русинії.

Карпато-русин з глибини віків прийшов до земляків-сучасників. Це до нас прийшов невмирущий Пан Отець – Александр Духнович. Просім Його до своєї новітньої хижі, де оздобою і його лице коло лику Сина Божого, Богоматері і Боговітця. Він іде з Хлібом Душі.

- Слава Ісусу Христу!

- Слава навікы Богу!

Присісти коло нього у своїй хижі кожного тягне магнітом. Ба що нового уповість Будитель ниськы? І про нинішний день. Він зайде до кожного земляка. А чи всі земляки завітають на День народження до Пана Отця? Се увидимо і звисновкуємо по ювілейних торжествах у своїх душах.

Література:

1. Маю на увазі комуно-радянського “естета” Ю.І.Балегу, доцента кафедри української літератури УжНУ і його горезвісну “зелену” книжку “Художні відкриття чи правда факту?”. - Ужгород: Карпати, 1969. - 220 с.

2. Наприклад, історик Іван Коломієць у двотомній монографії про соціально-економічне становище Закарпаття в ХІХ ст. (видавництво Томського університету) та двотомних нарисах історії Закарпаття.

3. Плішкова Анна (псевдонім: пл). В Америці – як кеби в Карпатах // Народны Новинки. - 2002. - № 51-52. - С.3.

4. Фединишинець В. Отець Духнович. Історико-філософський роман. – Ужгород, 1994. – С.3-119.

5. Фединишинець В. Будитель. Поема. – Ужгород, 1993. – С.4-47.

6. Ціную прикінцеві рядки Петра Скунця, що нас і досі не збудив Духнович, що і досі триває кошмарний сон... Прикметно для українського поета.

7. Фединишинець В. Дорога до роману “Отець Духнович”. Перша післямова чи есей з творчої лабораторії і друга післямова чи есей “Духнович – як міф: прямий і дзеркальнозворотний”, с.120-150 у виданні “Отець Духнович”, вказаному вище.

8. Див.журн. “Айно”. - 1998. - № 2-5.-С.95-96, 112, а ще с.109-111 (рец.доц.В.І.Ороса на роман “Отець Духнович”).

9. Балєга Ю. Плагіаторство чи містифікація? І хто автор гімну “Подкарпатськіє русини?”// Закарпатська правда. - 1991. - 7 лютого. Ясна річ, новим етапом дослідження творчості А.Духновича є не лише праці американських вчених (проф. П.Р.Магочія та проф. Е.Русінко), а й ужгородців проф. Д.Д.Данилюка, В.І.Падяка, В.І.Ороса, М.І.Алмашія, М.Ф.Фединишинця та ін.

10. Див. томик А.Духновича в серії русинських студій Колумбійського університету, зосібна передмову та примітки Елайн Русінко.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ

Бібліографічний покажчик (1995–2003 рр.)

ВІД УКЛАДАЧІВ

Бібліографічний покажчик “Олександр Духнович” (1995-2003) присвячений 200-річчю з дня його народження. Покажчик вміщує твори та літературу про нього з 1995 по 15.02.2003 р. Описи праць розташовані в хронологічному порядку, з виділенням років видання, а в межах кожного року – в алфавітному порядку. Публікації іноземними мовами подані в кінці року. Бібліографічні матеріали систематизовані у п'яти розділах. У покажчику зберігаються орфографічні норми оригіналу. Укладачами використано відповідні фонди Наукової бібліотеки УжНУ та Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки. Покажчик не претендує на вичерпність, оскільки певна література зарубіжжя в ньому не врахована.

Укладачі висловлюють вдячність за сприяння в розшуках матеріалів науковцям УжНУ та науковцям Пряшівського університету.

Представлений бібліографічний покажчик є продовженням бібліографії, яка вийшла з нагоди 190-річчя з дня народження О. Духновича і зібрала твори та літературу про нього з 1847 року по 1994 рік і вказана нижче під № 1 з відгуками та рецензіями на неї.

1. Олександр Духнович (1803 – 1865): Бібліогр. покажч. / МО України, Закарпат. обл. рада народ. депутатів, Ужгор. держ. ун-т, Наук. б-ка Ужгор. держ. ун-ту, Закарпат. обл.

універсальна наук. б-ка; [Уклад.: О. Д. Закривидорога, Г. К. Ковальчук, В. В. Коллар, О. Г. Люта, Л. О. Мельник, М. Ю. Рушак, Т. В. Туренко; Наук. ред.: В. С. Поп, І. М. Сенько; Бібліогр. ред.: Л. О. Мельник; Худ. оформл.: О. Є. Мельник; Відп. за вип.: О. І. Почекутова, Л. З. Григаш; Вступ. ст.: В. С. Поп. "Син народу" (С. 5-13). – Ужгород: [ВВК "Патент"], 1995. – 282 с. – *Зміст*: I. Прижиттєві видання та публікації. – С.16-22. II. Посмертні видання та публікації. – С.23-60. III. Листи. – С.60-64. IV. Рукописи. – С.64-68. V. Некрологи. – С.69. VI. Матеріали наукових конференцій, тези доповідей та повідомлень, присвячених О.В. Духновичу. – С.69-72. VII. Література про життя та творчість О.В. Духновича. – С.72-185. VIII. Переклади. – С.185-187. IX. Пісні на слова О.В. Духновича. – С.187-189. X. О.В. Духнович у художній літературі. – С.190-198. XI. О.В. Духнович у творчості митців. – С.198-211. XII. Премії ім. О. Духновича. – С.211-212. XIII. Бібліографічні та довідкові матеріали. – С.212-220. XIV. Книги з автографами О. Духновича, що зберігаються у фондах наукової бібліотеки Ужгородського державного університету. – С.221-240. XV. Додатки. – С.240-245. – *Короткі повідомлення*: Закривидорога О. Олександр Духнович: Бібліографічний покажчик: [Про вихід у світ бібліогр. покажч. "Олександр Духнович (1803 – 1865)". – Ужгород: [ВВК "Патент"], 1995. – 282с.]// Ужгор. ун-т. – 1995. – 18 жовт. – С.6; *Рец.*: Сак Ю. Корисний покажчик: [73 книги з автографами О.Духновича – окремий розділ покажч. "Олександр Духнович (1803 – 1865)"]// Ужгор. ун-т. – 1994. – 31 трав.; Поп В. Ім'я, що по-новому для нас оживає// Новини Закарпаття. – 1995. – 21 жовт. – С.12.; Любиця Бабота. Цінна бібліографія// Нове життя (Пряшів). – 1995. – 18 листоп. (№46). – С. 2; Довганич О. До нас повертається Духнович// Вісник Хустщини. – 1995. – 25 листоп. – С. 4; Бібліографія про О. Духновича// Закарпат. правда. – 1995. – 5 груд. (№ 79). – С. 4. – (Наш кор.). – (Культ. хроніка); Олашин Н. Свідетельство многогранности таланта// Единство – плюс. – 1996. – 6 янв. – С. 4; Фединишинець В. Бібліографія, мов цнотливе дівча// Карпат. панорама. – 1996. – 17 февр. – С.10 – 12; Федака С. Путівка у світ Духновича// Срібна Земля. – 1996. – 20 квіт. – С. 14; [Без авт.]. Майже все про Олександра Духновича// Срібна Земля – фест. – 1996. – 23 – 29 трав. – С. 14; Зимомря М. У вінок Духновича – Будителя// Новинка. – 1996. – Лип. (№7). – С. 1; Сенько І. Про Духновича – всебічно// Карпат. край. – 1996. – Трав. –

лип. (№5 - 7). - С. 112 - 113; Краща монографія року: [Наведеному на Вченій раді УЖДУ конкурсі "Краща монографія року" Третю премію розділили. дві книги: Бібліогр. покажчик "Олександр Духнович" (відп. за вип. О.І.Почекутова) та другий том "Нарисів історії Закарпаття" (відп. за вип. І. М. Гранчак)]// Ужгор. ун-т. - 1996. - 20 верес. - С. 4; Зимомря М., Грицковян Я., Талапканич М. У вінок Духновичу// Слово педагога. - 1996 / 1997 / 1998. Річн. 2/3/4. - №2 - 4. - С.23 - 24.

ТВОРИ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

2. Записка Олександра Духновича. Отъ года 1861// Науковий збірник Державного музею українсько-руської культури у Свиднику. № 20 / Упоряд. М. Сополіга; Мемуарну записку до друку підготував С. Гостиняк. - Пряшів, 1995. - С. 528 - 642. - Зміст: Внимаі! - С. 528. Nota. Русинъ на Угорщинѣ. Не забуду по всей жизни. - С. 529 - 530; Nota. О народностяхъ Угорщины. - С. 531; Русскій Маршъ. - С. 531 - 532; Пѣснь народна. - С. 532 - 533; Пѣснь простонародна. - С. 533 - 535; 1861. - С. 535 - 536; Нова звѣзда стала, Яка не бывала; Судьба угорскихъ Русиновъ. 1861/2 - С. 536; Праводушное Привѣтствованіе Его Кес. Ц. Апостолскаго Величества Франца Іосифа... - С. 537 - 539; "Стремли, греми громами адъ ...". - С. 539 - 541; Изъяснение глубочайшей Покорности Его Апостолско Императорскому Величеству Францъ - Іосифу І. отъ Карпато - Русиновъ угорскихъ. 1858. - С. 542 - 543. - Pro Memoria. - С. 543 - 544; Неблагодарность Народа; Дня 11-го Фебр.: 1862; В мѣсяцѣ Лютѣ 1862; Послѣдняя Пѣснь Духновича. - С. 544 - 546; Pro Memoria. - С. 546 - 547; 1862. Марта 20-го. - С. 547 - 548; Nota. - С. 548; Дня 18/30 Марта 1862. - С. 548; Процессъ Русиновъ. - С. 548 - 550; Nota. - С. 550; Сокращенная выписка изъ одной древной русской Саписки. Езуиты. - С. 550 - 551; Nota. - С. 551; Дня 18 Іуля 1862 по латинскому мѣсяцу. - С. 551; Изъ дня 3-го на 4-ый Августъ 1862. - С. 551; Дня 7-го Августа 1862 по латинскому. - С. 551; Дня 11-го Августа 1862, по новому. - С. 552; Дня 28-го Августа 1862. - С. 552; Nota. - С. 552; Переклади іншомовних текстів. Записка А. Духновича 1861 р. - С. 553 - 555; Рез.: словац., рос., нім. - С. 556 - 557; Факсиміле розшифрованого тексту рукопису. - С. 558 - 642.

3. Последняя моя піснь // Карпат. Україна. - 1995. - 4 квіт. (№ 5). - С. 1. - Портр. 130 років тому помер Олександр Духнович.

4. Вручаніє. Подкарпатскій русини. Жизнь русина: [Вірші] // Муза спід Карпат: (Зборник поезії Русинів на Словенску) / Зоставила Пг Др. Анна Плішкова. – Пряшів: Русинська оброда, 1996. – С. 57-62.

5. Гимн Подкарпатских Русинов / Мал. М. Беленя; Вручаніє: [Вірші] // Календарь 1996. Общество им. А. Духновича / Сост. С. Броди; [Редкол.: В. Русин, М. Кемінь, П. Крайняница та ін.]. – Ужгород, 1996. – С. 32 – 34.

6. Народно-церковная история русского народа в Угорщинѣ // Там само. – С. 39 – 51. – (Передруковано з “Місяцеслова на 1864 год”).

7. Басня противо стыдящихся своей народности: [Из “Місяцеслова” на 1866 г.] // Русинська бисіда. – 1997. – Число 1. – С. 2.

8. Вручаніє // Там само. – С. 1.

9. Гимн // Наш чесько-русинський календар / Uzhhorodská společnost české kultury J. A. Komenského. – Ужгород, 1998. – С. 3.

10. Я Русин: [Вірші] // Там само. – С. 75-76.

11. Записка Александра Духновича 1858 // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. №21 / Голов. ред. та упоряд.: М. Сополіга; Мемуарну записку до друку підготував С. Гостиняк. – Пряшів, 1998. – С. 313 - 394. – *Из змісту:* Посѣщеніє Монаховъ. – С. 313-315; Путешесвіє по Галичинѣ. – С. 315-317; Христось посредѣ насъ! – С. 317-319; Пѣсмы изъ Львова. – С. 322; Пѣсмы изъ Перемышля. – С. 323-324; Memento. – С. 328; Думы. Пѣснь земледѣльца; Солнце; Мѣсяць; Ручеекъ; Древле, и нынѣ. – С. 329-336; Отвѣтъ Галицкимъ друзьямъ, возвайвшимъ меня въ сотрудника выдаемаго Альбума. – С. 338-339; Всечестному Отцу Владимиру Терлецкому. – С. 339; Komt heer! Народная Повѣсть. – С. 341-343; Надежда. – С. 343-345; Жизнь человека. – С. 345-346; Клеветникамъ моимъ. – С. 347-348; Надпись на основательный камень ново созидаемой Церкви Ториской. – С. 350; Несчастный 1860 годъ. – С. 351; Слава, Ставай. – С. 352; Иванъ Раковскій. – С. 359-360; Отвѣтъ Епископа Пряшовского в дѣлѣ Ивана Раковского Нунцію Апостольскому. – С. 360-361; Дня 24 Априля 861. по новому мѣсяц. – С. 362-363; Русскій литератный земледѣлецъ на Угорщинѣ. – С. 366-368; Nagy Méltóságú Gróf, Királyi Pohárnok, Fő Ispán, Kegyes Urunk! – С. 368-369; Прогулка въ Купели Ишлѣ. – С. 370-371.

12. Записка Александра Духновича 1863 // Там само. – *Из змісту:* Надежда въ Бозѣ. – С. 395-396; Мірославъ въ Будинѣ. – С. 396-397; Дума на 60 лѣтнюю память. – С. 397; Кошицкій

Епископъ. – С. 398; Къ Отродильцю. – С. 399; Статистика Сла-
вянь, 1862. – С. 401–402; На день тезоименія моего; Памятникъ.
– С. 402–403; Надгробное Вепрю. – С. 405; Увеселеніе духа. –
С. 406; Ожиданіе лучшого. – С. 407–408; Баснь–Муха. – С. 408–
409; Ляхъ; Пѣснь просто-народна; Пѣснь простонародна. –
С. 410–413; Пѣснь съ поводу купленнаго Питательнаго Дома 27
Сѣчня 864. – С. 414; Туга; Надъ могилою милой; Критикъ. –
С. 415–417; Памятникъ. – С. 418.

13. Подкарпатскіи русины; Гей, русины Підкарпаття / З
русинської на вкраїнську стовмачив Ю. Шкробинець // Русинсь-
ка газ. – 1998. – Януар. Число 1(5). Річник 2.

14. Уривки листа Олександра Духновича до проф. Якова
Головацького. Правопис за оригіналом збережено. Пряшовъ 25.
Травня (6 червня) 853 / Публ. В. Белей // Бойки: Вид. наук.-
культурог. т-ва “Бойківщина”. – 1996. – №1–12; 1997. – № 1–12;
1998. – №1–6. – С.67–68.

15. Жизнь русина // Náš česko – rusínský kalendář. 1999. = Наш
чесько-русинський календар / Užhorodská společnost české kultury
J.A. Komenského, Klub T.G. Masaryka v Užhorodě; Zodpovědný redaktor
Ivan Latko. – Užhorod = Ужгород, 1999. – С.118 –120.

16. Листи О. Духновича до М.Ф. Раєвського: [Три листи до
М.Ф. Раєвського з біогр. Раєвського і комент. до листів: Пряшов
/ Эпериес, 17/27 жолтня 1856 [г.]; Эпериес 18/30 листоп. [ада]
1862[г.]; Эпериес, 16/27 авг. [уста] 1864 / Публ. та коментарі
О. Рудловчак; Мал.: М. Беленя “Олександр Духнович”] // Кар-
патський край. – 1999. – №1–3 (січ. – берез.). – С.57–59.

17. Противо стыдящихся своей народности: Басня / Удно-
вив за рукописом В. Падык // Náš česko – rusínský kalendář. 2001 =
Наш чесько-русинський календар. 2001/ Ужгор. т-во чеської
культури Я. А. Коменського; Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді =
Užhorodská společnost české kultury J.A. Komenského, Klub T.G. Masaryka
v Užhorodě; – Ужгород: Вид-во В.Падыка, 2000. – С 13. – Олек-
сандр Духнович: Графіка М. Беленя.

18. Басня противо стыдящихся своей народности; Байка
про тих, хто цурається своєї народності; Байка; “Наказано було
одному вчителю навчити вовка читати...”; “Сказав хтось своїй
Кішці ...” Соловей; Вдячність; “Надумав хтось Ослу надати ви-
сокий чин ...” // Відзіля Ю. Байки М. Лучкая, О. Духновича,
І. Сільвая: Навч.-метод. посіб. / МО і науки України, Ужгор.
нац. ун-т.; Ред. та коректура авт.; Мал. В. Вовчка. – Ужгород,
2001. – С. 17–23.

19. Вручаніє // Утцюзнина: Читанка про недільні школи (на русиньськым языкови) / Зобрав, ушорив, графично обрядив Ігорь Керча. Удання русиньського меншинowego самоуправленія Йозефвароша. – Budapest, 2001. – С.66.

20. Мамко, куп ми книжку // Там само. – С.2.

21. Мамко, куп ми книжку // Утцюзнина: Читанка про недільні школи / Зобрав, ушорив, графично обрядив Ігорь Керча. – Уданя другос, росширенос. – Ужгород: Полі Прінт, 2002. – С.3.

22. Вручаніє // Там само. – С.66.

23. Поздравленіє: [Вірш] // Календар “Просвіти” на 2002 рік / Уклад. і ред. П. Федака. – Ужгород: Закарпат. крайове т-во “Просвіта”, 2002. – С.3.

24. Вручаніє. Поздравленіє : 3 творів Олександра Духновича // Alma mater: Інформ. бюл. навч.-консалтингової фірми “Інпроф”. – 2003. – №25. – С. 3.

ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ДУХНОВИЧА 1995

25. Белень М. Пророк гуманізму: [До 130-річчя від дня смерті О. Духновича] // Новини Закарпаття. – 1995. – 1 квіт. (№49–50). – С.8.

26. Великий культурно-освітній діяч Закарпаття: 29 березня минає 130 років від дня смерті О. Духновича // Панорама (Мукачево). – 1995. – 28 берез. – С.4.

27. Гостиняк С. Збірка-щоденник Олександра Духновича від 1861 року – важлива пам’ятка мемуарної закарпатоукраїнської літератури другої половини ХІХ століття // Науковий збірник державного Музею українсько-руської культури у Свиднику. № 20/Упоряд. М. Сополіга. – Пряшів, 1995. – С. 526 – 527.

28. Казибрід В. Будителю славний, тобі наш уклін!: [Список рекомєнд. літ. до 130-річчя від дня смерті О. Духновича] // Мукачево. – 1995. – 6 квіт. – С.4.

29. Качкан В.А. Дорога “зачинателя народності нашої”: (Олександр Духнович – культурно-освітній діяч) // Качкан В. Українське народознавство в іменах. У 2-х ч. – К.: Либідь, 1995. – Ч.2. – С. 11–20. – Бібліогр.: С.19–20.

30. Михайлович П. Спадщина Олександра Духновича в діяльності товариства “Просвіта”: До 130-річчя від дня смерті О. Духновича // Календар “Просвіти” на 1995 рік / Упоряд. П. Федака, Й.Баглай. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1995. – С.90 – 92.

31. Молнар В. З ім'ям Духновича: [Відзначення 130-річчя від дня смерті будителя] // Вісті Свалявщини. – 1995. – 8 квіт. – С.1.

32. Орос В. На народній основі: [До питання про мову творів О.Духновича] // Карпат. край. – 1995. – №9–12. – С.51–52.

33. [Ред.] Старий сокіл: 130 років від дня смерті Олександра Духновича // Пороги (Прага). – 1995. – №1(січ.–берез.). – С.26.

34. Сенько І. Чиї гуси дражнить русин? : Етнічна ментальність Олександра Духновича: [Особливості психологічного складу і світогляду того чи іншого етносу] // Карпат. край. – 1995. – Січ.–квіт.(№1–4). – С. 15–31.

1996

35. Александер Духнович: (24.4.1803 – 30.3.1865): [Біогр. довідка] // Муза спід Карпат: (Зборник поезії Русинів на Словенську) / Зоставила Пг. Др. Анна Плішкова. – Пряшів: Русинська оброда, 1996. – С.57.

36. Голонич С. Олександр Духнович: [Життя та діяльність культурного діяча Закарпаття] // Вісті Свалявщини. – 1996. – 27 квіт. – С.2.

37. Олександр Духнович // Пагирия В. Відлуння Карпат. – Мукачево: Елара, 1996. – С.47–50.

38. Манько М.О. До другого варіанту “Краткой Біографії” О.В. Духновича / Київ. держ. лінгвіст. ун-т, Сумський держ. пед. ін-т; Під ред. авт. – Суми: ВВП “Мрія - 1” ЛТД, 1996. – 52 с.

39. Пагирия В. Олександр Духнович // Пагирия В. Світочі карпатського краю: історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево: Елара, 1996. – С.47–50.

40. Падяк В. “Дух народной жизни ...”: Крालицкий А. Из воспоминаний 50-х годов угророса // Тиса. – 1995. – № 1–2. – С. 133–135; 1996. – № 1–2. – С. 96–102. На С. 134–135; 98–100: Також про О. Духновича.

41. Русин М. Будитель і духовний отець: [До 193-річчя з дня народж. О.В. Духновича] // Панорама (Мукачево). – 1996. – 24 квіт. – С.4.

42. Сенько І. Етнічна ментальність Олександра Духновича // Сенько І. Ментальність русинів-українців / Ред. В.Кухта; Худ. П. Петкі; Хланта І. Слово про автора. – С.127–129; Приміт.: С. 133–134 (21 назва). – Ужгород, 1996. – С. 34–83. – (“Поличка Карпатського краю”, №3).

43. Федака П. Спадщина Олександра Духновича в діяльності товариства “Просвіта”: (До 130-річчя від дня смерті Олександра Духновича) // Федака П. Пам'ять рідної землі: [Вибрані крає-

знавчі статті і нариси] / Закарпат. краєзнав. музей, Закарпат. крайове т-во "Просвіта"; Відп. за вип. В. Шеба. – Ужгород: [ВВК "Патент"], 1996. – С. 246–250.

44. Фединишинець В. Як народжувався шедевр: [Про творчість Духновича] // Новинка (Ужгород). – 1996. – № 2, 3.

45. Шелепець Й. Генеза та атрибуція віршованих текстів Олександра Духновича // Дукля (Пряшів). – 1996. – № 3. – С. 37–39.

1997

46. Алмашій М.І. Духнович і музика // Християнська родина (Ужгород). – 1997. – 28 серп. (№15). – С.14–15.

47. Алмашій М. Книга "Для простого народа четыре раза печатанная": (До 150-річчя вид. "Книжиці читальної для начинающих" А. Духновича, В. Будиньградъ, писмени Крал: Всеучилища Пештанскаго, 1847] // Християнська родина (Ужгород). – 1997. – 13 берез. – № 6. – С.8–11.

48. Алмашій М. О. Духнович про музичне виховання школярів // Проблеми післядипломної освіти педагогів: Всеукр. наук.-метод. конф. (23–24 жовт. 1997 р., м. Ужгород): Доп. та повідомл. / За ред. В. В. Химинця. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 171–174.

49. Федорова О. В. Формування національної самосвідомості учнів через ознайомлення з творчою і педагогічною спадщиною О. В. Духновича // Там само. – С. 182–185.

50. Анишинець Ф. Для пам'ятника О. Духновичу не знайдено копійки, а на перейменування вулиць викидаємо тисячі // Вісник Хустщини. – 1997. – 1 листоп. – С.1.

51. Белень М. Будитель доброї волі // Новини Закарпаття. – 1997. – 24 квіт. (№ 62). – С.1.

52. Волошин А. Памяти Духновича: 1923 г. // Русинська бисіда. – 1997. – Число 1. – С.1.

53. Годьмаш П. Пророче провидіння О. Духновича // Християнська родина (Ужгород). – 1997. – 1 листоп. (№ 20). – С.6.

54. Горячко О. Данина першому українському букварю: До його 150-річчя ["Книжица читалная для начинающих", 1847] // Орбіта-логос. – 1997. – 27 листоп. (№46). – С.12.

55. Горячко О. "Книжиця читалная для начинающих" Олександра Духновича // Календар "Просвіти" на 1997 рік / Упоряд. і ред. П. Федака; Коректура М. Федаки. – Ужгород: Закарпат. крайове т-во "Просвіта", 1997. – С.145–148. – (До 150-річчя першого українського букваря).

56. Олександр Васильович Духнович (1803-1865) // Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах: (З давніх часів до початку ХХ ст.) . – Ужгород: ВАТ "Патент", 1997. – С.138–155. – Портр.

57. Орос В. "Отець Духнович" – новий роман Володимира Фединишинця // Айно: Крайовий часопис – альманах. – 1997. – №2-5. – С.109-111.

58. Презентація бібліографічного покажчика "Олександр Духнович (1803-1865)" // Скарбниця духовності: Науковій бібліотеці Ужгородського державного університету – 50 років / МО України, Ужгор. держ. ун-т, Наук. б-ка Ужгор. держ. ун-ту; [Редкол.: В.С. Поп (голова, відп. ред.), О.І. Почекутова, О.Д. Закарпидорога, Л.О. Мельник]. – Ужгород, 1997. – С.177-191.

59. Фільо М. Пам'яті Олександра Духновича // Вісті Свалявщини. – 1997. – 29 берез. – С.3.

1998

60. Балега Ю. Олександр Духнович і питання мови // Пороги (Прага). – 1998. №3 (лип.-верес.). – С.18.

61. Бача Ю. Значення культурно-освітньої діяльності Духновича // Бача Ю. З історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини. – Пряшів, 1998. – С.77-91.

62. Белей В. Олександр Духнович // Бойки: Вид. наук.-культуролог. т-ва "Бойківщина" (Дрогобич). – 1996. – №11-12; 1997. – №1-12; 1998. – №1-6. – С.64-68.

63. о.Бендик М. О.Духнович як релігійна особистість // Там само. – С.73-74.

64. Вегеш М. Олександр Духнович в оцінках Августина Волошина і Василя Гренджі-Донського // Там само. – С.68-70.

65. Зборовський П. Олександр Духнович у музиці // Там само. – С.72-73.

66. Наукові конференції "Карпати не розлучать нас": (До 130-річчя смерті О. Духновича) // Там само. – С.61-74.

67. Пагирия В. Конференція товариства "Бойківщина": [Приурочена 130-річчю смерті О. Духновича] // Там само. – С.61.

68. Пагирия В. Бойківщина вшановує Олександра Духновича: (До 130-ї річниці смерті Будителя) // Там само. – С.62-64.

69. Чопей І. Поетична діяльність О.В. Духновича // Там само. – С.70-72.

70. Белень В. Дух Духновича в інтерпретації уяви Фединишинця // Айно: Крайовий часопис-альманах. – 1998. – №2-5. – С.113-114.

71. Вашкеба К. Людина доброї волі // Новини Виноградівщини. – 1998. – 22 квіт. – С.2.

72. Гостиняк С. Збірки-щоденники Олександра Духновича 1858 та 1863 років – важливі пам'ятки мемуарної закарпатоукраїнської літератури другої половини ХІХ ст. // Науковий збірник

Музею українсько-руської культури у Свиднику. № 21/ Голов. ред. та упоряд.: М. Сополіга. – Пряшів, 1998. – С. 309–312.

73. Жупанин С., Рего Г., Чирібан С. Олександр Духнович про виховання в дітей почуття патріотизму // Календар “Просвіти” на 1998 рік / Уклад. П. Федака; Редагування та коректура М. Федаки; Обкл. худож. О. Долгош. – Ужгород: Закарпат. крайове т-во “Просвіта”, 1998. – С.106–107.

74. Керча І. Щи дашто новое до Духновичіаны // Айно: Крайовий часопис-альманах. – 1998. – №2-5. – С.112. – Рец. на кн.: В. Фединишинець. Отець Духнович. – Ужгород, 1993.

75. Орос В. “Отець Духнович” – новий роман Володимира Фединишинця// Там само. – С. 109–111.

76. Орос В. Поема про Будителя – Летидуба: Короткий відзив // Там само. – С.121. – Рец. на кн.: В. Фединишинець. Будитель (друга частина – паліндром “Летидуб”). – Ужгород, 1993.

77. Пагирия В. Духнович у Мукачеві і Давидкові // Новини Закарпаття. – 1998. – 6 серп. – С.6.

78. Повх Л. Олександр Духнович і сьогодні – Вчитель // Новини Закарпаття. – 1998. – 23 квіт. (№ 61). – С.6. – (Меридіани духовності).

79. Попович С. Політична и публіцистична діяльність А. Духновича и сегочасность: До 195-ручного юбілея Будителя; лист з дотриманням граматики автора// Християнська родина (Ужгород). – 1998. – 27 черв.

80. Про епістолярій Олександра Духновича // Благовісник праці: Наук. зб. на пошану Академіка Миколи Мушинки, д-ра філол. наук; / Міжнар. асоціація українців, Асоціація українців Словаччини, НТШ у Словаччині, Пряшівський ун-т, філософ. фак., Поличка “Карпатського краю”; Уклад. ред. та передм. проф. М. Зимомрі. – Ужгород – Пряшів, 1998. – С. 31–42. – Бібліогр.: С. 41–42 (18 поз.).

81. Сенько І. Будитель Олександр Духнович // Сенько І. Земля з іменем: Краєзнавчі студії / Ужгор. держ. ун-т, Закарпат. обл. орг. т-ва охорони пам’яток історії та культури. – Ужгород: Патент, 1998. – С.54–60.

82. Сенько І. Газети і газетярі XIX ст.// Там само. – С. 60–83. С. 61, 63, 64, 65, 66: Про О. Духновича.

83. Тригубенко В., Бугаєнко Н. “Я русин бил, есьм і буду”: 195 років з дня народження О.В. Духновича// Педагог. газ. (Київ). – 1998. – № 4.

84. Федака Д. Сходинки у безсмертя: До 195-річчя від дня народження Олександра Духновича// Календар “Просвіти” на

1998 рік / Уклад. П. Федака; Редагування та коректура М. Федаки; Обкл. худож. О. Долгош. – Ужгород: Закарпат. крайове т-во "Просвіта", 1998. – С. 102–105. – На фото: Модель пам'ятника О. Духновичу в Пряшеві, 1932 р. (О. Мондич).
85. Чумак Т. Будитель нашого сумління// Карпат. край. – 1998. – № 1–2. – С. 4–7. – Бібліогр.: С. 7 (17 назв).

1999

86. Густі В. П. Місце Олександра Духновича у системі післядипломної освіти педагогічних кадрів// Проблеми післядипломної освіти педагогів: Матеріали III Всеукр. наук.-метод. конф. (17–18 груд. 1998 р., м. Ужгород): Доп. та повідомл./ За ред. В. В. Химинця. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 181–184.
87. Данилюк Д. Історичні погляди О. Духновича // Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.) / МО України, Ужгор. держ. ун-т, НДІ карпатознавства. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 144–156.
88. Данилюк Д. Епістолярна спадщина Будителя як історичне джерело // Там само. – С. 156–162.
89. Євтух М. "Народна педагогія" Олександра Духновича // Освіта України. – 1999. – 21 квіт. – С. 6. – (Велетні педагогічної думки). – Фото.
90. Історична школа професора Володимира Задорожного: Наук.зб. / МО України, Ужгор. держ. ун-т, Каф. історії України / Упоряд. Р. Офіцинський.; Передм. В. Смолія. – Ужгород: Патент, 1999. – Вип. 1. – 256 с. С. 90, 96, 98: Про О. Духновича.
91. Кляп М.І. Соціальні аспекти освіти в педагогічній спадщині О. Духновича і А. Волошина // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доп. та повідомл. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21–22 жовт. 1999 р.) / МО України, М-во праці та соціальної політики України, Ужгор. держ. ун-т, Закарпат. облдержадміністрація; [Редкол.: І. І. Мигович, І. В. Козубовська, В. В. Сагарда та ін.]. – Ужгород, 1999. – Ч. 1. – С. 310–313.
92. Лемак М.В. Психолого-педагогічні ідеї у працях О.В. Духновича // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота / МО України, Ужгор. держ. ун-т; [Редкол.: В.І. Опіярі (голова редкол.), В.В.Турияниця (відп.ред.), М.І. Блецкан та ін.]. – Ужгород: ВАТ "Патент", 1999. – Вип. 2. – С. 20–22. – Бібліогр.: С. 22.
93. М.С. Пам'ятна кімната О.В. Духновича // Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. – Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1999. – С. 256.

94. Павленко Г., Лабунець Н. Олександр Духнович – пропагандист слов'янського єднання // Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в ХІХ – ХХ ст.: Доп. наук. семінару, присвяч. 150-річчю Слов'янського з'їзду в Празі / Ужгор. держ. ун-т, Закарпат. регіон. Центр соціально-економ. і гуманітар. досліджень НАН України / Відп. ред. І.М.Гранчак; [Редкол.: Д.Д. Данилюк, В.Є.Задорожний, І.М. Ліхтей та ін.]. – Ужгород, 1999. – С.141–147. – Бібліогр.: С. 147 (17 назв).

95. Пагіря В. Просвітянин О.Духнович і Галичина // Новини Закарпаття. – 1999. – 30 січ. (№13–14). – С.14.

96. Сенько І. Олександр Духнович про єдність слов'янських народів у контексті ідей Я.Коллара, А.Міцкевича, О.Пушкіна, Т.Шевченка // Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в ХІХ – ХХ ст.: Доп. наук. семінару, присвяч. 150-річчю Слов'янського з'їзду в Празі / Ужгор. держ. ун-т, Закарпат. регіон. центр соціально-економ. і гуманітар. досліджень НАН України / Відп. ред. І.М.Гранчак; [Редкол.: Д.Д. Данилюк, В.Є.Задорожний, І.М. Ліхтей та ін.]. – Ужгород, 1999. – С.154–161. – Бібліогр.: С. 160–161 (20 назв).

97. Скільський Д.М. Морально-естетична спрямованість змісту навчальних книг О.В. Духновича // Педагогіка і психологія. – 1999. – №2. – С.121–125.

98. Туряниця В. Просвітителі: (О.В.Духнович про вчителя) / Гімназія (Ужгород). – 1999. – 24 верес. – С. 11.

99. Ференц Н.О. Духнович і слов'янський світ// Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в ХІХ – ХХ ст.: Доп. наук. семінару, присвяч. 150-річчю Слов'янського з'їзду в Празі / Ужгор. держ. ун-т, Закарпат. регіон. центр соціально-економ. і гуманітар. досліджень НАН України / Відп. ред. І.М.Гранчак; [Редкол.: Д.Д. Данилюк, В.Є.Задорожний, І.М. Ліхтей та ін.]. – Ужгород, 1999. – С. 148–153, –Бібліогр.: С. 153 (12 назв).

2000

100. Алмашій М. Дидактичні основи педагогіки О.В. Духновича // Руснацький світ: Наук.-популяр. зб. – Т.1. – Ч.2. – Ужгород, 2000. – С.332–338.

101. Пагіря В. Бойківщина вшановує Олександра Духновича // Там само. – С.338–343.

102. Попович С. Політична и публіцистична діяльність А. Духновича и сегочасность // Там само. – С. 328–332.

103. Бабота Любиця. Пісні зелених Карпат: [Миколая Божук-Штефуца, Маруся Кабалюк (Тисянська), Марія Невицька, Анна

Кригер-Добрянська, Тереза Подгаєцька, яких Олександр Духнович зумів залучити до співпраці у 1852 р.] // Дукля (Пряшів). - 2000. - № 3. - С. 4-7.

104. Боднар В.Л. О.В. Духнович про типи державних утворень і форми правління // Проблеми економічного та соціального розвитку регіону і практика наукового експерименту: Наук.-техн. зб. / Спілка наук. та інженер. об-нь України, Центр. і Закарпат. НТТ приладобуд. і метрологів, Ужгор.держ. ун-т, Ніредьгаз. держ. ін-т, Закарпат. від-ня ДНДІ "Система"; [Голов. ред. І.І. Дудич]. - К. - Ужгород - Ніредьгаза: Карпати, 2000. - Вип. 16. - С.112-113.

105. Божук Г. У вінку народної пам'яті // Вісті Ужгородщини. - 2000. - 10 черв. - С.6.

106. Вигодованець Н. Василь Довгович та Олександр Духнович: Дорогою до національного самовизначення Закарпаття: Матеріали до літературного вечора // Вигодованець Н. Василь Довгович: людина Бароко. Шкільна сер. / Провід. ред. Л. Годованій; Ред. Н. Ребрик. - Ужгород: Карпати - Гражда, 2000. - Вип. 7. - С.44-56.

107. Густі В.П. Педагогічні погляди Олександра Духновича на виховання господарників // Проблеми економічного та соціального розвитку регіону і практика наукового експерименту: Наук.-техн. зб. / Спілка наук. та інженер. об-нь України, Центр. і Закарпат. НТТ приладобуд. і метрологів, Ужгор.держ. ун-т, Ніредьгаз. держ. ін-т, Закарпат. від-ня ДНДІ "Система"; [Голов. ред. І.І. Дудич]. - К. - Ужгород - Ніредьгаза: Карпати, 2000. - Вип. 16. - С. 20-24.

108. Густі В. Сім раз відмір, а один раз відріж : Педагогічні погляди Олександра Духновича на виховання господарників // Слово (Ужгород). - 2000. - 8 квіт.

109. Крайові літературні здвиги: Коли думалося "о своїм", або Передетап - від XV ст. до кінця XIX ст. (Стаття перша) // Фединишинець В. Крайові літературні здвиги: Статті та есеї. Сад журналу "Айно". - 2000. - Кн. 7. - С.7-12. Також про О. Духновича.

110. Плюси і мінуси: Кілька думок про Карпато-Рутенську літературу (Для журналу Петра Гецька "Рутенія" в Інтернеті) // Там само. - С. 58-60. Також про О. Духновича.

111. Чи належала коли-небудь література Підкарпатської Руси до української? (Короткий есей, підготовлений як виступ

на конференції “За об’єктивний погляд на події в Підкарпатській Русі – Закарпатській Україні 1944 – 1946 рр.” 29 лип. 2000 р. в Будинку Ал.Духновича)// Там само. – С.60–63. Також про О. Духновича.

112. Лемак М.В. Психолого-педагогічні аспекти соціальної роботи у працях О. Духновича та А. Волошина // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота / МО і науки України, Ужгор. нац. ун-т; [Редкол.: І.В. Козубовська (голов. ред.), В.В. Туряниця, М.І.Блецкан та ін.]. – Ужгород, 2000. – Вип. 3. – С.119–124. – Бібліогр.: С.124 (12 назв).

113. Павлик А. Мово рідна, материнська!: [Про відкритий урок М.В. Лендел “Мудрість народної педагогіки О.В. Духновича (за поезіями, драм. творами, афоризмами великого Будителя)”] // Панорама (Мукачево). – 2000. – 19 лют. – С.3.

114. Падяк В. Духнович Олександр Васильович// Бібліотечне Закарпаття. Сторінки історії та сучасності: До 55-річчя Закарпат. обл. універс. наук. б-ки. – Ужгород: Патент, 2000. – С. 12–14. – Портр.

115. Скільський Д. Виховний аспект посібників О.Духновича// Мандрівець. – 2000. – № 3–4. – С. 38–40.

116. Федьнышынець В. Крайова література у шкільних програмах: Виступ на Всеукр. наук.-метод. конф. “Проблеми післядипломної освіти педагогів” 17–18 груд. 1998 р. в Ужгороді // Федьнышынець В. Карпато-рутени у ХХІ сторочі: Статі та есеї. 2-оє видання. – Ужгород, 2000. – С.70.

117. Шандор В. Спомини. Т.ІІ. Карпатська Україна, 1939 – 1945. – Ужгород: МПП “Гражда”, 2000. – 245 с. С. 68: Про брошуру “Духнович і духновичівці”, яку написав проф. Яків Голота на бажання о. д-ра А. Волошина.

118. Штець М. Закарпатоукраїнські будителі і церковнослов’янська мова //Дукля (Пряшів). – 2000. – №4. – С. 40–41. Провідне місце О. Духновича у справі використання народної мови як літературної; “Книжица”.

2001

119. Алмашій М. Учімся у Духновича упознавати, ко друг русинув, а ко недруги// Подкарпатська Русь (Ужгород). – 2001. – 1 груд. – С.4.

120. Алмашій М. Учімся у Духновича упознавати, межі яких людьми жиєме// Подкарпатська Русь (Ужгород). – 2001. – 19 груд. – С.4.

121. Бідзіля Ю. Байки М. Лучкая, О. Духновича, І. Сільвая. Навч.-метод. посіб./ МО і науки України, Ужгор. нац. ун-т; Ред. та коректура авт.; Мал. В. Вовчка. – Ужгород: МП “Ліра”, 2001. – 64 с. – Рец.: Лазоришин І. Байкарський спадок закарпатських будителів // Срібна Земля. – 2001. – 17 листоп. (№ 44). – С. 14.
122. Бідзіля Ю. Закарпатські байкарі // Там само. – С. 3–6; Олександр Духнович [Коротка біогр. довідка]. – С.15–16. – Портр. –XIX ст. і ЗМІ незалежної України // Актуальні проблеми XVIII налістику: Зб.наук. праць; [Редкол.: Ю. М. Бідзіля (відп. ред.), В. Й. Здоровега, Л. Г. Голомб та ін.]. – Ужгород: МП “Ліра”, 2001. – С.281–287. С.283: Про О. Духновича.
123. Вигодованець Н. Перше відродження в Закарпатті XVIII століття: Зб.наук. праць; [Редкол.: Ю. М. Бідзіля (відп. ред.), В. Й. Здоровега, Л. Г. Голомб та ін.]. – Ужгород: МП “Ліра”, 2001. – С.281–287. С.283: Про О. Духновича.
124. Волошин А. Пам’яті Олександра Духновича / Ред. П. Скунець. – Ужгород: Гражда, 2001. – 32 с.
125. Гаврош О. Від Олександра Духновича до Августина Волошина // Ужгород. – 2001. – 3 листоп. (№43). – С.12. – Рец. на кн.: Кобаль Й. До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – початок XX ст.). – Ужгород:Карпати – Гражда, 2001.
126. Закривидорога О., Ільченко Л., Падяк В. Олена Рудловчак:Бібліографія праць та літопис життя: Видається з нагоди присвоєння Олені Михайлівні Рудловчак звання Почесного доктора наук УжНУ/ Вступ.слово Д.Данилюка; Вступ. розвідка В. Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка,2001.–160 с.:іл.. Про О. Духновича: див. Іменний покажчик (71 поз.).
127. Імня Олександра Духновича, його ідеї и Марамороська Верховина: (Из выступлення на засід.актива Подкарпаторусин.общества им. А. Духновича)// Подкарпатська Русь (Ужгород). – 2001. – 16 черв. – С.4.
128. Карплюк С. Олександр Духнович (1803 – 1865)// Карплюк С. Історія Русі-України: Поетична розповідь/ Загальна ред. М. Мушинки; Худож. оформл. та техн. ред.: О. Мушинка. – Пряшів; Фундація “Карпати”, 2001. – С. 59–60.
129. Пагирия В. Відійшла у вічність: [Георгіна Іванівна Мурані-Мейсарош, правнучка Олександра Духновича,внучка Івана Сільвая, дочка Івана Мурані та сестра останнього вікарія Мукачівської греко-католицької єпархії Миколи Мурані]// Старий Замок (Мукачево). – 2001. – 11 жовт. (№ 75–76). – С. 16.
130. Пагирия В. Відійшла у вічність правнучка Духновича// Новини Закарпаття. – 2001. – 1 листоп. – С. 3.
131. Пашаева Н.М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX – XXвв./Гос.публ.ист.б-ка России.– М., 2001.– 201 с. –Библиогр.: С. 182–194. С. 46, 54, 55, 69: Про О. Духновича.
132. Поп І. Русинська політична думка за 150 рокув// Руснацький світ: Наук.-популяр. зб. Т. 2/ Русинське наук.-освітне

т-во; Карпаторусинський наук. центр; [Редкол.: М. М. Болдижар, П. М. Лизанець, П.-Р. Магочі та ін.]. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. – С. 25–28. Про О. Духновича: С. 27.

133. Стоколос Н. Після Ужгородської унії: Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття // Людина і світ. – 2001. – №9. – С. 2–7. С. 5: Священик Олександр Духнович (1803–1865) – будитель Закарпаття: портр.

134. Фединишинець М. Бог покликав її до себе: [На 93-му році життя відійшла у вічність Георгіна Мейсарош – родичка О. Духновича] // РІО-інформ. – 2001. – 20 жовт. (№43). – С. 16. – (Від коріння нашого). – Фото.

135. Фединишинець В. Сіяючи зіркою своєї письменної праці // Carpatika – Карпатика. Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження) / Ужгор. нац. ун-т; Наук.-досл. ін-т карпатознавства; [Редкол.: Е. А. Балагурі, М. М. Вегеш, С. В. Віднянський та ін.]. – Ужгород, 2001. – С. 213–219. С. 213–214: Про О. Духновича.

136. Ференц Н. Роль журналу “Наша земля” в боротьбі за соборність України // Актуальні проблеми журналістики: Зб. наук. праць; [Редкол.: Ю. М. Бідзіля (відп. ред.), В. Й. Здоровега, Л. Г. Голомб та ін.]. – Ужгород: МП “Ліра”, 2001. – С. 395–402. С. 398–399: Про О. Духновича. Критика поезії О. Духновича А. Круком.

137. Ю. І. До 198-ї річниці з дня народження Олександра Духновича // Русинська газ. (Хуст). – 2001. – № 1 (квіт.).

138. Sedlak Imrich. Alexander Duchnovič (1803–1865) // V čiertaziach búrok. Národnopolitický, kultúrno-spoločenský a literárny integračný proces na východnom Slovensku 1848 – 1918. – Martin, 2001. – S. 277–281. Про О. Духновича також на с.: 83, 85, 110, 216, 235, 248, 264–272, 276–282, 284, 289, 291, 295, 381, 382, 420.

2002

139. Алмашій М. Головний талант А. Духновича – щира любов до русинського народу // Подкарпатська Русь (Ужгород). – 2002. – 20 берез. – С. 3.

140. Алмашій М. А. Духнович і пробудження самосвідомості русинів // Там само. – 20 берез. – С. 3.

141. о. Андрей Йосиф Васьков (греко-католицький священик, спиритуал духовної академії). Призив А. Духновича до народу // Там само. – 28 груд. (№ 10). – С. 4.

142. Вегеш М. До ювілею закарпатського будителя // Погляд. – 2002. – 24 груд. (№ 10). – С. 1. Ректор УжНУ проф.

В. Сливка видав наказ, згідно з яким затверджено оргкомітет з підготовки та відзначення ювілею О.Духновича.

143. Данилюк Д. 200-річчя з дня народження Олександра Васильовича Духновича, видатного громадсько-культурного діяча-будителя, поета, письменника, педагога, публіциста, збирача фольклору (1803-1865) // Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2003 рік: Рекоменд. бібліогр. посіб./ ЗОУНБ, Відділ краєзнавства/ Авт.- склад. Т.І. Васильєва; Уклад. Г.В. Бобонич; Відп. за вип. Л.З. Григаш. - Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2002. - С.74-80. - Бібліогр.: С.77-80 (47 назв).

144. До 200-ліття від дня народження О. Духновича // Нове життя (Пряшів). - 2002. - №.1-2. - С. 2. На кафедрі укр. мови та літ. філософського фак. Пряшів. ун-ту відбулося засідання ініціативної групи по вшануванню 200-ліття від дня народж. О. Духновича.

145. Затисянський Г. Мы не забыли про А.В. Духновича // Республика. - 2002. - №1. - С. 4.

146. Кіш В. Чи повернеться Олександр Духнович до Виногорова? // Старий Замок (Мукачево). - 2002. - 18 квіт. (№31-32). - С.15.

147. М.М. [Мушинка М.]. Губернатор Закарпатської області Генадій Москаль благословив святкування 200-ліття Духновича // Інформаційний листок. - 2002. - Рік XIII. - Число 56. - Квартальник січ.-черв. - С.10.

148. Росул В. Духнович Олександр Васильович (1803-1865) // Росул В. Освіта Закарпаття на зламі століть. - Мукачево: Елара, 2002. - С.37-39.

2003

149. Алмашій М. "Властнаго народа не стыдайся, за своим унимайся" . А. Духнович // Карпат. Євроміст (Ужгород). - 2003. - 1 лют. (№5). - С.1. - ("Люби свой род..."). Про джерела філософії Духновича.

150. Алмашій М. Вогонь світильника чи фатальне пустоліття?: До оцінки діяльності А. Духновича і його доби // Карпат. Євроміст (Ужгород). - 2003. - 25 січ. (№ 4). - С. 2; Alma mater: Інформ. бюл. навч.-консалтингової фірми "Інпроф.". - 2003. - № 25. - С. 9-10.

151. Алмаші М. О.В. Духновича славить увесь світ // Alma mater: Інформ. бюл. навч.-консалтингової фірми "Інпроф.". - 2003 - №25. - С.4. - На фото: Пам'ятник О. Духновичу у Пряшеві.

152. Бача Ю. Життєвий і творчий шлях Олександра Духновича // Там само. – С.2.

153. Морозова О. А. Духнович и русская культура: “Русь единая – одна мысль в душе” // Там само. – С.6–8.

154. Несух Л. 2003 – рік Олександра Духновича // Там само. – С.1.

155. Тематика дослідницької роботи до 200-річчя народження О. Духновича (конкурсна основа) для учнів середніх шкіл та студентів // Там само. – С.5.

156. Алмашій М. Мадярска революція “благословила” Духновича на національний подвиг // Карпат.Євроміст (Ужгород). – 2003. – 15 лют.

157. Алмашій М. Сила духа народжується у протистоянні злу і від великої любові до свого народу: 2003 р. А. Духновича / Мал. М. Беленя // Карпат. Євроміст (Ужгород). – 2003. – 8 лют. – С.1.

158. Гарагонич В. Педагогічна спадщина Духновича: До 200-річчя з дня народження // Панорама (Мукачево). – 2003. – (№ 5). – 1 лют. – С.3.

159. Данилюк Д. Видатний культурно-освітній діяч: До 200-річчя від дня народження О. Духновича // Новини Закарпаття. – 2003. – 1 лют. (№ 17–18). – С. 12. – Портр.; 25 січ. (№ 12–13). – С. 6. – Портр. – (Люди. Роки. Події) Коротка характеристика епохи, в якій жив і творив О. Духнович, та його роль в ряді відомих слов'янських діячів.

160. 200-річчя від дня народження Олександра Духновича // Новини Закарпаття. – 2003. – 18 січ. (№ 8–9). – С.14. – (Дата).

161. Делеган М. Невичерпне джерело духовного натхнення: До 200-річчя від дня народження Олександра Духновича // Новини Закарпаття. – 2003. – 15 лют. (№ 24–25). – С. 12: іл.; Подається також лист О.В. Духновича від 17 листоп. 1849 р., Епереш (тобто Пряшів. – Авт.). – (Люди. Роки. Події).

162. А.В. Духновича славить увесь світ // Карпат. Євроміст (Ужгород). – 2003. – 25 січ. (№ 4). – С. 1. – Портр. А. Духновича.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА (у художній літературі, мистецтві, культурно-мистецьких заходах та ін.)

1995

163. Белень М. Графіка (папір, туш, перо): Портр. Олександра Духновича // Белень М. Смерековий хрест: Сповіді духовні. – Ужгород: Карпати, 1995. – С.7.

164. Згадаймо про Духновича: [Про необхідність спорудження пам'ятника О. Духновичу / Мукачів. "Общество подкарпат. русинів"] // Панорама (Мукачево). – 1995. – 21 січ. – С.4.

165. Олекса Т. Патріот своєї душі: [Вечір пам'яті О. Духновича в Мукачів. будинку культури] // Новини Мукачева. – 1995. – 6 квіт. – С.1.

166. Пам'яті будителя: [Ужгор. міське т-во ім. Духновича провело вечір пам'яті з нагоди 130-річчя з дня його смерті] // Новини Закарпаття. – 1995. – 8 квіт. (№ 53–54). – С.3.

167. Рішко Микола. У вінок будителю: [В. Мукачеві відбувся вечір пам'яті О.В. Духновича, присвяч. 130-річчю з дня його смерті] // Новини Закарпаття. – 1995. – 6 квіт. (№52). – С.3.

168. Скунець П. Духнович: [Вірш] // Карпат. Україна. – 1995. – 4 квіт. (№5). – С.3.

169. Фестиваль ім. О. Духновича: [10–13 травня 1995 р. у Словацькій Республіці відбувся XXXIV фестиваль драматургії та художнього слова ім. О. Духновича. Укр. письменник О. Юхимович представив т-во "Україна"] // Дем. Україна. – 1995. – 27 черв. – С.3.

170. Шана Олександрову Духновичу: [Вшанування пам'яті О. Духновича в Мукачів. будинку культури] // Панорама (Мукачево). – 1995. – 4 квіт. – С.1.

1996

171. Колинчак Ю. О Духновичови: [Вірш] // Муза спід Карпат: (Зборник поезії Русинів на Словенську) / Зоставила Пг. Др. Анна Плішкова. – Пряшів: Русинська оброда, 1996. – С.89.

172. Кубек Еміл. Под образом О.А. Духновича: (Стишок був прочитаний на ославі 50 річниці смерті А. Духновича 30. мая 1915 р. Оддекламовав сам автор Е. Кубек – під псевдонімом М.Ганчін – в Гомстед, Пенсілванія) // Там само. – С.75–78.

173. Пал О., Іваник В., Ганич І. Іменем Будителя: [Пропозиція про присвоєння РБК ім. О. Духновича] // Народне слово (Перечин). – 1996. – 28 трав. – С.3.

174. Руснак В. Славен театр Духновича: [50 р. Пряшівському театру А. Духновича] // Новинка (Ужгород). – 1996. – №8 (серп.). – С. 1–2.

1997

175. Бача Ю. Чи був Духнович українським сепаратистом?: [В Ужгороді відкрито пам'ятник закарпат. будителю] // Карпат. голос (Ужгород). – 1997. – 16–22 жовт. – С. 8.

176. Горват М. Вшанували будителя: [Засідання клубу "Народні джерела", присвяч. О.Духновичу] // Новини Мукачева. – 1997. – 25 квіт. – С.2.

177. Духнович – страдний шлях / Розмова з экс-мером Ужгорода Е.Ф. Ландовським про встановлення пам'ятника О. Духновичу // Орбіта-логос. – 1997. – 2 жовт. (№38). – С.5.

178. Іменем Духновича та Яцка: [Про присвоєння РБК ім. О. Духновича] // Народне слово (Перечин). – 1997. – 9 серп. – С.1.

179. Кривошапко В., Романенко С. Духнович до Ужгорода не дійшов – перепинили на кордоні: [Пам'ятник О. Духновичу перетнув угор.- укр. кордон 6.10.1997 р.] // РІО-інформ. – 1997. – 7 жовт. (№72). – С.4.

180. Кривошапко В. Олександр Духнович – вдома: (У неділю сотні ужгородців та гостей міста прийшли вклонитися пам'яті Великого Будителя) // РІО-інформ. – 1997. – 14 жовт. – С.1–2.

181. Пам'ятник Александеру Духновичу в Ужгороді // Русинська бисіда. – 1997. – Число 4. – С.2.

182. Пам'ятник нашому генію: [Про відкриття пам'ятника в Ужгороді] // Нове життя (Іршава). – 1997. – 21 жовт. – С.1.

183. Пам'ятник великому закарпатському Будителю: [Про відкриття пам'ятника в Ужгороді] // Панорама (Мукачаво). – 1997. – 18 жовт. (№ 76). – С. 1.

184. Пам'ятник Духновичу все ж таки буде!: [Відкриття пам'ятника відбудеться 12 жовт. 1997 р. біля драмтеатру в м.Ужгороді] // РІО-інформ. – 1997. – 11 жовт. (№73). – С.2.

185. Пам'ятник Олександр Духновичу в Ужгороді // Вісник Хустщини. – 1997. – 15 жовт. – С.1.

186. Підгірянка М. Будителю Духновичу: [Вірш] // Новини Закарпаття. – 1997. – 19 квіт. (№59–60). – [У додатку "Медведик". – 1997. – №1 (17)].

187. Скунець П. Духнович: [Вірш] // Карпат. голос (Ужгород). – 1997. – 16–22 жовт. (№ 35). – С. 8. – На фото: Пам'ятник Духновичу в Ужгороді, скульптор М. Белень.

188. Точило І. Штовханина навколо Будителя: [та пам'ятника йому] // Орбіта-логос. – 1997. – 9 жовт. (№ 39). – С. 2.

189. Фединишинець В. Біле покривало з Будителя зривав вітер: Постсвятковий есей-рефлексія з відкриття пам'ятника О. Духновичу в Ужгороді 12 жовт. 1997 р. // Айно: крайовий часопис – альманах. – 1997. – № 1. – С. 8–9.

190. Шип Ю. Серце Духновича: [Вірш] // Новини Закарпаття. – 1997. – 24 квіт. – (№ 62.). – С. 1.

191. Шкріба В. Вшанування пам'яті О. Духновича: [УЗОШ №16, м. Мукачево]// Панорама (Мукачево). – 1997. – 13 трав. – С. 1.
192. Я був, я – єсьм, я буду!: [Відкриття пам'ятника О.В. Духновичу]// Орбіта-логос. – 1997. – 16 жовт. (№ 40). – С. 1.

1998

193. Иван Петровций – лауреат: [Премии Александра Духновича 1998 г. в области русинской литературы]// Единство-плюс (Ужгород). – 1998. – 5 сент. – С. 1.
194. Молнар В. Не хлібом єдиним: [Туристи із Сваляви – у м. Пряшеві біля пам'ятника О. Духновичу]// Новини Закарпаття. – 1998. – 25 листоп. (№ 175–176). – С.12.
195. Приймич М. “Не нашкодь!": Як політикам, так і митцям варто було б користуватися цим гаслом: [Про пам'ятник Духновичу в Ужгороді]// Срібна Земля – фест. – 1998. – 5 – 11 берез. – С.13.
196. Серце Духновича/ Слова Ю. Шипа; Муз. В. Гайдука// Шип Ю. Славлю Бога: Духовні пісні/ Муз. ред. В. В. Теличка; Нотна графіка Й. І. Івашковича, А. З. Хазітарханова. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 1998. – С.141–142.
197. Уста І. Вечір пам'яті Духновича: [В облфілармонії] // Новини Закарпаття. – 1998. – 28 квіт. – С.1.
198. Чопей І. Духнович: [Вірш]// Чопей І. У вирі життя: Поезії. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 1998. – С.82–83.

1999

199. Исторические дни, отпразднованные обществомъ: 120-лѣтній юбилей со дня рожд. Ал. Духновича. Александр Васильевич Духновичъ родился 24 апреля 1803 года – умеръ 17 (29) марта 1865 года // *Nás česko – rusínský kalendář*. = Наш чесько-русинський календар. 1999/ *Užhorodská společnost české kultury J.A. Komenského Klub T.G.Masaryka v Užhorodě; Zodpovědný redaktor Ivan Latko*. – Užhorod, 1999. – С.104–107. – Портр.
200. Програма торжествъ Духновича въ Ужгородѣ// Там само. – С.107–108. – (Правленіе).
201. Вергунъ Дмитрій. Кантата къ 120-лѣтней годовщинѣ рожденія Карпаторусского писателя Александра Васильевича Духновича (26.IV (6.V) 1803 г. – 18. III (30. III) 1865 г.)// Там само. – С. 108.

202. **Открытие памятника А. Духновичу въ Вел. Севлюшѣ.** Podkarpatská Rus. Odhalení pomníku Duchnoviče ve Vel. Sevljuši // Там само. – С. 110–111.

203. **Федынышынець В. Духнович: Геніальний паліндром, придуманий самов природов// Федынышынець В. Мы – слы-зинка на Земли: Двасто стилных стихів.** – Ужгород: Мистецька лінія, 1999. – С.56.

2000

204. **Бендзо М. Будителю русинів присвячено: [Відзначення 200-річчя з дня народження О. Духновича у Великоберезнянському р-ні]// Карпат. зірка (Великий Березний).** – 2000. – 26 верес. – С. 4.

205. **До 200-річчя Олександра Духновича: [Розпорядження голови райдержадміністрації “Про затвердження плану заходів з підготовки до відзначення 200-річчя з дня народж.О.Духновича]// Народне слово (Перечин).** –2000. – 5 серп. – С. 2.

206. **Литературная премия Духновича// Християнська родина (Ужгород).** – 2000. – 29 січ. – С. 5.

207. **Скунць П. Духнович: [Вірш]// Скунць П. Один: Вірші, поеми, балади, переклади мініатюри/ Ред.: М. Басараб, Б. Досяк; Худож. О. Громовий.** – Ужгород: Два кольори, 2000. – С. 423–424.

208. **Фантич В. Будительови: Александеру Духновичови: [Вірш]// Руснацький світ: Наук.-попул. зб. – Т. 2. – Ч. 2.–Ужгород, 2000. – С.317–318.**

209. **Федынышынець В. Центр тяжести Духновича перемістився до Ужгорода, або Білеє покривало з Будителя зривав вітер: Рефлексія з откритія пам’ятника А.Духновичу в Ужгороді 12 окт. 1997 г. // Там само. – С.343–347.**

210. **Чекан М. Мы сыны Духновича; Духнович з нами: [Вірші]// Там само. – С. 296–297.**

2001

211. **Алмашій М. VI Світовий конгрес відбувся у Празі: [На VI Світовому з’їзді русинів відбулося нагородження Івана Калинича (Хуст), письменника, лауреата літературної премії ім. О. Духновича 2001 р. На конгресі були вручені символічні пам’ятні призи попереднім лауреатам літературних конкурсів: Ю. Папаргай (Югославія, 1997 р.), І. Петровцій (Україна, 1998 р.), М. Мальцовська (Словаччина, 1999 р.) і С. Сухі (Словаччина, 2000 р.)]// Новини Закарпаття. – 2001. – 8 листоп. (№ 164). – С. 7.**

212. До 198 річниці з дня народження Олександра Духновича (24 квіт. 1803 – 29 берез. 1865 рр.)// Русинська газета (Хуст). – 2001. – № 1 (квіт.). – С. 1.

213. Завадяк М. Шостий світовий – у Златій Празі: [Іван Калинич та Володимир Микита – лауреати премії ім.О.Духновича]// Срібна Земля. – 2001. – 17 листоп. (№ 44). – С. 12.

214. Українці Словаччини: співаю, значить, живу: хроніка подій 2001 року/ За матеріалами газети “Нове життя” підготував О. Гаврош: [9–11 трав. в Меджилабірцях відбувся сороковий фестиваль драми і художнього слова ім. Олександра Духновича]// Старий Замок (Мукачево). – 2001. – 27 груд. (№ 97–98). – С. 12. – (Діаспора).

215. Horec Jaromir. Prvorozená: Památce Alexandra Duchnoviče (sbírka Chléb na stole)// Наш чесько-русинський календарь на 2002 рік = Nás česko-rusínský kalendář na rok 2002/ Ужгор. т-во чеської культури Я.-А. Коменського; Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді; Дослідницький центр вид-ва В. Падяка. – Ужгород, 2001. – С. 79.

2002

216. Федынышынець В. Тко сесе буде// Федынышынець В. Аванте, авангарде!: Модирні стихи на карпато-рутенському языкови (Сад журналу “Айно”). – 2002. – Кн. 25. – Ужгород, 2002. – Кн. 25. – Ужгород, 2002. – С. 24.

2003

217. Горват В. Винагорода за пам’ятник Олександру Духновичу: [Проблема встановлення пам’ятника О. Духновичу у Виноградіві, який у 1947 р. було демонтовано]// Новини Закарпаття. – 2003. – 8 лют. (№ 20–21). – С. 3.

218. Скунець П. Духнович: [Вірш]// Карпат. Євроміст (Ужгород). – 2003. – 11 січ. – С.1.

ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ТА ДОВІДКОВИХ ВИДАННЯХ

219. О.Духнович (1803–1865 рр.)// Місто над Ужем: Щорічний телефон. довід.; Відп. за вип. В. Костюк. – К.: Видав. центр. “Mercury globe Ukraine”, 1996. – С.67.

220. Духнович Олександр Васильович // Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С.105.

221. Павленко Г.В. Духнович Олександр Васильович (24.04.1803 – 29.03.1865) // Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник / Ужгор. держ. ун-т, НДІ карпатознавства, Закарпат. обл. т-во охорони пам'яток історії та культури. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1997. – С.43.

222. Сарбей В. Духнович Олександр Васильович (1803–1865) // Малий словник історії України/ [Редкол.: В. Смолій (відп. ред.), В. Верстюк, С. Віднянський та ін.]. – К.: Либідь, 1997. – С.143.

223. Духнович Олександр (1803 – 1865) // Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / Авт. – уклад. В.В.Оліфіренко та ін. – Донецьк: Сталкер, 1999. – С.122.

224. Духнович отець Олекса, 1803–1865 // УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор.НАНУ М. Попович. – К.: Вид-во “Трина”, 1999. – С.453.

225. І. М. Духнович Олександр (24. 4. 1803 – 30.3.1865) // Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина. – Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1999. – С.126–128. – Портр.

226. Духнович Олександр Васильович (24.4.1803 – 30.3.1865) // Довідник з історії України (А – Я). 2-ге вид., допрац. і доповн.; За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста/ Ін-т іст. досліджень Львів. нац. ун-ту, Вид-во Генеза. – К.: Генеза, 2001. – С.228.

227. Олександр Духнович (1803–1865) // Золота книга української еліти: Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. Т.1.; [Ред. рада: Ю.Богущкий, Л.Губерський, М.Демченко та ін.]. – К.: Компанія Євроімідж, 2001. – С.516–517. – (Нац. проект “Золота книга української еліти”). – Іл.: Портр. О. Духновича; Сторінки з праці О. Духновича “О Народах Крайнянських”; “Книжиця читальная для начинающихъ”, 1952; Уривок листа О. Духновича до Я. Головацького. – Текст парал. англ.

228. Поп И. Духнович Александр // Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – С.168-170. – Библиогр.: С.170 (18 назв). – На фото А. Духнович (портр.); Пам'ятник А. Духновичу в Пряшеве (Словакия). Скульптор Елена Мондич; Литературные альманахи-календари А. Духновича “Поздравление русинов на новый год 1850” и “Поздравления русинов на год 1852”; Открытие памятника А. Духновичу в Хусте, 1932 г.; Пам'ятник А. Духновичу в с. Тополя, на родине поэта, открыт в 1966 г.; Библиографический указатель произведений А. Духновича (Ужгород, 1995); Пам'ятник А. Духновичу в Ужгороді. Скульптор М. Белень, 1997 г.

229. Духнович Олександр Васильович (1803, с. Тополя, Словаччина -1865 р.) // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [Редкол.: В.І. Шинкарук] (Голова редкол. Е.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін.); Наук. ред: Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. - К.: Абрис, 2002. - С.178.

230. Paul Robert Magocsi, Ivan Pop. Dukhnovych, Aleksander // Encyclopedia of Rusyn History and Culture / Edited by Paul Robert Magocsi and Ivan Pop.-University of Toronto Press Incorporated, Printed in Canada - Toronto - Buffalo - London, 2002. - P. 96-97.

231. Paul Robert Magocsi, Ivan Pop. Dukhnovych Society/ Obshchestvo Im. Aleksandra Dukhnovicha // In the same place = Там само. - P. 97-99.

232. Paul Robert Magocsi. Dukhnovych Theater/ Teater Aleksandra Dukhnovicha (TAD) // In the same place = Там само. - P. 99.

*Бібліографічний покажчик підготували:
Дурунда О. С. (ЗОУНБ), Закривидорога О. Д., Люта О.Г.,
Мельник Л. О., Туренко Т. В. (Наукова б-ка УжНУ).*

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Сливка В.</i> Вітальне слово.....	3
<i>Різак І.</i> Олександр Духнович – видатний культурно-освітній і духовний діяч.....	4
<i>Мигалина Ю. О.В.</i> Духнович і деякі проблеми реформування вищої школи в Україні.....	12
<i>Андрущенко В., Блецкан М.</i> Філософські та соціологічні погляди О.Духновича	24
<i>Сюсько М.</i> Мовний світ О.Духновича: живорозмовна й книжна стихія в творчості письменника	30
<i>Данилюк Д.</i> О.В. Духнович як історик	47
Секція 1. ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ О.ДУХНОВИЧА	
<i>Філоненко І., Матвісюк О.</i> Олександр Духнович в контексті української філософської думки	59
<i>Попов М., Левкулич В.</i> Олександр Духнович: роль освіти на шляху до соціальної рівності	66
<i>Болдижар М., Михальченко М.</i> Природне право в О.Духновича та сучасність	70
<i>Андрусак І., Гвоздяк В.</i> Філософія Олександра Духновича (концепція Бога, природи, людини і пізнання)	75
<i>Щербан Т., Шершун І.</i> Політичне буття особи і деякі напрямки політичної соціалізації студентів	80
<i>Товканець Г.</i> Погляди О.В.Духновича на формування особистості	87
<i>Логойда В., Лендел В.</i> Творчість О.Духновича у дослідженнях Івана Кашули	91
<i>Логойда В.</i> Міркування про совість. О.Духнович: «Веселость происходит от чистой совести»	96
<i>Белень М., Белень О.</i> Пророк гуманізму (есе)	99

<i>Бідзія Ю.</i> О.Духнович у контексті сучасних інформаційних технологій	102
<i>Лемак М.</i> Психологічні аспекти педагогічного процесу в «Народній педагогії» О.Духновича	108
<i>Белень М., Белень О.</i> Символ хреста неподільний – це премудрість єдності Неба і Землі	114
<i>Алмашій М.</i> Людинознавчий зміст діяльності О.В.Духновича	134
Секція 2. ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ О.ДУХНОВИЧА	
<i>Туряниця В., Вегеш М.</i> Віхи життя і творчої діяльності О.В.Духновича	144
<i>Задорожний В.</i> Олександр Духнович і Галичина	150
<i>Боднар В.</i> Суспільно-політичні погляди О.В.Духновича	157
<i>Тарасюк В.</i> Олександр Духнович в оцінці Августина Волошина	159
<i>Мушинка М.</i> Збирання фольклору Закарпаття: від Олександра Духновича до Івана Панькевича	165
<i>Пагіря В., Шершун І.</i> Мукачево в діяльності Духновича	175
<i>Хархаліс І.</i> Народна обрядовість у духовній спадщині Олександра Духновича	181
<i>Дудаш А., Балаж Н., Кириленко Л., Садварі Ю.</i> Селянське питання у творчості О.В.Духновича	186
<i>Ганич О., Ганич М., Ганич Т.</i> «Домашній лікар» у поглядах Олександра Духновича	191
<i>Кухта М.</i> Педагогічна спадщина О.Духновича у Закарпатській періодиці 20–30-х років ХХ ст.	196
<i>Росул В.</i> Олександр Духнович у нашій сучасності	203
<i>Федака С.</i> Життя і творчість О.Духновича в науковій літературі	212

Секція 3. ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА
ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА У СПАДЩИНІ
О.ДУХНОВИЧА

<i>Сабадош І.</i> Стан і перспективи дослідження мови творів О.Духновича	217
<i>Барчан В.</i> Поетична космологія О.Духновича	227
<i>Голомб Л.</i> Релігійні засади поетичної творчості О.Духновича	234
<i>Барчан О.</i> Василь Гренджа-Донський про роль О.Духновича в духовній культурі Закарпаття	242
<i>Ференц Н.</i> Творчість О.Духновича в оцінці журналу «Наша земля»	248
<i>Вигодованець Н.</i> Жанр літературної пісні у творчості Василя Довговича та Олександра Духновича	257
<i>Сенько І.</i> Будительство: символіка і її зміст	265
<i>Поп В.</i> Свого роду вірний син	276
<i>Куля Ф.</i> Юрій Шкробинець – інтерпретатор і перекладач поезій О.В.Духновича на сучасну українську мову	284
<i>Шумицька Г.</i> Вивчення літературної спадщини О.В.Духновича в сучасній школі	289
<i>Альбрехт А.</i> Мовні традиції О.В.Духновича у творах закарпатоукраїнських письменників 40–90-х років ХХ ст.	294
<i>Фединишинець В.</i> Патріотичний магнетизм Александра Духновича	299
<i>Олександр Духнович.</i> Бібліографічний покажчик (1995–2003 рр.)	306

Д85 Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. 24–26 квітня 2003 року. Ужгород, Україна. – Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. – 336 с.

ISBN 966–7400–27–9

До збірника увійшли матеріали доповідей та повідомлень, виголошених на міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-річчю від дня народження Олександра Духновича – видатного педагога, мислителя і громадсько-політичного діяча Закарпаття, відзначення ювілею якого ухвалено ЮНЕСКО.

ББК 72.3(4УКР) + 71.03(4УКР)
УДК 001(477.87) + 008(477.87)

Наукове видання

**ОЛЕКСАНДР ДУХНОВИЧ – ВИЗНАЧНИЙ ПЕДАГОГ,
МИСЛИТЕЛЬ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ДІЯЧ ЗАКАРПАТТЯ**

**Матеріали міжнародної наукової конференції,
присвяченої 200-річчю
від дня народження Олександра Духновича**

24–26 квітня 2003 року
Ужгород, Україна

Обкладинка художника-дизайнера Б.В.Васильєва-Сазанова

Технічний редактор Л.К.Яцишин

Коректори О.О.Обручар, Л.К.Яцишин

ч. 362/н. 23 коп.

Здано до складання 13.03.03. Підп.до друку 07.04.03. Формат 60x84/16.

Офсет. Ум.друк.арк. 19,53. Ум.фарб.-відб. 19,99. Обл.-вид.арк. 21,52.

Вид. № 20. Зам. 408. Тираж 200 пр.

Міська друкарня. 88005 Ужгород, Руська, 13.